

ՆՎԻՐՈՒՄ ԵՄ ԲՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ
ԶՈՀ ԴԱՐՁԱՇ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ
ԱՆՄՈՒԱՑ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ:

ՀԵՂԻՆԱԿ

Л.П. ГАРИБДЖАНЯН

ЕРЕВАНСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ

1919-1930 гг.

Լ.Պ.ՂԱՐԻԲԶԱՆՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

1919-1930 թթ.

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ — 1994

Խմբագիր՝ պրոֆ. Կ. Ս. ԽՈՒԹԱՎԵՐԴՅԱՆ

Լ. Պ. ՂԱՐԻԲՁԱՆՑԱՆ

Երեսնի պետական համալսարանը. 1919—1930 թթ. (երկրաբուժագված և բարեփոխված հրատարակություն), Երևանի պետ. համալս.. Երևանի համալս. հրատ., 1994.— 304 էջ:

Գրքում հանգամաներեն շարադրված է Հայաստանի բռնչերի առաջնեկի՝ Երևանի պետական համալսարանի առաջին շրջանի գործումնեռությունը, ցուց տրված այն մեծ գերը, որ նա ոնեցել է որակյալ մասնագետների պատրաստման, հանրապետությունում բուհական կրթության ու գիտության զարգացման գործում։ Տրված են նաև անվանի գասահուսների համառոտ կենսագրականները։

Հավելվածում ներկայացված են տվյալ շրջանին վերաբերող արխիվային և այլ փաստաթղթեր։

Դ $\frac{4302000000}{704(02)-94}$

Ա. Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Հայաստանի բարձրագույն կրթության համակարգում բացառիկ է նրեանի պետական համալսարանի դերը:

Համալսարանն այն կենսատու արմատն է, որից ճյուղավորվել է մեր հանրապետության բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների մեծ մասը և հիմք հանդիսացել Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի ստեղծման համար: Հանրապետությունում այժմ գործող բոլոր բուհերի՝ դասախոսների և գիտահետազոտական հիմնարկների գիտաշխատողների՝ ակադեմիկոսների, գիտության դոկտորների, պրոֆեսորների, դոցենտների գգալի մասը նրեանի համալսարանի նախկին սաներն են: Նրանցից շատերի անունները լայնորեն հայտնի են ոչ միայն երկրում, այլև նրա սահմաններից դուրս: Նրանք բոլորն էլ խորին երախտագիտությամբ են: Հիշում բուհում անցկացրած իրենց ուսման ու աշխատանքի տքնազան տարիները: ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ, ՀԳԱ ակադեմիկոս, համալսարանի գյուղատնտեսական և բժշկական ֆակուլտետների նախկին սան, պրոֆեսոր էզրաս Հասրաթյանը համալսարանի 40-ամյակին հղած իր նամակ-ուղերձում գրում է. «Ես անսահմանորեն հպարտ եմ ու երջանիկ այն գիտակցությամբ, որ երիտասարդ համալսարանի անդրանիկ շրջանավարտներից եմ. առանձին քաղցրությամբ եմ հիշում նրա պատերի մեջ անցկացրած ուսման ու աշխատանքի խոռվահուց ութ տարիները և շարունակ անբաժան եմ այն մտքից, որ իմ գիտական ողջ գործունեության ակունքները սկիզբ են առնում հարազատ համալսարանից»¹:

Նրեանի համալսարանի մասին, ցավոք, դեռևս շունենք ամփոփ աշխատություն, որը ներկայացներ նրա ամբողջական պատմությունը: Մինչդեռ առանձին բարձրագույն դպրոցների և մանավանդ՝ երկրի բարձրագույն կրթության ընդհանրական պատմության ստեղծումը շափազանց

¹ Նրեանի պետական համալսարանի՝ Հայաստանի բարձրագույն կրթության պատմության թանգարանի արխիվ, գործ № 5:

կարեոր է: Հայտնի է, որ բարձրագույն դպրոցը առաջատար և վճռորոշ դեր է խաղացել հասարակության տնտեսական ընդհանուր առաջընթացի, ազգային մշակույթի զարգացման և մանավանդ՝ մտավորականության պատրաստման գործում: Թարձրագույն դպրոցի, ինչպես և առհասարակ ժողովրդական կրթության պատմությունը, կոչված է ներկայացնելու այդ բնագավառում ձեռք բերված հաջողությունները: Այժմ, առանձնապես մեծ նշանակություն է ստանում նաև բուհական աշխատանքի առաջավոր փորձի ուսումնասիրումն ու ընդհանրացումը: Բնականաբար, այդ նպատակով անհրաժեշտ է ուսումնասիրել մեր բուհերի ոչ միայն ներկա, այլև անցյալի արժեքավոր փորձը, տեսնել նրանց զարգացման ու վերընթացի ուղին: Համալսարանի պատմությունն այդ իմաստով ոչ միայն գիտական արժեք է ներկայացնում, այլև դաստիարակչական կարեոր նշանակություն ունի հատկապես՝ ուսանող երիտասարդության համար: Ենթանալով համալսարանի պատմությանը, նրա անցած դժվարին ուղուն, նոր սերունդը ըստ ամենայնի կարժեքավորի նրա հսկայական դերը և կբազմապատկի այն լավագույն ավանդութները, որոնք օրինական հպարտություն են բերել գիտության այդ խեկան կաճառին:

Գրքում ուսումնասիրված է Երևանի համալսարանի գործունեության առաջին փուլը՝ 1919—1930 թվականների ժամանակահատվածը, և ցուց տրված այն վճռորոշ դերը, որ նա խաղացել է հանրապետության տընտեսական շինարարության, գիտության ու մշակույթի զարգացման գործում: Ի դեպ, նկատենք, որ 1930 թվականը համալսարանի և ընդհանրապես բարձրագույն կրթության համար շրջադարձային կետ հանդիսացավ, երբ պահանջ առաջարկեց բարձրագույն դպրոցը էլ ավելի մոտեցնել կյանքին, այն նպատակառուղել ժողովրդական տնտեսության ու մշակույթի աճող պահանջմունքների բավարարմանը: Անհրաժեշտ էր ավելի հստակ որոշել պատրաստվող մասնագետների ուղղությունը: Ուստի երկրով մեկ սկսեցին հիմնադրվել ճյուղային-մասնագիտական բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ: Երկրում տարվող ընդհանուր քաղաքանակությանը համապատասխան՝ 1930 թվականին վերակառուցվեց նաև Երևանի համալսարանը, որի առանձին ֆակուլտետների հիմքի վրա ըստեղծվեցին ինքնուրույն ինստիտուտներ: Ահա ինչու Երևանի համալսարանի գոյության առաջին տասնամյակը կարելի է համարել նրա գործունեության մի ամբողջական շրջան, որն արժանի է հատուկ ուսումնասիրության: Սույն աշխատության մեջ լուսաբանվում է համալսարանի դիտամանկավարժական գործունեությունը՝ կապված երկրի քաղաքական, հասարակական, տնտեսական ու մշակութային կյանքի, ինչպես նաև՝ բարձրագույն դպրոցի զարգացման առանձին փուլերի հետ: Համալսարանն անընդհատ բարելավել ու կատարելագործել է իր ուսումնագիտական գործունեությունը, կենսագործելով տեսականն ու գործնականը միմյանց սերտորեն գուգորդելու օրախնդիր պահանջը: Հայաստանի մայր

բուհը շարունակ եղել է համընդհանուր ուշադրության կենտրոնում և որպես առավել առաջատար ու հեղինակավոր ուսումնական հաստատություն, մշտապես արձագանքել ու տոն է տվել հանրապետության հոգեվոր կյանքին:

1919—1930 թթ. համալսարանում աշխատել են բազմաթիվ անվանի դիտնականներ, որոնք իրենց ուսերի վրա են կրել Հայաստանում բարձրագույն կրթության կազմակերպման ամբողջ ծանրությունն ու պատասխանատվությունը և հսկայական ավանդ մուժել համալսարանի հիմնադրման ու զարգացման գործում: Սակայն նրանցից շատերի վաստակը ըստ արժանվույն չի գնահատվել: Ավելին, անհատի պաշտամունքի շըրջանի կամայականությունների հետևանքով տասնամյակներ շարունակ հանիրավի մոռացության են տրվել 1937 թվականին բռնությունների ենթարկված շատ նշանավոր գիտնականների ու դասախոսների անունները: Սույն գրքում մասամբ լրացվում է այդ բացը և հիմնական շնչար գրքում այն ականավոր դասախոսների գործունեության վրա, որոնց վաստակը արժանի է պատշաճ գնահատության:

Երեանի համալսարանի պատմության ուսումնասիրությամբ մենք գրաղվում ենք 1957 թվականից, երբ Ստալինի մահից և ԽՄԿԿ 20-րդ համագումարից հետո, աքսորավայրերից վերադառնում էին 1930-ական թվականներին հալածանքների ու բռնությունների ենթարկված, բայց չըրացրով փրկված զոհերը՝ Աշոտ Հովհաննիսյան, Կարապետ Մելիք-Օհանչանյան, Գրիգոր Չուբարյան, Լևոն Ռոտինյանց, Գևորգ Գրձելյան, Գրիգոր Շիրմազանյան և ուրիշներ: Գիտնականներ, որոնք ժամանակին կանգնած են եղել Երևանի համալսարանի հիմնադրման ակունքների մոտ: Սանօթանալով այդ վաստակաշատ մտավորականների՝ մայր բուհի զարգացման գործում ներդրած, բայց տակավին ոչ միայն շգնահատված, այլև մոռացության տրված վաստակին, որոշեցինք զբաղվել համալսարանի հատկապես առաջին ժամանակահատվածի պատմությամբ և ուժերի ներածին շափ լրացնել այդ բացը: Այդ նպատակով օգտվել ենք համալսարանի, ՀՀ և ԽՍՀՄ պետական կենտրոնական, Մելրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարանի և գիտական այլ հիմնարկների արխիվներում եղած նյութերից, ինչպես նաև առանձին գիտնականների հուշագրություններից²:

Երեանի պետական համալսարանի մասին որոշ փաստական տեղեկություններ քաղել ենք պարբերական մամուզում սփոված հոդվածներից, որոնցից հիշատակության արժանի է համալսարանի ռեկտոր (1922—1930 թթ.) Հակոբ Հովհաննիսյանի «Հայաստանի պետական համալսա-

² Տե՛ս համալսարանի պատմության թանգարանի արխիվ, գործ № 2:

րանը» հոբելյանական հոդվածը («Գիտական տեղեկագիր», 1927 թ., № 2-3), նվիրված համալսարանի գործունեության 5-րդ տարեդարձին⁸:

Փաստական նյութի աղյուր են հանդիսացել նաև համալսարանի տպագիր թերթերի այն առանձին համարները, որոնք հրատարակվել են ուսումնասիրվող շրջանում: Դրանցից են «Հայաստանի համալսարան» թերթի միակ համարը (31-ը հունվարի 1920 թ.), ուսանողական խորհրդի օրգան «Նոր ուսանող»-ը, որը լույս է տեսել 1924 թ. մարտին և «Նոր կադրեր» երկարաժամկետը՝ 1929 թվականին:

«Երևանի պետական համալսարանը 1920—1930 թթ.» մեր աշխատությունը լույս է տեսել 1965 թ., այնուհետև, որոշ լրացումներով՝ 1971-ին (ուսումնական առաջնային աշխատավայրերի մասին): Սույն գիրքը նոր հրատարակության պատրաստելիս կատարել ենք անհրաժեշտ լրացումներ, կրճատումներ և հավելումներ: Ավելացվել են «Միջնադարյան Հայաստանի բարձր տիպի դպրանոցները—համալսարանները», «Հայաստանի համալսարանը 1919—1920 թվականներին» գլուխները: Նոր տվյալներով լրացվել է գործի եզրափակիչ մասը, նորահայտ փաստաթղթերով հարստացվել է հավելվածը: Ներկայացվել է բռնություններին ու հալածանքներին գոհ դարձած մի շարք դասախոսների համառոտ կենսագրությունը⁴:

Մեր նվիրական իղձն է՝ ավարտված տեսնել ՀՀ մայր քուհի՝ Երեվանի պետական համալսարանի, ամբողջական պատմությունը:

Եթե այս աշխատությունը խթանի այդ դժվարին ու շնորհակալ գործը, ապա մենք լիովին բավարարված կլինենք:

Լ. Ղարիբջանյան

³ Համալսարանի հիմնադրման 20-ամյակի առթիվ, 1941 թ. լույս է տեսել համալսարանի ունկնող Գ. Բ. Պետրոսյանի սերնանի պետական համալսարանը՝ խորագրով բրոշյուրը, իսկ 25-ամյակի առթիվ՝ «Սովորական Հայաստան» ամսագրում «Պանծալի հորելլանը» վերևագրով հողված է տպագրել ունկնող Հ. Խ. Բոնիքաթյանը: Հերչալ հեղինակները, սակայն, համալսարանի աշխատանքի առաջին շրջանի վրա համարյականք չեն առել: Վերջին տասնեմյակում հրատարակված հողվածների ժողովածուերում նույնպես 20-ական թվականները գրեթե չեն լուսարանվել:

⁴ Գրքի առաջին հրատարակությունից հնոտ մեզանում («Պատմաբանահրական հանդես» № 2, 1966) և արտասահմանյան հայկական մամուլում («Արմենիա», Թուենոս Այրես, 25. 3. 1966, «Հայրենիք», Թուենոս, 21. 4. 1966, «Բիւրակն», Փարիզ, 3. 10. 1966, «Սևան», 1. 2. 1967) հրատարակվել են մի շարք գրախոսականներ, որոնց հեղինակները ողջունելով գիրքը, միաժամանակ իրենց ցանկությունները ու դիտողականներն են հայտնել: Ընթերցողին ներկայացվող սույն հրատարակության մեջ շնորհակալությամբ ընդունվել և հաշվի ենք առել իրավացի դիտողականներն ու առաջարկները:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԴՊՐՈՑԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

1. ՄԻԶՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐՁՐ ՏԻՊԻ ԴՊՐԱՆՈՅՆԵՐԸ (ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ)

այ ժողովուրդն իր բազմադարյա գոյության ընթացքում ստեղծել է գիտության, գրականության ու արվեստի հոյակապ կոթողներ: Ժողովրդի հոգևոր կյանքի ու մշակույթի պատմության ամենանշանավոր իրադարձությունը տեղի ունեցավ 5-րդ դարի արշալույսին (405 թվական), երբ մեծ լուսավորիչ ու գիտնական Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծեց հայ գրերը: Դա մեր ժողովրդի ճակատագրի համար բախտորոշ նշանակություն ունեցող պատմական անհրաժեշտություն էր: Դրերի գյուտը, առավել ևս հայկական դպրության սկզբնավորումը՝ ժողովրդի անկախ պետականության գիտակցության արթնացման, նրա հայրենասիրության խթանման հզոր աղբյուր հանդիսացան: Դրանից հետո, պատմական համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում, հայ մշակույթը բուռն զարգացում ապրեց: Երկրում բացվեցին մայրենի լեզվով դպրոցներ, այդ թվում՝ նաև բարձր տիպի դպրոցներ, որտեղ պատրաստվում էին հոգևոր գործիչներ, ուսուցիչներ ու թարգմանիչներ: Այդ դպրոցների լավագույն սաները դարձան ազգային գրի ու գրականության անդրանիկ սերմնացանները: Դպրոցների բացումն ու զարգացումը այնքան էլ դյուրին գործ չէր: Բյուզանդական կայսրությունը նախապես դիմադրում, արգելակում էր Արևմտյան Հայաստանում նման դպրոցների հիմնադրումը: Հայտնի է, որ 387 թվականին Հայաստանը բաժանվել էր երկու մրցակից տերությունների՝ Պարսկաստանի և Բյուզանդիայի միջև: Սակայն հայ ազնվականությունը և եկեղեցին պահպանում էին

որոշ իրավունքներ՝ երկրի երկու հատվածների ներքին կառավարման գործերում։ Թեև Հայաստանը տիրապետելու հարցում պարսիկների ու բյուզանդացիների քաղաքական նպատակը նույնն էր, այնուհանդերձ, այդ նույն նկատառումներով, նրանք հարկադրված էին հանդուրժող լինել երկրում կատարվող այս կամ այն իրադարձության նկատմամբ։ Այդպես եղավ նաև գրերի ստեղծման և Հայաստանի երկու մասերում դրաբոցներ բանալու պարագայում, որովհետև պարսիկները այդ կերպ աշխատում էին ամրապնդել հայոց եկեղեցու ինքնուրույնությունը և ուղղել այն բյուզանդականի դեմ։ Խսկ բյուզանդացիներն իրենց հերթին ձգտում էին հայերին հեռու պահել ասորական եկեղեցու ազդեցությունից, որի դեմ մղում էին գաղափարական ուժեղ պայքար։ Թերևս այդ էր պատճառը, որ հայոց Վոամշապուհ թագավորն ու Սահակ Պարթև կաթողիկոսը Մեսրոպ Մաշտոցին ուղարկում են Հունաստան՝ Թեոդոս Բ կայսեր մոտ՝ Արևմտյան Հայաստանում հայալեզու դպրոցների բացման թույլտվություն խնդրելու։ Եվ կայսրը չի մերժում։

Հայկական դպրության սկզբնավորումից հետո ստեղծվեց նաև հարուստ պատմագրություն, ծավալվեց թարգմանական արվեստը, մայրենի լեզով ընթերցողին մատուցվեցին Պլատոնի, Արիստոտելի, Զենոնի, Փիլոնի և անտիկ աշխարհի մեծահռչակ այլ մտածողների դրսերը։

Սակայն հայ ժողովրդի մերը գրի ու գրականության նկատմամբ սկիզբ է առել ազգային դպրության ստեղծումից շատ առաջ։ Աթենքի, Հռոմի, Անտիոքի, Եղեսիայի, Ալեքսանդրիայի և այլ համալսարաններում կրթություն են ստացել մեծաթիվ հայ երիտասարդներ, որոնք վերադառնալով հայրենիք, գրալվել են ոչ միայն կրոնափիլիսոփայական հարցերով, այլև ծավալել են գիտամանկավարժական լայն գործունեություն, ստեղծել գիտության այս կամ այն բնագավառին վերաբերող ինքնուրույն մեծարժեք ուսումնասիրություններ, թարգմանել անտիկ աշխարհի մտածողների գասական երկերը։

Այդ երախտավորների մեջ եղել են նաև արտակարգ օժտվածներ, որոնք հաջողությամբ ավարտելով ուսումնական դասընթացը, մնացել են աշխատելու նույն կրթօչախներում ու դարձել նրանց փայլուն դեմքերը։ Այդպիսին էր օրինակ՝ դեռևս մ. թ. ա. 1-ին դարում Լուկովուի կողմից Փոքր Հայքից Հռոմ գերեբարված Տիրան Հայկազնը, որը աշակերտելով աշխարհահռչակ քերական Դիրնիսիոս թուակացուն, դարձել էր անտիկ լեզուների ճանաշված և ժամանակի աշքի ընկնող լեզվաբաններից մեկը։ Չորրորդ դարում Հունաստանում մեծ հռչակ էր վայելում Պրոերեսիոսը (Պարույր Հայկազնը), որն ստանձնել էր Աթենքի ճարտասանական դպրոցի տնօրինությունը։ Հետագայում նրան հրավիրում են Գալիա (Ֆրանսիա), ապա՝ Հռոմ։ Վերջինիս բնակիչներն արտակարգ բարձր գնահատելով հայ փիլիսոփայի ճարտասանական ար-

վեստը, կանգնեցնում են նրա պղնձաձույլ արձանը՝ շատ դիպուկ ու պերճախոս մակագրությամբ՝ «Թագուհի Հռոմը՝ ճարտասանության թագավորին» (Regina rerum Roma, rege elouetiae)¹: Հինգերորդ դարում Անտիոք քաղաքի կիրանիոսի դպրոցում սովորող հայ ուսանողներից աշքի է ընկնում Ղեռնդիոս Հայկազնը, որը դառնում է փիլիսոփա և քանաստեղծ: Հետագայում նա տեղափոխվում է Աթենք և վարում տեղի համալսարանի ուսուցչապետի պաշտոնը²: Ավելի ուշ՝ իններորդ դարում, հյուգանդիոնում վերաբացված համալսարանի (փակվել էր 6-րդ դարում, Հուստինիանոս կայսեր հրամանով) հիմնադիրը Վարդ Մամիկոնյանն էր՝ բյուզանդական հայագիր Թեոդորա կայսրուհու եղբայրը, որն այդ նպատակի համար տրամադրել էր իր սեփական Մագնավրի պալատը, որի անունով էլ համալսարանը կոչվեց Մագնավրայի: Հիշյայ համալսարանի ունկտորն էր նշանավոր գիտնական-մաթեմատիկոս Անոն Իմաստասերը, դասախոսներից էր հայագիր Փոտ պատրիարքը, որու սաներից էին սլավոնական գրերի ստեղծող Կոստանդին Կիրիլը, Հովհաննես Քերականը և շատ ուրիշներ³:

Հատկանշական է, որ մեսրոպյան գրերի ստեղծումից հետո էլ, ուսումնածարարավ հայ երիտասարդները հաղթահարելով բոլոր դժվարություններն ու զրկանքները, մեկնում էին արտասահման՝ Հռոմ, Հունաստան, Եգիպտոս և Միջագետք՝ հունարեն ու ասորերեն լեզուների մեջ կատարելագործվելու և թարգմանական գրականության գործը հմտորեն ու պատշաճ մակարդակով իրականացնելու համար:

Հին դարերում ծավալված հոգեոր այդ բուռն կյանքը, գիտության ու մշակույթի ծաղկումը, պահանջ ու նախադրյալներ ստեղծեցին ունենալու նաև բարձր տիպի ազգային դպրոցներ:

Թարձրագույն ուսումնական հաստատություններ միջնադարյան Հայստանում ստեղծվել են ամենավաղ ժամանակներից և սերտորեն առընչվել մեծն Մաշտոցի և նրա անմիջական աշակերտների գործունեության հետ: Հայտնի են եղել, օրինակ, Վաղարշապատի Արշարունյաղ (5-6-րդ դդ.), Շիրակի (7 դ.), Անիի (10-12-րդ դդ.), Կիլիկիայի (12-րդ դ.), Գլածորի (13-14-րդ դդ.), Տաթևի (14-15-րդ դդ.), Մեծոփի և Երզնկայի (15-րդ դ.) և բազմաթիվ այլ՝ բարձր տիպի դպրանոցները. Թեև մեր ուսումնասիրության նյութը Հայստանի առաջին բարձրագույն դպրոցն է՝ Երևանի համալսարանը, բայց հարկ ենք համարում համառոտակի խոսել նաև միջնադարյան Հայստանի բարձր տիպի դպրոց-

¹ Գ. Զարբանալյան, Հայկական հին դպրություն, Վենետիկ, 1897, էջ 262.

² Տե՛ս Ա. Արցանամյան, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, Երևան, 1964, էջ 24:

³ Տե՛ս Ն. Ազնոնց, Պատմական ուսումնասիրություններ, Փարիզ, 1948, էջ 501—537, «Բնագիտության և տեխնիկայի պատմություն» ԳԱ, Հ., 1967, էջ 7—20: Ա. Արցանամյան, Գլածորի համալսարանը, Ե, 1983, էջ 21:

Ներից մի քանիսի մասին, ցույց տալու համար, որ հայկական բարձրագույն դպրոցը ամայի վայրում չի ստեղծվել, այլ ունեցել է անցյալի հարուստ փորձ և ավանդույթ:

Հատկապես Միջին դարերում մեր գիտնականներն Անիում, Հաղպատում, Սանահինում, Գլաձորում, Տաթևում և այլուր ստեղծում են բարձր տիպի դպրանոցներ, որոնցից մի քանիսը անվանվում են համալսարաններ: Դրանք վիթխարի դեր են կատարել հայ մշակույթի բազմադարյա պատմության մեջ՝ պատրաստելով իմաստասերների, պատմագիրների, տոմարագետների, երաժշտագետների, մանրանկարիչների և գիտության ու արվեստի այլ բնագավառների մասնագետների, որոնց շանքերով ստեղծվել են հայ մշակույթի համաշխարհային արժեք ներկայացնող կոթողներ, պահպանվել ու սերնդեսերունդ են փոխանցվել մեր դարավոր ավանդույթները:

Անիի դպրոցը.— Միջնադարյան Հայաստանի բարձր տիպի դրագուներից մեկը Անիի դպրոցն էր:

10-րդ դարի քսանական թվականներից մինչև 11-րդ դարի երեսնական թվականները Հայաստանն ապրում էր խաղաղության շրջան և նրա տնտեսական ու մշակությաին կյանքի զարգացման համար ստեղծվել էին համեմատաբար նպաստավոր պայմաններ: Այդ ժամանակ էլ, երբ Արգինայից Անի փոխադրվեց հայոց կաթողիկոսարանն իր ճոխ մատենադարանով, հիմնադրվեց Անիի բարձրատիպ դպրոցը (992թ.): Նրա մասին առաջին տեղեկությունները մեզ հասել են տասնմեկերրորդ դարից: Դպրոցի հիմնադիրներից և հովանավորներից է եղել պետական տկանավոր գործի, ուսուցչապետ Գրիգոր Մագիստրոս, որը մեծ ջանքեր է գործադրել դպրոցը աշխարհիկ կյանքին մոտեցնելու համար: Այդ նպատակով նա առանձնահատուկ կարևորություն է տվել ճշգրիտ որնափիլիսոփայական գիտություններին, ձգտել ուսուցումը տանել կյանքի զարգացմանը համընթաց⁴:

Անիի դպրոցը զգալիորեն առաջադիմեց, երբ նրա ուսուցչապետությունը ստանձնեց շնորհալի բանաստեղծ, մաթեմատիկոս, քերականագետ, տոմարագետ և փիլիսոփա Հովհաննես Իմաստասեր Մարկավագը (մահցել է 1129թ.): Նրա անվան հետ է կապված հայկական շարժական տոմարի ստեղծումն ու բարեփոխումը: Մ. Արեղյանը Հովհաննես Իմաստասերին համարում է «Մեր վերածնության նոր մտավոր հոսանքի առաջին արտահայտիչներից մեկը»⁵:

Հովհաննես Իմաստասերի գիտական համբավը շատ արագ տարածվեց: Նրա մոտ սովորելու էին գալիս Հայաստանի գրեթե բոլոր վայրե-

⁴ Ա. Խ. Մովսիսյան, Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության, Երևան, 1958, էջ 240—241:

⁵ Մ. Արեղյան, Երկեր, հ. Դ., Երևան, 1970, էջ 63:

րից: Գիտնականի հայրենանվեր գործունեությունը՝ կենսագիրը պատկերավոր ձևով համեմատել է ժրազան մեղվի աշխատանքի հետ, իսկ նրա դպրոցը գնահատել որպես իմաստության գանձատուն, որտեղից վերադառնալիս՝ ուսումնառության եկած սաները հետևերն իմաստության գանձեր էին տանում՝ յուրաքանչյուրն իր մտավոր կարողություններին կամ «մտաց քսակին» համապատասխան:

Հետեւելով Գրիգոր Մագիստրոսին, Հովհաննես Իմաստասերը նույնպես իր դպրոցում լայն տեղ է հատկացրել բնական գիտություններին:

Անիի դպրոցի շրջանավարտներից են Երեմիա Անձրեկիր, Սամուել Անեցին, Սարգիսը, Խաչատուրը, Գրիգոր և Հովհաննես Անեցիները և նշանավոր այլ մտավորականներ: Մտահոգված հնագույն ձեռագրերը ժամանակի ավերող հարվածներից փրկելու, ինչպես նաև ուսանողներին գրչության արվեստի մեջ հմտացնելու հարցերով՝ Հովհաննես Իմաստասերն իր սաներին արտագրել է տվել եզակի ձեռագրեր, ստեղծել նոր ընդօրինակություններ, որոնք պահպանվել ու հասել են մինչև մեր օրերը: Հատուկ ուշադրություն է դարձրել մանավանդ գիտական մատենագրությանը: Սարկավագից մեզ հասած գիտական ժառանգությունը հնարավորություն է տալիս ժամանակակից պահպանի նաև փիլիսոփայական ու մանկավարժական հայացքներին:

Անիի դպրոցը, համալսարանական կրթության զարգացման ճանապարհին, հետագայում կարող էր, իհարկե, էլ ավելի առաջադիմել, եթե 13-րդ դարում Հայաստանում ստեղծված քաղաքական անբարենպաստ պայմանները շղրկեին նրան այդ հնարավորությունից:

Գլածորի համալսարանը.— Միջնադարյան Հայաստանում գործող բարձրագույն դպրոցների պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում Գլածորի համալսարանը, որի հիմնադրման 700-ամյակը միշտագային մասշտաբով և մեծ հանդիսավորությամբ նշվեց 1984 թվականին: Իր ուսումնական ու գիտական մակարդակով և հասարակական կյանքում ունեցած կարևորությամբ այն եղել է մեզ հայտնի ազգային բարձրագույն դպրոցներից ամենաառաջնակարգը:

Ժամանակակիցները Գլածորի համալսարանը բնութագրել են արտակարգ հիացմունքով, ներկայացնելով այն որպես «Գերահռչակ համալսարան», «Երկրորդ Աթենք պանծալի», «Մայրաքաղաք իմաստության», «Մեծ դպրատուն» և այլն: Այս գնահատականները ամենենին էլ շափականցված չեն: Դրանք որոշակիորեն վկայում են ժամանակին համալսարանի վայելած մեծ փառքի ու հեղինակության մասին:

Գլածորի համալսարանի ամբողջական գործունեության կամ մասնակի խնդիրների ուսումնասիրմամբ զբաղվել են Ղ. Ալիշանը, Գ. Հովսեփյանը, Լ. Խաչիկյանը, Ա. Մովսիսյանը, Լ. Խաչերյանը, Աշ. Արրա-

Համյանը, Ա. Ավետիսյանը, Ս. Արեգատյանը, Ա. Մաթևոսյանը, Ք. Տեր-
Դավթյանը և ուրիշներ⁶:

Գլածորի համալսարանը հիմնադրվել է Սյունյաց աշխարհի Վայոց
ձոր գավառում: 12—14-րդ դարերում, մոնղոլների տիրապետության
պայմաններում, Սյունիքի Օրբելյան և Խաղբակյան տոհմի ներկայա-
ցուցիչները, իրենց ճկուն ու խելացի քաղաքականության շնորհիվ կա-
րողացել էին շահել մոնղոլ տիրակալների համակրանքը և իրենց երկ-
րամասը զերծ պահել մեծամաշտար թալանից ու ավերածությունից: Մշու-
նամյա կողոպուտի էր ենթարկվում քոչվոր ցեղերի կողմից, Ներսես
Սշեցի բարունապետի խնդրանքով և Վայոց ձորի Պոռշ Խաղբակյան
(1223—1284) իշխանի համաձայնությամբ՝ 1282 թ. տեղափոխվում է
Վայոց ձորի Աղբերց վանք, որտեղ նպաստավոր պայմաններ են ստեղծ-
վում վարդապետարանն ընդարձակելու համար: Այն իրականացնում է
նսայի Նշեցին: Վարդապետարանը վերածվում է համալսարանի: Նրա
հիմնադիր և առաջին ուսուցչապետ Ներսես Մշեցին մեծարվում է «եռա-
մեծ փիլիսոփա», «գերիմաստ բարունապետ», «հոգեհանճար հոետոր»
և այլ պատվանուններով⁷: 1284 թ. Ներսես Մշեցու մահից հետո, նրա
տաղանդավոր աշակերտ Եսայի Նշեցին ստանձնում է համալսարանի
ուսուցչապետությունը և մեծ ջանասիրությամբ վարում այն ավելի քան
հիսուն տարի:

Գլածորի համալսարանը, ի տարբերություն միջնադարյան Հայաս-
տանի մյուս դպրոցների, ունեցել է ավելի աշխարհիկ բնույթ: Իրավացի
է բանասեր Գ. Հովսեփյանը, երբ գրում է, թե՝ «Գլածորը վանք չէր սո-
վորական մտքով, ինչպես Կեշառույքն էր, Գեղարդը և այլն... այլ՝ գե-
րազանցորեն դպրոց. այստեղ գալիս էին միայն ուսանելու կամ կա-
տարելագործվելու համար: Նա մտավոր կենտրոն էր ոչ միայն Արևել-
յան Հայաստանի համար, այլև հեռավոր Կիլիկիայից գալիս էին Գլա-
ծորի վարդապետների մոտ իրենց ուսման ծարավը հագեցնելու...»⁸:

⁶Տե՛ս Ղ. Ալիքան, Սրբական, Տեղագրութիւն Սիսնեաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893,
Գ. Արք. Հովսեփյան, Խաղբակյանք կամ Պոռշյանք հայոց պատմության մեջ, Երևանագեմ,
1944, Լ. Խաչիկյան, Գլածորի համալսարանը և նրա սաների ավարտական ատենախոսու-
թյունները, «ԵՊՀ գիտական աշխատություններ», հ. 23, ծ. 1945, Ա. Ավետիսյան, Գլածորի
համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մեջ 13—14-րդ դդ., Երևան,
1973, Աշ. Աբրահամյան, Գլածորի համալսարանը, ծ., 1983, Ի. Ղարիբյան, Գլածոր,
ԵՊՀ հրատարակլություն, ծ., 1983, Ս. Արշավայան, Ա. Մաթևոսյան, Գլածորի համալ-
սարանը միջնադարյան Հայաստանի լուսավորության կենտրոն, ծ., 1984:

⁷Աշ. Աբրահամյան, Գլածորի համալսարանը, Երևան, ԵՊՀ հրատարակլություն,
1983, էջ 31—36, 59—60:

⁸Գ. Հովսեփյան, Խաղբակյանք կամ Պոռշյանք հայոց պատմության մեջ, հ. 2,
էջ 198—199:

Գլածորի համալսարանում, աստվածաբանական առարկաներից բացի, մեծ ուշադրություն է դարձվել «ազատ արվեստներ» կոչվող առարկաներին՝ քերականությանը, ճարտասանությանը, տրամաբանությանը: Ուսումնական ծրագրերում լայն տեղ է հատկացվել «քառյակ» առարկաներին՝ թվաբանությանը, երկրաշափությանը, աստղաբաշխությանը և երաժշտությանը: Առաջնակարգ առարկաների շարքին է դասվել նաև փիլիսոփայությունը: Հատկանշական է, որ Բյուզանդիայի համալսարաններում արգելվել է անտիկ փիլիսոփայության դասավանդումը որպես հեթանոսական և հակաֆրիստոնեական ուսմունք, Գլածորի համալսարանում ոչ միայն պատշաճ տեղ է տրվել այդ առարկային, այլև ըստ արժանավույն մեկնաբանվել է այն: Գլածորում ուսումնասիրվել են անտիկ և վաղ քրիստոնեական շրջանի ականավոր գիտնականներ Պլատոնի, Արիստոտելի, Փիլոն Երրայեցու, Պորփիրի, Բարսեղ Կեսարացու, Դրիգոր Նապիանզացու, Նեմեսիոսի և այլոց երկերը: Համալսարանում հանգամանորեն ուսումնասիրվել են նաև հին հայկական մատենագրությունը, մասնավորապես՝ Դավիթ Անհաղթի և Անանիա Շիրակացու աշխատությունները: Այստեղ միաժամանակ մեծ ուշադրություն է դարձվել գրչության արվեստի և մանրանկարչության ուսուցմանը: Գլածորի համալսարանի հետ են կապված հայ միջնադարյան մանրանկարչության այնպիսի նշանավոր ներկայացուցիչների անունները, ինչպիսիք են Մոմիկը, Թորոս Տարոնացին, Ավագը և ուրիշներ:

Գլածորի համալսարանի դասախոսները և ուսանողությունը մեղմաշան աշխատանք են կատարել հին հայկական մատենագիրների թողած ձեռագրերի հավաքման, ընդօրինակելու, բազմացնելու և կորստից փրկելու գործում: Եվ այժմ, զգալի թիվ են կազմում այն մատենագիրների աշխատությունները, որոնք մեզ են հասել գլածորցիների ընդօրինակումներով: Գլածորին ենք պարտական, օրինակ, Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» նշանավոր աշխատության համար, որից պահպանվել է միայն մեկ օրինակ: Գլածորցիների ընդօրինակած բնագրերի մեջ կան այնպիսիք, որոնք համաշխարհային արժեք են ներկայացնում: Հույն և ասորի մի շարք հեղինակների որոշ աշխատությունների թարգմանություններ նույնպես մեզ են հասել գլածորցիների շնորհիվ: Դրանց մեջ են Կյուրեղ Ալեքսանդրացու, Եփրեմ Ասորու, Հովհան Ուկեբերանի և այլոց երկերը: Այդ մեծարժեք ձեռագրերի մի մասը հասել է մեզ և պահպում է Երևանի մատենադարանում, աշխարհի այլ գրադարաններում⁹:

Գլածորի համալսարանն իր գոյության շուրջ վաթսուն տարիների ընթացքում վիթխարի աշխատանք է ծավալել գիտական բարձր պատրաստությամբ հայրենանվեր մտավորականներ պատրաստելու գործում:

⁹Տե՛ս Ա. Գ. Աբրահամյան, Մատենադարանի ձեռագիր գանձերը, Երևան, 1959, էջ 132:

Հստ որոշակի տեղեկությունների, նրա շրջանավարտների թիվն անցել է 360-ից։ Այդ թվում են՝ հայ մատենագոռության այնպիսի ականավոր դեմքեր, ինչպիսիք են «Պատմութիւն տանն Սիսական» աշխատության հեղինակ Ստեփանոս Օրբելյանը, Միհթար Սասնեցին, Կիրակոս Երզըն-կացին և ուրիշ բազմաշխատ մատենագիրներ¹⁰։ Գլածորի համալսարանը պահպել է Օրբելյան և Պոռշյան իշխանների նյութական միջոցներով։

Ուսումնասիրողներից ոմանք, հիմք ընդունելով Գլածորի և եվրոպական համալսարանների ուսումնական ծրագրերի, դասավանդվող առարկաների և աստիճանավորման կարգերի նմանությունները, նույնություն են տեսնում նրանց միջև։ Այսպես, Լ. Խաչիկյանը համեմատելով և նկատելով Գլածորի և եվրոպական համալսարանների ուսուցման միջև եղած ընդհանրությունները, եկել է այն հետեւթյան, որ Գլածորի համալսարանն իր դրվագով զգալի նմանություն է ունեցել հատկապես Փարիզի համալսարանին և գիտառումնական մակարդակով շի զիշել նրան։ «Գլածորյան համալսարանը...— գրում է նա,— համարյա հասակակից լինելով եվրոպական գիտական մտքի ամենահեղինակավոր հաստատություններից մեկին՝ Փարիզի համալսարանին, մրցում է նրա հետ, թե՛ իր կատարած մշակութակրթական դերով, թե՛ թողած մատենագրական հարուստ ժառանգությամբ և թե՛ դասավանդված գիտությունների բազմազանությամբ և խորությամբ»¹¹։ Նույն կարծիքն են հայտնել նաև Ա. Մովսիսյանը, Ա. Ավետիսյանը, Կ. Սարաֆյանը և ուրիշներ։

Գլածորը և նրան հասակակից եվրոպական համալսարանները իրոք ունեցել են զգալի նմանություններ, որոնք արտահայտվել են, ամենից առաջ, ուսումնասիրվող առարկաների ընդհանուր դրվագում։ Ի տարբերություն անտիկ աշխարհում գործող բարձրագույն դպրոցների (Աթենք, Հռոմ, Ալեքսանդրիա և այլն), եվրոպական համալսարաններն ունեին գիտությունների ուսուցման ավելի լայն ընդգրկում և հումանիտար գիտությունների հետ՝ զգալի տեղ էին հատկացնում նաև բնական գիտություններին։ Նույն դրվագըն ուներ նաև Գլածորի համալսարանը։ Այստեղ փիլիսոփայական, պատմական, լեզվագիտական առարկաների հետ, պատշաճ տեղ է հատկացվել մաթեմատիկային, տոմարին, բժշկությանը և այլ գիտությունների։ Ի դեպ, առարկաների հենց այդպիսի լայն ընդգրկմամբ է բացատրվում այն փաստը, որ ի տարբերություն միջնադարյան մեր մյուս բարձրագույն դպրոցների, Գլածորի դպրոցը կոչվում էր նամալսարան։

¹⁰Տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Գլածորյան համալսարանը և..., «ԵՊՀ գիտական աշխատություններ», № 23, 1946 թ., էջ 438։

¹¹ Նույն տեղում, էջ 450։

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՉՏՈՅ
(քանդակագործ Ռ. Չուբարյան)

Հայերն Բնագույն ձեռագրերից
մեկը (VII դար, Մատենադարան,
ձեռագիր № 10680)

Գլածորի Բամալարանի
ուսուցապետ ԵՍԱՅԻ Նշեթի
(Ըկարիչ՝ Թորոս Տարոնացի,
1318 թ. Մատենադարան,
ձեռագիր № 206)

Տաթևի համալսարանի ուսուցապետ
ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՑԻ
(Մատենադարան, ձեռագիր № 1209)

«Ուրբաթագիրք»—Շայերնն
առաջին տպագիր գիրը
(1512 թ. Վենետիկ)

Լազարյան ճեմարանը Մոսկվայում

Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը

Որոշակի նմանություն է նկատվում հատկապես այդ համալսարան-ների ուսումնական ծրագրերում։ Եվրոպականների հիմքում ընկած է եղել «յոթ ազատ արվեստների» ուսուցումը։ Նրա «եռյակ» և «քառյակ» կոչվող բոլոր առարկաները նախատեսված են եղել նաև Գլածորի համալսարանում։

Եվրոպական համալսարաններում առանձնահաճատուկ տեղ է հատկացվել աստվածաբանությանը և վաղ քրիստոնեական շրջանի հայրերի երկերի ուսումնասիրությանն ու մեկնաբանությանը։ Նույնն է եղել նաև Գլածորում։

Եվրոպական համալսարաններն ավարտող ուսանողը պարտավոր էր քննություն հանձնել և գիտական աստիճան ստանալ, Աստիճանավորման նույն կարգն է եղել նաև Գլածորում։

Ինչպես բացատրել այս նմանությունները։ Ամերիկահայ գիտնական Կ. Սարաֆյանն այդ մեկնաբանում է հետեւյալ կերպ. «Ուշադրության արժանի է, որ «Համալսարան» բառի գործածությունը Հայաստանում՝ 14-րդ դարի առաջին քառորդին համընկնում է եվրոպական միջնադարյան համալսարանների լայն ծավալման և զարգացման ժամանակաշրջանի հետ։ Սա նույնպես ցույց է տալիս, որ այդ ժամանակ Հայաստանը շիման մեջ էր գտնվում Եվրոպայում մտավորական շարժման հետ և իր կրթական հաստատությունները ձեռավորում եվրոպականի նմանությամբ»¹²։

Անժիմտելի է, որ 13—14-րդ դարերում հայերը սերտ հարաբերությունների մեջ էին եվրոպական ժողովուրդների հետ։ Խտալիայում, Ֆրանսիայում և եվրոպական մյուս երկրներում հիմնվել էին հայկական գուղօջախներ։ Հայերը լայն հնարավորություն ունեին ոչ միայն ժանութանալու տեղի մշակույթին և գործող համալսարանների դրվածքին, այլև նրանց փորձը փոխանցելու հայրենի երկիր։ Սակայն, մեր կարծիքով, նմանության խնդրում կան նաև այլ պարագաներ։ Ինչպես Գլածորի համալսարանը, այնպես էլ եվրոպական համալսարանները, ժառանգել էին վաղ քրիստոնեական ուսումնական ավանդույթը, որը գալիս էր անտիկ աշխարհից։ Գլածորի համալսարանը ժառանգել և գործադրում էր այն ամենը, ինչը վաղուց ընդունվել և մաշտոցյան դպրոցի շանքերով քաղաքացիություն էր ստացել հայ իրականության մեջ։ 12—13-րդ դարերի համալսարանները նույնպես հիմնված էին ուսուցման անտիկ աշխարհից սկզբնավորվող ավանդույթի վրա։ Նրանց մոտ ևս լայն տեղ էր հատկացվում անտիկ գիտնականների և վաղ քրիստոնեական հեղինակների ուսումնասիրություններին։ Ուստի միանգամայն օրինաշափ են Գլածորի և եվրոպական համալսարանների ուսումնական ծրագրերում եղած ընդ-

¹² Ա. Գ. Արքանամյան, Գլածորի համալսարանը, Երևանի համալսարանի հրատակըություն, 1983 թ., էջ 81.

Հանրություններն ու նմանությունները: Եվ այդուհանդերձ, տարածապես իրարից շատ հեռու գտնվող այս համալսարաններն անտիկ ուսուցման ավանդույթն ընդունել են յուրովի, որ թելադրվել ու պայմանավորվել է նրանց ազգային կյանքի առանձնահատկություններով: Այդ հանգամանքն էլ ակնհայտ է դարձնում Գլածորի և եվրոպական համալսարանների միշտ եղած նաև որոշակի տարբերությունները: Նշենք ամենաէկանները:

Արևմտյան համալսարանները հիմնադրվեցին այն ժամանակ, երբ Եվրոպան գտնվում էր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական շատ ավելի բարենպաստ պայմաններում, քան Հայաստանը: Երբ Եվրոպական ժողովուրդները ոտք էին դնում վերածնդիր շրջանը, Հայաստանը անզթարար ասպատակվում և ավերվում էր օտարերկրյա նվաճողների կողմից: Բոլորովին այլ էր նաև հիշյալ համալսարանների նյութական-տընտեսական ապահովածությունը: Եվրոպայի համալսարանները պահպում էին իրենց արքունիքների և Վատիկանի տրամադրած անսպառ միջոցների հաշվին, իսկ Գլածորի համալսարանն իր գոյությունը պահպառում էր Կայոց ծորի իշխանական տների ու ժողովրդի նվիրաբերած համեստ միջոցներով: Թերեւս հենց այդ էր պատճառը, որ ուսանողների թվակազմը չէր անցնում 50—60-ից:

Եվ այդուհանդերձ, Գլածորը Եվրոպական համալսարանների համեմատությամբ ուներ մի շատ տարբերակիշ առանձնահատկություն: Այսաեղ ուսուցումը տարվում էր մայրենի լեզվով: Մինչդեռ Եվրոպական համալսարաններում մինչև 15-րդ դարը ուսուցանում էին լատիներենով, և նրանք փաստորեն դեռևս ազգային համալսարաններ չէին դարձել:

Գլածորի համալսարանն ուներ կարևոր մի առանձնահատկություն ևս: Դա նրա հասարակական-ազգային ակտիվ դիրքորոշումն էր: 13—14-րդ դարերում հայ ժողովուրդը կենաց ու մահու պայքար էր մղում օտարերկրյա նվաճողների և ունիթորության¹³ դեմ: Գլածորի ուսումնականներն այդ ամենին շմնացին անմասն ու անտարբեր, այլ գործուն մասնակցություն բերեցին ազատագրական պայքարին:

1338 թվականին, Եսայի Նշեցու մահվանից հետո, Գլածորի համալսարանի ուսուցապետությունը ստանձնում է Տիրատուր Կիլիկեցին և համալսարանը տեղափոխում է Հերմոնի վանք, որը գտնվում էր Օքբելյանների տիրույթում: Այստեղից համալսարանի նոր բարունապետ Հովհան Որոտնեցին իր աշակերտներով տեղափոխվում է Որոտնավանք և

¹³ Ունիթորությունը կրոնական մի շարժում էր, որը հռոմեական և կեղեցին եռանդուն կերպով տարածում էր նաև Հայաստանում՝ հայոց եկեղեցուն կրոնական ինքնուրույնությանից զրկելու և նրան Հռոմի պատին ենթարկելու համար: Ունիթորությունը, ըստ էովթյան, կրոնականից բացի, հետապնդում էր նաև քաղաքական նպատակներ, որի դեմ ուժեղ պայքար էին մղում Սյունիքի նախարարները և Հոգևորականության մեծամասնությունը, դրանով ամրապնդում հայոց դպավանագիր հիմքերն ու գործող դրաբանների աղգային ուղղվածությունը:

շարունակում համալսարանի գործունեությունը: Որոտնեցու մահից հետո (1386 թ.) բարունապետությունը ստանձնում է Գրիգոր Տաթևացին և համալսարանը տեղափոխում Տաթե: Հիշյալ համալսարանը փաստողեն հանդիսացավ Գլածորի համալսարանի ժառանգործը, նրա ավանդությունների անմիջական շարունակողն ու զարգացնողը: Բայց մինչ այդ, դեռևս 9-րդ դարից, Տաթևում գործում էր վանական դպրոց, սակավաթիվ աշակերտներով: Գլածորցիների Տաթևում հաստատվելուց հետո այդ դըպրոցը նոր կյանք ու բովանդակություն ստացավ և հիմնավորապես վերակառուցվելով, ստիճանաբար բարձրացավ համալսարանական մակարդակի:

Տաթևի համալսարանի հոչակը տարածվում է շատ արագ և այնտեղ սովորելու են գալիս Հայաստանի ամենատարբեր վայրերից ու հայկական գաղթօջախներից՝ Եկեղյաց գավառից, Այրարատյան Նահանգից, Զուղայից, Նախիջևանից, Շամախուց, Գանձասարից, Փայտակարանից. Իսպիրիցից, Արճեղից, Ղրիմից, Կիլիկիայից և այլն: Ժամանակակիցները վստահորեն վկայում են, որ Տաթևի համալսարանը նույնպես պահպել է ժողովրդի նվիրատվությունների և վանքի տրամադրած միջոցներով: Նրա մեծ հովանավորները Սյունիքի հոգեոր առաջնորդներն էին: Ըստ Օրբելյանի՝ դեռևս 10—11-րդ դդ. Տաթևը դպրոց էր «զահաւորեալ իրբն զարեգակն ի մէջ աստեղաց»: Այստեղ կային բազմաթիվ փիլիսոփաներ, նկարիչներ և գրչագրողներ¹⁴:

Աստվածաբանական առարկաների հետ միասին, այստեղ ևս մեծ տեղ է տրվել փիլիսոփայությանը, տոմարագիտությանը, հատուկ ուշադրություն է դարձվել երաժշտության և մանրանկարչության դասավանդմանը:

Գրիգոր Տաթևացին հայտնի է իրոք «Հանրագիտակ գիտնական», «վարժ մանկավարժ», շնորհալի նկարիչ ու քաղցրաձայն երաժիշտ: Մեզ են հասել Տաթևացու շուրջ քսան աշխատությունները, որոնք որոշակի պատկերացում են տալիս նրա որդեգրած գիտամանկավարժական հայցքների լայն ընդունակության մասին: Իր փիլիսոփայական ըմբռնումներով Տաթևացին ինչ-որ տեղ իրապաշտ էր: Նա ընդունում էր մարդուց անկախ՝ օբյեկտիվ աշխարհի գոյությունը և գտնում, որ այն ճանաչելի է: Մարդը պարտավոր է իմանալ բնության օրինաչափությունները: Այդ իմացությունը, սակայն, բնածին չէ և գալիս է ոչ թե ինքնարերաբար, այլ աստիճանաբար՝ աշխատանքի և ուսման ընթացքում: Երեխան չգրված մագաղաթ է, որի վրա արձանագրվում է այն, ինչ նա շրջապատից ընկալում է: Հետեւաբար ուսուցումն ու դաստիարակությունը պետք է սկսել վաղ հասակից, երբ փոքրերն ընդունակ են ընկալելու ավելին, քան մեծահասակները: Ուսուցումը պիտի սստ տարիքի՝ պարզից դե-

¹⁴ Լ. Խաչիկյան, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, հ. Ա, Երևան, 1960, էջ 560:

պի բարդը: Ուսուցչի առաջնահերթ պարտականությունն է սաների մեջ և եր արթնացնել գիտության ու հայրենիքի նկատմամբ:

Տաթեսի դպրոցում հատուկ ուշադրություն է դարձվել փիլիսոփայությանը: Մեզ հասել են Որոտնեցու և Տաթեսցու փիլիսոփայական մի շարք աշխատություններ, որոնք փաստորեն համալսարանում նրանց կարդացած դասընթացներն են: Այդ ուսումնասիրություններում տեղ է հատկացվել Պլատոնի, Արիստոտելի, Փիլոն Ալեքսանդրացու, վաղ շրջանի հայ փիլիսոփաներից՝ Դավիթ Անհաղթի և ուրիշների երկերի մեկնությանը:

Հովհան Որոտնեցին և Գրիգոր Տաթեսցին արտահայտել են իրենց ժամանակի համար շատ առաջադիմական մտքեր: Մասնավորապես իմացարանության և տրամաբանության բնագավառում նրանք առաջ են քաշել մի շարք այնպիսի դրույթներ, որոնք գալիս էին ուժեղացնելու հայ փիլիսոփայական մտքի իրապաշտական տեսակետներն ու ըմբռնումները: Տաթեսի համալսարանը սոսկ գիտության ու մանկավարժության շրջանակներում պարփակված կրթական հաստատություն չէր: Համալսարանականները գործուն վերաբերմունք են ցուցաբերել Հայաստանի հասարակական կյանքին: Նրանք եռանդուն մասնակցություն են ունեցել ունիթորների դեմ մղվող գաղափարական պայքարին: Հայտնի է նաև, ար Գրիգոր Տաթեսցու, նրա գործընկերների եռանդուն ջանքերով Հայոց կաթողիկոսարանը հեռավոր Կիլիկիայից տեղափոխվել է Էջմիածին, դառնալով մայր Հայաստանի հոգեոր նոր կենտրոն:

Մեծ է եղել Տաթեսի դպրոցի դերը հայրենասեր ու անձնուրաց մտավորականների պատրաստման գործում: Նրա շրջանավարտներից են եղել ժամանակի առաջավոր փիլիսոփաներ, ականավոր երաժիշտներ, շնորհալի մանրանկարիչ-ծաղկողներ և այլն:

Առհասարակ մեծ ու անգնահատելի է միջնադարյան հայկական բարձր տիպի դպրոցների դերը ժամանակի ազգային կրթական օջախների կազմակերպման, գիտության ու մշակույթի և Հայաստանում բարձրագույն կրթության ավանդույթների զարգացման գործում:

❖❖❖

16-րդ դարը մոայլ հարյուրամյակ էր մեր պատմության մեջ: Հայաստանը ծանր իրավիճակ էր ապրում: Երկիրը բաժանված էր ասիական երկու հզոր բռնապետությունների՝ Մեֆյան Պարսկաստանի և Օսմանյան Թուրքիայի միջև: 1512 թ. Հայաստանի հողում սկիզբ առավ մի ահեղ պատերազմ Թուրքիայի և Պարսկաստանի միջև, որ ամայացնում էր երկիրը: Մշակութային կյանքն ամլացած էր, մարած: Հայ գրչությունն այլևս անզոր էր իր եկեղեցուն, դպրոցին ու ժողովրդին անհրաժեշտ քանակությամբ դրականություն մատակարարել: Հայոց գրքի կատարյալ 20

սովէ էր: Վտանգված էր Սահակ-Մեսրոպյան դպրությունը, որը հայ ժողովրդի ինքնության գլխավոր պայմանն էր, նրա հոգեւոր ու մշակութային կյանքի հիմքը: Հայ գործիչների մի մասի հայացքը դառնում է դեպի Եվրոպա, ուր արագ թափով զարգանում էր տպագրության արվեստը: Հայերեն գրքերը տպագրությամբ բազմացնելու գաղափարն աստիճանաբար հրապուրիչ էր դառնում, բայց երկրի քաղաքական ծանր վիճակն ու հետամնացությունը անհնարին էին դարձնում հայրենիքում տպարան հիմնելը: Միակ ելքը՝ հայերեն գրքերը Եվրոպայում տպագրելն ու հայրենիք ներմուծելն էր: Այդ գործի ուսանվիրան դարձավ Հակոբ Մեղապարտը՝ հայ առաջին տպագրիչը, որը Վենետիկում հիմնեց տպարան և ձեռնամալի եղավ այդ գործին:

1512-ին Հակոբ Մեղապարտը լույս ընծայեց հայերեն առաջին տպագիր գիրքը՝ «Ուրբաթագիրքը», իսկ հաջորդ տարում՝ ևս չորս գիրք: Դըրանով սկիզբ դրվեց հայկական տպագրությանը, որը 16-րդ դարի մշակութային կյանքի կարևոր իրադարձությունն էր¹⁵: Հետագա տպագրիչները, շարունակելով Հակոբ Մեղապարտի ավանդները, հայկական տպագրության գործը փոխանցեցին հաջորդ սերունդներին: Ուշագրավ է, սակայն, որ իր հիմնադրման օրից՝ հայկական տպագրությունը 260 տարի մնաց պանդիտության մեջ և միայն 1771 թ. կաթողիկոս Սիմեոն Երեվանցուն հաջողվեց հայրենի հողում՝ էջմիածնում, հիմնել տպարան: Կյանքը էլ 1772 թ. լույս տեսավ նրա բանաստեղծությունների ժողովածուն «Ձքոսարան Հոգեւոր» վերնագրով: Հայկական տպագրությունը մուտք գործելով հայրենիք և աստիճանաբար զարգանալով, լուրջ խթան հանդիսացավ ազգային հոգեւոր կյանքի վերելքի ճանապարհին:

2. ՀԱՄԱՌՈՒՏ ԱԿՆԱՐԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Բացառիկ ծանր ու տագնապալի է եղել հայ ժողովրդի պատմական ճակատագիրը: Մեկը մյուսի հետևից, մահ ու արհավիրք սփռելով, Հայաստանի վրայով անցել են հռոմեական ու պարսկական, բյուզանդական ու արաբական, սելջուկյան ու մոնղոլական, օսմանյան թուրք նըղաձողները: Նրանք ավերակների ու մոխրակույտերի են վերածել Հայաստան ոշխարհը, խափանել լուսաշող մտքերի թոհիչքը, ոչնչացրել մը-

¹⁵ Հայերեն հատուկենտ բառեր և «Հայր մեր» աղոթքի հայերեն բնագիրը առաջին անգամ տպագրվել է լատիներեն տառերով 1473 թ. Առօսրուրդում, գերմանացի ճանապարհորդ Ֆոհաննես Շիլտրերգերի ուղեգրության մեջ: Իսկ հայկական տառերով առաջին անգամ տպագրված (փայտափորագիր) մեսրոպյան այրութենը լույս է տեսել 1488 թ. Մայնցում, Բեռնարդ ֆոն Բրայդենբախի ուղեգրությունում: (ՏԵ՛Կ Արգարյանի Հողմածները՝ «Լիтературная Армения», 1986, № 10, стр. 28—30 և «Հայաստան» օրաթերթ, 1991, № 123):

շակույթի անգնահատելի արժեքներ: Անհավասար մարտերում մաքառելով իր հայրենիքի գոյության համար, հայ ժողովուրդը միշտ էլ հառնել է մոխրակույտերից և ամոքելով վերքերը, շարունակել իր ստեղծագործ աշխատանքը: Դարեր շարունակ ավերվող երկրից դեպի հեռավոր ափեր մեկնող հայ զանգվածները, օտար հորիզոնների տակ ևս շարունակել են հայրենանվեր աշխատանքը: Զրկվելով պետականությունից, մեր ժողովուրդն իր մշակույթին առավել շափով զարգացրել է Հայաստանի սահմաններից դուրս՝ Ռուսաստանում, Ղրիմում, Վրաստանում, Խողաբայում, Լեհաստանում, Ֆրանսիայում, Հնդկաստանում և այլոր:

Հետաքրքիր պատմություն ունի արևմտահայ դպրոցը: Այն զարգացել է հիմնականում բուն Հայաստանից դուրս: Արևմտյան Հայաստանում դպրոցական դործը համեմատաբար կազմակերպված է ընթացել նրա երկու քաղաքներում՝ Կարինում (Երզում) և Վանում: Հայ գրականության ու մշակույթի նշանավոր ներկայացուցիչներ են տվել Կ. Պոլիսն ու Գյուտոնիան, Վենետիկն ու Վիեննան, Փարիզն ու Հռոմը:

19-րդ դարի սկզբին Կոստանդնուպոլիսը իր ավելի քան 200 հազար հայությամբ ներկայացնում էր արևմտահայության խճանկարը: Այստեղ դեռևս 1790 թ. Գում-Գափու հայաշատ թաղամասում բացվել էր Պեղճյան վարժարանը, 1836-ին Խաս-գյուղի ներսիսյան վարժարանը, 1838-ին՝ Սկյուտարի ճեմարանը և այլ դպրոցներ:

1859-ին Կ. Պոլսում գործել են 42, 1871-ին՝ 48, 1901-ին՝ 40 հայկան տարրական ու միջնակարգ դպրոցներ: Արյունարրու Արդուլ Համիդի գահակալության շրջանում հայ դպրոցը աստիճանաբար դրվեց շափավոր շրջանակների մեջ և հետագայում զոհ գնաց 1915 թվականի ապրիլյան եղեռնին:

Կ. Պոլսից հետո երկրորդ հայաշատ քաղաքը Գյուտոնիան էր — Իզմիրը, որտեղ 1799 թվականին հիմնադրվեց արևմտահայերի ամենահայտնի և երկարակյաց դպրոցներից մեկը՝ Մեսրոպյան վարժարանը:

1877—1878 թթ. ուսւ-թուրքական պատերազմի նախօրյակին Թուրքիայի տարածքում գործող հայկական դպրոցների թիվը հասնում էր 450-ի, որտեղ սովորում էին ավելի քան 24 հազար աշակերտներ (որոնցից 3000-ը աղջիկներ):¹

Կրթական գործի վիճակը համեմատաբար բարվոր էր Ռուսաստանում, ուր մեծաթիվ հայեր էին ապրում: 1782 թվականին հիմնվել է նոր նախիչևանի Ս. Խաչ վանքի դպրոցը, որը 1876-ին փոխադրվել է Աստրախան: 1785-ին, դարձյալ նոր նախիչևանում, բացվում են Ս. Սահակի և Մեսրոպ Մաշտոցի անվան դպրոցները, 1806 թ. Աստրախանում՝ Աղա-

¹Տե՛ս Համարատվություն ազգային կեդրոնական վարչության, 1872—1908, Ժան դ, էջ 39—71, Կ. Պոլս, 1908:

բարյան դպրոցը: Նույն թվականին նաև Գրիգորիոպոլսի Մանուել Գյուղմուշխանեցու դպրոցը և այլն:

1813 թվականին կաթողիկոս Ներսես Աշտարակեցուն հաջողվում է էջմիածնում վերաբացել ժառանգավորաց դպրոցը: Այդ նույն ժամանակ նրեանում գործում էին մի քանի մասնավոր դպրոցներ:

19-րդ դարի սկզբից մինչև 1828 թ. Արևելյան Հայաստանը ճետրգ-հետեւ ազատագրվեց պարսկական լծից և միավորվեց Ռուսաստանի կազմի մեջ: Անդրկովկասի հայ բնակչության համար ստեղծվեցին տնտեսական ու մշակութային կյանքի աշխուժացման ավելի նպաստավոր պայմաններ: Մոսկվայի, Աստրախանի, Թեոդոսիայի, Նոր Նախիջևանի հայկական դպրոցներից բացի, դպրոցներ բացվեցին նաև Անդրկովկասի քաղաքներում: 1830 թվականին նրեանում հիմնադրվում է գավառական դպրոց, որը 1868-ին վերածվում է պրոգիմնազիայի, իսկ 1881-ին՝ կլասիկական գիմնազիայի: Հետագայում դպրոցներ են բացվում նաև Ալեքսանդրապոլում, էջմիածնում և այլուր: 1874-ին էջմիածնում բացվում է Դեռգյան ճեմարանը, որի նպատակն էր հայ եկեղեցու սպասավորներ և ուսուցիչներ պատրաստելը: Նրա լսարանական բաժինը հոգեոր բարձրագույն կրթություն էր տալիս: Զնայած դրան, ճեմարանում իշխում էր աշխարհիկ ոգին, որը մեծապես նպաստեց հայ մշակութիւն հատկապես հայոց լեզվի ու գրականության պատմության զարգացմանը: Ճեմարանում ուշադրության էր արժանի ոչ միայն հայերենի, այլև ոռուսաց և օտար լեզուների դասավանդման լավագույն դրվագքն ու փորձը: Այս-տեղ դասախոսներ են այնպիսի նշանավոր դեմքեր, ինչպես Կոմիտասը, Էարա-Մուրզան, Վ. Սուրենյանցը, Ե. Թադևոսյանը, Հ. Հովհաննիսյանը, Մ. Աբեղյանը, Ս. Լիսիցյանը, Գ. Լեռնյանը, Գ. էդիլյանը և շատ ուրիշներ: Շրջանավարտների մեծ մասն զբաղվել է մանկավարժությամբ, հասարակական-քաղաքական կամ գիտական գործունեությամբ:

Ազգային կրթօջախների թիվը գնալով ավելանում էր: Դյուլերում, քաղաքներում ու ավաններում մեկը մյուսի ետևից բացվում էին հայկական ծխական, երկդասայն ու տարրական դպրոցներ: 1830—1895 թթ. ընթացքում Արևելյան Հայաստանում հիմնվել են 208 տարրական և հինգ միջնակարգ դպրոցներ: Երկրում ձեավորվում էր դպրոցական կըրթության երկու համակարգ՝ տարրական մեկդասյա և երկդասյա, մյուսը՝ միջնակարգ պետական դպրոցներ, որոնցում ուսուցումը տարփում էր ոռուսերեն և պահպում՝ ցարական կառավարության ու ծնողների տրամադրած միջոցներով: Եկեղեցական-ծխական, մեկդասյա և երկդասյա տարրական ու հոգեոր միջնակարգ դպրոցներում ուսուցումը տարփում էր հայերեն և պահպում ազգաբնակչության, բարեկործական ընկերությունների, մասամբ էլ՝ եկեղեցու միջոցներով: 1894—1895 ուստարում գործել են 76 հայկական և 132 պետական տարրեր տիպի դպրոցներ, որոնցում սովորում էր 16.767 աշակերտ: Հայկական

դպրոցների աճը անհանգստություն էր պատճառում ցարական կառավարությանը: Այս ինչու 1896 թ. փակվում են հայկական բոլոր եկեղեցական-ծխական դպրոցները ոչ միայն Հայաստանում, այլև հայրնական մյուս վայրերում: Վիճակը մասամբ փոխվում է 1905—07 թթ. ուսուական առաջին հեղափոխության շրջանում, երբ ցարական կառավարությունը թույլատրում է բացել հայկական դպրոցները: Կարճ ժամանակամիջոցում վերաբացվում են ոչ միայն նախկին դպրոցները, այլև հիմնվում նորերը: 1915—1916 ուսումնական տարում Արևելյան Հայաստանում արդեն գործում էին 12 քաղաքային պետական և 195 հայկական տարրական դպրոցներ, որոնցում սովորում էին 36,544 աշակերտներ: Միջնակարգ դպրոցների թիվը հասնում էր 12-ի՝ գիմնազիաներ, ուսարան, ուսուցական սեմինարիա և այլն, որոնցում սովորում էին 4311 աշակերտներ: Այդ նույն ուսումնական տարում բոլոր տիպի դրաբոցներում աշխատող 1715 ուսուցիչներից, բարձրագույն կրթություն ունեին ընդամենը 24-ը, որոնք դասավանդում էին հիմնականում Գևորգյան ճեմարանում, Երևանի թեմական դպրոցում ու գիմնազիաներում: Սակայն, 1913—1914 թթ. համեմատությամբ, 1916 թ. դրությունը կրտրուկ փոխվում է: Առաջին համաշխարհային պատերազմի հետևանքով, ժողովրդական կրթության գործն անկում է ապրում: 1919—20 ուստարում Հայաստանում գործում էին ընդամենը 166 դպրոց, 18600 աշակերտով: Այս տվյալները մեկնաբանության կարիք չունեն և ինքնին ներկայացնում են ժողովրդական կրթության անմիտիքար վիճակը²:

Մեր ժողովրդի մշակույթի ու կրթության պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ են գրավում Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը, որը հիմնադրվել է 1815 թվականին և Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը՝ 1824-ին: Այս հաստատությունները գործել են մի ամբողջ դար և բացառիկ դեր խաղացել ազգային կրթության ու մշակույթի զարգացման գործում: Նրանց մասին արժեքավոր աշխատություններ են գրել Գ. Հ. Գրիգորյանը, Վ. Դիլոյանը, Ա. Պ. Բագիյանցը և ուրիշներ: Վերշինս համառոտ շարադրել է լազարյան ճեմարանի պատմությունը, կանգ առնելով հատկապես արևելագիտության և հայ-ուսուական մշակութային կապերի վրա: Ավելի ժամանուն աշխատություն է գրել Ա. Հ. Իգնատյանը, որը ցույց է տվել ուսուցման ու դաստիարակության ճեմարանի առանձնահատկությունները, հայ իրականության վրա ունեցած նրա բարերար ազդեցությունը, ինչպես նաև հսկայական դերը՝ Ռուսաստանում հայագիտության, արևելագիտության և հայ-ուսուական մշակութային կապերի զարգացման գործում:

² Տվյալները քաղվել են Ա. Ս. Մովսիսյանի, Վ. Երկանյանի, Ս. Կ. Խուզոյանի և Ա. Իգնատյանի աշխատություններից:

Լազարյան ճեմարանում դասավանդել են՝ Հ. Ալամդարյանը, Մ. Նալբանդյանը, Ս. Շահազիկը, Ս. Կարնեցին (առաջին ուեկտորը), Ն. Ռիբկինը, Ֆ. Կորչը, Ս. Տիգրանյանը և ուրիշներ։ Տարրեր ժամանակներում այստեղ սովորել են ուսու դասականներ և Ն. Տոլստոյը և Ի. Ա. Տուրգենևը, ուժիսոր Կ. Ս. Ստանիսլավսկին, բանաստեղծներ Ռաֆայել Պատկանյանը, Գևորգ Դոդոյիանը, Հովհաննես Հովհաննիսյանը, Վահան Տերյանը, նկարիչ Վարդգես Սուլբենյանցը և շատ ուրիշներ։

Ուսուական առաջավոր միտքը, գրականությունն ու արվեստը սկըսում էին խոր ազդեցություն թողնել Հայ մշակույթի զարգացման վրա։ Հայերի համար առանձնապես մեծ էր ուսուական համալսարանների գերը։ Պրոֆ. Ա. Արշարունու՝ Մոսկվայի համալսարանի 200-ամյա հորելյանին նվիրված աշխատությունում բացահայտված է այն հսկայական գերը, որ ունեցել է Մոսկվայի համալսարանը հայ հասարակական մտքի զարգացման և բարձր մտավորականության պատրաստման գործում։

Դժբախտաբար, արխիվային նյութերի բացակայության պատճառով (համալսարանի արխիվն այրվել է 1812 թ. Հայունական պատերազմի ժամանակ), Ա. Արշարունին հնարավորություն շի ունեցել պարզելու, թե որ թվականից են հայեր ընդունվել Մոսկվայի համալսարան, բայց արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս հայ ուսանողության կյանքի, 19-րդ դարի վերջերից համալսարանում նրանց թվակազմի աճի վերաբերյալ։ Այսպես, եթե 1894 թ. համալսարանում սովորում էին 94 հայ ուսանողներ, ապա 1905 թվականին նրանց թիվը հասել է 194-ի։ Համալսարանի հայ շրջանավարտների վերաբերյալ նա հրապարակել է մի հետաքրիր աղյուսակ, որը ներկայացնում ենք ստորև։

Մոսկվայի համալսարանի հայ շրջանավարտները 1907—1916 թթ.⁴

Տարեթիվ	Պատմագրական	Ֆիզ-մաթեմատիկական	Իրավաբանական	Բժշկական	լնդամենը
1907	1	2	2	6	11
1908	0	1	4	13	18
1909	1	0	11	11	23
1910	0	1	16	22	39
1911	0	5	23	21	49
1912	3	5	31	13	52
1913	1	5	36	11	53
1914	2	3	29	32	66
1915	1	5	35	..	41
1916	1	5	47	26	71
	10	30	287	155	431

³ Ա. Արշարունի, Մոսկվայի համալսարանը և հայ առաջավոր մտավորականությունը, Երևան, 1982 թ., էջ 194։

⁴ Տե՛ս նույն տեղում։

Այս թվերն ակնառու կերպով վկայում են այն մեծ դերի մասին, որ Մոսկվայի համալսարանն ունեցել է հայ մտավորականության պատրաստման գործում: Մի՞թե խոսուն չէ այն փաստը, որ 10 տարում այս համալսարանը պատրաստել է 155 հայ բժիշկներ և ավելի քան 230 հայ իրավաբաններ:

Մոսկվայի համալսարանից բացի, բազմաթիվ հայ երիտասարդներ ժամանակին ավարտել են Ռուսաստանի բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ նաև տեխնիկական մասնագիտությունների գծով: Նախահեղափոխական շրջանի տեխնիկական մտավորականության պատրաստման գործում մեծ դեր են կատարել Պետերբուրգի, Մոսկվայի, Կիեվի, Խարկովի, Օդեսայի և այլ քաղաքների բուհերը: Հայ ինժեներների պատրաստման ու գործունեության վերաբերյալ ուշագրավ տեղեկություններ կան Ա. Կ. Գրիգորյանցի գրքում⁵, որտեղ ընդգծված է Ռուսաստանի բուհերի դերը մեր տեխնիկական մտավորականության ձևավորման գործում:

Հետաքրքիր է, օրինակ, որ Երևանում 19-րդ դ. վերջին և 20-րդ դարի սկզբներին արդյունաբերական արտադրություն կազմակերպող առաջին մասնագետներից մեկը եղել է Պետերբուրգի տեխնոլոգիական ինստիտուտի 1891 թ. շրջանավարտ, ինժեներ Ա. Տեր-Ավետիքյանը, իսկ ինժեներ Գ. Կիրակոսովը (Կիրակոսյան), որը 1884 թ. ավարտել է Պետերբուրգի երկաթուղային տրանսպորտի ինստիտուտը, բայց նվիրվել հիդրոտեխնիկական աշխատանքներին, 1907 թ. եղել է Հայաստան և Նախագծել ու ձեռնամուխ եղել Երևանի հիդրոէլեկտրակայանի շինարարությանը⁶: Նման օրինակներ շատ կան:

19-րդ դարի վերջերին՝ հայ ուսանողների թիվը զգալի շափով աճում է նաև եվրոպական համալսարաններում: «Մուրճ» ամսագիրը 1896 թ. իր համարներից մեկում, այդ ուսանողների վերաբերյալ տեղեկությունները ճշգրտելու նպատակով, հայտարարություն է տպագրում և հաջորդ համարներում հրապարակում դրանք⁷: 1899 թվականին «Մուրճ»-ը հայ ուսանողության երկրորդ համաժողովից (Կայացել է մարտ ամսին, Հայության բարգավաճակում) ստանում և իր 2—3-րդ համարներում տպագրում է «Եվրոպայի հայ ուսանողների վիճակագիրը»⁸, ըստ որի՝ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում և Շվեյցարիայում նրանց ընդհանուր թիվը կազմել է 202 հոգի, 1902 թվականի իր 7-րդ համարում «Մուրճ»-ը դարձյալ տպագրել է «Եվրոպայի հայ ուսանողների համառոտ վիճակագրությունը» ըստ որի՝

⁵ А. К. Григорянц, Формирование и развитие технической интелигенции Армении (1920—1965 гг.).

⁶ Նույն տեղում, էջ 59:

⁷ Տե՛ս «Մուրճ» ամսագիր, 1897, № 12, 1899, № 23, 1902, № 7:

⁸ Տե՛ս «Մուրճ» ամսագիր, 1899, № 2—3, էջ 346.

1900 թվականին, եվրոպական 7 երկրներում ուսանում էին 271 հայեր, որոնցից 128-ը Ռուսաստանից, 111-ը Թուրքիայից, 37-ը այլ երկրներից : Հասկանալի պատճառներով, բացի առանձին անհատներից, հայ շրջանավարտները Հայաստան չէին վերադառնում:

3. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ 19-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ ԵՎ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԻՆ

Ռուսաստանին միանալուց հետո՝ Արևելյան Հայաստանը բռնեց տընտեսական ու մշակութային զարգացման վերընթաց ուղի:

Մշակութային ընդհանուր վերելքի պայմաններում, բնականաբար, զգացվում էր նաև ազգային բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ունենալու պահանջը: Ու թեև ցարիկմն Անդրկովկասում կիրառում էր գաղութային ճնշման քաղաքականություն, այդուհանդերձ, հայ առաջավոր մտավորականները ոչ մի կերպ չէին հրաժարվում ազգային բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ համալսարան ունենալու մըտքից:

Հայկական համալսարանի խնդիրը մեր հայրենանվեր գործիչների համար լուրջ մտահոգության առարկա էր դարձել տակավին 19-րդ դարի 40—50-ական թվականներից: Տարբեր ժամանակներում այդ հարցը բարձրացվել է հաշատուր Արովյանի, Ստեփանոս Նազարյանցի, Միքայել Նալբանդյանի, Սմբատ Շահազդիզի, Հովհաննես Թումանյանի և այլոց կողմից: Մեծ լուսավորիչ հաշատուր Արովյանին, դեռևս Դորապատում ուսանելու տարիներին, մեծապես զբաղեցնում էր հայ մանկավարժների պատրաստման գործը: Գուստհոֆից 1834 թ. հունիսի 10-ին գրած նամակից երևում է, որ հայերի կուլտուրական վիճակն արժատապես բարելավելու իր ծրագրում նա նպատակահարմար է համարում մանկավարժական կադրերի պատրաստման հատուկ դպրոցի՝ վարժարանի կազմակերպումը¹: Իսկ հետագայում նա առաջարկում է Թիֆլիսում ստեղծել ուսուցչական հատուկ սեմինարիա: Հայկական բարձրագույն ուսումնական հաստատություն հիմնելու անհրաժեշտության գաղափարը Ստ. Նազարյանցն առաջին անգամ արտահայտել է դեռևս 1842 թվականին, Ներսես Աշտարակեցուն գրած իր նամակում²: Իսկ 1847 թ. ապրիլի 24-ին, կազմանից ուղարկած մի այլ նամակում, նա ուղղակի նշում է, որ ինքը մտադիր է կառավարությունից արտոնություն վերցնել

¹Տե՛ս «Թիվան Խ. Արովյանի», հ. 2, Երևան, 1948, էջ 21—23:

²Տե՛ս «Պատմաբանասիրական հանդես», Երևան, 1962, թ. 2, էջ 152.

և Աստրախանում հայկական մասնավոր ինստիտուտ հիմնել⁸: Միքայել Նալբանդյանն առաջ քաշելով ժողովրդական լայն լուսավորության և մասնագիտական արհեստային կրթության հարցը, որոշակի ակնարկներ է անում նաև հայկական համալսարան կամ ակադեմիա ստեղծելու մասին: Դեռևս ուսանողական տարիներին գրած «Լսարան» բանաստեղծության մեջ, որ նվիրված է Մոսկվայի համալսարանին, նա համալսարանը համարում է այն «ընտիր տեղը, ուր արմատ կարձակե գիտության ծառը»⁹: «Մեր ազգին,— գրում է Մ. Նալբանդյանը,— ուսման և լուսավորության հետքից (այսինքն՝ հանրակրթական դպրոցից հետո, և. Ղ.) հարկավոր է տալ և կանոնավոր տնտեսական, գյուղական և վաճառական գիտությունը, որպեսզի հաստատ հիմքերի վերա կանգնի նորա թե՛ երկրագործությունը, և թե՛ վաճառականությունը»¹⁰: Այս հարցադրումը Նալբանդյանի մոտ ամեննեին էլ վերացական բնույթ չի կրում, ընդհակառակը, նա ենում էր իր ժամանակին հայ ժողովրդի առջև ծառացած ստուգ խնդիրներից: Ըստ այդմ էլ՝ մասնագիտական կրթությունը պետք է ոչ թե ինքնանպատակ լիներ, այլ թելադրվեր ազգի նյութական կյանքի զարգացման պահանջներով: «... Ալժմյան դրության մեջ,— գրում է նա, — հայոց ազգը կարող է հասանել բարձր կամ վերին կրթության մասնավոր առարկայի մեջ, միայն այն ժամանակ, եթե այդ առարկան, այդ ուսման ճյուղը, հնար է նորա նյութական բարեկենդանությանը»¹¹: Շարունակելով իր միտքը, Նալբանդյանն ավելացնում է: «Այն ուսումնարանը, որ կարող է լուսավորության ավազան դառնալ մեր ազգի համար, պիտո է ուսուցաներ յուր աշակերտներին հայերեն, լատիներեն, հունարեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն և ոռուսերեն, ընդհանուր պատմություն, ուսուաց պատմություն, հնախոսություն, օրենսգիտություն, վաճառականության ուսմունք, վաճառականության պատմություն, վիճակագրություն, մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա, ընդհանուր բնական պատմություն, գյուղական տնտեսություն, մեքենականություն, կրոնագիտություն, վայելլագրություն և նկարչություն: Ահա այն ուսումնարանը, որի լինելը ցանկալի և հոգով չափ փափագելի էր մեր ամեններիս սրտի համար»¹²: Արձագանքելով Մ. Նալբանդյանցին՝ ակադեմիա-համալսարան ունենալու գաղափարը վճռականորեն առաջադրում էր նաև բանաստեղծ Սմբատ Շահագիզն իր «Անոնի վիշտը» պոեմում:

⁸ Նույն տեղում, էլ 144:

⁹ Մ. Նալբանդյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 1, Երևան, 1945, էլ 59:

⁵ Նույն տեղում, էլ 461:

⁶ Մ. Նալբանդյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 2, Երևան, 1945, էլ 62:

⁷ Մ. Նալբանդյան, Ընտիր Երկեր, Երևան, 1953, էլ 106: Այս հարցերի մասին տե՛ս նաև Աշ. Հովհաննեսյանի «Նալբանդյանը և նրա ժամանակը» աշխատությունը, Երևան, 1955, հ. 1, էլ 154—164:

Հասավ ժամանակ— մենք բողոքում ենք,
Մենք ազգի անդամ և երեսփոխան,
Ակադեմիա մենք պահանջում ենք,
Պահանջում է աղդ, թեև կիսաճայն...⁸

1860-ական թվականների վերջերին՝ հայ մտավորականների շոշանում լայնորեն քննարկվում է Թիֆլիսում Համալսարան հիմնելու հարցը: Բանավեճին շուտով անդրադառնում է մամուլը: Դրան մասնակցում է նաև Գրիգոր Արծրունին, որը 1867—1868 թթ. «Հայկական աշխարհում» տպագրած իր հոդվածներում մերժում է Թիֆլիսում Համալսարան հիմնելու անհրաժեշտությունը՝ այն պատճառաբանությամբ, թե հետամնաց հայ հասարակությունն ու ընտանիքը անկարող են բարերար ազդեցություն ունենալ ուսումնատենչ երիտասարդության վրա: Ռստի իր «Գերդաստանի ազդեցություն և համալսարան» հոդվածում նա գտնում է, որ նոր սերունդը պետք է կրթվի օտար երկրներում, մեր հասարակության և ընտանիքի աննախանձելի ազդեցությունից հեռու: Սակայն հետագայում՝ Գ. Արծրունին հրաժարվում է այդ տեսակետից և 70-ական թվականներին «Մշակի» էջերում հանդես է գալիս Թիֆլիսում Համալսարան հիմնելու կոչով: «Հիմի ժամանակն է» առաջնորդողում, նա իր նոր կարծիքը հիմնավորում է նրանով, որ արդեն ասպարեզի վրա է Ռուսաստանի, Գերմանիայի և Շվեյցարիայի համալսարաններում կըրթություն ստացած մասնագետ մտավորականների մի խումբ, որից անհրաժեշտ է «Օգուտ քաղել», կենտրոնացնելով այն մի ուսումնական ընկերության՝ համալսարանի մեջ, և կազմակերպել հայ երիտասարդության համալսարանական կրթությունը¹⁰: Նույն թերթի 1876 թ. ապրիլի 1-ի համարում տպագրված «Մեր հասարակական մեծ խնդիրը» հոդվածում Արծրունին ավելի որոշակի է դնում բարձրագույն մասնագիտական կըրթություն կազմակերպելու հարցը, ասելով. «Ժամանակն է մտածել՝ միացնել բարձրագույն ընդհանուր կրթության հետ և մասնագիտական որևէ, մեր հասարակության համար և նրա մեջ գործադրելի ճյուղի ուսումնասիրությունը»:

Սեփական բարձրագույն կրթական օջախներ ունենալու խնդիրն այնքան էր հասունացել, որ ուսական առաջին հեղափոխության տարիներին Անդրկովկասի ժողովուրդները՝ խոսքի, մամուլի և ժողովների ազատության պահանջների հետ մեկտեղ՝ ցարական կառավարության առջև դնում էին նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ հիմնելու հարցը:

⁸ Սմբատ Շահագիզ, Երկեր, Ե., 1947, էջ 204—205:

⁹ Տե՛ս Գրիգոր Արծրունու աշխատությունները, Թիֆլիս, Գ. 1, 1904, էջ 50—58:

¹⁰ Տե՛ս «Մշակ», Խ 31, 16-ը օգոստոսի, 1873 թ.:

1906թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին Պետերբուրգում խորհրդակցություններ են գումարվում՝ նվիրված Թիֆլիսում բուհ հիմնադրելու խնդիրներին։ Դրանց մասնակցում էին Պետերբուրգի բուհերի պրոֆեսորներ (Ա. Ս. Պոստնիկով, Ֆ. Ի. Լինսոն-Լևինգ, Մ. Ա. Շատելյե, Ս. Ի. Դրուժինին, Ս. Պ. Բայկով, Մ. Ա. Պավլով և ուրիշներ) և կովկասցիներ (Գ. Մ. Թումանով, Գ. Ֆ. Տիգրանով, Դ. Խ. Զավոյյան և ուրիշներ)։ Քննության ու վեճի առարկա էր անգամ հաստատության պրոֆիլի հարցը՝ համալսարան, թե՞ պղիտեխնիկում։ Եվ նկատի ունենալով այնպիսի մի երկրամասի կարիքների բազմազանությունը, ինչպիսին Կովկասն էր, խորհրդակցության մասնակիցները նպատակահարմար են գըտնում հիմնել լայն ուսումնական ծրագրով գործող բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ համալսարան, տեխնիկական բաժանմունքով¹¹։ Սակայն, այդ առաջարկը տեղական իշխանությունների հավանությանը շարժանացավ։ Այս ինչու պաշտոնապես արգելվեցին նաև այդ նպատակով կատարվող նվիրատվությունները¹²։

Հայկական բուհ հիմնելու հարցը նորովի շեշտվեց, և ուշադրության առարկա դարձավ հատկապես 1912 թվականին, երբ նշվում էին հայ գրերի գյուտի 1500-ամյա և տպագրության 400-ամյա հոբելյանները։ Հայկական համալսարան ստեղծելու ծրագրի նախնական մշակմանը եռանդուն մասնակցել է նաև ակադեմիկոս Ն. Մառը¹³։

Ազգային համալսարան կամ ակադեմիա ունենալու ամենամեծ ջատագովներից էր ամենայն հայոց բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանը, որը ջանք շնորհ տարկանացման համար։ Հայտնի է, որ նրա ղեկավարությամբ գործող «Հայկազյան ընկերության» հանձնաժողովն իր նիստերը երբեմն հրավիրում էր հենց Թումանյանի տանը։ Առաջին նիստին, որին նախագահում էր բանաստեղծը, ներկա էին Ն. Մառը, Ստ. Մալխասյանցը, Մ. Աբեղյանը, Ստ. Լիսիցյանը և ուրիշներ¹⁴։ Արտահայտելով իր ժողովրդի՝ համալսարան ունենալու նվիրական իդք, թումանյանն ասում է. «Պետք է համախմբել հայ գիտնականներին, ըստեղծել գիտություն հայերեն լեզվով և հայ գիտնականների կաճառ, գիտության օջախ»։ Հայկական Ակադեմիա։

Եվ պետք է ստեղծել հայոց համալսարանը, ուր կարելի լինի բարձրագույն գիտություններն ավանդել ու սովորել հայերեն լեզվով։ Մեր

¹¹ Տե՛ս «По вопросу объ открытии на Кавказе высшего учебного заведения», С.-Петербургъ, 1907

¹² Գ. Մ. Թումանով, Բարձրագույն սաստանարանը Թիֆլիսում, 1907, էջ 1—3։

¹³ Տե՛ս Գր. Ղափանցյան, Ն. Մառի մասնակցությունը հայ համալսարան (կամ ակադեմիա) ստեղծելու խնդրի նախնական մշակման մեջ 1912—1917 թվական, «Մառի անձան կարիքնետի աշխատություններ», Գ. 1, Ե., 1945, էջ 199—206։

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում։

տարրական ու միջնակարգ դպրոցների մեջտեղը պետք է վառել մի մեծ շահ— Հայկական համալսարան»¹⁵:

Երկար և ճիգ տարիներ այդ երազանքները մնացին անկատար: Եվ դա պատահական չէր: Ցարիզմի հետադիմական քաղաքականությունը, Հայաստանի տնտեսական ու հոգեոր հետամնացությունը, ինչպես նաև Հայրենի երկրում գործունեության համապատասխան ասպարեզ շգրտ-նելու հետեւանքով՝ փոքրաթիվ հայ մտավորականության աշխարհով մեկ որված լինելը՝ անհնարին էին դարձնում բուհ հիմնելը: Ցարական կառավարությունը ձգտելով խավարի մեջ պահել ծայրամասերի ժողովուրդ-ներին, մերժում էր այդ առթիվ ամեն մի դիմում և ազգերի ուժացման իր մոլեռանդ քաղաքականությունը դիվանագիտորեն քողարկում էր «Ֆինանսական դժվարությունների» սնամեջ փաստարկով: Ռուսաստանի Հսկայածավալ տարածքում (որտեղ 1914 թ. ապրում էին ավելի քան 160 մլն. մարդ) գործող 105 բարձրագույն դպրոցները տեղաբաշխված էին միայն երկրի կենտրոնական շրջաններում:

Հասկանալի պատճառներով, Հայաստանը նույնպես չունենալով որե-վէ բարձրագույն ուսումնական հաստատություն (բացի Գևորգյան ճեմարանի լսարանական բաժնից) զլկված էր երկրի ներսում ազգային կադրեր պատրաստելու հնարավորությունից: Դա էր պատճառը, որ նույնիսկ 1922 թվականին հանրապետությունում կային բարձրագույն կըր-թությամբ ընդամենը 12 գյուղատնտես, 73 բժիշկ, 107 ուսուցիչ և սա-կավաթիվ այլ մասնագետներ:

¹⁵ «Թումանյանը քննադատ», Ե., 1939, էջ 418:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ (1919—1920 թթ.)

Արդ անդրադառնանք այն հարցին, թե դարավոր ընդմիջումից հետո ե՞րբ և ի՞նչ պայմաններում վերականգնվեց մոտ (1000-ամյա պատմություն և ավանդույթներ ունեցող հայկական բարձրագույն դպրոցը:

1917—1918 թվականներին Անդրկովկասում ստեղծվել էր քաղաքական շատ բարդ իրավիճակ: Օգտվելով ոռւսական զորքերի նահանջից, երիտթուրքերը հարձակման անցան, երկրամասը դնելով ծանր կացության մեջ: Անդրկովկասյան Սեյմը¹ քայլայվեց, Վրաստանը՝ 1918 թ. մայիսի 26-ին, իսկ Ադրբեյջանը՝ մայիսի 27-ին իրենց անկախ հայտարարեցին:

1918 թ. մայիսի 28-ին Հայոց ազգային խորհուրդը ձայների մեծամասնությամբ որոշեց հռչակել հայկական գավառների անկախությունը: Ստեղծվեց Հայաստանի Հանրապետությունը:

Վերականգնվեց դարեր առաջ կորցված ազգային պետականությունը: Դա պատմական մեծ իրադարձություն էր հայ ժողովրդի կյանքում: Սակայն, բոլորիս հայտնի պատճառներով, մեր պատմության այդ շրջ-

¹ Անդրկովկասյան Սեյմը պետական իշխանության մարմին էր: Դումարվել էր Անդրկովկասյան կոմիսարիատի կողմից 1918-ի փետրվարի 10(23)-ին, Կազմված էր Սահմանադիր ժողովի՝ Անդրկովկասից ընտրված պատգամավորներից և քաղաքական կուսակցությունների ներկայացուցիչներից: մենշևկներ՝ 24, դաշնակցականներ՝ 24, մոսավարականներ՝ 30, մենշևկ-հումմեթականներ՝ 4, Ռուսաստանի մուսուլմանական սուցիալիստական բլոկի ներկայացուցիչներ՝ 3, սոցիալ-ֆեդերալիստներ՝ 3, Էսէռներ՝ 5, կադետներ՝ 2: Սեյմում ազգեցիկ էին վրացական մենշևկները, նախագահն էր Ն. Զիսեհենն (ՀՍՀ, հ. 1, էջ 400):

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ, ՈՐՈՒՔ ԱՆՄԻԶԱԿԱՆ
ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆ ՈՒՆԵՑԵԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆԸ (1918 թ. ՄԱՅԻՍ)

ՀՀ լրացապետ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԽԱՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐ

ԳԵՎՈՐԳ ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆ

ՍԻԿՈԼ ԱՂԲԱԼՅԱՆ

ՅՈՒՐԻ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ
Հայաստանի Բամակարանի
առաջին ռեկտոր
(1919—1920 թթ.)

ԴԱՎԻԹ ԶԱՎՐԹԱՆ
ռեկտորի օգնական-կազմակերպիչ

ՄԵՍՐՈՊ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի դեկան

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՍՎԱԽՈՍՆԵՐ
(ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱԳՈԼ-1920 թ. ՀՈՒՆՎԱՐ-ՀՈՒՆԻՍ)**

ԱՏԵՓԱՆ ՄԱԿԻՆԱՍՑԱՆՑ
1920 թ. փետրվարի 1-ին
կարդացել է առաջին հանդիսավոր
դասախոսությունը

ՄԱՆՈՒԿ ԱԲԵՂՅԱՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՓՅԱՆ

ՍԻՐԱԿԱՆ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

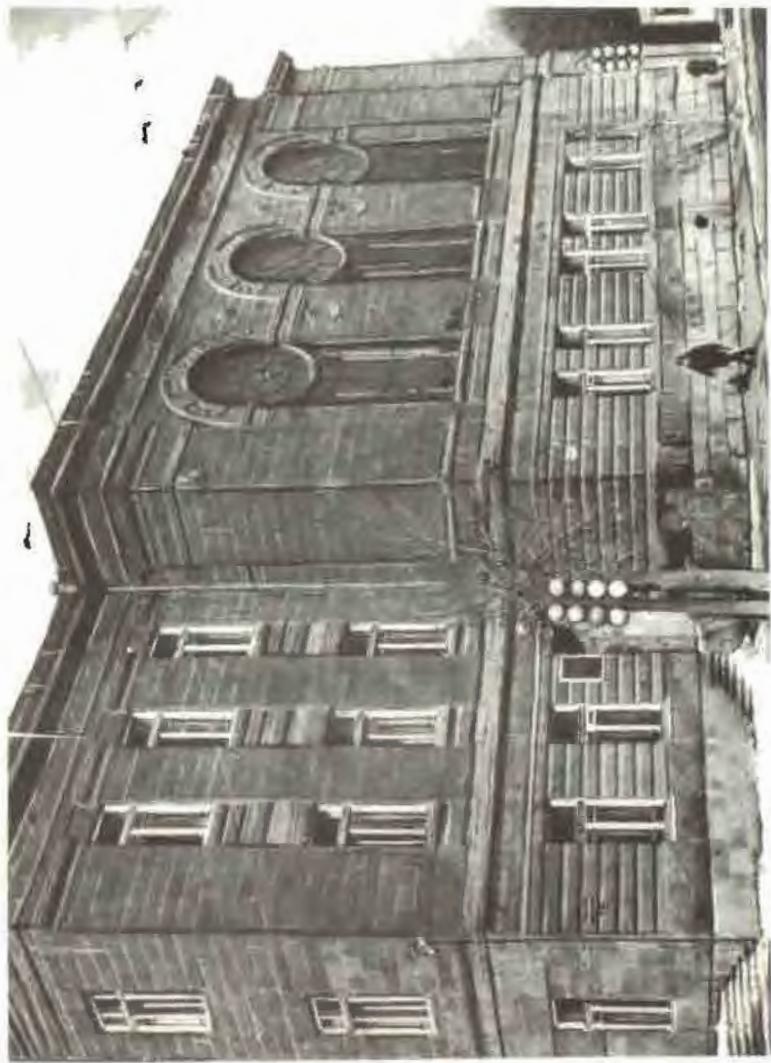
ԵՐՎԱՆԴ ՏԵՐ-ՄԻՒԱՍՅԱՆ

ԴՈՒԲԵՆ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԱՇԽԱՐԺԵԿ
ԼՈՋԻ ՄԵԼԻՔ-ԶԱԼԱՆԹԱՐ

Ավելասանդրապուր առևտունական բնակչութիւն շեցքը, որտեղ 1920 թ.
հունվարի 2-ին ամրանելի գործութիւն է շարուածածի խորարարակը

ԴԱՎԱՅՈՒՄ ՊԱՏՄԱ-ԼԵԶԻՆԲՈՒՆԱԿԱՆ
ԳՈՎԱՐԻՏԵՏԻ

Խոսչին ամենայն գեղարվար - մայիս 1900.

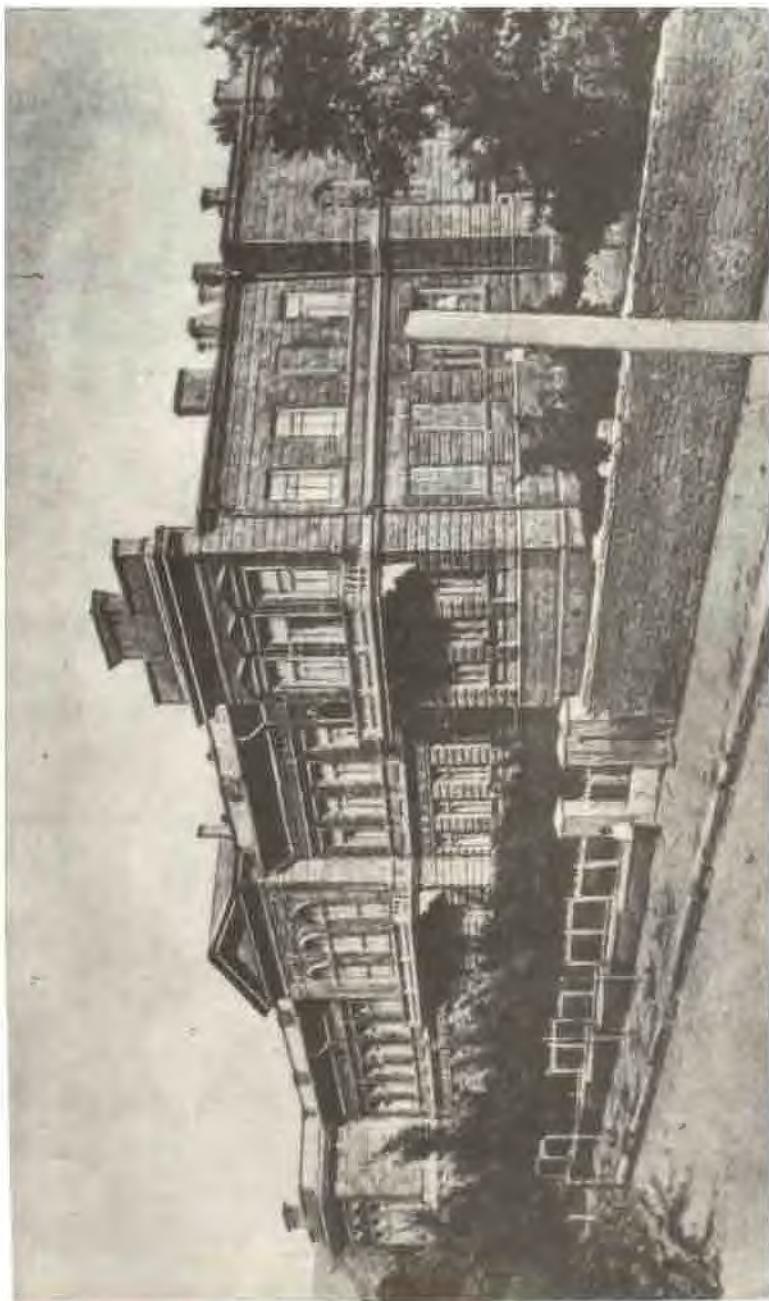
ԴԱՎԱՅՈՒՄ.	ԱԼԵՐԿԱԾ.	ՀԱՅ. ՃԱՄ.
Պրոֆ. Ռենդով հայ,	Խորոց պատկենած թիվն (ընթացական)	2
Պրոֆ. Ֆ. Տիգ-Մինասիս	Խորոց պատկենած թիվն (ընթացական)	2
Գալիքն Առ. Մայլյանական Հասկերէն (ըստարար)		2 + 2 1)
Դաշնակ Դարմագիր հայ:	Դրաւթեան արժեքառի	2
Դայ պաշտ. Ա. Արտահա-	Համեմատական յիշա-	2
մեան	բանութիվն	
	Թունարին	2
Դ. պաշտ. Ա. Տիգրանիս Հազկրանաթիվն		2
Դիմ. դ. Աջո. Քարամիստ Արևիելի պատմութիւնն		2
Դաստիարակ Ն. Ախմա- Ըստինուար պատմութիւնն նիսն	(նոր դար)	2
Դաս. Է. Առազինակաց դրամեաթիվն		2 + 2 1)

Դաստիարակ Սիստեմի պատմութիւն երեկոյան մասնից
Տի Արքայ Ժամ մասնաւութեանը Համեմատական յիշանից

Հայաստանի Բամալսարանի պատմա-լեզվաբանական
ֆակուլտետի առաջին դասացուցակը

Հայաստանի Բամալսարանի Կնիքը

շանը տասնամյակներ շարունակ չի լուսաբանվել կամ լուսաբանվել է միակողմանի: Հանիրավի թերագնահատվել կամ պարզապես անտեսվել է Հայաստանի Հանրապետության ոչ միայն ազգանպաստ գործունեության, այլև՝ գոյության իսկ փաստը:

Մինչդեռ իր կարճատև կյանքի ընթացքում հանրապետությունը ձեռնամուխ եղավ ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև մշակութային ու կրթական առաջնահերթ հարցերի լուծմանը, չանք շնչարձեց իրականացնելու հայ մտավորականության՝ ազգային բարձրագույն դպրոց ունենալու դարավոր երազանքը:

Այդ երազողներից մեկն էլ Հովհ. Թումանյանն էր, որը տարբեր առիթներով խոսել է ժողովրդի կրթական-մտավոր ընդհանուր մակարդակը բարձրացնելու, նրա ազգային ոգին խթանելու մասին: Հիանալով բռնության դեմ կովող (1915—16 թթ.): Հայ կամավորական զոկատների սիրանքով, Թումանյանն իր զրուցներից մեկում միաժամանակ կոչ է արել՝ ազգային փրկության ճանապարհին ապավինել ոչ միայն և ոչ այնքան զինյալ, որքան բանական ուժին, ասելով. «Ա՛խ, եթե ստեղծվեր պատերազմից հետո՝ առողջ ու ոգևորված երիտասարդ ազգասերների 3000-անոց մի կուտուր-տրեգերական² բանակ, որը շարժվելով դեպի հարազատ ժողովուրդը, ձուլվելով նրա մեջ, տարածեր նրա բոլոր խավերում կյանքի և գիտության վառ գաղափարները... այդ կլիներ հայ ժողովորդի փրկության և վերածնության միակ ուղիղ ճանապարհը»³:

Հիրավի, ամեն մի քաղաքակիրթ ազգային պետության մշակութային մեծամասշտաբ ձեռնարկումներից մեկը միշտ էլ եղել է համալսարանի ստեղծումը: Հայաստանի Հանրապետությունը բացառություն կազմել էր կարող: Մեր մտավորականության առաջավոր գործիչները՝ Հայաստանի անկախության հոչակման առաջին իսկ օրերից սկսեցին կըրկին բարձրացնել այդ խնդիրը՝ մանավանդ որ, հարեւան հանրապետություններում ստեղծվեցին այդպիսիք:

1918 թ. վերջերին և 1919 թ. սկզբներին համալսարան հիմնադրելու հարցը սկսեց ավելի եռանդուն ու գործնականորեն քննարկվել: Սակայն, Հայաստանի Հանրապետության Մինիստրների խորհուրդը⁴ դժվարանում էր լուծել այդ խնդիրը, երկրի ծանր կացության պատճառով: Ծատերը

² Տրեգեր— գերմաներեն նշանակում է՝ կրող, Այս դեպքում պետք է հասկանալ գիտության ու մշակութիւն տարածման առաքելություն ունեցող բանակ:

³ Տե՛ս «Հայաստանի համալսարան» թերթ, 31 հունվարի, 1920 թ.:

⁴ Հայաստանի Հանրապետության Մինիստրների խորհրդի նախագահներ (վարչապետներ) են եղել Հովհաննես Քաջազնունին (1918 թ. մայիս—1919 թ. ապրիլ), Ալեքսանդր Խատիսյանը (1919 թ. ապրիլ—1920 թ. մայիս), Համո Օհակջանյանը (1920 թ. մայիսի 5-ից մինչև նոյեմբերի 24-ը), Սիմոն Վրացյանը (1920 թ. նոյեմբերի 24—29-ը):

⁵ Տե՛ս համալսարանի պատճենաթյան թանգարանի արխիվ, գործ № 1, 1919 թ. հունիսի 19-ի արձանագրությունը:

գտնում էին, որ նման պայմաններում համալսարանի մասին մտածելը անժամանակ է⁸:

Համալսարան հիմնելը, իրոք, բարդ ու դժվարին, գրեթե անհաղթահարելի հարց էր: Պետք էր հրատապ լուծվեին այնպիսի խնդիրներ, ինչպես ուսումնական շենքի, ուսանողական հանրակացարանի, դասախոսական կազմի հավաքագրման ու նրանց բնակարաններով ապահովելու, անհրաժեշտ դասագրքերի ու ձեռնարկների ստեղծման հարցերն էին: Եվ այնուհանդերձ, համալսարան հիմնադրելու պահանջը շերմորեն պաշտպանում էին ՀՀ հանրային կրթության նախարարներ՝ Գնորդ Մելիք-Ղարագյուղանը (1918 թ. նոյեմբերի 18-ից—1919 թ. հունիսի 24-ը), Սիրական Տիգրանյանը (1919 թ. հունիսի 24-ից—օգոստոսի 5-ը) և Նիկոլ Աղբալյանը (1919 թ. օգոստոսի 16-ից 1920 թ. մայիսի 9-ը): Նրանք մի քանի անգամ դիմում են Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը՝ հիմնավորելով համալսարանի խիստ անհրաժեշտությունը⁹: Ազգում հարց էր դրվում Թիֆլիսում գործող Անդրկովկասյան մասնավոր համալսարանը երեան տեղափոխելու կամ նրան նյութական օգնություն ցույց տալու մասին. նկատի ունենալով, որ այդ համալսարանի 1715 ուսանողներից մոտ 700-ը, իսկ 76 դասախոսներից 25-ը հայեր էին¹⁰: Այդ առթիվ առաջարկ է ներկայացնում Վրաստանում Հայաստանի Հանրապետության դիվանագիտական հավատարմատար Արշակ Զամալյանը՝ 1918 թ. սեպտեմբերի 20-ին (գր. № 442) և հոկտեմբերի 26-ին (գր. № 984):

Հանրային կրթության նախարար Գ. Մելիք-Ղարագյուղանը 1919 թ. մարտի 3-ին հատուկ զեկուցագրով (№ 546) դիմում է նախարարների խորհրդին՝ Թիֆլիսի համալսարանը երեան տեղափոխելու նպատակահարմարության հիմնավորումով: Այդտեղ ասված է. «Հայաստանի անկախ պետություն կազմակերպելու և ինքնուրույն կյանքի կողմելու հենց առաջին օրերից զարթնում է համալսարան բաց անելու խնդիրը»:

Թվում է, թե ի նկատի ունենալով այն ծանր պայմանները, որի մեջ ապրում է արդի երկիրը, անժամանակ պիտի համարվի համալսարան բաց անելու միտքը... Սակայն հենց այս ծանր պայմանները, որի մեջ ձևագործում է մեր պետությունը, գլխավորապես՝ նրա քաղաքակիրթ կենտրոններից հեռու գտնվելը, հարկադրաբար պահանջում են համալսարանի հաստատումը, որ պիտի հանդիսանա մի կողմից որպես ծգող կենտրոն մեր մտավորականության և գիտական ուժերի, որոնք ցրված

⁸ Տե՛ս «Ժողովուրդ» թերթ, Թիֆլիս, 24 օգոստոսի, 1919 թ., № 94, «Արդյո՞ք համալսարանի ժամանակն է Հայաստանում» հոդվածը:

⁹ Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, գ. 1, գ. 220, թ. 66 կամ ֆ. 199, գ. 1, գ. 57, թթ. 37—45:

¹⁰ Նույն տեղում, թթ. 9—14, 66, 84:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 200, գ. 1, գ. 51, թթ. 8—9:

և ն Եվրոպայի զանազան քաղաքներում և որոնց հավաքական ստեղծագործական կարողությունը հույժ կարևոր է պետական կառուցվածքին, որը մեր երկրում պիտի բաշխե կուտակված գիտական ուժերը՝ պատրաստելով գործիչներ պետական կյանքի բազմապիսի ճյուղերի համար։ Հազարամյա քնից հետո վերջին համաշխարհային պատերազմի ցնցում-ներից ինքնուրուցն կյանքի զարթնած Հայաստանը՝ հնումը քաղաքակիրթ, պահում է իր ծոցում մեզ համար առայժմ անհայտ ապագա քաղաքակրթության մեծ կարողություն։ Այնուհետև եզրակացնում է, որ անդրդեպվայալ մասնավոր համալսարանը կդառնա «ապագա հայկական պետական համալսարանի հիմքն ու միջուկը»¹⁰։

1919 թ. մայիսի 7-ին ՀՀ Նախարարների խորհուրդը լսում է Գ. Մելիք-Ղարաբգյանի՝ «Անդրդեպվայան համալսարանին 500 000 ռուբլի նպաստ տալու մասին» գեկուցը և մերժում այն։ Նույն նիստում, սակայն, հանձնարկվում է նախարարին նոր գեկուցում ներկայացնել՝ Հայաստանում համալսարան հիմնելու մասին, ներկայացնելով նաև նրա ծրագիրն ու նախահաշվիը¹¹։

Հանրային կրթության նախարարությունը դրա հիման վրա նախապատրաստում և նախարարների խորհրդի քննարկմանն է ներկայացնում Հայաստանում համալսարան հիմնադրելու առաջարկը։

1919 թվականի մայիսի 16-ին նախարարների խորհուրդը քննարկում և որոշում է ընդունում Խրեանում համալսարան նիմնելու մասին։

Պետական արխիվում պահպանվել է այդ փաստաթուղթը, ուր նըշված է. «Լոեցին. — Հանրային կրթության մինիստրի գեկուցումը Հայաստանում համալսարան բանալու և նրա նախնական ծախսերը հոգալու համար 5 միլիոն ռուբլի հատկացնելու մասին։

2. Որոշեցին. — ա) Հիմնել Երևանում համալսարան հետեւյալ չորս բաժիններով. պատմալեզվաբանական, տնտեսական բժիշկական և ֆիզիկո-մաթեմատիկական՝ տեխնիկական ստորաբաժանումներով,

- բ) համալսարանը բանալ 1919—1920 ճեմարանական տարում,
գ) մնացած բաժինները բանալու ժամանակը և հերթը սահմանում է Մինիստրների խորհուրդը՝ ըստ Հանրային կրթության մինիստրի առաջարկության,
դ) առաջին հերթին բանալ պատմալեզվաբանական բաժինը,
ե) համալսարանը բանալու նախնական ծախսերը հոգալու համար հատկացնել 300 000 ռուբլի և հանձնարարել ֆինանսների մինիստրու-

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 20—23։

¹¹ Սային տեղում, թ. 64։

թյանը՝ 300 000 ռուբլու վարկ բանալ հանրային կրթության մինիստրությանը¹²:

Այս որոշման հիման վրա 1919 թ. հունիսի 5-ին Մինիստրների խորհուրդը ընդունում է «Օրենք Երևանի համալսարանի մասին»¹³, իսկ հուլիսի 8-ին հաստատում է «Երևանի համալսարանի ժամանակավոր կառոնները»: Համալսարանի տեսուչ (ռեկտոր) է հաստատվում պրոֆեսոր Յուրի Ստեփանի Ղամբարյանը: Որոշում է նաև համալսարանի պրոֆեսորների աշխատավարձի շափը (մինիստրական), իսկ արտասահմանից հրավիրելու դեպքում՝ ավելի բարձր: Սահմանվում է նաև ուսանողների ընդունելության կարգը և այլն:

Այս որոշումներից անմիջապես հետո սկսվում են համալսարանի բացման հետ կապված կազմակերպչական աշխատանքները: Առաջնահերթ հարցը մայրաքաղաքում հարմարավետ ուսումնական շենք գրտնելն էր: Այդ նպատակով ստեղծվում է հատուկ հանձնախումբ՝ Երևանում եղած հարավորություններն ուսումնասիրելու համար:

Հանրապետության պետական արխիվում պահպանվել է այդ առթիվ Երվանդ Տեր-Մինասյանի 1919 թ. դեկտեմբերի 3-ին հանրային կրթության և արվեստի նախարարին ուղղված զեկուցագիրը, որից պարզվում է, որ Երևանում հնարավոր չեղել համապատասխան շենք գտնել, իսկ Ալեքսանդրապոլի «Փաղաքային ինքնավարությունը համալսարանի վարչության տրամադրությանն է հանձնում 4 մեծ սենյակ առեւրական դպրոցի շենքում, որոնցից համալսարանը... կարող էր օգտվել ամբողջ օրը..., իսկ հետճաշյա ժամերին՝ նաև մնացած 12 սենյակներից...: Հետագայի համար խոստանում են ավելի մեծ հարմարությունները¹⁴:

* Հանրային կրթության և արվեստի նախարար Նիկոլ Աղբալյանը 1919 թ. դեկտեմբերի 5-ին մի նոր զեկուցագրով դիմում է նախարարաց խորհրդին, որտեղ ասված է. «Մայիսի 16-ի օրենքով համալսարանը պիտի բացվի Երևան քաղաքում: Բայց ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Երևան քաղաքում անհնար է գտնել շենքեր նույնիսկ բռնոր տարրական և միջնակարգ դպրոցների կարիքները բավարարելու համար, մինիստրությունը գտնում է, որ համալսարանը առժամանակապես պետք է տեղափոխել Ալեքսանդրապոլ, ուր քաղաքը տալիս է բռնոր հարմարությունները: Գրությանը կցում եմ համալսարանի հանձնավորությանը անդամ պ. Երվանդ Տեր-Մինասյանի զեկուցման պատճենը: Ուստի, խորում եմ Մինիստրների խորհրդին որոշում կայացնել այս իմաստով»:

¹² Տե՛ս ՀՀ 994Ա, ֆ. 207, գ. 1, գ. 220, թ. 78.

¹³ Տե՛ս «Правительственный вестник» газета, № 35, от 27 августа 1919 г. նաև ՀՀ 994Ա, ֆ. 199, գ. 1, գ. 207, թ. 105.

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ 994Ա, ֆ. 199, գ. 41, թթ. 86—87.

Այս զեկուցագրի վրա կա վարչապետ Ալ. Խատիսյանի՝ «Փոխադրել Ալեքսանդրապոլ մինչև ուսումնական տարվա վերջը» մակագրությունը¹⁵: Դրա հիման վրա էլ որոշվում է Հայաստանի համալսարանը բացել ոչ թե մայրաքաղաքում, այլ ժամանակավորապես Ալեքսանդրապոլում: Նիկոլ Աղբալյանը այդ մասին հեռագրով հայտնում է տեղի քաղաքագլխին և խնդրում իր առաջարկած շենքը նախապատրաստել համալսարանի համար:

Անժիստելի է, որ և հանրային կրթության նախարարները, և համալսարանի կազմակերպիչներ Յու. Ղամբարյանն ու Դ. Զավրյանը ժամանակին շատ շնորհակալ գործ են կատարել նաև համալսարանը բարձրորակ դասախոսական կազմով ապահովելու համար: Դասախոսական աշխատանքի են հրավիրվել ժամանակի անվանի գիտնականներ, փորձառու ու ճանաչված մանկավարժներ: Համալսարանի ոեկտոր պրոֆեսոր Յուրի Ղամբարյանը ականավոր իրավագետ էր, հռոմեական և քաղաքացիական իրավունքի մասնագետ և այդ ժամանակ աշխատում էր Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում որպես պրոֆեսոր և ոեկտորի պաշտոնակատար¹⁶: Ժամանակին նա Մ. Կովալեսկու, Մ. Պոստնիկովի և ուրիշների հետ հեռացվել էր Մոսկվայի համալսարանից, մեկնել արտասահման, որտեղ Ռոբերտի և Թամամշկի հետ Փարիզում հիմնել էր «Ռուսական բարձրագույն դպրոց», 1905 թ. հեղափոխությունից հետո վերադարձել էր Պետերբուրգ և դասախոսական աշխատանքից բացի, դարձել «Գրանատ» հանրագիտական բառարանի խմբագիրներից մեկը՝ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Յու. Ղամբարյանը վերադարձել էր իր ծննդավայրը՝ Թիֆլիս, որտեղ դասավանդում էր նորաբաց պոլիտեխնիկում: Նրա օգնականն էր քիմիկոս Դավիթ Զավրյանը, որը Պետերբուրգի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի դոցենտ էր: Վերադառնալով Թիֆլիս, նա աշխատում է անդրկովկասյան մասնավոր համալսարանում: Նրանք երկուսն էլ Հայաստանի անդրանիկ համալսարանի անխոնջ կազմակերպիչներ, լավ մասնագետներ և բուհական աշխատանքի գիտակներ լինելով հանդերձ, դժբախտաբար, հազվագեց էին լինում Հայաստանում և հիմնականում ապրում և աշխատում էին Թիֆլիսում: Հայաստանի նորաստեղծ համալսարանում դասախոսներ նշանակվեցին Մանուկ Աբեղյանը (հայ գրականություն), Ստեփան Մալխանյանցը (պատմական լեզվաբանություն), Մեսրոպ եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը (հայոց պատմություն), Գարեգին եպիսկոպոս Հովսեփյանը (հայ եկեղեցու պատմություն և գրչության արվեստ), Սիրական Տիգրանյանը (հայ իրավունքի պատմություն և հոգեբանություն), Հակոբ Մանանդյանը (հայոց պատմություն), Գրիգոր Ղափանցյանը (համեմատա-

¹⁵ Նույն տեղում, ց. 1, գ. 98, թ. 83.

¹⁶Տե՛ս ՀՀ ՊՊԸ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 114 և 132.

կան լեզվաբանություն), Սավիչ Զարլոցկին Խարկովից (երկրաբանություն), Աշխարհբեկ Լոռու Մելիք-Քալանթարը (հնագիտություն) դասընթացները կարդալու¹⁷: Համալսարանում աշխատելու հրավեր էր ուշարկվել նաև լեզվաբան Հրաշյա Աճառյանին, ճարտարապետներ Ալեքսանդր Թամանյանին և Թորոս Թորամանյանին, Պետերբուրգ՝ Նիկողայոս Մառին, Բեռլին և Փարիզ՝ Հայագետներ Մարկվարտին, Մեյերին և այլ գիտնականների: Հրավիրյալներից շատերը եկան և մեկընդմիջտ մընացին Հայաստանում, խոշոր ավանդ ներդնելով կրթության ու գիտության զարգացման գործում: Գիտնականների այս փայլուն համաստեղությունը ինքնին ապահովեց նաև համալսարանի համընդհանուր ճանաշումը, նրա հետագա համբավն ու փառքը:

Հանրային կրթության նախարարության ջանքերով, 1919—20 ուսումնական առաջին տարում համալսարանն ապահովվեց որակյալ դասախոսներով:

Մյուս կարևոր հարցը՝ ուսանողության հավաքագրումն էր: Ըստ ՀՀ նախարարների խորհրդի 1919 թ. հունիսի 8-ին հաստատած «Երևանի մալսարանի ժամանակավոր կանոնների» իրքն իսկական ուսանող ընդունվում էին միշնակարգ ուսումն ավարտած քաղաքացիները, առանց սեռի խորության: Միշնակարգ կրթություն շունեցողները կարող էին ընդհանուր ժողովի թույլտվությամբ ընդունվել որպես ազատ ունկընդիր: Խնդրի հետ պետք էր ներկայացնել՝

«1. Միշնակարգ դպրոցի լրիվ դասընթացի ավարտման վկայականը կամ նրա վավերացրած պատճենը:

2. Մննդյան վկայական

3. Զինվորական ծառայության վկայական»¹⁸:

Ուսանողները պետք է վճարեին ուսման վարձ՝ տարեկան 500 ռուբլու, իսկ ազատ ունկնդիրները՝ 100 ռուբլու շափով: ՀՀ վարչապետ Սիմոն Վրացյանի վկայությամբ՝ մինչև 1919 թ. հոկտեմբերի 1-ը համալսարան ընդունվելու համար դիմել էին 632 երկսեռ քաղաքացիներից: Սակայն համալսարանի ժամանակավոր կանոններին համապատասխան՝ ընդունվում են ընդամենը 260 ուսանողներ, որոնցից 121-ը հիմնական, իսկ 139-ը որպես ազատ ունկնդիրներ: Ուսանողների մեջ մեծ թիվ էին կազմում ուսուցիչները²⁰: Նախապատրաստական այսպիսի աշխատանքից հետո՝ 1920 թ. հունվարի 31-ին, Ալեքսանդրապոլում տեղի է ունենում Հայաստանի համալսարանի պաշտոնական բացումը՝ մեծ շուրջով ու

¹⁷Տե՛ս Հայաստանի համալսարանի դասախոսների ցուցակը, ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 207, թ. 106:

¹⁸Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 207, թ. 106:

Տե՛ս Ս. Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Փարիզ, 1928, էջ 390:

Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 191:

Հանդիսավորությամբ: Երևանից ժամանում են կառավարության անդամները՝ վարչապետ Ալեքսանդր Խատիսյանի գլխավորությամբ, քաղաքական կուսակցությունների ղեկավարները, նույնիսկ անգլիական կառավարության ուղղմաքաղաքական կոմիսար, գեներալ Ռորտրոպը (իր շքախմբով), ամերիկյան կոմիսար գնդապետ Հասկելը, ֆրանսիական ուղղմաքաղաքական հետախուզության պետ Պուաժեպարը, Պարսկաստանի դիվանագիտական ներկայացուցիչ Ասադուլլա Խանը, Դենիկինի գինվորական ներկայացուցիչ (Հայկական դիվիզիայի շտարի նախկին պետ) Զենկելը և ուրիշներ:

Հանդեսը բացում է Համալսարանի ռեկտոր, պրոֆեսոր Յուրի Ղամբարյանը:

Քաղաքական-ծրագրային մեծ ճառով Հանդես է գալիս Հանրային կրթության և արվեստի նախարար Նիկոլ Աղբալյանը: Նա նախ բացահայտում է նորաստեղծ Համալսարանի սոցիալ-քաղաքական դերը, ասելով. «Զնայած որ մեր երկիրը ազերպած է, մեր ժողովուրդը աղքատության մեջ, մենք հիմնում ենք բարձր կրթարան: Այն, ինչ որ մենք ունենք այսօր, ձեռք է բերված սերունդների արյունով, հարգենք նրանց հիշատակը (ամենքը լուս ոտքի են կանգնում): Մենք վերաշինում ենք մեր տունը և հիմնում կրթության տաճարներ, առանց խորհելու, թե ինչ են մտածում մեր մասին մեր թշնամիները, որոնք միշտ քանդել են մեր շինածը: Մեր մեջ հավատ կա, որ այս անգամ հայոց ազգի նավը դուրս կգա փոթորկից անփորձանք: Մեր թշնամիները չեն հաջողելու, և այն չահը, որ մենք վառում ենք Հայաստանի բարձրավանդակի վրա՝ չի հանգչի և կլուսավորե առաջավոր Ասիան»: Նա միաժամանակ կոչ է անում կապել Արևմուտքի հետ. «Արևմուտքի հետ մենք կապվելու ենք ոչ միայն տնտեսապես, այլև՝ քաղաքական ու գիտական իմաստով... մենք պետք է արտադրենք հում նյութ, ու թող Եվրոպան մշակե այն: Եվ քանի շուկա լինենք հում նյութի, միշտ կլինենք քաղաքակիրթ պետությունների հետ և այդ իսկ պատիվ է մեզ: Եթե մենք կարողանանք այդ մեծ քաղաքակրթությանը մեր փոքրիկ մուրճը խփել, այդ իսկ պատիվ է մեկ: Եվ այս հիմնարկությունը հաստատելով, մենք հիմնում ենք մի աշխատանոց, ուր միտքը պիտի աշխատակցի եվրոպական մտքի ղեկավարությամբ»:

Այսուհետև, շարունակելով խոսքը Համալսարանի մասին, Աղբալյանը նշում է. «Այս Համալսարանում միտքը պետք է լինի մատչելի ամենքի համար, մտնելը լինի հեշտ, ենելը՝ դժվար, որ ուսումը լինի ձրի, գիտությունը վարվի գործնական եղանակով, որ հիմք դրվի համայնական գիտական աշխատակցի եվրոպական մտքի ղեկավարությամբ»²¹:

Այսուհետև, Համալսարանի հիմնադրման պատմությանն ու խըն-

²¹Տե՛ս «Հառաջ» թերթ, 1920 թ., փետրվարի 5 (№ 26), փետրվարի 6 (№ 27):

գիրներին նվիրված ճառով հանդես է գալիս ուկտոր (տեսուշ), պրոֆ. Յուրի Ղամբարյանը:

Ապա պառամենտի կողմից ողջույնի խոսք է ասում փոխնախագահ Ա. Սահակյանը:

Վարչապետ Ալ. Խատիսյանն իր ողջույնի խոսքում կոչ է անում երիտասարդությանը՝ «Բոնության շղթան կործանելուց հետո կործանել նաև տգիտության շղթան»:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Հինգերորդի հայրապետական ողջույն-օրհնանքի ընթերցումից հետո, հանդես են գալիս դիվանագիտական ներկայացուցիչներ Ուրարուզը, Հասկելը և Պուադեպարը:

Հայաստանի համալսարանի բացման առիթով ստացվել են նաև 300-ից ավելի ողջույնի հեռագրեր: Այդ թվում՝ Թիֆլիսի պետական համալսարանի ուկտոր, պրոֆեսոր Զավախիչվիլուց և Բագվի պետական համալսարանի ուկտոր Դուբրովսկուց: Հեռագրերն ընթերցում է Սիրական Տիգրանյանը: Այնուհետև շնորհավորական խոսքերով հանդես են գալիս գնդապետ Զենկվիչը, գեներալ Նազարրեգյանը, բանաստեղծ Հ. Հովհաննիսյանը, Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ Հ. Մելքոնյանը, Երևանից՝ Ա. Շարաֆյանը, Կարսից՝ Հ. Նահրատյանը, Նոր Բայազետից՝ Վ. Աֆրիկյանը, Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության անունից՝ Ա. Ղազարյանը, Էսէռների կողմից՝ Ա. Խոնդկարյանը և ուրիշներ:

Ելույթներին հաջորդում է պրոֆեսոր, Մեսրոպ եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանի անդրանիկ դասախոսությունը՝ «Հայ վանքերի նշանակությունը Հայաստանի մշակութային գործերում» թեմայով²²:

Առեւտրական դպրոցի դիմաց հավաքվել էր մեծ բազմություն, որը խանդավառությամբ է դիմավորում հանդիսավոր նիստի մասնակիցներին: Նրանց առջև ելույթ են ունենում Ալեքսանդր Խատիսյանը, Սիմոն Վրացյանը և ուրիշներ: Հանդիսավոր նիստից հետո Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ Հ. Մելքոնյանը կազմակերպում է մեծ ճաշկերությությութեան երեկոյթ և պարահանդես, որը տևում է մինչև ուշ գիշեր:

Այսպիսի ճոխ հանդիսություններով Ալեքսանդրապոլում բացվում է Հայաստանի անդրանիկ համալսարանը:

Ավելացնենք, որ հանդիսությունների առթիվ հրատարակվել է նաև մեկօրյա թերթ՝ «Հայաստանի համալսարան» անվանումով²³:

Թերթը հրատարակության է պատրաստել խմբագրական հատուկ հանձնաժողովը, իսկ առաջնորդողը գրել է պրոֆ. Յու. Ղամբարյանը՝

²² Տե՛ս համալսարանի պատմության թանգարանի արխիվ, գործ № 12բ:

²³ Տե՛ս «Հայաստանի համալսարան» թերթ, Ալեքսանդրապոլ, 31-ը հունվարի 1920 թ., որի 2 օրինակը պահպան է համալսարանի պատմության թանգարանում (դրանցից մեկը թանգարանին է նվիրել ակադեմիկոս Սերգեյ Համբարձումյանը, մյուսը՝ Երվանդ Տեր-Մինասյանի դուստր Լիլի Տեր-Մինասյանը): Այս թերթի գոյության մասին մինչև 1965 թ. ինչպես հայ մամուկի տարեգրության մեջ:

«Դեմոկրատիկ համալսարանը» վերնագրով, ուր մասնավորապես ասված է. «Կեցցե՞ ուրեմն մեր համալսարանը, ոչ միապետական, ոչ եկեղեցական, ոչ արիստոկրատական, այլ՝ ազատ, աշխարհիկ և դեմոկրատիկ համալսարանը, որ կոչված է մշակելու հավասարապես գիտությունը և առաքինությունը, առանց որոնց դեմոկրատիան կամ խարեւություն կլիներ, կամ դատարկ հնչյուն»: Այստեղ զետեղված են նաև պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի դեկան Մեսրոպ եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանի՝ «Ողջո՞ւյն Հայաստանի համալսարանին», Գարեգին եպիսկոպոսի՝ «Երա՞զ, թե՞ իրականություն», Ե. Տեր-Մինասյանի՝ «Հայաստանի հա-մալսարանը», Ստ. Մալխասյանցի՝ «Համալսարանը և լեզուն», Ս. Եր-գրնկյանի՝ «Գիտության կաճառը» և այլ հոդվածներ:

Թերթն ավարտվում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ V-ի՝ հա-մալսարանի ոեկտորին, դասախոսներին և ուսանողությանն ուղղված հայրապետական ջերմ ուղերձով. «Օրհնեմք Մերով Հայրապետական օրհնութեամբ զայդ կրթարան, լինել առ միշտ հաստատուն և ջահ լուսատու, օրհնեմք զվերատեսուլ նորին և զամենայն ուսուցչապետու և դասախոսս ի գործ կրթութեան հաւատացեալ ինքեանց ուսանողաց և մաղթեմք ոյժ և կարողութիւն ի ջամբել աշուկերտելոց հրեանց ըստ աւանդեալ գիտութեանցն և ոգի հայկական: Օրհնեմք և զամենայն ուսանողս համալսարանիդ՝ լինել ջանասէր յուսանելն, սիրել զեեզու և ղղպրութիւն Հայոց և զմերս պատմութիւն, իսկ յետ աւարտման ընթացից ուսման իրեանց լինել ազնիւ և բարի քաղաքացիս Հանրապետութեան Հայոց և մերոյ Հայրենեացս: Ամէն»:

Թերթում հրատարակվել է նաև Հայաստանի համալսարանի պատ-մակեզմաքանական ֆակուլտետի ուղարկն Կիսամյակի (1920 թ. փետր-վար-մայիս) դասացուցակը (տե՛ս էջ 42):

Ալեքսանդրապոլում Հայաստանի համալսարանի պարապմունքներն սկսվեցին 1920 թ. փետրվարի 1-ին: Այդ օրն առաջին հանդիսավոր դասախոսությունը կարդալու պատիվը վիճակվեց անվանի գիտնական-հայագետ Ստեփան Մալխասյանցին: Դասախոսությանը ուսանողությունից բացի, ներկա էին նաև ՀՀ հանրային կրթության նախարարը, հա-մալսարանի ոեկտորը, նրա օգնական կազմակերպիչը, ֆակուլտետի դասախոսները և հասարակայնության ներկայացուցիչներ: Համալսա-րանը սկսեց իր գործունեությունը: Նրա պատմալեզվաբանական ֆա-կուլտետի 1920 թ. փետրվարից-հունիս ամիսներին կատարած աշխա-տանքի մասին մանրամասն տեղեկություններ են պարունակում դեկանի պաշտոնակատար Գարեգին եպիսկոպոս Հովհաննեսի և դեկանի ժա-մանակավոր պաշտոնակատար Հակոբ Մանանդյանի զեկուցագրերը, ո-րոնք պահպան են ՀՀ ՊՊԿԱ և Մատենադարանի արխիվներում²⁴:

²⁴Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, լ. 1, գ. 337, թթ. 190-191.

ԴԱՍԱՑՈՒՑԱԿ ՊԱՏՄԱ-ԼԵԶՆԻԱԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ

Առաջին սեմեստր. փետրվար—մայիս 1920.

ԴԱՍԱԽԵԾՈՒ.	ԱՌԱՐԿԱՅ.	ԾԱԲ. ԺԱՄ.
Պրօֆ. Մեսրոպ եպ.	Հայոց գրականութիւն (հին շրջան)	2
Պրօֆ. Ե. Տէր-Մինասեան	Դասընթաց հայոց պատ- մութեան (հին շրջան)	2
Դոցէնտ Ստ. Մալխասեանց	Հայերէն (գրաբար)	2+2*
Դոցէնտ Գարեգին եպ.	Գրչության արվեստը	2
Դոց. պաշտ. Ռ. Աբրահա- մեան	Համեմատական լեզուա- բանութիւն Ցունարէն	2
Դ. պաշտ. Ս. Տիգրանեան	Հոգէբանութիւն	2
Պրիվ. դ. Աշխ. Քալանթար	Արևելքի պատմութիւն	2
Դասախոսութիւն. Սիմոնեան	Ընդհանուր պատմութիւն (նոր դար)	2
Դաս. Է. Ուսպենսկայա	Ֆրանսերէն	2+2*

Դասախոսութիւններն սկսում են երեկոյեան 5 ժամից:

* Երկու ժամ անպատրաստների համար և երկու ժամ պատրաստների:

Այդ տեղեկություններից պարզվում է, որ չնայած անվանի դասախոսների անձնուրաց ջանքերին, ինչպես նաև ուսանողության մեծ խանդավառությանն ու ջանասիրությանը, այնուամենայնիվ, առաջին կիսամյակի արդյունքները շեն արդարացնում տնօրինության սպասելիքները և պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի դասախոսներին ու ղեկավարությանը բերում են այն համոզման, որ համալսարանը որպես ուսումնագիտական հաստատություն պետք է գործի ոչ թե Ալեքսանդրապոլում, այլ՝ մայրաքաղաքում։ Շուտով՝ 1920 թ. մայիսի 27-ին, այդ առթիվ պաշտոնապես հանրային կրթության նախարարին է դիմում ֆակուլտետի ղեկան Մեսրոպ եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը, նշելով. «Սույն 1920 թ. փետրվար ամսի մեկից Ալեքսանդրապոլ քաղաքում բացվեց Հայաստանի անդրանիկ համալսարանը՝ օգտվելով քաղաքի առևտրական դրագոցի մի (քանի) սենյակից, առանց հատուկ բնակարանի։ Առաջին սհմեստրի փորձը համոզեց բոլոր դասատուներին, որ անհրաժեշտ է համալսարանն ունենալ մայրաքաղաքում և ոչ այլուր։ Զատկական տուներին ֆակուլտետի հանձնարարությամբ եկա Երևան, դիմեցի այն ժամանակվա հանրային կրթության նախարար պ. Աղբալյանին, և նա խոստացավ հնարավոր քայլեր կատարել այդ ուղղությամբ։ Նույն խնդրով, պ. նախարար, նորից դիմում եմ Ձեզ, որ հաճիք միջոցներ ձեռք առնեյ, որ առաջիկա ամիսներին, սեպտեմբեր ամսին, համալսարանը տեղափոխվի Երևան և որ նա ունենա հատուկ շենք և որ այդ որոշումը տեղի ունենա ըստ կարելույն շուտ, որպեսզի կարելի լինի հոգալ բնակարաններ նաև դասախոսների համար²⁵:

Համամիտ լինելով այդ հարցադրմանը՝ նախարար Գ. Ղազարյանը առաջարկ է մտցնում Մինիստրների խորհուրդ՝ համալսարանը Երևան տեղափոխելու վերաբերյալ²⁶:

1920 թ. հունիսի 21-ին Մինիստրների խորհուրդը որոշում է.

«1. Համալսարանը Ալեքսանդրապոլից տեղափոխել Երևան

2. Ուսուցչական սեմինարիայի շենքը հատկացնել համալսարանին

3. Պրոֆեսորների համար գտնել մասնավոր շենքեր»²⁷:

Ուսուցչական սեմինարիայի շենքի վերանորոգման համար նախարարությունը հատկացնում է 500,000 ռուբլի։

Սիմոն Վրացյանի վկայությամբ, համալսարանի պարապմունքները Երևանում որոշվել էր վերսկսել 1920 թվականի հոկտեմբերի 16-ին²⁸. Պետք է բացվեին նաև իրավաբանական և բնագիտական ֆակուլտետներ, Քննարկման առարկա էր բժշկական ֆակուլտետի հարցը։

²⁵ Նույն տեղում, թ. 117։

²⁶ Նույն տեղում, թ. 115։

²⁷ Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 387, թ. 117 և ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, թ. 123։

²⁸ Տե՛ս Ս. Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Փարիզ, 1928 թ., էջ 389։

Սակայն Հայաստանում ստեղծված քաղաքական ժանր իրադրության պատճառով համալսարանը չի կարողանում վերսկսել պարապմունքները՝ նույնիսկ իր միակ պատմալեզվաբանական ֆակուլտետում։ Որ այդ համալսարանը երևանում բոլորովին չի գործել, պարզ երևում է դեկանի ժամանակավոր պաշտոնակատար Հ. Մանանդյանի՝ պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի գործունեության մասին 1920 թ. հոկտեմբերի 17-ին գրած մի զեկուցագրից և ապա՝ նույն ֆակուլտետի դասախոսների 1920 թվականի հոկտեմբերի 29-ի ժողովի արձանագրությունից²⁹, ուր բառացի ասված է. «1920 թ. հոկտեմբերի 29-ին, երեկոյան ժամը 5-ին տեղի ունեցավ Երևանի համալսարանի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի 6-րդ նիստը։ Նախագահում էր ֆակուլտետի դեկանի պաշտոնակատար պ. Հ. Մանանդյանը, իսկ արձանագրում էր Ե. Ֆրանգյանը։ Ներկա էին՝ Ս. Տիգրանյան, Մ. Աբեղյան, Ռ. Աբրահամյան, Աշխարհբեկ Քալանթար, Ե. Տեր-Մինասյան և Ս. Գասպարյան։

Օրակարգն էր 1. ֆակուլտետի բացման հարցը։

2. Նոր խնդրատուներ ընդունելու հարցը։

Ս. Տիգրանյանը առաջարկում է մեկ շաբաթով հետաձգել ֆակուլտետի բացումը, նկատի ունենալով լուրջ դրույթներ ուազմանակատառ։ Կարծիքների կարճ փոխանակությունից հետո, ձայների մեծամասնությամբ որոշվեց մնալ նախկին վճռին, այսինքն՝ թողնել ֆակուլտետի վարչությանը՝ հայտարարելու ֆակուլտետի աշխատանքների սկզբի մասին, երբ այդ հնարավոր կգտնին³⁰։

Ինչպես հայտնի է, դրությունը ուազմաճակատում այդպես էլ շրաբելավվեց։

Այսպիսով, պատմական ճշգրիտ փաստերի վերլուծությունից հետեւում է՝ 1918 թ. մայիսին, հայկական անկախ պետականության վերականգնումից հետո, Հայաստանի Հանրապետության Մինիստրների խորհուրդը 1919 թ. մայիսի 16-ին իրոք որոշում է ընդունել Երևանում համալսարան հիմնադրելու մասին։ Սակայն այդ համալսարանը Երեվանում չի բացվել՝ համապատասխան պայմանների բացակայության պատճառով։ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ստեղծված անդրանիկ համալսարանը եղել է 1920 թ. հունվարի 31-ին Ալեքսանդրապոլում բացված Հայաստանի համալսարանը, որն այնտեղ գործել է մինչև 1920 թ. հունիս ամիսը։ 1920 թ. հունիսի 21-ին ՀՀ Մինիստրների խորհուրդը որոշել է համալսարանը Ալեքսանդրապոլից տեղափոխել Երևան՝ նրան հատկացնելով ուսուցչական սեմինարիայի շենքը։

Համաձայն որոշման՝ Երևանում համալսարանը իր պարապմունք-

²⁹Տե՛ս Մատենադարանի անհատական արխիվների ֆոնդ, թղթագ. 222, վավերագիր 92 ժաւ։

³⁰ Նույնատեղում, էջ 12։

Ները պետք է վերսկսեր 1920 թ. հոկտեմբերի 16-ին, սակայն ուզմա-
չակատում և լնդհանրապես երկրում ստեղծված ժանր իրավիճակը հնա-
րավորություն շընձեռեց իրականացնել այն, և մինչև 1920 թ. դեկտեմ-
բեր՝ մայրաքաղաքում համալսարանը չգործեց:

Հենց այս հանգամանքն էլ առիթ է հանդիսացել պաշտոնապես ներ-
կայացնելու, թե Երևանի համալսարանը հիմնադրվել է 1920 թ. դեկտեմ-
բերի 28-ին և որ այն խորհրդային կարգերի ծնունդն է: Այս տեսակետի
դեմ ժամանակին լուրջ առարկություններ են եղել: Սփյուռքահայ մա-
մուլը, օրինակ, հայ բոլշևիկներին մեղադրել է այն բանում, որ նրանք
կանխամտածված անտեսել ու լուրջան են մատնել 1919 թ. Հայաստանի
Հանրապետության կողմից համալսարան բացելու փաստը, դրա նախա-
ձեռնությունն ամբողջովին վերապահելով իրենց: Այսպես. «Հայրենիք»
ամսագիրը համալսարանի 30-ամյակին նվիրված մի հոդվածում ուղ-
ղակի գրում է. «... Տուրք տալով արմատացված հիմար սովորության,
հայ բոլշևիկները չեն ընդուներ գոյությունը այն բոլոր փաստերու, որ
տեղի ունեցած է խորհրդայնացումնեն առաջ և հայ համալսարանի սկզբ-
նավորության թվականն ալ կհաշվին 1920 թվականի դեկտեմբերը»³¹,

Համանման մեղադրանքներ կան նաև «Խափիրի» շաբաթաթերթում,
«Հառաջ» օրաթերթում և այլուր:

Պետք է որոշակի ասել, որ Հայաստանի Հանրապետության օրոք
համալսարան հիմնադրելու փաստը լուրջան մատնելու մասին մեղա-
դրանքները անհիմն են: Այդ մասին ժամանակին գրել ու խոսել են Հա-
յաստանի լուսավորության ժողկոմներ Աշոտ Հովհաննիսյանն ու Աս-
քանազ Մովլանը, համալսարանի ուսանողական խորհրդի օրգան «Նոր
ուսանողը»: Այդ հարցն արծարծվել է Միքայել Մարությանի «Նյութեր
Հայաստանի պետհամալսարանի պատմության համար 1921—1924 թթ»³²,
Վ. Պարսամյանի «Դաշնակցական համալսարանը»³³ հոդվածներում և
այլն:

Վերջապես՝ ՀԽՍՀ առաջին լուսժողկոմ Աշոտ Հովհաննիսյանի 1920
թ. դեկտեմբերի 17-ի «Երևանի համալսարանի վերակազմության մա-
սին» հրամանը³⁴ նույնպես վկայում է, որ ամենաին էլ լուրջան չի
մատնվել այդ փաստը: Ծշմարտությունն այն է, որ հիշյալ բոլոր հեղի-
նակները, ընդունելով հանդերձ Ալեքսանդրապոլում բացված համալսա-
րանի վավերականությունը, այն չեն համարել Երևանի պետական հա-
մալսարանի գաղափարական նախորդը: Այդ իսկ պատճառով որպես հա-

³¹ «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1949 թ., № 11, էջ 80—84, 1951, հ. 11, էջ 93—
³² 34, «Խափիրի» շաբաթաթերթ, Թեյրութ, 1961, 17 դեկտեմբերի, № 33 և այլն:

³³ Տե՛ս անոր ուսանողը, Երևան, 1924 թ., էջ 58:

³⁴ Տե՛ս «Հարվածային ուսանող», № 34, 29-ը նոյեմբերի 1935 թ.:

³⁵ Տե՛ս «Կոմոմիստա թերթ (Հայերեն), 1920 թ. դեկտեմբերի 19-ը, № 12:

մալսարանի հիմնադրման տարեթիվ ընդունվել է ոչ թե 1919 թվականի մայիսը, այլ՝ 1920 թ. դեկտեմբերը։ Այսինքն՝ համալսարանը որպես այդպիսին, պաշտոնապես վավերացվել է իր գործունեության խորհրդային շրջանից։ Կուսակցական-դասակարգային այս հանիրավի մոտեցումն էլ տեղիք է տվել մեզ հայտնի սխալներին ու վեճերին։ Մինչդեռ Ալեքսանդր Խատիսյանը ժամանակին շատ հստակ ու որոշակի գրել է. «Կրթական գործի մեջ խորհրդային իշխանությունը կըշարունակե այս համալսարանը, որ մենք հիմնեցինք Ալեքսանդրապոլի մեջ և հետո փոխադրեցինք Երևան։»

2. ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

1920 թ. նոյեմբերի 29-ին Հայաստանում հաստատվեցին խորհրդային կարգեր։ Այդ ժամանակ հանրապետության բնակչության թիվը ընդամենը 720 հազար էր, որ կազմում էր 1913 թ. ազգաբնակչության երկու երրորդը։ Եվ այդ այն դեպքում, երբ տեղաբնակներին գումարվել և հայրենիքում ապաստանել էին թուրքական սպանդից մազապուրծ եղած ավելի քան երկու հարյուր հազար բռնագաղթվածներ։ Միայն 1918—1920 թթ., սովոր ու տարափոխիկ հիվանդություններից մահացել էր ավելի քան 300 հազ. մարդ, որբերի թիվն անցել էր 50 հազարից¹։ Մանր ու դժվարին ժամանակներ էին դրանք։ Մայրաստիճան քայլայվել էին ժողովրդական տնտեսությունը և կրթության համակարգը։ 1919 թ. Հայաստանում մնացել էր ընդամենը 166 դպրոց, 18.600 աշակերտով՝ 1914—1915 թթ. 459 դպրոցի և 34.739 աշակերտի դիմաց։

Անհրաժեշտ էր անմիջապես ձեռնամուխ լինել երկրի տնտեսական ու մշակութային զարգացմանը։

1920 թվականի դեկտեմբերի 6-ին հանրապետության սահմաններում հայոց լեզուն ճանաչվեց որպես պետական լեզու²։ Մի քանի օր անց՝ դեկտեմբերի 17-ին, հրապարակվեց նոր դեկրետ, հնագիտական, ազգագրական թանգարանները, մատենադարանն ու տպարանները պետականացնելու և դրանք լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատի

¹ Տե՛ս «ՀՅՒԽ Բ. Գ. և Կ. բանակայինների խորհուրդների առաջին համագումարը», Ե., 1922, էջ 19։

² Տե՛ս «ՀՅՒԽ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 7։ Հարկ է նշել, որ մինչև այդ՝ Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտը (փոխնախագահ կառավագան և առաջնախարար) օրենք էր ընդունել Հայաստանում հայերենը պետական լեզու։ Հողակելու մասին (տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության ժողովածու, 1919 թ., № 10, էջ 79)։

տնօրինությանը հանձնելու մասին³: Հետզհետե աշխուժացավ և վերելք տպարեց հոգեոր ու մշակութային կյանքը: Կառավարությունը ձեռնարկեց բոլոր հնարավոր միջոցները, երիտասարդ սերնդի կրթության և դաստիարակության գործը կազմակերպելու համար: ՀՄԽՀ լուսժողկոմատի դեկտեմբերի 18-ի հրամանը պարտավորեցնում էր լուսավորության բաժիններին՝ վերսկսել դպրոցների կանոնավոր պարապմունքները⁴:

Խորհրդային կառավարության՝ ժողովրդական կրթության վերակառուցման ու զարգացման ուղղությամբ ձեռնարկած միջոցառումները շուտով վավերացվեցին Հայաստանի առաջին սահմանադրությամբ, որն ընդունվեց 1922 թվականի փետրվարի 4-ին՝ բանվորների, գյուղացիների, կարմիր բանակայինների խորհուրդների առաջին համագումարում:

Կառավարության առաջնահերթ խնդիրներից մեկն էլ հանրապետությունում բարձրագույն դպրոցը վերականգնելն էր: Ժողովրդական տղնտեսության, ինչպես և կրթության հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ էին բարձրորակ մասնագետներ, որոնք կարող էին պատրաստվել միայն բուհում: Ահա թե ինչու իր նշանակությամբ բացառիկ էր դառնում Երևանի համալսարանի դեռը: Եվ չնայած երկրում տիրող բարդ իրադրությանը, ՀԽՍՀ լուսժողկոմատն անմիջապես ձեռնարկեց այն բոլոր միջոցառումների կենսագործմանը, որոնք անհրաժեշտ էին համալսարանի վերաբացման համար: Այդ առթիվ հրապարակված առաջին փաստաթուղթը, ՀԽՍՀ առաջին լուսժողկոմ Աշոտ Հովհաննիսյանի 1920 թ. դեկտեմբերի 17-ի՝ «Երևանի համալսարանի վերակազմության մասին» հրամանն է, որը ներկայացնում ենք ամբողջությամբ:

ՀՐԱՄԱՆ

Երևանի համալսարանի վերակազմության մասին⁵

1. Երևանի համալսարանը վերակազմվում է և վերակռվում Երևանի ժողովրդական համալսարան:
2. Նախկին համալսարանի ֆակուլտետները փակվում են և հիմնը-վում է երկու բաժանմունք՝ բնագիտական և հասարակագիտական:
3. Նախկին համալսարանի բոլոր պրոֆեսորները, դոցենտները,

³ Նույն տեղում, էջ 16:

⁴ Նույն տեղում, էջ 20:

Տե՛ս «ՀԽՍՀ Բ. Գ. և կարմիր բանակայինների խորհուրդների Ա. Համագումարը», Երևան, 1922, էջ 134, նաև՝ «Դեկրետների և որոշումների հավաքածու», Երևան, 1922, էջ 8, էջ 58:

Տե՛ս «ՀԽՍՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 17—18:

պրիվատ-դոցենտները, դասատուները և ասիստենտները համարվում են արձակված:

4. Նախկին համալսարանի գույքի պահպանության ամբողջ պատասխանատվությունը, մինչև համալսարանի լիակատար վերակազմությունը, ընկնում է հին վարչության վրա:

5. Լուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատին կից կազմակերպվում է համալսարանի վերակազմության հանձնաժողով, որի վրա պարտականություն է դրվում սույն հրամանը հրատարակելու օրից միշտապահ ընթացքում ներկայացնել Կոմիսարիատին հաստատության՝ նոր համալսարանի կազմակերպման հիմունքները, ծրագիրը, դասախոսների կազմը և շտատները:

6. Հանձնաժողովի նախագահ է նշանակվում ընկ. Կողբետլյանցը, անդամներ՝ ընկ. ընկ. Չուրարյան, Պիճիկյան և ուսանողության երկու ներկայացուցիչներ⁷:

Լուսժողկոմ՝ Հովհաննիսյան

1920 թ. դեկտ. 17

Դառնալով Երևանի ժողհամալսարանին՝ նշենք, որ անհրաժեշտ էր անմիջապես մշակել նրա նոր կանոնադրությունը, համալսարանը լիովին ապահովել պրոֆեսորադասախոսական կազմով, լուծել ուսանողության ընդունելության, ուսումնական ծրագրերի և բարձրագույն ուսումնական հաստատության աշխատանքն ապահովող նյութական ու կազմակերպչական բազմաթիվ հարցեր:

Հանձնաժողովը ջուտով լուսժողկոմատին է ներկայացնում համալսարանի կանոնադրության երկու նախագիծ, որոնցից մեկի համար նախատիպ էր հանդիսացել Հայաստանի համալսարանի նախկին կանոնադրությունը (դրան կողմնակից էին Ե. Կողբետլյանցը և Գ. Պիճիկյանը). իսկ մյուսը՝ որպես նոր տիպի համալսարան՝ կազմվել էր ԽՍՖՀ կառավարության 1918 թ. օգոստոսի 2-ի դեկրետի և հոկտեմբերի 1-ի օրենքի հիման վրա⁸: Լուսժողկոմատը որոշ փոփոխություններով ընդունում է երկրորդ նախագիծը և 1920 թ. դեկտեմբերի 28-ին հաստատում Երեվանի համալսարանի ժամանակավոր կանոնադրությունը¹⁰. Այդ նույն

⁷ Ուսանողության ներկայացուցիչներն էին՝ Եղիա Չուրարյան ու Վահան Շահգելյանը.

⁸ Հանձնաժողովի աշխատանքի մասին վեկությանը առնելու 22 նորագույն պատմության պետական կենտրոնական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 161, թթ. 9—11.

⁹ Տե՛ս համալսարանի պատմության թանգարանի արխիվ (Գրիգոր Չուրարյանի հուշերը), գ. 12թ, տ. 2, էջ 4:

¹⁰ Տե՛ս «ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածում, պրմկ 1, էջ 35—39»:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍՈՐԾՆԻ ՊԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՅՈՒՅ ՄԱՆԱԳՐԱՅԱՆ
Երևանի ժողովրդական համարտաբանի ռեկորդ
(1920—1921 թթ.)

ՀԱԿՈԲ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀՍԽՀ պետական
համալսարանի ռեկտոր
(1922—1990 թթ.)

ՊԱՊԱ ՔԱԼԱՆԹԱՐՅԱՆ
Ուսումնական գծով այրողեկտոր
և գյուղատնտեսական ֆակուլտետի
դեկան (1921—1924)

ՀԱՅԿԱ ԳՅՈՒԼԻ-ՔԵՎԱՑԱՆ
Ուսումնական գծով պրոռեկտոր
(1924—1927 թթ.)

ԼԵՎՈՆ ԱՐԻՍՅԱՆ
Ուսումնական գծով պրոռեկտոր
(1927—1928 թթ.)

ԱՐՏՈՒՐ ԵՂԻԱԶՄԱՐՅԱՆ
Ուսումնական գծով պրոռեկտոր
(1928—1930 թթ.)

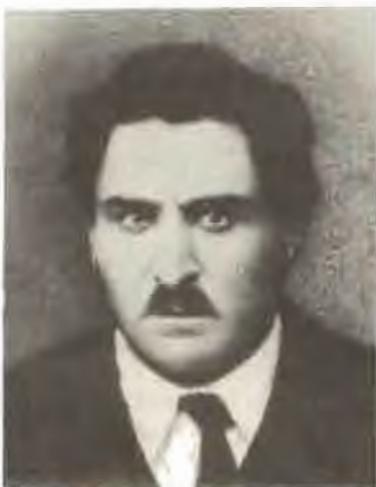

ԳՐԻԳՈՐ ՂԱՐԵՅԱՆ
Տնտեսական գծով պրոռեկտոր
(1924—1930 թթ.)

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱԿԻ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐ.

Ածու ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՀՆԱՀ առաջին լուսողըլում

ԳՐԻԳՈՐ ՂԱՓԱՆՑՅԱՆ

ԱՎԵՏԻՔ ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

օրն էլ ՀՄԽՀ լուսժողկոմ Աշոտ Հովհաննիսյանը ստորագրել է «Երևանի ժողովրդական համալսարանի կազմակերպման մասին» հրամանը¹¹:

Երևանի ժողովրդական համալսարանի կանոնադրությունը և նրա առաջին շրջանի գործունեությունը ցույց են տալիս, որ այստեղ հենց սկզբից հաշվի էին առնվել Խորհրդային Ռուսաստանի փորձը, 1917—1920 թվականների ընթացքում բարձրագույն դպրոցի վերակառուցման համար նրա ձեռնարկած միջոցառումները: Երևանի ժողովրդական համալսարանը առաջին իսկ օրվանից իր աշխատանքն սկսեց իրեն նոր տիպի բարձրագույն դպրոց: Նրա կանոնադրության առաջին հոգվածում շեշտվում էր, որ նորաստեղծ «Երևանի ժողովրդական համալսարանը բանվորագյուղացիական ազատ դպրոց է, որը մասսաների սեփականությունն է դարձնում բնական և սոցիալական գիտություններն ու նըրանց ուսումնասիրության մեթոդները, նպաստելով կյանքի գիտակցական վերաշինությանը՝ կոմունիստական աշխարհայցքի հիմունքներով»¹²:

Ձեռնամուխ լինելով այդ «գլխավոր խնդրի» իրականացմանը՝ նորաստեղծ համալսարանը իր ունկնդիրներին պետք է ոչ միայն գիտելիքներ հաղորդեր, այլև նրանց սեփականությունը դարձներ կոմունիստական աշխարհայցքի «գիտական մեթոդները, պատրաստեր հասարակական կյանքի վերափոխման գիտակից մարտիկներ»: Այդ նպաստակով կանոնադրությունը նշում էր, որ «... Ժողովրդական համալսարանը կազմակերպում է սիստեմական դասընթացներ և հատվածական դասախոսություններ, գործնական, լարորատորական և սեմինարական աշխատանքներ, հրատարակում է ամեն տեսակ աշխատություններ և օժանդակիչ ձեռնարկներ, կազմակերպում է գրադարան-ընթերցարան, թանգարան և այլն»¹³:

Ըստ կանոնադրության, համալսարանի բարձրագույն օրգանը նրա խորհուրդն էր, որի մեջ մտնում էին ղեկանները, երեք ներկայացուցիչ դասախոսներից¹⁴, մեկական ներկայացուցիչ կոմիտսից, լուսժողկոմատից, արհմիությունից, կուտուր-կրթական կազմակերպություններից ու պրոլետկուլտից և հինգ ներկայացուցիչ ուսանողներից: Խորհրդում վերջիններիս մասնակցությունը կանոնադրությամբ նախատեսվում էր բուհերի ղեկավարման գործին ուսանողությանը մասնակից դարձնելու վե-

¹¹ Տե՛ս «ՀՄԽՀ ղեկրետների և հրամանների ժողովածուա, էլ 34—35: Այդ հրամանը հրապարակվել է «Կոմունիստ» թերթի 1921 թ. հունվարի 4-ի համարում:

¹² «ՀՄԽՀ ղեկրետների և հրամանների ժողովածուա պրակ. 1, 1921, էլ 35.

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Համալսարանի խորհրդի առաջին կազմում 1921 թ. հանձնվարի 2-ին տեղի ունեցած նիստում փակ (գաղտնի) քվեարկությամբ գասահաններից ընտրվեցին 2. Սահանդակներ, եւ Կողերթականները և Կ. Սամբիշ-Զարևսկին: Տե՛ս Մատենադարան, անհատական արթիվների ֆոն, թղթագ. 222, գազ. 92, իմ, թթ. 57—58:

բարերյալ ՌՍՖՍՀ լուսժողկոմատի 1918 թ. նոյեմբերի 18-ի որոշմամբ¹⁵, որն ընդունվել էր կուսակցության Կենտկոմի ցուցումով՝ որպես բարձրագույն դպրոցը դեմոկրատացնելու ուղղությամբ կիրառված քայլ։ Այդ սկզբունքն իր արտահայտությունը գտավ նաև բարձրագույն դպրոցի՝ 1921 թ. սեպտեմբերին հաստատված կանոնադրության մեջ, թեև այնտեղ միաժամանակ առաջ էր քաշվում բռնհի ղեկավարի՝ ուկտորի, միանձնյա պատասխանատվությունը բարձրացնելու հարցը։

Հստ կանոնադրության, համալսարանի խորհրդի իրավասության մեջ մտնում էին հետևյալ խնդիրները՝ վարչակազմի ղեկավարությունը, ֆակուլտետների կողմից առաջադրվող դասախոսների հաստատումը, բյուջեի սահմանումն ու իրացումը, ուկտորի ընտրությունը։ Տարածայնությունների դեպքում, հարցի վերջնական լուծումը վերապահվում էր լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատին¹⁶, Համալսարանի խորհրդում լուսժողկոմատի առաջին ներկայացուցիչն էր բանասեր Կարապետ Մելիք-Օհանջանյանը, իսկ ՀԿ(թ)կ Կենտկոմի ներկայացուցիչը՝ Վահան Շահգելոյյանը¹⁷ (որը միաժամանակ ուսանող էր)։ Թեև խորհրդի նիստում հարցերը ընդհանրապես լուծվում էին բաց քվեարկությամբ (եթե խորհրդի անդամների մեկ չորրորդը չէր պահանջում փակ քվեարկություն), սակայն ուկտորի, վարչության անդամների և դասախոսների ընտրությունը կատարվում էր փակ քվեարկությամբ։ Ժամանակավոր կանոնադրությունից երեսում է, որ համալսարանի ղեկավարման համակարգը հենց սկզբից դեմոկրատական բնույթ ուներ, որն ապահովում էր դասախոսների և ուսանողների լայն մասնակցությունը արմատական հարցերի քննարկման ու լուծման որոշում։

1921 թ. հունվարի սկզբին լուսժողկոմատը հրավիրում է համալսարանի խորհրդի առաջին նիստը, որտեղ քննարկվում է նրա վարիչի (ուկտորի)¹⁸ ընտրության հարցը։ Փակ (գաղտնի) քվեարկությամբ ուկտոր է ընտրվում պատմաբան Հակոբ Համազասպի Մանանյանը¹⁹։

Երեսնի ժողովրդական համալսարանի բացման (ավելի ճիշտ՝ վերաբացման— Լ. Կ.) պաշտոնական-հանդիսավոր արարողությունը տեղի է ունենում 1921 թվականի հունվարի 23-ին, կիրակի օրը, Մաեփան

¹⁵ Տե՛ս ЦГАОР, ֆ. 2306, օպ. 18, ս. 49, լ. 5. «О заведовании студенческими делами и об участии студентов в управлении вузов РСФСР».

¹⁶ Տե՛ս «ՀՄԽՀ ղեկրետների և համանների ժողովածու», պրակ 1, էջ 38:

¹⁷ Տե՛ս ՀՀ նորագույն պատմության կենտրոնական պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 261, թ. 12 և գ. 20, թ. 4։

¹⁸ Ուկտոր սկսել են անվանել 1922 թվականի փետրվարից։

¹⁹ Համալսարանի ուկտորներից միայն Հակոբ Մանանյանն է, որ ըստ ժամանակավոր կանոնադրության բնարկել է փակ (գաղտնի) քվեարկությամբ։ Հետազյում ուկտորները նշանակվել են ՀՄԽՀ լուսժողկոմատի, ԽՄՀՄ բարձրագույն կրթության պետական կոմիտեի, ապա՝ մինիստրության կողմից։

Նահումյանի անվան բանվորական ակումբի դահլիճում (Նախկինում Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի կամ այժմյան երաժշտական կոմեդիայի թատրոնի շենքում)՝²⁰

Այդ օրը ակումբ էին հավաքվել մայրաքաղաքի հասարակայնության հարյուրավոր ներկայացուցիչներ, համալսարանի դասախոսներ, ուսանողներ, զինծառայողներ։ Համալսարանի հորհրդի անդամները և դասախոսները՝ լուսավորության ժողովի և ոեկտորի հետ, տեղ են գրավում բեմում։ «Ինտերնացիոնալի» հայունների տակ հանդիսավոր նիստը բացում է ոեկտոր Հակոբ Մանանդյանը։

Ճառով հանդես է գալիս ՀՍԽՀ լուսժողով Աշ. Հովհաննիսյանը, որը վերլուծելով բարձրագույն կրթության գիտության դերը, մասնավորապես նշում է. «... Ժողովրդական համալսարանը պետք է հանդիսանամատիք գիտական աշխատանոց բանվորության և գյուղացիության համար։ Դասախոսական զբաղմունքներից ավելի մեծ տեղ պետք է բռնեն այստեղ լաբորատորական և սեմինարական աշխատանքները, այն է՝ ուսանողների ինքնաշխատությունը դասատուների ղեկավարությամբ։ Ուսանողները պետք է աշխատեն յուրացնել գիտական հետազոտման մեթոդը և այդ ուղղությամբ վարժվեն ու հմտանան»²¹։

Այսուհետև ողջույնի խոսք են ասում՝ Հայաստանի Կ(Բ)Կ Կենտկոմի անունից Վահան Երեմյանը, արհեստակցական միությունների բյուրոյի կողմից՝ Հայկ Ազատյանը, կարմիր բանակի կողմից՝ քաղքածնի պետ Անահիտ Լալայանը։

Եղրափակման խոսքում ոեկտոր Հակոբ Մանանդյանը, շնորհակալություն հայտնելով բարեմաղթությունների համար, նշում է, որ Հայկական բարձրավանդակը զուրկ է եղել բարձր ուսումնավայրերից, հայմտավորականությունը ստիպած է եղել գործել ու աշխատել երկրի սահմաններից դուրս և որ այժմ նա պետք է վերադառնա իր հայրենիքը, տառապած աշխատավորության գիտական պետքերին ծառայելու։ «Ժողովրդական համալսարանի ուսումնական կոլեգիան, — հայտարարում է նա, — բացում է այս կրթարանի դռները գիտության ձգտողների առաջև հույս ունի, որ ուսանողության հետ միասին, ընդհանուր ջանքերով, կկարողանան շինել ու շենացնել Հայաստանի այս բարձր ու միակ ուսումնավայրը»²²։

Դրանից հետո ուսանողության, ինչպես և հանդեսին մասնակցող հասարակայնության ներկայացուցիչների համար կարդացվում է առաջին

²⁰ Հանդիսավոր նիստի մասին հաղորդումը տպագրվել է «Կոմունիստա թերթի» (Հայերեն) 1921 թ. Հունվարի 26-ի համարում։

²¹ Տե՛ս Խույն տեղամա։

²² Տե՛ս Խույն տեղամա։

դասախոսությունը: «Խորհրդային իրավունքը և Հայաստանի ժողովրդական համալսարանը» թեմայով հանդես է գալիս հասարակագիտական ֆակուլտետի դասախոս-իրավաբան Գրիգոր Զուբարյանը:

Երևանի համալսարանի վերաբացումը բացառիկ կարևոր իրադարձություն էր հայ ժողովրդի կյանքում: Աշխարհասփյուռ հայ մտավորականությունը վերջապես լայն հասրավորություն էր ստանում աշխատելու հայրենիքում և ծառայելու հարազատ ժողովրդի գիտական ու հոգեոր պահանջմունքներին: Մեր երիտասարդության համար բացվեցին մայրենի լեզվով բարձրագույն դպրոցի դռները: Դրանով պետք է բացարեկ այն մեծ ոգևորությունն ու խանդավառությունը, որով ժողովուրդն ընդունեց համալսարանի վերաբացման լուրը:

Այդ ուրախալի փաստը մեծ ցնծությամբ ընդունեց նաև սփյուռքահայությունը, որը խորապես գիտակցում և բարձր էր գնահատում ազգային կրթօջախի պատմական գերը: Պատահական չէ, որ Փարիզի հայ համալսարանական միությունը երևանի համալսարանի տարեղարձի առթիվ ուղարկած իր ողջույնի նամակում գրում էր.

«Պատվարժան տնօրենության երևանի հայկական համալսարանին:

Անբացարելի հաճույքով մըն է, որ կորենք ձեզի մեր այս անդրանիկ նամակը: Դուք անհնարին պայմաններու մեջ, հազար ու մեկ դժվարությունների դեմ պայքարելով, Հայաստանի սրտին մեջ իսկ ըստեղծեցիք հայկական մշակույթի բարձրագույն վառարանը, Արարատի հովանիին տակ վերականգնելով մեր բազմադարյան քաղաքակրթությունը: Փարիզի հայ համալսարանական միությունը իր սրտագին ողջույնները կուղարկե Հայաստանի համալսարանին, անոր պրոֆեսորներուն ու ուսանողներուն»²³:

Երևանի ժողովրդական համալսարանը, ինչպես նշվեց, վերաբացվեց հանրապետության համար շափազանց ծանր պայմաններում: Այդ հանգամանքը, բնականաբար, չէր կարող շանդրադառնալ նրա գործունեության վրա, մանավանդ՝ սկզբնական շրջանում: Սակայն տնտեսական այդպիսի անմիջիթար պայմաններում անգամ կառավարությունը մեծ զոհողությունների գնով անում էր ամեն հնարավոր՝ համալսարանի համաշափ աշխատանքն ապահովելու համար: Այդ էր, թերեւ, պատճառը, որ գտնվեցին մարդիկ, որոնք համալսարանի վերաբացումն այդ շրջանում համարում էին «շուալլություն և շքեղություն»: Նման կարծիքի էր, ի դեպ, նաև Պոլսում հրատարակվող «Ժողովրդի ծայն» թերթը:

Ավելին. ելնելով երկրի տնտեսական ծանր վիճակից և շհասկանալով այդ դժվարությունների ժամանակավոր բնույթը, ոմանք՝ արդեն 1922—1923 թթ. պարզապես առաջարկում էին փակել համալսարանը: Այդ վտանգավոր կարծիքն արտահայտվեց նույնիսկ երևանի գավառա-

²³ ռնոր ուսանող», Երևան, 1924 թ., էջ 66:

յին կուսակցական կոնֆերանսում։ Յուլյօ տալով նման մտայնության անհիմն ու վնասակար լինելը՝ լուսժողկոմ Ասքանազ Մոռավյանը, որը շատ էր կապված համալսարանին և մեծապես օգնում էր նրա գործունեության ժամանակակից շաբաթականը, ՀԿ(թ)Կ 2-րդ համագումարում (1923 թ.) տված՝ «Ժողովրդական լուսավորության մոտակա խնդիրները» զեկուցման մեջ այդ առթիվ ասում է. «Երեանի գավառային կոնֆերանսում շատ ընկերներ հարձակվեցին համալսարանի վրա, պատճառաբանելով, որ այնպիսի պայմաններում, երբ միջոցներ չկան, անհրաժեշտ է համալսարանը փակել և այլն։ Մենք գտնում ենք, որ այդ համալսարանը պետք է գոյություն ունենա և ահա թե ինչու։ Վերցրեք, օրինակ, պատմագրական ֆակուլտետը։ Անհրաժեշտ է արդյոք մեզ ունենալ պատմությունից ու ֆիլոլոգիայից մեր նոր դասատուները, թե՞ ոչ։ Ռուսական համալսարաններից մեզ մոտ չեն գա այնպիսիները, որոնք իմանան հայոց գրականությունը, պատմությունը, լեզուն և այլն²⁴։

Այնուհետև զեկուցման մեջ մանրամասն վերլուծվում է համալսարանի դերը և հիմնավորվում նրա խիստ անհրաժեշտությունը մեր ժողովրդի կյանքում։ Մտքերի փոխանակությունից հետո, ՀԿ(թ)Կ 2-րդ համագումարը որոշում է ոչ միայն պահել համալսարանը, այլև առաջարկում է լրջորեն ամրապնդել և ընդլայնել նրա ֆակուլտետները։ Համագումարի որոշմամբ վերջնականապես լուծվեց համալսարանի հետագա գոյության հարցը և վերջ տրվեց՝ Հայաստանում բարձրագույն դպրոցի զարգացման հեռանկարների մասին եղած թյուր կարծիքներին։

Այնուամենայնիվ, Հայաստանի կառավարությունը սկզբում կարողացավ ստեղծել սոսկ ժողովրդական համալսարան և երկու տարուց ավելի տևող կազմակերպչական աշխատանքից հետո միայն այն դարձնել պետական համալսարան։

Սկզբում համապատակն ուներ ընդամենը երկու ֆակուլտետ՝ բնագիտական և հասարակագիտական։ Մարդաբանական և բնական մյուս գիտությունները կենտրոնացվել էին բնագիտական ֆակուլտետում։ Երիտասարդության հոսքը մեծ էր երկու ֆակուլտետների գծով էլ։ Զնայած համալսարանի գործունեության համար անհրաժեշտ նյութական միջոցների սղությանը, լաբորատորիաների, կարիքնետների, ինչպես նաև որոշ մասնագետների ակնհայտ պակասին, այնուամենայնիվ, հենց առաջին օրվանից՝ 1921 թ. հունվարի 24-ից, համալսարանի պարապմունքներն

²² Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների ֆաստաթղերի պետական կենտրոնական արխիվ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 1ա, թ. 55։

Այսուհետև կնշվի Հապավկած ձևով՝ ՀՔԿՓՊԿ։

²³ 1921 թ. հունվարի 2-ին դասախոսների ֆակուլտետային ժողովներում փակ (գաղտնի) քվեարկությամբ Հասարակագիտական ֆակուլտետի դեկան է ընտրվում Սիրտկան Տիգրանյանը, իսկ բնագիտական ֆակուլտետում՝ Թավիթ Զավորյանը (տե՛ս Մատենադարանի անհատական արխիվների ֆոնդ, թղթապ. 222, վավերագիր 92 ա, թթ. 1-2)։

սկսվում և ընթանում են միանգամայն կազմակերպված ձեռվ։ Շատ որոշակի էր զգացվում երիտասարդության՝ ուսման անսահման ծարավը, դասախոսների ոգեսորությունը, դժվարությունները հաղթահարելու նըրանց պատրաստակամությունն ու կամքը։ Սակայն ընդամենը 18—20-օր հետո, 1921 թվականի փետրվարի կեսերին սկսված քաղաքացիական կոիվների հետևանքով, Երևանի ժողովրդական համալսարանը դադարում է գործելուց։ Զնայած ապրիլին քաղաքացիական կոիվներն ավարտվում են, բայց համալսարանի պարապմունքներն անմիջապես վերսկսել հնարավոր չի լինում։

Լուսողկոմատը և համալսարանի ղեկավարությունը նախապատրաստական լուրջ աշխատանք են տանում համալսարանի գործունեությունը նորմալ հունի մեջ դնելու համար²⁶։ Որից հետո, հանրապետության պահանջներից ելնելով, որոշվում է համալսարանի կառուցվածքը, ճշտվում պատրաստվող կազմերի մասնագիտացումը, լուծվում են պրոֆեսորադասախոսական կազմի համալրման, ինչպես նաև բարձրագույն դպրոցին անհրաժեշտ ուսումնանյութական բազա ստեղծելու հետ կապված խնդիրները։

Համալսարանը տեղավորվել էր Աստաֆյան (այժմ՝ Աբովյան) փողոցում գտնվող նախկին ուսուցչական սեմինարիայի սկ, տուֆաշեն երկհարկանի փոքրիկ շենքում²⁷, որի առաջին հարկում (երկրորդ հարկը դեռևս գինվորական հիվանդանոց էր), 1921 թ. հոկտեմբերի 10-ին վերսկսվում են պարապմունքները։

²⁶ Ապրիլ-հունիս ամիսներին տեղի են ունենում միայն առանձին դասախոսություններ (տե՛ս «Կոմունիստ», հայերեն, հ. 68, 19-ը ապրիլի 1921 թ.)։

²⁷ Համալսարանի հին շենքը (Աբովյան 52) կառուցվել է Ստեփան Ավետիքյանին պատկանող այգու տեղում 1902—1905 թթ. ուսուցչական սեմինարիայի համար (նախագծի հեղինակը և կառուցողը եղել է ինժեներ Ն. Կիտկինը)։ 1933—1935 թթ. կառուցվել է 3-րդ հարկը, ապա՝ 1939 թ. աղ թեր (քաղաքի գլխ. ճարտարապետ, համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետի դասախոս Ն. Բոնիաթյանի նախագծով), որտեղ այժմ մեծ դահլիճն է և տպարանը։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՐԾԿ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՏՐԱՍՏԱԾ ԿԱՂՐԵՐԸ

1. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏՆԵՐԸ 1919—1930 թթ.

Ինչպես արդեն նշվեց՝ Ալեքսանդրապոլի համալսարանը ուներ միայն պատմալեզվաբանական ֆակուլտետ, որը գործեց մեկ կիսամյակ։ Երևան տեղափոխվելուց հետո վերաբացված ժողովրդական համալսարանը ուներ երկու ֆակուլտետ՝ հասարակագիտական և բնագիտական։ Բայց կյանքը թելադրում էր նոր, ավելի բարդ ու բազմազան խնդիրներ։

Քաղաքային ու գյուղական շինարարության այն վիթխարի թափը, որ ժավալվում էր Հայաստանում 1920 թ. հետո, մեծ սրությամբ էր դնում կաղրերի համալրման հարցը։ Ավելի ու ավելի էր զգացվում բարձրագույն կրթությամբ մասնագետների պահանջը արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության բոլոր բնագավառներում։

Հանրապետության ժողովում խորհր, ելնելով ժողովրդական տնտեսության վերականգնման ու զարգացման հեռանկարներից և այդ առընչությամբ մասնագետ կադրեր ունենալու պահանջներից, 1921 թվականի հոկտեմբերից համալսարանում ուսուցումը կազմակերպեց ավելի լայն ընդգրկումով¹։ Նախկին երկու՝ բնագիտական և հասարակագիտական ֆակուլտետների փոխարեն բացվեցին հինգ ֆակուլտետներ՝ բնագիտական, արևելագիտական, տեխնիկական, մանկավարժական և խորհրդային շինարարության։ Մայրաստիճան քայլայված հանրապետու-

¹ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստանը 1920—1925 թթ.», ժողովածու, ՀՍԽՀ Կենտգործկոմի և ժողովում խորհրդային հրատ., Երևան, 1926, էջ 305.

թյունը նաև մանկավարժների, ինժեներների, գյուղատնտեսների և բը-
ժիշկների մեծ կարիք ուներ:

Հիմնավորելով համալսարանական կրթության անհապաղ ծավալ-
ման անհրաժեշտությունը՝ ժողոմխորհի նախագահ Ալ. Մյասնիկյանը
այսպես էր բնորոշում այն. «Մեր կուլտուրայի կենտրոնն է կազմելու
պետական համալսարանը Երևանում: Նրա համար միջոցներ չպետք է
խնայել, ինչպես և դրագիտության տարածման համար: Սրանք համար-
ժեք և կենսական մեծություններ են: Որովհետև՝ համալսարանը այն
հնոցն է ու լարորատորիան, որից կենսատու ճառագայթներ են ցրվում
դեպի ծայրերը: Դիրն ու ընթերցանությունն տարածելու համար պետք
են լուսավոր գլուխներ, որ կտա համալսարանը: Հողի մշակությունը
պահանջում է դաշտագետներ, որոնց ստեղծելու է դարձյալ համալսա-
րանը: Արդյունաբերությունն ու արհեստը չեն կարող բարգավաճել ա-
ռանց ճարտարապետի, որին նույնպես պատրաստելու է համալսարանը:
Ընդհանուր կուլտուրայի զարկերակը բանելու է շարունակ և անընդհատ,
եթե առողջ պահպի սիրտը: Համալսարանը այդ սիրտն է»²:

1920—1930 թթ. ընթացքում համալսարանի ֆակուլտետները, բա-
ժինները, ուսուցվող մասնագիտությունները ենթարկվել են փոփոխու-
թյունների՝ ելնելով ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու մշա-
կութի զարգացման առաջնահերթ պահանջներից:

Գյուղատնտեսության վերականգնումն ու զարգացումը՝ բարձրա-
գույն կրթությամբ գյուղատնտեսների մեծ պահանջ էր ներկայացնում:
Հայկական գյուղը հեռու էր նույնիսկ իր նախապատերազմյան՝ 1913
թվականի մակարդակից: Դրա հիմնական պատճառներից մեկը, ան-
շուշտ, մասնագետ գյուղատնտեսների պակասն էր (բարձրագույն կըր-
թությամբ ընդամենը 12 գյուղատնտես) կամ պարզապես բացակայու-
թյունը:

Մինչդեռ անհրաժեշտ էր ստեղծել գյուղատնտեսական հզոր պոտեն-
ցիա, երկիրը փրկել սովից և հումք կուտակել թեթև ու սննդի արդյուն-
աբերության համար: Այդ կենսական խնդրի իրականացման համար
հարկավոր էին գյուղատնտեսության բանիմաց կազմակերպիչներ: Կադ-
րերի խիստ կարիքը հրամայարար դնում էր սեփական բարձրորակ
մասնագետներ ունենալու հարցը: Այդ նպատակով, 1921 թվականի նո-
յեմբերին բացված բնագիտական ֆակուլտետի հիմքի վրա համալսա-
րանում ստեղծվեց գյուղատնտեսական ֆակուլտետը: Պետք է ըստ ար-
ժանվույն գնահատել այն անուրանալի վաստակը, որ ֆակուլտետի կազ-
մակերպման ու ամրապնդման գործում ունեցավ հայ առաջին ագրոքի-

² Ալ. Մյասնիկյան (Ալ. Մարտոնի), Խորհրդային Հայաստանի ուղին, «Մարտակոչ», 1923 թ., № 281.

միկոս-մանրէակենսաբան Պապա Բեշանի Քալանթարյանը³: Նրա մասնագիտական առաջարկները հավանության արժանացան նախ՝ հողմող-կոմատի ու լուսողողկոմատի, իսկ ապա՝ նաև կառավարության կողմից: Պապա Քալանթարյանը դարձավ ֆակուլտետի առաջին դեկանը և մեծ նվիրյալը: Նրա նախկին սաները խոր ակնածանքով ու երախտագիտությամբ են հիշում իրենց բազմահմուտ և բարձր առաքինությունների տեր ուսուցչին:

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետը գտնվում էր բոլորի ուշադրության կենտրոնում: Համալսարանի ոեկտորատը լուրջ միջոցառումներ ձեռնարկեց ֆակուլտետի ամրապնդման, նրա ուսումնանյութական բազայի բարելավման ուղղությամբ: Նոր առարկաների դասընթացներ կարդալու համար բանակցություններ սկսվեցին թիֆլիսարքնակ որոշ մասնագետների հետ՝ նրանց երեսնի համալսարան հրավիրելու նպատակով: Ակրսվում է ֆակուլտետի ընդլայնման շրջանը: Շուտով այն առաջատար տեղ է գրավում: Գյուղատնտեսական ֆակուլտետը համալսարանի կազմում մնում է մինչև 1930 թվականի հունիսը, ապա անշատվելով վերածվում է ինքնուրույն ինստիտուտի:

Հանրապետության արդյունաբերության վերականգնումն ու գարգացումը, ինչպես նաև ոռոգման ջրանցքների կառուցումը պահանջում էին տեխնիկական որակյալ կադրեր, որոնց պատրաստման անհրաժեշտության թելադրանքով Հայաստանի կառավարությունը 1921 թ. հոկտեմբերին համալսարանում հիմնում է տեխնիկական ֆակուլտետ: Ֆակուլտետի կազմակերպման շրջանում մեծ աշխատանք է տանում հատկապես նրա առաջին դեկան Դավիթ Քրիստափորի Զավրյանը⁴: Հետագայում այդ ֆակուլտետի դեկաններ են եղել նաև ինժեներներ Դավիթ Հակոբշանյանը, Գրիգոր Շիրմազանը, մաթեմատիկոսներ Արշակ Տոնյանն ու Զերեկի Խոջանեթյանը, Փիզիկոս Հովհաննես Նավակատիկյանը:

Տեխնիկական ֆակուլտետի բացմանը որոշ մտավորականներ առարկում էին այն պատճառաբանությամբ, որ հանրապետության թույլ արդյունաբերությունը չի կարող նպաստել նրա զարգացմանը, որ չկա անհրաժեշտ բազա ուսանողների գործնական աշխատանքի համար: Լուժողկոմատը և համալսարանի վարչությունը, հաշվի առնելով դժվարությունները, գործադրում էին ամեն ջանք՝ նորաբաց ֆակուլտետում աշխատանքը լիարժեք կազմակերպելու համար:

Առաջին երկու տարիների ընթացքում այստեղ դասավանդվում էին միայն տեսական առարկաներ: Դեռևս շեր ճշգրտված և վերջնականապես լուժված մասնագիտացումների հարցը, որը քննարկվում էր նույնիսկ հանրապետական թերթերում: Թե որքան մեծ էին այդ ֆակուլտե-

³ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագիրը, էջ 8:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

տի պահպանման հետ կապված դժվարությունները, երևում է թեկուզ նրանից, որ արդեն 1924 թ. առանձին մարդկանց կողմից բարձրացվում էր նրա փակման հարցը: Մինչդեռ գնալով ֆակուլտետն ամրապնդվում էր: Առաջին վեց կիսամյակների ընթացքում (1—3-րդ կուրսերում) անցնում էին ֆիզիկամաթեմատիկական, ինչպես նաև ընդհանուր տեխնիկական առարկաներ: Համալսարանի վարչությունը և դեկանատը դրանց ավանդման համար հրավիրում են դասախոսական համապատասխան կադրեր, ինչպես նաև ստեղծում ուսումնաօժանդակ հարմարություններ՝ քիմիայի, ֆիզիկայի լաբորատորիաներ, մեխնիկայի ուսումնական արհեստանոց, գծագրություն և «Մեքենաների մասեր» առարկաների կաբինետներ և այլն: Միաժամանակ բարելավվում է ուսումնամեթոդական աշխատանքը, ճշտվում են մասնագիտությունները, պատրաստվող կադրերի պրոֆիլը:

Տեխնիկական ֆակուլտետը անհրաժեշտ էր ոչ միայն զարգացող արդյունաբերության համար: Ֆակուլտետի առջև խնդիր էր դրված պատրաստել նաև մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի, տեխնիկական գիտությունների դասատուներ՝ տեխնիկումների, բանվորական ֆակուլտետների և երկրորդ աստիճանի դպրոցների համար: Տեխնիկական ֆակուլտետը հիմնավորապես մտնում է համալսարանի կազմի մեջ և մնում այստեղ մինչև 1930 թվականի հունիսի 14-ը, երբ համալսարանից անջատվելով. դառնում է ինքնուրույն ինժեներատեխնիկական (շինարարական) ինստիտուտ, որն ուներ նաև քիմիկական ֆակուլտետ:

Այդ ֆակուլտետի հիմքի վրա, Մինիստրների խորհրդի 1932 թ. հունիսի 1-ի որոշմամբ՝ Երևանում ստեղծվում է նաև քիմիկո-տեխնոլոգիական ինստիտուտ: Այնուհետև, կառավարության 1933 թվականի փետրվարի 27-ի որոշման հիման վրա այդ երկու տեխնիկական ինստիտուտները միացվում են և 1933 թ. մարտի 1-ից վերանվանվում Երևանի պրիտեխնիկական ինստիտուտ:

Ժողովրդական լուսավորությունը կազմակերպելու ասպարեզում խիստ կարևոր նշանակություն ուներ մանկավարժական կադրերի պատրաստումը: Համալսարանի մանկավարժական ֆակուլտետը, որը կոչված էր այդ բնագավառում մեծ աշխատանք կատարելու, հիմնադրվել է

⁵ 1924 թ. հունիսի 30-ին Թիֆլիսում տեղի է ունենում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների շրջանացմանը նվիրված խորհրդակցություն, որտեղ հարց է բարձրացվում Երևանի համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետը փակելու մասին: Հետև Լուժողկոմագլ մի քանի օր հուն (հունիսի 11-ին) հրավիրում է մասնագիտների խորհրդակցությունն ՌԽնարկելով այդ հարցը՝ խորհրդակցությունը միաձայն գալիս է այն եզրակցության, որ անհրաժեշտ է պահել տեխնիկական ֆակուլտետը, նրան տալով հիգրոտեխնիկական-մեխիորատիվ ուղղություն, քանի որ այդ մասնագիտությամբ կաղըքը կարիքը չայլաստում չափազանց մեծ էր: Մշակվում է նաև ֆակուլտետի ուսումնական ծրադիրը:

1921 թվականի հոկտեմբերին: Նրա կազմակերպման ու ամրապնդման գործում մեծ ծառայություն ունեն համալսարանի հիմնադիր դասախոսներ, մանկավարժ-հոգեբան Գուրգեն Էղիլյանը, որը դարձավ ֆակուլտետի առաջին դեկանը և մանկավարժ Արշավիր Շավարշյանը, որն աշխատում էր համալսարանում ֆակուլտետի կազմակերպման օրվանից:

Համալսարանի վարչությունը, նկատի ունենալով իր առջև ծառացած դժվարությունները, 1922 թ. հունիսի 14-ին լուսժողկոմատում հարց է բարձրացնում մանկավարժական ֆակուլտետը համալսարանից անջատելու մասին⁶: 1922 թ. նոյեմբերին այդ ֆակուլտետի հիմքի վրա երեսնում կազմակերպվում է ինքնուրույն մանկավարժական ինստիտուտ՝ եռամյա դասընթացով⁷: Սակայն ժողկոմիսորմի որոշմամբ 1924 թ. հոկտեմբերին այն կրկին միացվում է համալսարանին, դառնալով հասարակագիտական ֆակուլտետի մի բաժինը՝ փիզիկամաթեմատիկական⁸, պատմագրական և կենսաբանական ենթաբաժիններով⁹:

Մեկ տարի հետո՝ 1925—1926 ուսումնական տարում, հասարակագիտական ֆակուլտետի մանկավարժական բաժինը նորից անջատվում և վերակազմվում է որպես ինքնուրույն մանկավարժական ֆակուլտետ ու գոյատեսում մինչև 1930 թվականը¹⁰:

Մանկավարժական կադրերի պատրաստման նկատմամբ ամենօրյա ուղարկությունը բացատրվում էր բոլոր տիպի դպրոցների համար ուսուցիչների խիստ կարիքով, առանց որոնց անհնար էր ըստ ամենայնի ծավալել ժողովրդական լուսավորության գործը: Ցածր էր մանավանդ հանրապետության տարածքում ապրող ազգային փոքրամասնությունների կրթական մակարդակը:

6 Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 250, էջ 1:

7 Տե՛ս ՀԽՍՀ Ժողկոմատների 1922—1923 թվականների հաշվետվությունը, Երևան, 1925 (դիրեկտոր է Նշանակվել Արշ. Շավարշյանը):

8 Համալսարանում փիզիկամաթեմատիկական բաժին ստեղծվել է 1922 թ. մանկավարժական ֆակուլտետի կազմում: Նրա հիման վրա, 1933 թ. սեպտեմբերին ստեղծվում է փիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետը, որը ԽԽՍՀ բարձրագույն կրթության մինիստրության 1959 թ. ապրիլի 8-ի № 381 հրամանով բաժանվել է երկու՝ փիզիկայի և մեխանիկամաթեմատիկական ինքնուրույն ֆակուլտետների: 1971 թ. մեխանիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի հիմքի վրա ստեղծվել է կիրառական մաթեմատիկայի ֆակուլտետը, իսկ 1988 թ. մեխանիկայի ֆակուլտետը: 1975 թ. փիզիկայի ֆակուլտետի հիմքի վրա կազմակերպվել է ռադիոֆիզիկայի ինքնուրույն ֆակուլտետը:

9 Տե՛ս «Եղորհրդագիր Հայաստան», 1924, № 24:

10 1930 թ., երբ համալսարանի առանձին ֆակուլտետների հիմքի վրա ստեղծվում են ինքնուրույն ինստիտուտներ՝ ինժեներատեխնիկական, գյուղատնտեսական և կոռպերատիվ-տնտեսագիտական, բռն համալսարանը վերածվում է մանկավարժական ինստիտուտի: 1933 թ. համալսարանը վերատեղափոխվում է, և մանկավարժական ինստիտուտը դառնում է նրա ֆակուլտետներից մեկը: Մեկ տարի անց, 1934 թ. ֆակուլտետը անջատվում է համալսարանից, դառնալով հայկական մանկավարժական ինստիտուտը:

Կառավարության կողմից ձեռնարկվում են համալիր միջոցառումներ, հանրապետությունում մշակույթն ու գիտությունը զարգացնելու համար: Միաժամանակ որոշվում է լուսավորության գործին հատկացնել բյուջեի մի գգալի մասը, որովհետև քաղաքում և գյուղում նոր դպրոցներ բացելուն զուգընթաց՝ խիստ ավելանում էին ֆինանսական պահանջները: Արդեն 1922 թ., 1919 թ. համեմատությամբ, եռապատկվել էր դպրոցների և նրանցում սովորող աշակերտների թիվը¹¹: Մինչդեռ ուսուցական կադրերի կրթական մակարդակը շափազանց ցածր էր: Այսպես՝ 1163 ուսուցիչներից բարձրագույն կրթություն ունեին միայն 107-ը, կամ 9,2 տոկոսը¹², նման վիճակն անհանդուրժելի էր: Անհրաժեշտ էր բոլոր միջոցներով շտապ պահովել մանկավարժական կադրերի ինչպես քաղաքական, այնպես էլ որակական աճը:

Ուսուցիչների պատրաստման հարցը ամենայն սրությամբ դրվում է Հայաստանի Խորհրդական 2-րդ համագումարում (1922 թ. նոյեմբերի դեկտեմբեր), ուր զեկուցումով հանդես է գալիս Ժողովադատության նախագահ Ս. Լուկաշինը:

Համալսարանում մանկավարժական կադրերի պատրաստման գործը հետզհետե բարելավվում է: Նրա շատ սաներ, տակավին 20-ական թվականների կեսերին ավարտելով համալսարանը, անցան աշխատանքի ժողովրդական լուսավորության ճակատում՝ իրենց գիտելիքները նվիրաբերելով երիտասարդ սերնդի կրթության ու դաստիարակության, հարազատ ժողովրդի լուսավորության վեհ գործին:

1921 թ. հոկտեմբերին համալսարանում կազմակերպվում է նաև խորհրդային շինարարության ֆակուլտետ, որը հիմնականում կադրեր էր պատրաստում արտադրության, ֆինանսների և բանգյուղետեսչության մարմինների համար: Ֆակուլտետի առաջին դեկանը՝ կարճ ժամանակով (1921 թ. սեպտեմբերից 1922 թ. փետրվար) եղել է Գեորգ Ղարաջյանը (Արկումեդ)¹³, ապա գրականագետ-քննադատ Յոլակ Խանզադյանը¹⁴, որին փոխարինել է Թադևոս Ավդալբեգյանը¹⁵:

Դեռևս 1919 թվականի սկզբներին Ռուսաստանի համալսարաններում իրավաբանական ֆակուլտետները միավորեցին պատմության ֆակուլտետներին՝ ստեղծելով հասարակական գիտությունների ֆակուլտետները¹⁶: Այդ օրինակով, Երևանի համալսարանի վարչությունը, 1922 թ.

¹¹ 1922 թ. Հայաստանում արդեն կային 506 դպրոցներ 47.462 աշակերտով (ահե՛ք «Խորհրդային Հայաստանը 1920—1925 թթ.» ժողովածու, ՀՍԽՀ Կենտրոնական և Ժողովադատության նախարարության հրատ., Երևան, 1926, էջ 292):

¹² Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», Ա 1, 1-ը Հոմվարի 1923 թ.:

¹³ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագիրը, էջ 7:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 11:

¹⁵ Նույն տեղում, գործ 4. 254, էջ 8:

¹⁶ Տե՛ս «Народное просвещение», 1919, № 31, ст. 29:

սեպտեմբերի 1-ին որոշում է խորհրդային շինարարության ֆակուլտետը վերակռւել հասարակագիտական ֆակուլտետ¹⁷ (հասֆակ):

Հասարակագիտական ֆակուլտետը, որը հետագայում նորից անվանափոխվեց սոցիալտնտեսագիտականի, ապա՝ իրավատնտեսագիտական ֆակուլտետի, մեծ դեր է կատարել իրավաբանների և տնտեսագետների պատրաստման գործում: Համալսարանում ձեռք բերելով հարուստ գիտելիքներ, երիտասարդ մասնագետների այդ բանակը ձեռնամուխ եղավ սոցիալ-տնտեսական բազմազան ու բազմաբնույթ հարցերի շուտափույթ լուծմանը:

1921 թ. հոկտեմբերին հիմնվեց նաև համալսարանի հինգերորդ՝ արևելագիտուրյան ֆակուլտետը, որը կարճ ժամանակ անց՝ վերափոխվեց պատմագրական ֆակուլտետի: Նրա գլխավոր խնդիրը մանկավարժների պատրաստումն էր: Ի դեպ, այս ֆակուլտետը միակն էր, որ լիովին ապահովված էր դասախոսներով: Այստեղ էին աշխատում արդեն մեծ վաստակ ու ճանաշում ունեցող մի շարք գիտնականներ: Ֆակուլտետի ղեկանը սկզբում ականավոր պատմաբան Հակոբ Մանանդյանն էր¹⁸, իսկ ապա՝ բազմավաստակ գրականագետ-լեզվաբան Մանուկ Աբեղյանը: Ֆակուլտետն իր ինքնուրույն գործությունը պահպանեց մինչև 1924 թվականը, իսկ ապա մտավ հասարակագիտական ֆակուլտետի կազմի մեջ՝ որպես նրա ենթաբաժիններից մեկը (այդ ժամանակ հասֆակի մանկավարժական բաժինը ևս ուներ պատմագրական ենթաբաժին): 1925—1926 ուսումնական տարվա վերջում հասֆակի մանկավարժական բաժինը դառնում է ինքնուրույն ֆակուլտետ, որի կազմի մեջ են մտնում պատմագրական բաժինն ու ենթաբաժինը: Այդպես շարունակվում է մինչև 1930 թվականը՝ համալսարանի նոր վերակառուցումը:

1921 թ. հոկտեմբերին ոեկտորի պարտականություններից ազատվում է Հակոբ Մանանդյանը: Ոեկտորի պաշտոնում նրան փոխարինում է Դավիթ Զավոյանը, որը փաստորեն չի աշխատում¹⁹: 1922 թվականի փետրվարի 14-ին համալսարանի նոր ոեկտոր է հաստատվում մանրէարան-կենսաբիկոս Հակոբի Գարեգինի Հովհաննիսյանը²⁰, որն այդ պաշտոնում մնում է մինչև 1930 թվականի հունիսի ամիսը: Նրա անվան ու աշխատանքի հետ են կապված համալսարանի առաջին շրջանի գործունեության 8—9 տարիները: Հովհաննիսյանն ամեն կերպ շանում էր ըստ ժողովրդական տնտեսության պահանջարկի ճշտել համալսարանում պատրաստվող կադրերի մասնագիտացումը, ստեղծել նյութատեխնիկական բազա և համալրել դասախոսական կազմը:

¹⁷ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 250, էջ 5:

¹⁸ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագիրը, էջ 8:

¹⁹ Դ. Զավոյանին մինչև 1922 թ. փետրվարը փոխարինում է Պ. Բ. Թալանթարյանը:

²⁰ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. հրամանագիրը, էջ 81:

Համալսարանի վերաբացումից կարճ ժամանակ անց հարց է առաջանում նաև բժշկական ֆակուլտետ ստեղծելու մասին: ՀՍԽՀ ժողովմայությունը բժշկական ֆակուլտետ հիմնելու որոշումն ընդունում է 1922 թվականի մարտի 5-ին, իսկ դասերն սկսվում են աշնանը: Հայաստանում բժշկական կրթության գործը կազմակերպելու նախանձախնդիրները հանդիսացան թիֆլիսարնակ հայ բժիշկներ Գ. Պ. Խոսրովը և Գ. Յա. Արեշյանը²¹, որոնք դեռևս 1919 թ. մայիսին կազմակերպել էին նախաձեռնող խոմմբ, որի կազմի մեջ էին մտել մաշկաբան Մ. է. Մզարեովովը (նախագահ), Պ. Ա. Տեր-Ակոպովը, Գ. Գ. Տեր-Ներսեսովը (վիրաբույժ), գինեկոլոգ Գ. Յա. Արեշյանը (քարտուղար), Գ. Հ. Խոսրովը, Գ. Լ. Մհերովը (թերապևտներ) և ուրիշներ:

Գ. Տեր-Ներսեսովը նախաձեռնող խմբի կողմից գործուղվում են Երևան՝ բժշկական կրթություն կազմակերպելու հարավորություններն ուսումնասիրելու Նրանք 10 օր լինում են Հայաստանում, ծանոթանում իրերի դրությանը և գալիս այն եզրակացության, որ երկրի տնտեսական ծանր վիճակը և բժշկական հիմնարկների բացակայությունը բացառում են այդ հնարավորությունը: Նախաձեռնող խոմմբը ինքնալուծարվում է և գործը դրանով ավարտվում:

Համալսարանում բժշկական ֆակուլտետ բացելու անհրաժեշտությունը հիմնավորող հատուկ նամակով 1920 թ. հոկտեմբերի 9-ին ՀՀ հանրային կրթության նախարարին է դիմում համալսարանի ուեկցոր՝ պրոֆեսոր Ցու: Ղամբարյանը²²: Սակայն այդ հարցը չի լուծվում:

Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո բնակչության բուժապասարկման խնդիրն ստանում է համապետական նշանակություն: Դա խիստ կարենոր էր, որովհետև պատերազմի հետևանքով ավերվել էր երկիրը: Մոլեգնող սովոր ու համաճարակները վերջնականապես քայլեալ էին ժողովրդի առողջական վիճակը: Կոտորածները, գաղթը, թշվառ ու անապահով կյանքը ծայրաստիճան բացասական ազդեցություն էին ունեցել մասնավորապես գյուղի վրա: Արարատյան դաշտի բնակչությունը համարյա 100 տոկոսով վարակված էր մալարիայով. իսկ ընդհանուր առմամբ՝ այդ հիվանդությամբ էր տառապում հանրապետության բնակչության 40 տոկոսը: Միայն ժաղիկ հիվանդությունը ամեն տարի երեխաներից հսկայական զոհեր էր տանում, իսկ շատերին էլ խեղանդամ դարձնում: Եվ դա զարմանալի չէ, որովհետև 1913 թ.

Պրոֆ. Գ. Յա. Արեշյանը բժշկական ինստիտուտի մասին գործը է հուշեր, որոնք սկսվում են համալսարանում բժշկական ֆակուլտետի հիմնադրման պատմությամբ: Անձնական արխիվում պահպող այդ ձեռագրին ծանոթանալու հնարավորությունը մեզ ընձեռվել է պրոֆեսորի գուստը՝ բանասիրական գիտությունների գոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Գ. Արեշյանը:

²²Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 369.

Հայաստանում եղել է ընդամենը 57 բժիշկ: Եթե նկատի ունենանք, որ դրանցից շատերն ել պատերազմի տարիներին հեռացան երկրից, ապա խորհրդային կարգերի հաստատման ժամանակ բժիշկների թիվը չէր անցնում երկու տասնյակից: Հայաստանում 22000 բնակչին ընկնում էր մեկ բժիշկ²³, իսկ հիվանդանոցային մահճակալների թիվը հասնում էր 200-ի²⁴:

Ժողովրդի առողջական վիճակը բարվոքելու նպատակով անհրաժեշտ էր ստեղծել բժշկական հիմնարկների լայն ցանց և կազմակերպել բժշկական կադրերի պատրաստման գործը, որոնց կարիքը շափազանց մեծ էր հատկապես գյուղական վայրերում: «Թժիշկ տվել վերնագրով հոգվածում²⁵ ասվում էր: «Դարալագյաղի ամբողջ գավառում բժիշկ չկա: Ամրող գավառը և նրա կենտրոն Քեշիշքենդը հանձնված են մի անփորձ մարդու: Մեր բազմաթիվ դիմումները բժիշկ ուղարկելու մասին անհետեանք են մնացել»: Վիճակը համարյա նույն էր նաև մյուս շըրջաններում:

ՀՍԽՀ ժողկոմիսորհի 1921 թ. նոյեմբերի 9-ի որոշմամբ Երևանում հիմնադրվում է բժշկական դպրոց: Համալսարանը թույլատրում է իր բակում գտնվող՝ նախկին ուսուցչական սեմինարիայի լվացքատան և ախոռի միհարկանի շենքը վերակառուցել և հատկացնել անառողջական հիմնարկանի մասնակիցին, հիստորոգիայի և ֆիզիոլոգիայի պարապմունքների համար: Այստեղ սկըսում են դասավանդել համալսարանի դասախոսներ Ա. Տեր-Պողոսյանը (կենսաբանություն), Ստ. Ղամբարյանը (քիմիա), Հ. Հովհաննիսյանը (կենսաքիմիա) և ուրիշներ:

Սակայն բժշկական դպրոց բացելը գործի միայն սկիզբն էր: Պետք էր ավելի լայն ու հաստատուն հիմքերի վրա գնել բժշկական կադրերի պատրաստումը: Այդ էլ առաջադրում է դպրոցը համալսարանին միացնելու և դրա հիման վրա բժշկական ֆակուլտետ բացելու խնդիրը²⁶: Հանրապետության առողջապահության ժողկոմ Ս. Մ. Ղամբարյանի այդ մտահղացումը պաշտպանվում է լուսադրումատի և համալսարանի ղեկավարության կողմից²⁷: ՀՍԽՀ ժողկոմիմորհի որոշմամբ 1922 թ. մարտին ստեղծվում է համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, որի գեկան է նշանակվում բժիշկ Սպանդարյան Կամսարականը²⁸: Համալսարանի

²³ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 69, 25-ը մարտի 1924 թ.:

²⁴ Տե՛ս Ա. Ա. Ակոպյան, Կյորօթ Լրմենիա, Երևան, 1934, տ. 9

²⁵ «Խորհրդային Հայաստան», № 9, 18-ը հունվարի 1926 թ.:

²⁶ Բժշկական դպրոցը համալսարանին կցվելու և այն բժշկական ֆակուլտետ կոչելու հրամանը տրվել է 1922 թ. մարտի 5-ին (տե՛ս համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ. Հրամանագիրը, էջ 12):

²⁷ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 69, 25-ը մարտի 1924 թ.:

²⁸ Ս. Կամսարականը ֆակուլտետի ղեկան է եղել մինչև 1925 թ. հունվարի 15-ը, որից հետո նրան փոխարինել է վիրարույժ Համբարձում Քեշելը (տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 254, էջ 43):

խորհուրդը 1922 թ. հունիսի 4-ին որոշում է բժշկական ֆակուլտետում կատարել լրացուցիչ ընդունելություն²⁹, որի հետևանքով ուսանողների թիվը ավելանում է ևս 68 հոգով: 1922 թ. սեպտեմբերին բժշկական ֆակուլտետն սկսում է իր աշխատանքը, բազմաթիվ դժվարություններ հաղթահարելու գնով: Եվ պատահական չէ, որ համալսարանը ֆակուլտետ առաջարկով հանդես եկողները շեշտում էին հատկապես բժշկական ֆակուլտետի գործունեությունը ժամանակակից դժվարությունների մասին:

Բժշկական ֆակուլտետը գտնվում էր համալսարանի կազմում մինչև 1930 թ., որից հետո անջատվեց, դառնալով ինքնուրուցյան ինստիտուտ:

Այսպիսով, առաջին և երկրորդ ուսումնական տարիների (1920—21—22) ընթացքում փաստորեն ստեղծվում են այն հինգ ֆակուլտետները, որոնք իրենց անվանափոխություններով հանդերձ, համալսարանի կազմում գործում են մինչև 1930 թվականի հունիսը: Այդ շրջանում, ենթակա երկրի ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու տեխնիկայի զարգացման առավել բարձր պահանջներից, ի թիվս այլ համալսարանների, վերակառուցվում է նաև երեսնի համալսարանը: Նրա ֆակուլտետների հիմքի վրա ստեղծվում են բժշկական, գյուղատնտեսական, ինժեներա-տեխնիկական (շինարարական), կոռպերատիվ-տրնտեսագիտական և մանկավարժական առանձին ինստիտուտներ: Համալսարանը վերաբացվում է դրանից միայն երեք տարի հետո, 1933 թվականի սեպտեմբերին, մանկավարժական ու կոռպերատիվ-տնտեսագիտական ինստիտուտների հիմքի վրա:

1919—1930 թվականների ընթացքում համալսարանի կրած կառուցվածքային փոփոխությունները և անվանափոխությունները տես էջ 66—67-ում բերվող սխեմայում:

2. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման առաջին ամիսներն էին, ժողովրդական համալսարանի գործունեության առաջին օրերը, երբ բուհը ուսանողություն էր հավաքագրում: Պետականորեն կարող նշանակություն ուներ այն հանգամանքը, թե հասարակական ո՞ր խավերից պիտի պատրաստվեին ազգային մտավորականության նոր կազմերը: Իշխող կուսակցությունը մեծապես շահագրգուված էր ստեղծելու իր մտավորականությունը: Հետևապես՝ բուհերում պետք է սովորեին բացառապես բանվորների և աշխատավոր գյուղացիության զավակները: Այդ նպատակով Ռուսաստանում անցկացվեց բարձրագույն

²⁹ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 250, էջ 2:

ՀՐԱՅՐ ԱՊՈՒԹԵԱՆ

Ին
(ԱՌԱՋԵԼ ԲԱԲԱԽԱՆՅԵԱՆ)

Համալսարանի դասախոսաթե կազմը 1923 թվականին

Առաջին շարում (ձախից) Լ. Ռոտինյանց, Պ. Քալանքարյան, Դ. Հակոբչանյան, Ա. Ներսիսյան, Հ. Աճառյան, Ե. Պայտան, Հ. Հովհաննիսյան, Գ. Աստուր, Վ. Արծրունի, Ս. Կամսարական, Կ. Զարյան: Երկրորդ շարում Հ. Աճառյար, Գ. Գրգիսյան, Խ. Երիցյան, Մ. Ալվազյան, Գ. Մեհմեկյան, Ե. Շեկ-Հովհաննիսյան, Գ. Արեցյան, Յո. Շեյկովյան:

Երրորդ շարում— Ժ. Միրզախանյան, Յ. Խանզադյան, Լ. Վարդապետյան, Պ. Սոտնիկյան, Ս. Տիգրանյան, Հ. Հովհաննիսյան, Ա. Տերտերյան, Բ. Բանարյան, Գ. Ծիրմազան, Յո. Խզմահիով, Ալ. Հակոբյան, Ա. Տոնյան, Հ. Նավակատիկյան, Մ. Վարուճյան, Գ. Հայրապետյան, Ա. Ղարիբանյան, Ստ. Ղամբարյան, Թ. Ավդարենյան, Կ. Մելիք-Օհանջանյան, Լ. Մանուչարյան, Զ. Խոցաներյան:

Համալսարանի անդամներիկ դասախոսներից՝ պրոֆ. Արսեն Ցերտերյանը (Կենտրոնում) իր ուսանողների հետ (1929 թ.): Առաջին շարքում (ձախից) Հ. Մարտիրոսյան, Թ. Հովհաննիսյան: Երկրորդ շարքում — Մ. Մկրտչյան, Ն. Աճմեղիկյան: Երրորդ շարքում — Ս. Տարոնցի, Մ. Աբգարյան, Հ. Ցուգբաշյան.

Համալսարանի ուսանողները քիմիական լաբորատորիայում պրոֆ. Ստ. Ղամբարյանի պրոֆ. Լ. Ռոտիկնյանցի (կանգնած) և ասիստենտ Ա. Հարությունյանի հետ (1928 թ.)

դպրոցի ռեֆորմ: Բուհերի դռները լայնորեն բացվեցին բանվորագյուղացիական երիտասարդության առջև: Այդ վերակառուցումը Ռուսաստանում համար դիմադրության էր հանդիպում նախկին պրոֆեսուրայի կողմից: Այդուհանդերձ, հակառակ դրան, 1918 թ. օգոստոսի 2-ին ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդն ընդունեց Վ. Ի. Լենինի կազմաձև «ՌՍՖՌՌ» բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն ընդունվելու մասին» որոշումը: Նույն օրը Լենինը ստորագրեց դեկրետ՝ բուհերի ընդունելության նոր կանոնների մասին, և այդ փաստաթղթերի հիման վրա Ռուսաստանի բուհերում փոխվեց ընդունելության կարգը:

Լենինը պահանջում էր ընդունելության ժամանակ խստորեն պահպանել դասակարգայնության սկզբունքը, որպեսզի «... Ունկոր դասակարգերի համար ոչ միայն իրավաբանական, այլև փաստական ոչ մի արտոնություն լինի: Առաջին հերթին անպայման պետք է ընդունվեն պրակտարարիատի և շքավորագույն գյուղացիության միջավայրից ելած անձինք, որոնց լայն շափով թոշակներ կտրամադրվեն»¹:

Անհրաժեշտ էր միջոցներ ձեռնարկել աշխատավոր երիտասարդության բուհերն ընդունելու հեշտացնելու համար: Ըստ այդմ՝ բուհերում վերացվեցին ընդունելության քննությունները: 16 տարին լրացրած բոլոր քաղաքացիներին իրավունք էր վերապահվում առանց քննության և նույնիսկ առանց միջնակարգ դպրոցի ավարտականի ընդունվելու Ռուսաստանի բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները:

Վերացվեցին նաև բուհեր ընդունվելու արգելվերն ու սահմանափակումները կանանց համար, ինչպես նաև ուսման վարձը:

Երեանի ժողովրդական համալսարանը, որպես խորհրդային բարձրագույն ուսումնական հաստատություն, պարտավոր էր ղեկավարվել այդ նույն սկզբունքով: Մանավանդ որ, Հայաստանի առաջին սահմանադրությունը նույնպես՝ աշխատավոր երիտասարդությանը բարձրագույն կրթություն ստանալու լայն իրավունք էր ընձեռում: «... ՀՄԽՀ աշխատավորների գիտություն ստանալու գործը իրավես ապահովելու համար,— ասվում էր այնտեղ,— բանվոր դասակարգին և գյուղացիությանը տրվում են լիակատար, բազմակողմանի և ձրի կրթության բոլոր հնարավորությունները»²: Ըստ այդմ, մեր համալսարանը ևս աշխատավոր երիտասարդության ընդունելության համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց: Նրա ժամանակավոր կանոնադրության մեջ ասվում էր. «Ռևանդիիները, 16 տարին լրացրած անձինք, ընդունվում են առանց քննության, մինչև խորհրդի որոշած թվի լրացումը: Առաջին հերթին ընդունվում են բանվորներն ու շքավոր գյուղացիները և ապա մյուս քա-

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, 1951, հ. 28, էջ 42:

² «ՀՄԽՀ Բ. Գ. և Կ. բանակայինների խորհրդագների առաջին համագումարը», Երևան, 1922, էջ 134:

1919—1930 pp. 60.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ (1919 թ. ՄԱՅԻՍԻ 1920 թ. ԴԵԿԾԵՄԲԵՐ)

1920 թ. I—VI (Կիդական) 1920 թ. VII—XII (Արևոտյան)

ପାତ୍ରବିନ୍ଦୁରେ

“የኢትዮጵያውን የሚከተሉትና በዚህ አገልግሎት ስምምነት ተረጋግጧል”

1920 р. ԳԵՂԱՑՄԱՐԵՐ

1921 p. 40484945

ପାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାତ୍ରମାନଙ୍କ

1922 P. ၁၂၀၃

 Աշխատանքային $\frac{3}{4} \cdot \frac{1}{4} = \frac{3}{16}$	Տեղականացնելու $\frac{3}{4} \cdot \frac{1}{4} = \frac{3}{16}$	Տեղականացնելու $\frac{3}{4} \cdot \frac{1}{4} = \frac{3}{16}$
 Տեղականացնելու $\frac{3}{4} \cdot \frac{1}{4} = \frac{3}{16}$	Տեղականացնելու $\frac{3}{4} \cdot \frac{1}{4} = \frac{3}{16}$	 Աշխատանքային $\frac{3}{4} \cdot \frac{1}{4} = \frac{3}{16}$

**ՀԱՅՀ ՊԵՏՈՎԱՆ ՀԱՄԱՍՏԱՑԻՆ
1828—1924 ԹՐԱՑՐԻ**

ԿԱՍՏԱՐԱԳԻՎԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ԿՅՈՒՂՈՒՏՏԵՍԽԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ
1924—1925 ԱԽԱՏԱԿԻ	ԿՅՈՒՂՈՒՏՏԵՍԽԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ
ՀԱՍՏԱՐԱԳԻՎԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ԿՅՈՒՂՈՒՏՏԵՍԽԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ
ՄԱՍԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՅՏԻ	ԿՅՈՒՂՈՒՏՏԵՍԽԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ
ԿԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱՅՏԻ	ԿՅՈՒՂՈՒՏՏԵՍԽԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ
ԿԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱՅՏԻ	ԿՅՈՒՂՈՒՏՏԵՍԽԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ
1928—1930 Ք.	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ
ԿԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱՅՏԻ	ԿՅՈՒՂՈՒՏՏԵՍԽԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ
ԿԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱՅՏԻ	ԿՅՈՒՂՈՒՏՏԵՍԽԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ	ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՅԱԿՈՎԻ ՀԱՅՏԻ

• Երևանի գյուղական համալսարանը
Ժողովութեան 1928 թ. Հյութեանից 20-րդ
հունվարի վերաբարձրացնեալ է «ՀԱՅՀ Պատմական
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ պատմութեան»:

ղաքացիները»³: Այսպիսով, համալսարան ընդունվողից չէին պահանջվում ո՞չ ընդունելության քննություններ, ո՞չ էլ փաստաթուղթ կրթության մասին: Խորհուրդը ընդունվողների թիվը սահմանափակում էր միայն համապատասխան շենք, նյութատեխնիկական միջոցներ, բավարար քանակությամբ դասախոսներ և ձեռնարկներ չունենալու պատճառով: Որպեսզի աշխատող երիտասարդներին սովորելու հնարավորություն տրվեր, համալսարանում պարագմունքները նշանակվեցին հետաշյա ժամերին (4—10-ը):

Ընդունելության «գեմոկրատական» այդ սկզբունքը, ինչպես նաև ուսումնատենչ երիտասարդության համալսարանում սովորելու մեծ ձրգումը տվեցին իրենց սպասելի արդյունքը: Պատահական չէ, որ միայն առաջին շաբաթվա ընթացքում համալսարանում ստացվեց ավելի քան 900 դիմում⁴. ընդունվեցին 800-ից ավելին: Ուսանողների մեջ մեծ տոկոս էին կազմում մեծահասակները, ովքեր համաշխարհային պատերազմի և քաղաքացիական կոիվների պատճառով չէին կարողացել, ավարտել դպրոցը: Սակայն չունենալով նվազագույն գիտելիքներ՝ նրանցից շատերը չկարողացան սովորել և շուտով թողեցին համալսարանը: Առաջին՝ 1921—22 ուսումնական տարում, համալսարանում մնաց ընդունենց 255 ուսանող: Հստ ֆակուլտետների և սոցիալական կազմի նըրանք հետեւալ պատկերն էին ներկայացնում⁵:

Տակուտետ	Ծննդյան թիվը	Մեռը		Սոցիալական կազմը				Տեղիդրությունը
		ար.	իդ.	բան.	պարունակությունը	ար.	ծառ.	
Արևելագիտական	68	60	8	—	—	23	36	9
Խորհրդ. շինարարության	35	30	5	—	—	4	26	5
Մանկավարժական	13	6	7	—	—	1	12	—
Բժշկական	54	36	18	—	—	20	14	20
Գյուղատնտեսական	53	46	7	—	—	10	30	13
Տեխնիկական	32	30	2	—	—	12	12	9
Ընդամենը	255	208	47	—	—	70	129	56

Աղյուսակից երևում է, որ մեր համալսարանի առաջին ուսանողների մեջ իրենց սոցիալական դրությամբ (ոչ ծագմամբ) բանվորներ⁶ և շքավոր գյուղացիներ չկային: Դրա պատճառներից մեկն այն էր, որ Երևանը արդյունաբերական քաղաք չէր: Եղած մանր-մունի ձեռնարկություններն

³ «ՀԱՅԵԼ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 36:

⁴ Տե՛ս «Խոր ուսումնության 1924», էջ 58:

⁵ Տե՛ս «Համալսարանի արխիվ», գործ № 38, կամ՝ «Խորհրդային Հայաստան», № 68, 23-ը մարտի 1924 թ.:

⁶ Երկրորդ ուսումնական տարում, ուսանողների մեջ բանվորները կազմում էին 6 տոկոս: (Տե՛ս «Ազգարար», ՀԱՅԵԼ կենտ. վիճ. վարչ. հրատ., 1923, էջ 8):

էլ քայքայվել, փակվել էին: Իսկ ինչ վերաբերում էր գյուղացիներին. ապա ոչ միայն նրանց նյութական ծանր վիճակը, այլև հանրակացարանի բացակայությունը մեծապես խանգարում էին համալսարան ընդունվելուն: Չնայած այդ ամենին, անկասելի էր ձգտումը դեպի բարձրագույն կրթության այդ միակ օջախը:

Երիտասարդությունն անսահման բերկրանքով ու գոհունակությամբ ընդունեց և խորապես գնահատեց այդ աննախադեպ արտոնությունը: Հանրապետության ԳԱ ակադեմիկոս Դեղամ Աղաջանյանը, վերհիշելով այդ տարիները, իր հուշերում գրում է. «... Համալսարան էին եկել ընդունվելու Հայաստանի գյուղերից ու քաղաքներից, ինձ նման շատ երիտասարդներ, ոմանք տրեխներով ու հնամաշ շորերով... Լինել ուսանող և սովորել բարձրագույն կրթության այդ օջախում այն ժամանակ մի արտակարգ երկույթ էր հայ գյուղացի երիտասարդի համար, մի անհասանելի բարձրություն: Այն գիտակցությունը, թե ես ուսանող եմ, այն էլ հայկական համալսարանի ուսանող, լցնում էր սիրոս հպարտությամբ և բերկրանքով»⁷: Կուսակցականության տեսակետից կաղմը խայտարղետ էր: Մեծ մասամբ անկուսակցական էին, թեև նրանց մեջ կային նաև դաշնակցական երիտասարդական միության անդամներ, որոնց մի մասը շեր թաքցնում իր հակախորհրդային տրամադրությունը: Այնուհանդերձ, Երևանի ժողովրդական համալսարանի ուսանողությունը շատ արագ կողմնորոշվեց իրադրության մեջ և սկսեց եռանդով պայքարել կառավարության ձեռնարկած միջոցառումների իրականացման համար: Համալսարանի առաջին ուսանողների մեջ էր նաև մեծ բանաստեղծ Եղիշե Զարենցը, որն այն ժամանակ աշխատում էր լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատում: Զարենցն անսահմանորեն ոգենորված էր համալսարանի բացումով: Այդ խորապես հասկանալի էր, նա ապրել էր մանկությունը կորցրած սերունդների ողջ ողբերգությունը և համալսարանը գնահատում էր որպես հոգենոր վերածննդի ու մեր հայրենիքի կենսական ուժերի դրսերման հուսալի երաշխիք:

Շուտով պարզ դարձավ, որ բուհերի ընդունելության վերաբերյալ ՈՍՖԽՀ Ժողովուրդի 1918 թ. օգոստոսի 2-ի գեկրետը, ինչպես նաև Երևանի ժողովրդական համալսարանի 1920 թ. գեկտեմբերի ժամանակավոր կանոնադրությունը իրենց ամբողջությամբ շեն արդարացնում: Այդ պատճառով էլ 1921 թ. ցուցում ստացվեց բուհերի ընդունելության կանոնները փոխելու մասին: Ազատ ընդունելությունը փոխարինվեց մի նոր համակարգով, որի համաձայն բուհերի ուսանողները գործուղվում էին հիմնարկների կողմից: Հստ այդ կանոնների, առաջին հերթին ընդունվում էին բանֆակների շրջանավարտները, այնուհետև՝ հիմնարկ-

⁷ Համալսարանի պատմության կարինետ, գործ № 12, «Հուշեր Երևանի պետական համալսարանի մասին»:

Ներից գործուղվածները: Նկատի էր առնվում նաև սոցիալական ծագումը: Ազատ տեղեր լինելու դեպքում ընդունվում էին մյուս քաղաքացիների անհատական դիմումները:

Պետականորեն տարվող դասակարգային-խտրական նման մոտեցումը կամա թե ակամա խոշընդուռում էր դեպի բուհ գիտության խոկան նվիրյալների, վառ անհատականությունների ճանապարհը՝ շատ հաճախ կանաչ լույս վառելով գորշ միջակությունների առաջ: Դա էլ իր հերթին բացասաբար էր անդրադառնում հանրապետության մտավոր հզոր պոտենցիալի ստեղծման վրա:

Համալսարանի վարչության 1922 թ. հոկտեմբերի 12-ի նիստում որոշվում է՝ նկատի ունենալով, որ աշխատող երիտասարդներից շատերը «միջնակարգ դպրոցը չեն կարողացել ավարտել... գործուղված լինելու պատճառով՝ 5-րդ դասարանի լրիվ դասընթացն ավարտած երիտասարդներին ընդունել համալսարան իրեն իսկական ուսանողաց⁸: Առաջին ուսումնական տարում համալսարանի ուսանողության 40 տոկոսից ավելին ուներ թերի միջնակարգ կրթություն: Սակայն վարչության ձեռնարկած հետագա միջոցառումների շնորհիվ դրությունը հետզհետե փոխվում է: Ավելանում են միջնակարգ կրթություն ունեցողների դիմումները: Հաջորդ՝ 1922—1923 ուսումնական տարում, ընդունելության համար դիմուների թիվը հասավ 580-ի, որոնց 80 տոկոսը միջնակարգ դպրոցի շրջանավարտներ էին: 1923—1924 ուսումնական տարվանից վարչությունը որոշեց ընդունել բացառապես միջնակարգ կամ աշխատանքային 2-րդ աստիճանի դպրոց ավարտածներին, իսկ միջնակարգ կրթություն շունեցողներին պարտավորեցնում էր էքստեռն կարգով քըն-նություն հանձնել և ձեռք բերել միջնակարգ դպրոցի վկայական: Դրա շնորհիվ 1926—1927 ուսումնական տարում համալսարանում թերի միջնակարգ կրթությամբ ընդունվածներ այլևս չկային:

Համալսարանի ուսանողության կազմում տարեցտարի ավելանում էր այլ հանրապետություններից ու արտասահմանյան երկրներից եկածների թիվը: 1925—1926 ուսումնական տարում համալսարանում սովորում էին Վրաստանից՝ 273, Աղրբեջանից՝ 51, Թուրքիայից՝ 8, Հունաստանից՝ 5, Պարսկաստանից՝ 3 ուսանող և այլն⁹: Երևանի համալսարանը սփյուռքահայերի համար դարձավ մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու հիմնական օգախը: Ահա ինչու ընդունելություն կազմակերպելիս, վարչությունը նկատի էր ունենում նաև այլ հանրապետությունների և արտասահմանի պահանջը և տեղ էր հատկացնում դրսից եկած հայ երիտասարդության համար¹⁰:

⁸ Համալսարանի արխիվ, գործ № 250, էջ 8:

⁹ ՏԼ՛ո «Պետհամալսարանի գիտական տեղեկագիր», 1927, № 2—3, էջ 24:

ՏԼ՛ո «Մարտակող», 1926 թ., № 169:

1923—1924 ուսումնական տարվանից համալսարանում մտցվեցին ընդունելության քննություններ։ Դիմումներն ընդունվում էին հուլիսի 15-ից օգոստոսի 20-ը, իսկ քննությունները տեղի էին ունենում սեպտեմբերի 1—15-ը։ Ընդունող հանձնաժողովները կազմվում էին ամենահմատ ու հեղինակավոր այնպիսի պրոֆեսորներից ու դասախոսներից, ինչպիսիք էին՝ Հ. Աճառյանն ու Հ. Մանադյանը, Ա. Տոնյանն ու Հ. Նավակատիկյանը, Հ. Բեղելյանն ու Պ. Քալանթարյանը և ուրիշներ։

Հետագա տարիներին և առանձնապես 1929—1930 ուսումնական տարում, նկատի ունենալով բարձրագույն կրթությամբ մանկավարժների խիստ պակասը¹¹, հեղտացվեց ուսուցիչների ընդունելությունը։ Համալսարանի առաջարկով և լուսավորմատի որոշմամբ՝ միջնակարգ կրթություն և 5 տարվա մանկավարժական ստաժ ունեցող ուսուցիչները կարող էին ընդունվել մանկավարժական ֆակուլտետ՝ քննություն հանձնելով միայն հասարակագիտությունից, իսկ մանկավարժական տեխնիկումներն ավարտած և 3 տարվա աշխատանքային ստաժ ունեցողներն ընդունվում էին առանց քննության։

Ի դեպ, 1929 թվականին վարչությունը որոշեց նաև հայկական դրայվոցներն ավարտածներին ազատել հայոց լեզվի, ուսական դպրոցն ավարտածներին՝ ուսաց լեզվի ընդունելության քննություններից (բացի պատմագրական բաժինը դիմողներից), իսկ եռանկյունաշափություն առարկայի քննությունից ազատվում էին բոլորը, բացի տեխնիկական ֆակուլտետ և ֆիզիկամաթեմատիկական բաժին ընդունվողներից¹²։

Երկրորդ ուսումնական տարում համալսարանում ոչ միայն ավելացավ ուսանողների թիվը, այլև փոխվեց նրանց սոցիալական կազմն ու բարձրացավ կրթական մակարդակը։ Եթե առաջին տարում 255 ուսանողների մեջ բանվորներ ու գյուղացիներ շկային, ապա 1922—23 ուսումնական տարում համալսարանում սովորում էին 20 բանվորներ և 201 գյուղացիական ծագում ունեցող երիտասարդներ¹³։

Առաջին ուսումնական տարվա 255 ուսանողներից հաջորդ կուրս փոխադրվեցին 117 հոգի։ 1922—23 ուսումնական տարում համալսարան ընդունվեցին ավելի քան 350 երիտասարդներ։ Ուսանողների ընդհանուր թիվը հասավ 490-ի (դրանցից 27-ը ազատ ունկնդիրներ էին)։

Ուսանողների մեծ մասը երիտասարդներ էին, որոնք ցերեկը աշխատում էին, իսկ երեկոյան՝ սովորում։

¹¹ 1929 թ. դպրոցների 2277 դասատուներից միայն 98-ը (4,4 %) ունեին բարձրագույն կրթություն, 188-ը (8,2 %) թերի բարձրագույն, 1236-ը (54,2 %) միջնակարգ կրթություն, իսկ 764-ը (33 %) թերի միջնակարգ կամ տարրական կրթություն։ Այսինքն՝ ուսուցչության մեկ երրորդը փաստորեն գործ էր մանկավարժական ցենդից (տե՛ս «Խոր Հըրդարանի Հայաստան», № 164, 20-ը օգոստոսի 1920 թ.)։

¹² Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 168։

¹³ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 68, 23-ը մարտի 1924 թ.։

1921 թ. փետրվարի 14-ին ստեղծվում է Երևանի ժողովրդական համալսարանի կուսաքչիցը (դասախոսներից միայն Պապա Քալանթարյանն էր կոմունիստ, նա էլ հողժողկոմատի կազմակերպության անդամ էր): Նրանք այդ նույն օրը հրավիրում են ընդհանուր ժողով¹⁴, որտեղ որոշում են իրենց անելիքներն ու կազմակերպության խնդիրները: Գառնիկ Ղազարյանն ընտրվում է կուսաքչի քարտուղար¹⁵: Հետագայում, կոմունիստ դասախոսներ հրավիրելու առնչությամբ, ստեղծվում է նաև դասախոսների կուսաքչիցը¹⁶:

Արհմիութենական կազմակերպությունը (դասախոսական) համալսարանում ստեղծվել էր դեռևս 1920 թ. դեկտեմբերին, իսկ կոմերիտական կազմակերպությունը՝ միայն 1922 թվականի աշնանը:

ԻՄԴ(թ)Կ 12-րդ համագումարը, ելնելով խորհրդային մասնագետների ամենաարագ պատրաստման անհրաժեշտությունից, խնդիր դրեց՝ աշխատավոր երիտասարդությանը ավելի լայնորեն ներգրավել գիտության ու տեխնիկայի բնագավառը. «Բանվորական պետության պայմաններում այն ամբողջ էնտուզիազմը, որն առաջներում բանվոր երիտասարդությունը գործադրում էր հեղափոխական-քաղաքական պայքարի վրա, պետք է գործադրի գիտությանն ու տեխնիկային տիրապետելու համար»¹⁷, — ասվում էր համագումարի որոշման մեջ: Երկրորդ ուսումնական տարում համալսարանի ուսանողությունը ըստ ֆակուլտետների և կուրսերի բաշխված էր հետեւյալ կերպ¹⁸.

	1-ին կուրս			2-րդ կուրս			Ընդամենը		
	ար.	ին.	ընդ.	ար.	ին.	ընդ.	ար.	ին.	ընդ.
Գյուղատնտեսական...	34	12	46	30	4	34	64	16	80
Պատմագրական...	17	35	52	33	5	38	50	40	90
Բժշկական...	50	40	90	22	10	32	72	50	122
Տեխնոլոգիական...	41	2	43	12	1	13	53	8	58
Հասարակագիտական...	92	23	115	—	—	—	92	23	115
	234	112	846	97	20	117	331	132	463
Ազատ ունկնդիրներ									27
							Ընդամենը		490

Ընդհանրապես մեր երկրում քաղաքացիական պատերազմից հետո խաղաղ շինարարության անցումը տեղի էր ունենում շատ դժվարին պայմաններում, որովհետև ժողովրդական տնտեսությունը քայլարկել

¹⁴ Կուսաքչի առաջին ժողովի արձանագրությունը արխիվում չի պահպանվել:

¹⁵ Գառնիկ Ղազարյանը կոսակցության անդամ էր 1918 թ.:

¹⁶ ՀՔԿՓԿ արխիվ, ֆ. 116, գ. 2, թ. 2:

¹⁷ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 68, 28-ը մարտի, 1924 թ.:

¹⁸ Նույն տեղում:

Էր: Գյուղատնտեսության տվյած արտադրանքը կազմում էր ցարական Ռուսաստանի աղքատիկ արտադրանքի միայն կեսը, ծանր արդյունաբերության արտադրանքը՝ 7 անգամ պակաս էր նախապատերազմյան մակարդակից: Երկրում հացի, մսի, յուղի, կոշկեղենի, հագուստի, աղի, լուցկու, նավթի, օճառի խիստ պակաս էր զգացվում:

Այդ վիճակը թելադրում էր ավելացնել և արագացնել ժողովրդական տնտեսության բոլոր բնագավառների համար բարձրորակ մասնագետների պատրաստումը: Անում էր նաև մարդկանց կուլտուրական մակարդակը բարձրացնելու անհրաժեշտությունը:

Պահանջվում էր վճռականորեն փոխել բարձրագույն դպրոցների քաղաքական դեմքը, ավելի շատ ուսանողներ ընդունել աշխատավորներից: Այդ նույն պահանջը ներկայացվում էր նաև համալսարանին: ՀՄԽՀ Ժողովրդի 1923 թ. հոկտեմբերի 20-ի որոշմամբ՝ Երևանի ժողովրդական համալսարանը վերանվանվեց «ՀՄԽՀ Պետական համալսարան»¹⁹, որը, անշուշտ, սոսկ ձևական անվանափոխություն չէր: Այդ որոշումը կարեվոր դեր խաղաց համալսարանի հետագա զարգացման գործում: Հայաստանի կառավարությունը ոչ միայն ամեն ինչ անում էր համալսարանը երկրի առաջավոր համալսարաններին հասցնելու համար, այլև լուրջ պահանջներ էր ներկայացնում հանրապետության այդ միակ բուհին:

Ելնելով միութենական կառավարության պահանջից, 1924 թ. հունվարի 8-ի որոշմամբ՝ համալսարանի համար սահմանվում է 200 հոգու ընդունելության պլան և միաժամանակ պարտավորեցվում լուսադողկոմին ու ռեկտորին՝ ապահովելու ընդունվողների 60 տոկոսի՝ կուսակցության անդամներ և կոմերիտականներ լինելը²⁰:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանողության դասակարգային կազմը փոխելու գործում որոշակի դեր կատարեցին բանվորական ֆակուլտետները, որոնք երկրում ծնվեցին որպես պրոլետարիատի դասակարգային ուսումնական հաստատություններ: Խորհրդային Ռուսաստանի համալսարաններին կից բանվորական ֆակուլտետներ կազմակերպելու մասին որոշման մեջ, որ ընդունվել էր 1919 թ. սեպտեմբերին, ասկում էր: «Բանվորներին և գյուղացիներին բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ընդունվելու իրենց իրավունքից լայնորեն օգտվելու համար փաստացի հնարավորություն տալու նպատակով և հաշվի առնելով, որ այդ իրավունքն օգտագործելուն խանգարում է պրոլետարական մասսաների ոչ բավարար պատրաստվածությունը՝ բարձրագույն դպրոցի պատերի ներսում տարվող պարապմունքների համար, հատկապես ճշգրիտ գիտություններից (մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա և այլն) համալսարաններին կից բացել նախապատրաս-

¹⁹ ՀՀ ՆԳԳԿ, ֆ. 40/113, ց. 3, գ. 131, թ. 83.

²⁰ Տե՛ս ՀԹԿՓՊԿ արխիվ, ֆ. 116—2, ց. 1, թ. 15.

տական կուրսեր, որպես ուսումնաօժանդակ հաստատություններ, նպատակ ունենալով կարճ ժամանակաշրջանում բանվորներին և գյուղացիներին պատրաստել բարձրագույն դպրոց ընդունվելու համար, նրանց տալով «բանվորական ֆակուլտետ» անունը²¹:

Ա. Հունաշարսկին շատ պատկերավոր է բնութագրել բանֆակները. դրանք համարելով «հրշեց սանդուղք»՝ դրված բարձրագույն դպրոցի պատուհանին, որով պրոլետարական երիտասարդությունը բարձրանում է դեպի բուհ:

Համալսարանի վարչությունը դեռևս 1922 թ. սկզբներին որոշում է ընդունում բանֆակ հիմնելու մասին: Նույն թվականի ամռանը ոեկտոր Հ. Հովհաննիսյանը դիմում է արհմիությանը, համալսարանին կից բանվորական ֆակուլտետ բացելու թույլտվություն ստանալու համար²², որը և հավանության է արժանանում:

1922 թ. դեկտեմբերին ներկայացուցիչ է ուղարկվում Բաքու և Թիֆլիս՝ բանֆակների աշխատանքին ժամութանալու համար:

Նախապատրաստական որոշ աշխատանքներից հետո հիմնադրվում է համալսարանին կից բանվորական ֆակուլտետ, որի գեկան է նշանակվում Հայկ Ազատյանը, տեղակալներ՝ Հարություն Գասպարյանը և Թադևոս Ավդալբեգյանը²³: 1923 թ. հունվարի 29-ին մեծ հանդիսավորությամբ տեղի է ունենում բանֆակի բացման արարողությունը²⁴ պետական թատրոնի շենքում: Հ. Ազատյանի բացման խոսքից հետո բանվորական ֆակուլտետի դերի ու նշանակության մասին զեկուցումով հանդես է գալիս համալսարանի ոեկտոր Հ. Հովհաննիսյանը: Նա մասնավորապես նշում է, որ «Անցյալում գիտությունը տիրող դասակարգի շահերի արտահայտիչն էր, նրա պահապանը: Այժմ, երբ պարտված է հակառակորդը, գիտությունը բանվոր դասակարգի առաջ բաց է անում իր դռները»²⁵: Բանվորական ֆակուլտետի բացումը՝ ժամանակի շափանիշներով լուրջ իրադարձություն էր հանրապետության կյանքում: Այն ողջունում են ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի քարտուղար Գ. Մեհրաբյանը, Երևանի կոմիտեի քարտուղար Դ. Տեր-Սիմոնյանը, լուսժողկոմ Ա. Մոավյանը, բանաստեղծ Ա. Վշտունին և ուրիշներ:

Առաջին տարում բանվորական ֆակուլտետը ուներ 256 ուսանող:²⁶ Այդ շրջանում գոյություն ունեին քաղաքային-լուսավորական 1-ին սուտիճանի դպրոցներ: Դրանց շրջանավարտներն իրավունք ունեին ընդունվելու բանվորական ֆակուլտետ: Բանֆակ ընդունվողին ներկայաց-

²¹ Տե՛ս СУ, 1919, № 45, ստ. 443:

²² Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 224, 5-ը հոկտեմբերի, 1922 թ.:

²³ Տե՛ս համալսարանի արթիվ, 1920—30 թթ. հրամանագիրը, էջ 14:

²⁴ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 21, 31-ը հունվարի, 1923 թ.:

նույն տեղում:

²⁵ Տե՛ս «Համալսարանի գիտական տեղեկագիր», № 2—3, 1927, էջ 11.

վում էին նվազագույն պահանջներ՝ իմանալ կարդալ և գրել, թվաբառության 4 գործողությունները, ինչպես նաև ճիշտ կողմնորոշում՝ քաղաքական իրադրության մեջ: Միանգամայն հասկանալի է, որ այդքան աղքատիկ գիտելիքների տեր մարդկանց բուհ ընդունվելու համար նախապատրաստելը բավականաշափ դժվար էր: Անհրաժեշտ էր ուսուցումն այնպես կազմակերպել, որպեսզի տեսական դասընթացը սերտութեն գուգակցվեր գործնականի հետ և դասավանդումը կրեր ցուցադրական բնույթ: Բացի այդ, հիմնական շեշտը դրվելու էր արտակարանային աշխատանքի վրա:

Բուհական գործընթացի նպատակամետ կազմակերպումից էր կախված մանկավարժության պատմության մեջ եզակի, այդ նոր տիպի ուսումնական հաստատության հաջողությունը:

Բանֆակ ընդունվում էին կուսակցական, արհմիութենական կազմակերպությունների կամ էլ՝ գործկոմի ուղեգրով ու երաշխավորությամբ:

Ժամանակին շատերը գտնում էին, որ Հայաստանի համար բանֆակը միանգամայն խորթ և ավելորդ է, և որ այնտեղ սովորել ցանկացողներ չեն լինի: Մինչեռ կատարվեց հակառակը: Միայն հունվար ամսվա և փետրվարի առաջին օրերին դիմումների թիվն անցնում է 300-ից: Կազմվում է ուսումնական ժամանակավոր ծրագիր, և 1923 թ. փետրվարի 1-ից սկսվում են բանֆակի պարապմունքները:

1924 թվականի հունվարի 9-ին լուսժողովածի կոլեգիան, լսելով Հայկ Ազատյանի զեկուցումը, հաստատում է նաև բանֆակի ժամանակավոր կանոնադրությունը, որով ղեկավարվում են մինչև 1928 թվականը: Հետագայում, Ռուսաստանի բանֆակների օրինակով, նոր փոփոխություններ են կատարվում այդ կանոնադրության մեջ²⁷:

Հայաստանում մինչև 1930 թվականը միակ բազմաճյուղ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունը համալսարանն էր²⁸: Հետևապես բանֆակը պետք է իր ծրագիրն այնպես կազմեր, որ ավարտողները հնարավորություն ունենային համալսարան ընդունվելու: Եվ քանի որ բանֆակին բազմակի թեքումներ տալը անհնարին էր, ծրագիրը կազմելիս բավարարվեցին տեխնիկական ու հասարակագիտական թեքումով: Մեր բանֆակը իր առաջ ուներ Ռուսաստանի բանֆակների աշխատանքի փորձը: Բանֆակ ավարտածներին արտոնվում էր անխտիր ընդունվելու բոլոր բարձրագույն դպրոցները, առանց քննության:

Համալսարանի բանֆակի 256 ուսանողներից 31-ը կանայք էին:

²⁷Տե՛ս «Հետեմբեր-նոյեմբեր» տարեգիրք, Երևան, 1922, էջ 362:

²⁸Հայաստանում մինչև 1930 թ. գործել են 3 բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ համալսարանը (1919 թվականից), կոնսերվատորիան (1923-ից) և անասնաբուժական-անասնաբուժական ինստիտուտը (1928-ից):

Ուսանողների սոցիալական կազմը ներկայացնում էր հետեւյալ պատկերը²⁹.

	Սոց. ծագմամբ		Սոց. դրությամբ	
1. Բանվորական	69		1. Բանվոր	116
2. Գյուղացիական	170		2. Գյուղացի	13
3. Այլ	17		3. Սառայող	99
Հնդամենք՝	256		4. Արհեստավոր	16
			5. Որբ, հաշմանդամ	12
				256
		Հնդամենք՝		

Դրանցից արհմիության անդամներ էին 233, կոմունիստներ՝ 18, կոմերիտականներ՝ 86 հոգի: Բանֆակն ուներ 24 դասախոս:

1926 թ. բանվորական ֆակուլտետը տալիս է իր առաջին շրջանավարտները, որոնցից 42 հոգի ընդունվում են համալսարան³⁰, Այնուհետև տասնյակ նոր շրջանավարտներ, 2-րդ աստիճանի դպրոցականներին համահավասար, ընդունվում և սովորում են համալսարանում: Բանֆակն, այսպիսով, ծրագրային դեր էր կատարում ուսանողության սոցիալական կազմը փոխելու, բանվորագյուղացիական երիտասարդությանը համալսարանական կրթության նախապատրաստելու հարցում: Ահա ինչու այն գտնվում էր կուսակցական ու խորհրդային շահագրգիռ մարդինների ուշադրության կենտրոնում: Ավելին. համապատասխան որոշմամբ պահանջվեց ոչ միայն ուժեղացնել համալսարանին կից բանֆակը, այլև՝ նույնատիպ ֆակուլտետ հիմնել նաև Ալեքսանդրապոլում³¹, որը հետագայում նույնպես մեծաթիվ ուսանողներ գործուղեց համալսարան:

Բանֆակի ուսանողության մեջ մեծամասնություն էին կազմում կոմունիստներն ու կոմերիտականները, որոնք համապատասխանաբար ուժեղացնում էին համալսարանի կուսակցական և կոմերիտական բջիջները:

Տարեցտարի փոխվում, աշխատավորական էր դառնում բանֆակի կազմը: Եթե առաջին՝ 1923—24 ուսումնական տարում բանվորներն ու գյուղացիները կազմում էին ուսանողության 21,4 տոկոսը, ապա 1929—30 ուսումնական տարում բանֆակի 473 ուսանողներից բանվորներ և գյուղացիներ էին 398-ը կամ 84,1 տոկոսը, կարմիր բանակայիններ և կարմիր պարտիզաններ 12 հոգի կամ 2,6 տոկոսը և ժառայողներ՝ 63 հոգի կամ 13,3 տոկոսը: Բանֆակի ուսանողության ճնշող մեծամասնությունն արդեն կոմերիտականներ ու կոմունիստներ էին³²:

²⁹ Տե՛ս «Նոր ուսանող», Երևան, 1924, էջ 63:

³⁰ «Համալսարանի գիտական տեղեկագիր», 1927, № 2—3, էջ 33:

³¹ ՀՔԿՓԿ արխիվ, ֆ. 1, գ. 1Ա, թ. 56:

³² Տե՛ս տարեգիրք «Հոկտեմբեր-նոյեմբեր», 1932, էջ 363:

1928—29 ուսումնական տարում համալսարանի 1318 ուսանողներից բանվորագյուղացիական ծագում ունեին արդեն 601 հոգի, 190-ը արհեստավորների զավակներ էին, իսկ մնացածը՝ ծառայող երիտասարդներ:

Զնայած վերը բերված թվերը վկայում են ուսանողության սոցիալական կազմի՝ պաշտոնապես ակնկալվող բարելավման մասին, սակայն այն դեռևս հեռու էր ժամանակի առաջադրած պահանջներից, ի կատարումն այդ պահանջների, ընդունելությունը կարգավորելու նպատակով, Ռուսաստանի բուհերում անցկացվեց նաև ուսանողության որակական կազմի ստուգում: Դա տարվում էր ուսանողների թիվը ժողովրդական տնտեսության պահանջներին համապատասխանեցնելու նշանաբանով, բայց ակադեմիական այդ ստուգումը ըստ էության կրում էր դասակարգային բնույթի: Դա փաստորեն սոցիալական կազմի ստուգում էր, որը ծառայեց բուհերը «խորթ տարրերից» մաքրելու նպատակին: Երեսնի համալսարանում ևս ստեղծվեց նման հատուկ հանձնաժողով³³, որը հեռացնում էր ոչ միայն ակադեմիապես թույլ, այլև՝ սոցիալապես «անհարազատ» տարրերին:

Այդ առումով ուսանողության կյանքում մեծ դեր են կատարել կոմերիտական և արհմիութենական կազմակերպությունները: Կոմերիտական կազմակերպությունը հիմնադրվել է 1922 թ. վերջին: Այդ ժամանակ կային ընդամենը 3, իսկ երկրորդ՝ 1922—23 ուսումնական տարում՝ 21 կոմերիտականներ:

Ստորև բերվում են առաջին տասնամյակում համալսարանի կոմերիտական կազմակերպության քանակական կազմի փոփոխությունը ներկայացնող տվյալներ:

Ուսումնական տարի	Կոմերիտական-ներ	Թեկնածուներ	Ընդամենը
1920—21—22	3	—	3
1922—23	21	—	21
1923—24	42	—	42
1924—25	61	3	64
1925—26	99	10	109
1926—27	134	54	188
1927—28	174	57	231
1928—29	250	39	289
1929—30	316	36	352

Կոմերիտական կազմակերպությունը տարեցտարի աճում էր թե քանակապես և թե՛ ուսանող երիտասարդության վրա ունեցած իր ազդեցությամբ: Շուտով բջիջներ են ստեղծվում նաև ֆակուլտետներում:

³³ ՏԵ՛Ն ՀՔԿՓՊԿ արխիվ, ֆ. 116/2, գ. 4, թ. 14.

Կոմերիտական բջիջը ղեկավարում էր կոմերիտմիության համալսարանական կոլլեցիոն, որի քարտուղարներ եղել են՝ գյուղատնտեսական ֆակուլտետի ուսանող Գրիգոր Բաղիրյանը (Հետագայում՝ գյուղատընտեսական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր), մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնի ուսանող Գարեգին Պետրոսյանը (Հետագայում՝ համալսարանի ռեկտոր, ՀԳԱ բնագիտության ու տեխնիկայի պատմության խորհրդի նախագահ, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր), սոցտնտեսագիտական ֆակուլտետի ուսանող Հենրի Գարբիլյանը (Հետագայում՝ համալսարանի փիլիսոփայության ամբիոնի վարիչ, դոկտոր-պրոֆեսոր) և ուրիշներ³⁴: Շուտով կուրսերում ևս ստեղծվում են կոմերիտական խմբեր, որոնք խթանում են ստորին օղակներում կոմերիտական աշխատանքների ծավալումը: Համալսարանի կոմերիտական կազմակերպությունը զգալի աշխատանք է կատարում ուսանողությանը՝ ժամանակի ոգով դաստիարակելու ուղղությամբ: Նրա քաղխմբակները հաճախ ղեկավարում էին լուսժողկոմ Ա. Մովսիսյանը, արհմիությունների բյուրոյի նախագահ Հ. Ազատյանը և ուրիշներ³⁵: Հայաստանի ղեկավար գործիչները լուրջ մտահոգության առարկա էին դարձրել ինչպես ուսանողության այնպես էլ դասախոսական կազմի քաղաքական-գաղափարական դաստիարակությունը: Դրանով պետք է բացատրել այն, որ համալսարանում պատմական մատերիալիզմի խմբակը ղեկավարում էր ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Աշոտ Հովհաննիսյանը (որը նաև դասախոս էր). Հեղափոխական շարժումների պատմությունը ուսումնասիրող խմբակը վարում էր Կենտգործկոմի նախագահ Արտաշես Կարինյանը:

Կոմերիտական կազմակերպությունը մեծ կարևորություն էր տալիս դասախոսական քարոզությանը, ձգտելով մի կողմից՝ դասախոսություններ, զեկուցումներ կարդալու համար հրավիրել որակյալ մասնագետների, հանրապետության կուսակցական ու խորհրդային գործիչների, մյուս կողմից՝ հոգ տանել, որպեսզի այդ միջոցառումներին մասնակից դառնան հնարավորին շափ շատ ուսանողներ:

Ուսանողների հետ տարվող աշխատանքն ավելի ներգործուն դարձնելու նպատակով Ռուսաստանի բուհերում ստեղծվում էին արհմիութենական բաժանմունքներ, որոնց գործունեությունը մեկտեղում էր ընդհանուր ուսուցչությունը: Այդ նույն սկզբունքով վերակառցվեց նաև մեր համալսարանի ուսանողական արհմիութենական կազմակերպությունը: Մինչ այդ ուսանողությունը միավորված էր մի ընդհանուր ուսանողական միության մեջ (ըստ կուրսերի), որն ուներ իր խորհուրդը և նախագահությունը:

³⁴ Տե՛ս ՀՔԿ արխիվ, ֆ. 1725, գ. 1, գ. 181, թ. 2:

³⁵ Նույն տեղում, ֆ. 116, գ. 1, գ. 2, թ. 12:

1924 թ. միությունը վերակառուցվում է արհեստակցական սկզբ-ը ունքներով՝ ստեղծելով իր արհմիութենական բաժանմունքները: 1925—26 ուսումնական տարում համալսարանում ամենամեծ բաժանմունքը լուսաշխինն էր, որն ուներ 267 անդամ (նրա մեջ մտնում էին հասարակագիտական ֆակուլտետի պատմագրական և մանկավարժական բաժինների ուսանողները), ապա հաջորդում էին ծառայողների (190), որի մեջ մտնում էին հասֆակի իրավաբանական բաժնի ուսանողները, բժշկասանիտարական աշխատողների (78) արհմիութենական բաժանմունքները և այլն: Տեխնիկական ֆակուլտետի ուսանողությունը միավորված էր կառուցողների արհմիության մեջ: Համալսարանն ուներ ընդամենը 729 արհմիության անդամներ: 1927—28 ուսումնական տարում 1227 ուսանողներից արհմիության անդամներ էին 897 հոգի, որոնք ընդգրկված էին 18 բաժանմունքներում³⁶: Յուրաքանչյուր ֆակուլտետ որպես համապատասխան արհմիության բաժանմունք, ուներ իր նախագահությունը: Նրանցից ընտրվում էր համալսարանի արհբաժանմունքների ուսանողական գործադիր բյուրոն (ուսգործքյուրոն)³⁷, որը համարանի ուսանողական կազմակերպության գլխավոր օրգանն էր և ենթարկվում էր համահայաստանյան ուսանողական կենտրոնական բյուրոյին:

Ուսգործքյուրոյին կից ստեղծված էին ուսումնական, կուլտուրական և տնտեսական հանձնաժողովներ, որոնք հաշվետու էին ուսգործքյուրոյի նախագահության առաջ: 1924 թ. երեքի փոխարեն՝ ուսգործքյուրոյին առընթեր ստեղծվում է 2 հանձնաժողով (5-ական՝ հոգուց բաղկացած)³⁸. Կուլտուր-կրթական (անդամներ՝ նորայր Դարայյան, Հենրի Գաբրիելյան, Գուրգեն Փորսուղյան, Գրիգոր Բաղիրյան, Վերգինե Անանյան) և տնտեսական (անդամներ՝ Աշոտ Մելիքջանյան, Արշավիր Աղամալյան, Արամ Հակոբյան, Արշակ Օրդոյյան, Գայանե Արեշյան): Հանձնաժողովները հետաքրքրվում էին ուսանողության ուսման առաջադիմության, հաճախման, կարգապահության, գործնական աշխատանքների և գիտական խմբակների հարցերով: Տնտեսական հանձնաժողովը զբաղվում էր ուսանողության կենցաղային պայմանների բարելավման հարցով: Նրա հսկողության տակ էին ուսանողական հանրակացարանը, հաշարանը, կոռպերատիվ խանութը և այլն: Ուսանողության շրջանում տարվող աշխատանքին լրջորեն խթանեց 1925 թ. ապրիլին գումարված Հայաստանի բուհերի ուսանողության առաջին համագումարը³⁹, որտեղ լսվեց ՀԿ(թ)կ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Աշ. Հովհաննիսյանի՝ «Պրո-

³⁶ Տե՛ս համալսարանի արիսիվ, գործ № 158, թ. 4:

³⁷ Տե՛ս ՀՔԿՓՊԿ արիսիվ, ֆ. 48, ց. 1, գ. 17, թ. 2:

³⁸ Նույն տեղում, ֆ. 116, գ. 2, թ. 60:

Նույն տեղում, ֆ. 1/5, գ. 227, կապ. 6, թթ. 1—5:

Հետարական ուսանողությունը և նրա անելիքները գեկուցումը և համապատասխան միջոցառումներ մշակվեցին ուսանողության ուսման ու դաստիարակության գործը բարելավելու համար:

Ն թիվս այլ միջոցառումների, կառավարությունը ամեն տարի ավելացնում էր համալսարանի ընդունելության պլանը: Օրինակ՝ 1924 թ. համալսարանի առաջին կուրսերն ընդունվում են 416 հոգի, 1925 թ. 486 և այլն⁴⁰: Համալսարանը գնալով աճում և դառնում էր խոշոր ուսումնական հաստատություն: Այդ աճը առաջին հերթին արտահայտվում էր ուսանողության թվակազմով, որը 1919—1930 թթ. ըստ տարիների ներկայացնում էր հետևյալ պատկերը.

Ուսումնական տարի	Փակ. թիվը	Ուսանող. թիվը
1919/20	1	260
1920/21—22	2/5	255
1922/23	5	463
1923/24	5	938
1924/25	4	895
1925/26	4	1161
1926/27	5	1187
1927/28	5	1227
1928/29	5	1318
1929/30	5	1316

Ուսանողությանը նյութապես ապահովելու հիմնական միջոցը պետության կողմից տրվող թոշակն էր, որը լայն մասշտաբով կիրառվեց 1922 թ. մայիսի 26-ի «Ուսանողների համար պետական և մասնավոր թոշակների մասին» դեկրետի հիման վրա⁴¹:

Մինչ այդ, դեռևս 1922-ի փետրվարին, մտահոգված՝ ուսանողության նյութական վիճակով, հանրապետության կառավարությունը արդեն որոշել էր ժողկոմիորհի ֆոնդից 50 թոշակ սահմանել համալսարանում:

Ստորև ներկայացվում է այդ դեկրետը, որը որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում որպես ուսանողական կրթաթոշակների մասին եղած առաջին վավերագիր:

«Դեկրետ

Երևանի համալսարանի թոշակների մասին

1922 թ. փետրվարի 8

1. Երևանի համալսարանում սահմանել հիսուն թոշակ:
2. Լուսժողովածատին վերապահել հիշյալ թոշակների բաշխումը ըստ ֆակուլտետների, իսկ թոշակների նշանակումը, ինչպես և անբավարարական պահպանը առաջարկությունը կատարելու համար համարական վավերագիրը:

⁴⁰ Տե՛ս ՀՊԿՓԿ արխիվ, ֆ. 116/2, գ. 4, թ. 14:

⁴¹ Տե՛ս ԾՅ, 1922, Խ 35, շ. 413:

բար առաջադիմության դեպքում թոշակներից զրկելը, առանձին ֆակուլտետների դեկաններին՝ համալսարանի վարիչի հաստատմամբ:

3. Երևանի համալսարանի բոլոր թոշակավոր ուսանողներին նկատել որպես լուսադողկոմատի աշխատակիցներ և արգելել նրանց ծառայություն ունենալ պետական և հասարակական հիմնարկներում:
4. Լուսժողկոմին վերապահել թոշակավոր ուսանողներին աշխատանքի դնելու այն պայմանով, որ այդ շխանգարի նրանց գիտական զրադաւունքները:
5. Թոշակավոր ուսանողներից յուրաքանչյուրին տալ, բացի խորհրդային ծառայողների համար սահմանված մթերաբաժնից, ոռոճիկ 15 ռուբլի (ոսկու հաշվով):
6. Հիշյալ կարիքների համար անհրաժեշտ գումարը բաց թողնել ժողովրդական Կոմիսարների խորհրդի հատուկ ֆոնդից:

Ժողովրդական Կոմիսարների

Խորհրդի նախագահ՝ Ա. Մյասնիկյան — (Ալ. Մարտունի)

Ի. Տ. Ժողովրդական Կոմիսարների

Խորհրդի քարտուղար՝ Մելիք-Հովսեփյան⁴²:

Այս որոշումը ուսանողության նյութական դրությունը բարելավելու ուղղությամբ առաջին գործնական քայլն էր Երևանի համալսարանում:

Հետագա տարիներին, ինչպես երեսում է ստորև բերվող աղյուսակից, ավելանում է թոշակ ստացողների թիվը և դրան հատկացվող գումարը:

Ուսումնական տարի	Թոշակառումների թիվը	Հատկացված գումարը
1922/23	51	Գումարները հատկացվել են ՀՍԽՀ Ժողովրդի հատուկ ֆոնդից
1923/24	70	
1924/25	96	19,975
1925/26	123	34,150
1926/27	143	35,250
1927/28	245	60,320
1928/29	315	79,500
1929/30	425	98,200

Ուսանողների թոշակի շափը պետք է լիներ վեցերորդ կարգի բանվորի միջին աշխատավարձից ոչ պակաս: Թոշակներ կարող էին տալ նաև հիմնարկները, կազմակերպությունները, նույնիսկ առանձին քաղաքացիներ, ՀԱՄԽ-ի, լուսժողկոմատի և աշխադողկոմատի համաձայնությամբ: Առաջին հերթին թոշակ էր տրվում բանվորական ֆակուլտետի շրջանավարտներին, ապա՝ հիմնարկների կողմից գործուղվածներին և հետո միայն՝ աշքի ընկնող ուսանողներին: Ժողովրդի 1924 թ.

⁴² Տե՛ս «Ենոքհրդային Հայաստան», № 41, 19-ը գետրվարի 1922 թ., նաև՝ «Թեկրիտների և որոշումների հավաքածու», 1922, էջ 17—18:

նոյեմբերի 6-ին որոշում ընդունեց «Բուհերի և բանֆակների ուսանողների պետական թոշակների մասին»: Հաստատվեց թոշակների բաշխման նոր կարգ, ըստ որի՝ առաջին հերթին թոշակ տրվում էր ուսման մեջ բարձր առաջադիմություն ցուցաբերած ուսանողներին⁴⁸:

Ուսանողության նյութական դրույթան բարելավումը հսկայական նշանակություն ունեցավ ուսման որակի բարձրացման գործում: Թոշակավորների թիվը և թոշակների գումարը ավելացնելու հետ մեկտեղ՝ կիրառվում էին նաև ուսանողների բարեկեցությունը խթանող այնպիսի միջցառումներ, ինչպես՝ կոմունալ ծախսերի ու կուլտուրական սպասարկումների համար սահմանված 50 տոկոս, իսկ պետհրատի հրատարակությունների համար՝ 40 տոկոս զեղչն էր: Ապահովում էր նաև անվճար ու արտահերթ բուժօգնություն: Այս ամենը, բնականարար, երախտագիտությամբ ու լավատեսությամբ էր համակում ուսանողներին:

Տեղական «Կոմունիստ» թերթը 1921 թ. փետրվարին գրում էր. «Փողովրդական համալսարանի դասախոսությունները շարունակվում են մեծ հաջողությամբ և ուսանողները հաճախում են արտասովոր ոգերությամբ»⁴⁹: Իսկ Մոսկվայում հրատարակվող «Вестник московского комитета помощи Армении» ամսագրում համալսարանի դասախոսներից մեկը գրել է. «Հատուկ ուշադրության օբյեկտ է հանդիսանում Երևանի ժողովրդական համալսարանը, որտեղ առաջին անգամ գիտությունը ավանդվում է հայերեն լեզվով: Գտեսնված մեծ պաթոսով են աշխատում ինչպես պրոֆեսորները, այնպես էլ ուսանողները... Ես ամոթ եմ զգում, երբ տեսնում եմ, որ ես անգամ կլցուկակուն շեմ լսել այնպիսի հետաքրքրությամբ ու հաճույքով, ինչպես լսում են ինձ իմ ունկնդիրները»⁵⁰. Եվ իրոք, ուսանողությունը հանդես էր բերում արտակարգ ճշտապահություն ու կարգապահություն: Դասախոսական կազմի և ուսանողության փոխհարաբերությունները բարեկամական էին, փոխադարձ հարգանքն ու սերը ակնառու, որը սակայն, երբեք չէր անցնում պատշաճության այն սահմանը, որ պետք է լիներ նրանց միջև: Ամեն օր կարելի էր ականատես լինել, թե ինչպես պարապմունքները ավարտվելուց հետո ուսանողները խումբ-խումբ, շրջապատած իրենց դասախոսին, նրան ուղեկցում էին մինչև տուն, շարունակելով շերմ զրույցը՝ լսարանում շոշափված գիտական այս կամ այն խնդրի, նաև՝ իրենց հետաքրքրող այլնայլ որցի շուրջ:

Կենցաղային պայմանները, մանավանդ գյուղերից եկածների համար, անբավարար էին: Նրանք ապրում էին իրենց բարեկամների մոտ կամ անկյուն վարձում (հանրակացարան չկար, իսկ երբ կառուցվեց

⁴⁸ Տե՛ս Ը, 1924, № 85, ստ. 869.

⁴⁹ Տե՛ս «Կոմունիստ» թերթ, № 50, 8-ը փետրվարի 1921 թ.:

Տե՛ս «Вестник московского комитета помощи Армении», 1923, № 1, стр. 10.

1-ին հանրակացարանը, ընդամենը 75 ուսանող տեղավորվեց այնտեղ՝ և այդուժանդեռձ, պարապում էին մեծ ջանասիրությամբ, մասամբ՝ զրուայգիներում։ Վաղ առավոտյան, երբ խանգարողներ չկային, կարելի էր տեսնել, ինչպես ուսանողները՝ նստարանների վրա փոռած իրենց գրեթեն ու տետրերը, սովորում էին զանազան առարկաներ՝ ֆիզիկա ու կենդանաբանություն, քիմիա ու քաղաքատնտեսություն, մաթեմատիկա ու բույսերի մորֆոլոգիա և այլն։

Հենց սկզբից ուսանողության մի մասի մեջ նկատվում է նաև գիտության մեջ խորանալու ձգտում։ Այդ տեսնելով՝ համալսարանի դասախոսները մեծ հոգատարություն են ցուցաբերում ընդունակ ուսանողների նկատմամբ, ներգրավելով նրանց գիտական աշխատանքի մեջ և օգնելով ընտրած մասնագիտության մեջ խորանալու։ Դասախոսների ղեկավարությամբ շուտով հիմնադրվում են ուսանողական առաջին գիտական խմբակները, որոնք մեծապես նպաստում են գիտության նկատմամբ սեր արթնացնելուն և գիտական աշխատանքի ուսակություններ մշակելուն։ Դեռևս 1923—24 ուսումնական տարում համալսարանի գյուղատնտեսական, բժշկական և տեխնոլոգիական ֆակուլտետներն ստեղծում են իրենց ուսանողական միացյալ գիտական խմբակները՝ քիմիայի խմբակ, որը ղեկավարում էր Սա. Ղամբարյանը և ֆիզիկական քիմիայի խմբակ՝ Լ. Ռոտինյանցի ղեկավարությամբ։ Գյուղատնտեսական և բժրշկական ֆակուլտետները ունեին իրենց միացյալ կենսաբանական խըմբակը՝ Հ. Բեդելյանի ղեկավարությամբ։ Գյուղատնտեսական ֆակուլտետն ուներ իր առանձին խմբակը երեք ենթաբաժիններով՝ դաշտային մշակութի, անասնաբուծական և ագրոքիմիայի⁴⁸։ Այդ խմբակների պարապմունքների գգալի մասը նվիրվում էր փորձնական աշխատանքներին՝ ավյալ առարկային խորապես տիրապետելու համար։ Գյուղատնտեսական խմբակը հաճախ արշավներ էր կազմակերպում դեպի գյուղերը, որտեղ ոչ միայն զեկուցումներ էին կարդացվում գյուղացիների համար, այլև օգնում էին նրանց դաշտային աշխատանքներում։ Ակտիվ աշխատանք էին կատարում նաև հումանիտար ֆակուլտետների գիտական խմբակները։ Օրինակ՝ հնագիտության խմբակը, որը հիմնադրվել էր դեռևս 1922 թվականին, համալսարանում կազմակերպված ուսանողական առաջին գիտական խմբակն էր։ Այն ղեկավարում էր Աշխարհեկ լոռու Մելիք-Քալանթարյանը և շատ հետաքրքիր պարապմունքներ անցկացնում։

Հայաստանը, հարուստ լինելով պատմական հուշարձաններով, ուսումնասիրության առաջ նյութ էր տալիս հնագիտական խմբակի համար։ Նրանք էքսկուրսիաներ էին կազմակերպում դեպի Զվարթնոց, Արտաշատ, Դվին, Խոր Վիրապ, Գառնի և այլուր՝ միջնադարյան տաճար-

⁴⁸ Տե՛ս «Նոր ուսանող» (համալսարանի ուսխորհողի օրգան), Երևան, 1924, էջ 65։

ների մնացորդները և քաղաքների ավերակները հետագոտելու համար: Խմբակում զեկուցում էին ոչ միայն ուսանողները, այլև՝ նրա ղեկավար Քալանթարյանը, որը հանդես է եկել Ախալցխայի նորահայտ դամբարանի և նրա պեղումների մասին զեկուցումով։ Գիտխմբակում դասախոսություններ են կարդացել նաև բանասեր Կ. Մելիք-Օհանջանյանը և ուրիշներ։ Ակտիվ աշխատանք էր կատարում նաև փիլիսոփայության խմբակը, որը ղեկավարում էր Հայկ Գյուլի-Քեխյանը։

Համալսարանում 1923 թ. սկսած՝ գործում է նաև գրական խմբակ, որը ղեկավարում էր Ցոլակ Խանզադյանը։ Այդ խմբակն իր առջև նպատակ էր դրել ուսումնասիրել գրական քննադատության մեթոդները, ծանոթանալ գրական դպրոցների պատմությանը, համաշխարհային գրականության դասական երկերին, կազմակերպել գրական-ֆինանսատական երեկոներ։ Ուսանողական գիտական խմբակները աշքի էին ընկնում իրենց եռանդուն աշխատանքով և մեծ դեր էին կատարում ուսանողներին գիտության նորություններին հաղորդակից դարձնելու, նրանց ստեղծագործական կարողավությունները բացահայտելու գործում։

3. ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՐԱՍՏԱԾ ԿԱԴՐԵՐԸ

Երեսանի համալսարանը շատ կարճ միջոցում՝ ընդամենը երեք տարում, դուրս եկավ իր կազմակերպչական շրջանից, Ավելին, 1925 թվականին նրա գյուղատնտեսական ֆակուլտետը և մանկավարժականի պատմագրական բաժինը տվեցին իրենց անդրանիկ 58 շրջանավարտները, որոնց կարիքը մեծապես զգացվում էր ժողովրդական տնտեսության բնագավառում։ Նրանք բոլորն էլ անմիջապես մեկնեցին աշխատանքի՝ հիմնականում հանրապետության գյուղական շրջանները։

Համալսարանն սկսել էր իրագործել կանոնադրությամբ նախատեսված հիմնական խնդիրները՝¹⁾ «ստեղծել մասնագետների կազմեր գործնական աշխատանքների զանազան մասնաճյուղերի համար. թ) նախապատրաստել հանրապետության արդյունաբերական և գիտատեխնիկական ու գործնական հաստատությունների և մասնավորապես բարձրագույն դպրոցական հիմնարկությունների համար գիտական աշխատակիցներ»²⁾։

1925—26 ուսումնական տարում իր առաջին շրջանավարտները տըլվեց նաև սոցիալ-տնտեսագիտական ֆակուլտետը, ժողովրդական տընտեսությունը ստացավ բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների՝ տնտեսագետների և իրավաբանների նոր համալրում։ Հաջորդ տարի-

¹⁾ «ՀՍԽՀ ղեկրետների ու որոշումների հավաքածու», № 1—14; 1924, էջ 75.

Ներին նրանց գումարվեցին երիտասարդ բժիշկներն ու ինժեներները՝ բժշկական ու տեխնոլոգիական ֆակուլտետներից:

Երևանի համալսարանը հրապարակայնորեն հասարակական քըն-նություն էր բռնում և հերթական շրջանավարտների գործնական աշխատանքով արդարացնում իր հետ կապած հույսերն ու սպասելիքները:

Պատմագրական բաժնի շրջանավարտները իրենց կողմանը հավատարիմ, ձեռնամուխ եղան ժողովրդական կրթության դժվարին գործին: Ազգային արժեքների նսեմացման պայմաններում, նրանք հնարավոր ամեն ինչ անում էին հայրենի մշակույթի ու պատմության գիտական գնահատության և մատաղ սերնդի հայեցի դաստիարակության համար: Խսկ գյուղատնտեսների կարիքն այնքան մեծ էր ու հրատապ, որ նրանցից շատերը անմիջապես շրջաններ մեկնելով, շկարողացան մասնակցել նույնիսկ ավարտական հանդիսավոր երեկոյին: Նրանք շտապում էին օր առաջ օգնել աշխատավորությանը՝ քայլքայված գյուղատնտեսությունը բարձրացնելու, մեքենայացնելու, բերքատվությունն ավելացնելու հարցում:

Արխիվում պահպանվել են շրջանավարտների բաշխման ցուցակները, որոնք վկայում են, որ նշանակումները կատարվել են ամենաուշադիր կերպով: Հաշվի առնելով ժողովրդական տնտեսության պահանջները, շրջանավարտի հակումներն ու ընդունակությունները, ճշտումները որոշվել են նրանց աշխատանքի բնույթն ու վայրը:

Ուսանելով համալսարանի սուլ պայմաններում, նորավարտ մասնագետները պետք է կյանքի դպրոցում լրացնեին իրենց ստացած գիտելիքների ու փորձի պակասը: Նկատի ունենալով այդ, ժողկոմխորհը, ուսումնասիրելով վիճակը, 1926 թվականին համապատասխան որոշում է ընդունում «Պետհամալսարանն ավարտողների որակը բարձրացնելու մասին»², ուր մասնավորապես նշվում է, որ արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և պետական ապարատի կողմից առաջադրված բարդ խնդիրների լուծման համար պահանջվում են մեծ թվով գործիմաց մասնագետներ, մինչդեռ երիտասարդ պետական համալսարանը դեռևս չի կարողանում լրիվ բավարարել այդ պահանջը: Այնուհետև նշվում են այն միջոցառումները, որոնց կենսագործմամբ հնարավոր էր բարձրացնել կադրերի որակը: Խսկ 1930 թվականի «ՀՍԽՀ Պետական համալսարանի շրջանավարտների կվալիֆիկացիայի մասին» որոշմամբ՝ լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատին առաջարկվում է համալսարանավարտ մասնագետների համար սահմանել կոչումներ: Տեխնիկական ֆակուլտետի շրջանավարտները, իրենց մամնագիտության համապատասխան, ստանում են «քաղաքացիական շինարարության ճարտարապետ-շինարար» կամ «հիգրոտեխնիկական շինության ճարտարապետ-

² ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 205, թթ. 48, 48ա,

շինարար» կոչումը: 1928 թվականի (առաջին) շրջանավարտներին շը-նորդվում է «ճարտարագետ-ճարտարապետի» կոչում: Մանկավարժական ֆակուլտետի բաժիններն ավարտողները համապատասխանաբար ստանում էին բարձր դասարանների լեզվի և գրականության, ֆիզիկայի և մաթեմատիկայի, բնագիտության և քիմիայի ուսուցչի կոչում, բժշշկական ֆակուլտետի շրջանավարտները՝ բժշկի, իսկ գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջանավարտները՝ գյուղատնտեսի կոչում⁸:

Տարեցտարի ավելանում էր Երևանի պետհամալսարանն ավարտողների թիվը: Բարձրագույն կրթությամբ նորանոր մասնագետների հանդես գալը կարևոր իրադարձություն էր հանրապետության կյանքում: Համալսարանը պատշաճ հանդիսավորությամբ ու շուրջով էր նշում այդ: 1927 թվականի հունվարի 30-ին մշակույթի տան դահլիճն էին հավաքվել համալսարանի պրոֆեսորները, դասախոսները, շրջանավարտներն ու ուսանողները, հասարակայնության ներկայացուցիչներն ու ղեկավար աշխատողները՝ նշելու նրա հերթական տարեդարձը:

Բացելով հանդիսավոր նիստը, լուսժողկոմ Ա. Մոավյանը ջերմորեն շնորհավորում է շրջանավարտներին, նրանց մաղթում եռանդուն գործունեություն, ինչպես նաև շնորհակալություն է հայտնում դասախոսական կազմին՝ համալսարանում տարած մեղվաշան աշխատանքի համար⁴:

Այնուհետև զեկուցումով հանդես է գալիս համալսարանի ռեկտոր Հ. Հովհաննիսյանը, որից հետո ողջունի խոսք են ասում ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Աշ. Հովհաննիսյանը, ՀԱՄԽ-ից՝ Ս. Գրիգորյանը, Երևանի քաղխորհրդի կողմից՝ Մ. Մարգարյանը, գիտության և արվեստի ինստիտուտից՝ պրոֆ. Հ. Բեգելյանը և ուրիշներ: Պրոռեկտոր Հայկ Գյուլի-Քենիսյանը, ընթերցելով շրջանավարտների մասին համալսարանի վարչության որոշումը, իր ելույթի վերջում ասում է. «Ընկեր շրջանավարտներ, ողջունելով ձեզ, ցանկանում եմ, որ դուք ձեր ստացած գիտությանը մասնակից անեք աշխատավորական լայն մասսաներին, որպես հեղափոխական քաղաքացիներ միշտ անհողող մնաք ձեր դիրքերում, հավատարիմ ձեր աշխատանքին և երրեք շմոռանաք ձեր հաջող աշխատանքի կարևոր նախապայմանը՝ շմոռանալ տեսությունը, շկտրվել գիտությունից, այլ հարատև բեղմնավորել ձեր առօրյան, ձեր պրակտիկան՝ տեսության նվաճումներով»⁵: Հանդիսավոր երեկոն շարունակվում է մինչև ուշ գիշեր:

Երևանի պետական համալսարանը 1925—1930 թթ. ժամանակա-

³ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան» թերթը, 1930 թ., № 197:

⁴ Հանդիսավոր նիստի օրը մշակույթի տանը համալսարանի գործունեությանը նվիրված մեծ ցուցահանդես էր կազմակերպվել, որից, սակայն, ոչինչ չի պահպանվել:

⁵ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», Յ-ը գիտության, 1927 թ.:

Հրշանում տվել է 931 շրջանավարտ, որն ըստ տարիների բաշխվում է այսպես⁶.

Ուսումնական տարի	Շրջանավարտների թիվը	Շրջանավարտներն ըստ ֆակուլտետների
1924/25	58	Գյուղատնտեսական ֆակ-ը և մանկավարժական ֆակ-ի պատմագրական բաժինը Գյուղատնտեսական, սոցիալ-տնտեսագիտական ֆակ-երը և մանկ. ֆակ-ի պատմագրական բաժինը
1925/26	150	Մանկավարժական ֆակ-ի պատմագրական բաժինը, գյուղատնտեսական, բժշկական և սոց-տնտեսագիտական ֆակուլտետները
1926/27	90	Մանկավարժական ֆակ-ի պատմագրական բաժինը, գյուղատնտեսական, բժշկական և սոց-տնտեսագիտական ֆակուլտետները
1927/28	161	Մանկավարժական, սոցանտեսագիտական բժշկական, սեխնոլոգիական ֆակ-երը
1928/29	240	Մանկավարժական, սոցանտեսագիտական գյուղատնտեսական, բժշկական և տեխնոլոգիական ֆակ-երը
1929/30	232	Մանկավարժական, սոցանտեսագիտական, գյուղատնտեսական, բժշկական և տեխնոլոգիական ֆակուլտետները
Ընդամենը	931	

Երևանի համալսարանը հանրապետությանը տալիս էր բարձրորակ ինժեներներ, ճարտարապետներ, բժիշկներ, տնտեսագետներ ու իրավաբաններ: Նրա նախկին սաները Հայաստանի հեռավոր անկյուններն էին հասցնում այն լույսը, որ ստացել էին բուհում: Դրանով համալսարանը կատարում էր կանոնադրությամբ նախատեսված մի այլ խնդիր ևս. «գ. Տարածել գիտական ուսմունքներ ՀՍԽՀ բանվորագյուղացիական խավերում, որոնց շահերը Հայաստանի պետական համալսարանի ամբողջ գործունեության մեջ պետք է առաջին տեղը գրավեն»:⁷ Ուրախությամբ պիտի նշել, որ համալսարանի շրջանավարտներից շատերը, մեկնելով տարբեր շրջաններ, կարողացան առօրյա փորձով ոչ միայն լրացնել ու հարստացնել իրենց գիտելիքները, այլև գործնական աշխատանքը գուգակցել տեսական-գիտական խնդիրների հետազոտման հետ և տոկուն ու համառ աշխատանքով դառնալ ճանաշված գիտնականներ:

Համալսարանի մանկավարժական (կամ հասարակագիտական) ֆակուլտետի պատմագրական բաժինը 1925—30 թթ. ավարտել են 181 հոգի: Այդ բաժնի 1920-ական թվականների շրջանավարտներից է Գրիգոր Միքայելյանը, որը հետագայում դարձավ պատմական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր: Ճանաշված պատմաբանը գրել է «Կիլիկիայի հայ-

⁶ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, վիճակագրական տվյալներ, գ. 157, էջ 16:

⁷ «ՀՍԽՀ գեկրետեների և որոշումների հավաքածու», № 1—14, էջ 15 («Կանոնադրություն Հայաստանի պետական համալսարանի», 23-ը փետրվարի, 1924 թ.):

կական պետությունը՝ աշխատությունը։ Նշանավոր շրջանավարտներից էին պատմարան Աբգար Հովհաննիսյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), լեզվաբաններ Արարատ Ղարիբյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս) և Գուրգեն Գրիգորյանը՝ Սեակը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), գրականագետ Մկրտիչ Մկրտիչյանը (ՀԳԱ թղթակից-անդամ), Այդ բաժնի շրջանավարտներ էին նաև գրողներ Նահրի Զարյանը, Գուրգեն Մահարին, Սողոմոն Տարոնցին և ուրիշներ։

1928—29 և 1929—30 ուսումնական տարիներում 22 շրջանավարտ է տվել համալսարանի մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնը։ Այդ բաժնի գծով մասնագետների պատրաստումը կապված էր առավել մեծ դժվարությունների հետ ոչ միայն այն պատճառով, որ զգալի էր դասախոսական կազմերի պակասը, այլև շատ քիչ էր այդտեղ սովորելու ցանկություն և մանավանդ՝ անհրաժեշտ պատրաստությունը ունեցող երիտասարդների թիվը։ Բաժնի դասախոսներ Արշակ Տոնյանը, Հովհաննես Նավակատիկյանը, Թահաթուր Թահաթրյանը, Հարություն Անժուրը և Աշոտ Տեր-Մկրտչյանը ժամանակին մեծ ջանքեր գործադրեցին այդ սակավաթիվներից լավագույններին ընտրելու և նրանց մեջ սեր պատվաստելու ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների նկատմամբ։ Առաջին շրջանավարտներից շատերը սիրեցին գիտության այդ բնագավառը, խորացան ընտրած մասնագիտության մեջ և հետագալում, կատարելագործվելով Ռուսաստանի գիտական կենտրոններում, խոշոր դեր կատարեցին հանրապետությունում գիտության այդ ճյուղերի զարգացման և բարձր մակարդակի մաթեմատիկոսներ ու ֆիզիկոսներ պատրաստելու գործում։ Ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնի 1928—30 թթ. շրջանավարտներից էին՝ անվանի մաթեմատիկոս Արտաշես Շահինյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), համալսարանի մաթեմատիկական անալիզի և ֆունկցիաների տեսության ամբիոնի վարիչ Արամ Նալբանդյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, Լենինգրադի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի պրոֆեսոր Արմենակ Վարդանյանը և ուրիշներ։

1925—26 ուսումնական տարում իր առաջին շրջանավարտներն է տալիս նաև համալսարանի սոցիալական գիտական ֆակուլտետը։ Կյանք մտան 95 տնտեսագետ և 13 իրավաբան⁸, Մինչև 1930 թ. այդ ֆակուլտետն ավարտում են 260 հոգի։ Դրանց մեջ էին Հենրի Գաբրիելյանը (հետագայում դոկտոր-պրոֆեսոր, համալսարանի փիլիսոփայության ամբիոնի վարիչ), Արարատ Մարուխյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր), Արմենակ Շեկոյանը (Հայաստանի ֆինանսների մինիստր) և ուրիշներ։

⁸Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 157, էլ 16.

Ստորև բերվում է 1925—30 թթ. Համալսարանի շրջանավարտների թիվը ըստ մասնագիտությունների⁹.

Մասնագիտություն	Ուսումնական տարիներ						
	1924/25	25/26	26/27	27/28	28/29	29/30	Ընդ.
Ֆիզիկոս-ճաթեմատիկոսներ	—	—	—	—	13	6	22
Կենսաբաններ	—	—	—	19	15	21	55
Պատմաբան-բանասերներ	29	12	10	23	27	30	132
Տնտեսագետներ, իրավաբաններ	—	108	11	39	54	48	260
Գյուղատնտեսներ	29	30	34	38	89	59	279
Բժիշկներ	—	—	35	35	29	38	137
Ճարտարապետներներ	—	—	—	7	13	27	47
Հնդամենը	58	150	90	161	240	232	931

Ինչպես երևում է աղյուսակից, մինչև 1930 թ. ամենից շատ շրջանավարտներ է տվել գյուղատնտեսական ֆակուլտետը՝ 279 հոգի: Դըժվար է գնահատել այն դերը, որ նրանք ժամանակին կատարեցին գյուղական տնտեսությունը գիտական հիմունքներով կազմակերպելու ու զարգացնելու գործում: Նրանցից շատերը գործնական աշխատանքից բացի, խորացան գյուղատնտեսական գիտության և կենսաբանության տարրեր ճյուղերի մեջ, դարձան հայտնի գիտնականներ: 1926 թ. Համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետն ավարտեց էզրաս Հասրաթյանը, որը դարձավ անվանի ֆիզիոլոգ, ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից-անդամ, ՀԳԱ ակադեմիկոս, ԽՍՀՄ ԳԱ բարձրագույն նյարդային համակարգի և նեյրոֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի տնօրեն: 1930 թ. նա ավարտեց նաև մեր համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Դեռևս այն ժամանակ կատարելագործման մեկնելով կենինգրադ և աշխատելով աշխարհահողակ ֆիզիոլոգներ ի. Պավլովի և Լ. Օրբելու հետ, է. Հասրաթյանը վերադառնում է Հայրենի համալսարան և այստեղ ղեկավարում ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան:

Այդ տարիներին են ավարտել համալսարանը նաև ագրոբիմիայի ճանաշված մասնագետ Գագիկ Դավթյանը (հետագայում՝ ՀԳԱ ակադեմիկոս, համալսարանի ռեկտոր, ապա՝ ագրոբիմիայի և հիդրոպոնիկայի ինստիտուտի տնօրեն), գենետիկներ Վարդան Գուլբանյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս) և Հրանտ Բատիկյանը (հետագայում՝ Երևանի պետական համալսարանի ռեկտոր, գենետիկայի ամբիոնի վարիչ, դոկտոր-պրոֆեսոր), Գեղամ Աղաջանյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), Միքայել Զայլախյանը (ԽՍՀՄ ԳԱ և ՀԳԱ ակադեմիկոս), Հարություն Փանոսյանը (ՀԳԱ թղթակից-անդամ) և ուրիշներ:

⁹ Տվյալները վերցված են Համալսարանի արխիվի վիճակագրական հաշվետվության № 157 գործից:

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետում և առհասարակ համալսարանում բարձր հիմքերի վրա էր դրված քիմիայի դասավանդումը: Դրանում մեծ երախտիք ունեին քիմիական առարկաների դասախոսները՝ պրոֆեսորներ Ստեփան Ղամբարյանը, Լևոն Ռոտինյանցը և Հակոբ Հովհաննիսյանը: Նրանց հոգատար ու տքնաջան աշխատանքի շնորհիվ այդ ֆակուլտետի շատ շրջանավարտներ այնքան մանրազնին խորացան քիմիայի մեջ, որ դարձան այդ գիտության ճանաշված մասնագետներ այն դեպքում, երբ համալսարանում քիմիական ֆակուլտետ կամ բաժին դեռևս գոյություն չուներ¹⁰: Գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջանավարտներից հայտնի քիմիկոսներ դարձան Արաքսի Թաթարյանը (ՀԳԱ ակադեմիկոս), Հովհաննես Զալթիկյանը (ՀԳԱ թղթակից-անդամ, համալսարանի ֆիզիկական քիմիայի ամբիոնի և պոլիմերների փիզիկաքիմիական հատկությունների ուսումնասիրության պրոբլեմային լաբորատորիայի վարիչ), Մամիկոն Դարբինյանը (տեխնիկական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր, համալսարանի անօրգանական քիմիայի ամբիոնի վարիչ) և շատ ուրիշներ:

Տեխնիկական ֆակուլտետը համալսարանի կազմում եղած տարիներին տվել է 3 խումբ շրջանավարտներ՝ 47 ինժեներ-ճարտարապետներ, որոնք 20-ական թվականների վերջերին և 30-ական թվականների սկզբին մտան ստեղծագործական ասպարեզ և մեծ աշխատանք կատարեցին ինչպես նախագծային հիմնարկների ստեղծման ու նրանց գործունեության ծավալման, այնպես էլ բուն շինարարության բնագավառում: Դրանց մեջ էին՝ անվանի ճարտարապետ Հովհաննես Մարգարյանը (ԽՍՀՄ ճարտարապետության ու շինարարության ակադեմիայի իսկական անդամ, Հայաստանի ճարտարապետների միության նախագահ), Մարկ Գրիգորյանը (արվեստի վաստակավոր գործիչ, Երևանի գլխավոր ճարտարապետ, ապա՝ նախագծային ինստիտուտի տնօրին), Սամվել Սաֆարյանը (նախագծային արվեստանոցի վարիչ, պրոֆեսոր) և ուրիշներ: Հայ ճարտարապետների այդ երիտասարդ սերունդը, համալսարանն ավարտելուց հետո, ակադեմիկոս Ալեքսանդր Թամանյանի ղեկավարությամբ սկսեց նախագծել ու կառուցապատել ինչպես Երևանը, այնպես էլ հանրապետության մյուս քաղաքներն ու շրջանները:

1927—1930 թթ. շորս անգամ շրջանավարտներ տվեց համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, պատրաստելով 137 բժիշկներ, որոնք հերոսական աշխատանք կատարեցին ինչպես շրջաններում տարածված համաճարակային հիվանդությունների (հատկապես մալարիայի) դեմ արդյունավետ պայքարի, այնպես էլ՝ առողջապահական գործը կազմակեր-

¹⁰ Երևանի համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետում քիմիական բաժին հիմնվել է 1929 թ. (տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 265, էջ 53, 86, 204, 210, 261 և «Նոր կադրեր» երկշաբաթաթերթ, թ. 1, էջ 7):

պելու՝ հիվանդանոցներ և բժշկական կետեր հիմնելու ուղղությամբ։ Ֆակովստի այդ տարիների շրջանավարտներից էին անվանի գիտնականներ՝ Հրաչյա Բունիաթյանը (հետագայում՝ համալսարնի ռեկտոր, ՀԳԱ փոխքրեպիդենտ, ԳԱ բիոքիմիայի ինստիտուտի տնօրեն), Լեոն Հարությունյանը (ԽՍՀՄ բժշկական ԳԱ թղթակից-անդամ, բժշկական ինստիտուտի սննդի հիգիենայի ամբիոնի վարիչ), Պարթև Մարգարյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր, մանկաբարձագինեկոլոգիական ինստիտուտի տնօրեն), Վերգինե Միքայելյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր, բժշկական ինստիտուտի ռեկտոր, ապա՝ միկրոբիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ), Դարեղին Միրզոյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր, նյարդային հիվանդությունների ամբիոնի վարիչ), Բագրատ Սայադյանը (դոկտոր-պրոֆեսոր), Վահան Սադոյանը (բժշկական գիտությունների դոկտոր), Գրիգոր Մուշեղյանը (բժշկական ինստիտուտի ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ) և ուրիշներ։ Պետական համալսարանի այդ շրջանավարտներն անմիջապես աշխատանքի անցան ժողովրդական տնտեսության՝ մասնագետների ամենասուրբ կարիք ունեցող տեղամասերում։ Այդուհանդերձ, որակյալ մասնագետների պահանջ դեռևս շատ էր զգացվում։ Ուշադրության կենտրոնում էր դասավանդման և ուսուցման արմատական բարելավման հարցը՝ այն հաշվով, որպեսզի պատրաստվող կադրերի որակը համապատասխաներ գիտության ու տեխնիկայի ժամանակակից մակարդակի պահանջներին։ Այդ գիտակցությամբ դրվում էր գիտության, տեխնիկայի և արտադրության միջև սերտ կապեր ստեղծելու, բուհերը կազմակերպողներ ամրապնդելու խնդիրը։ Համալսարանում եռանդուն աշխատանք ծավալվեց ուսուցման որակը բարելավելու և պատրաստվող կադրերի նկատմամբ պահանջկուտությունը բարձրացնելու ուղղությամբ։ Արդյունքում՝ հաջողությունը զգալի էր։ 1925—30 թթ. համալսարանը տվեց 931 բարձրորակ շրջանավարտներ։ Նրանցից լավագույնները դասախոսական և ասիստենտական աշխատանքի պահվեցին հարազատ բուհում։ Մյուսները, կայուն գիտելիքներով զինված և պրակտիկ գործունեությամբ ոգեշընված, բռնեցին ապագա մեծ կյանքի ճանապարհը։

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊՐՈՖԵՍՈՐԱԴԱՍԱԽՈՍԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

Հայաստանի համալսարանի հիմնադրման և գործունեության սրբազնական շրջանի ամենալուրջ դժվարությունը համապատասխան մասնագիտական որակավորում և տեսական բարձր պատրաստություն ունեցող դասախոսական կազմի ապահովումն էր: Ռուսաստանի կամ արտասահմանյան բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն ավարտած մարդիկ, գործունեության լայն ասպարեզ չունենալով, չէին վերադառնում հայրենիք: Հայ գիտական ուժերն ու որակյալ մասնագետները ոչ միայն Հայաստանից դուրս էին, այլև հաճախ անհաղորդ նրա կյանքին: Հանգամանք, որ դժվարացնում էր դրսից դասախոսական կազմի հավաքագրումը և ստեղծում նրանց կենցաղային պայմաններն ապահովելու լրացուցիչ հոգսեր: Եվ այդուհանդերձ, հապաղելն անկարելի էր: Բուհի դեմքն ու մակարդակը որոշողը ի վերջո դասախոսներն էին: Այդ հիմնահարցը լուծելու և համալսարանը դասախոսական կադրերով համալրելու երկու ճանապարհ կար: Նախ՝ հին մտավորականությանը գործի մեջ ներգրավելը և ապա՝ դասախոսական նոր կադրեր պատրաստելը, որ տեսական ժամանակ էր պահանջում:

Այս իմաստով շատ գնահատելի են այն ջանքերը, որ գործադրվեցին համալսարանը որակյալ դասախոսական կադրերով ապահովելու համար:

1919—1920 թթ. Հանրապետության հանրային կրթության նախարարությունն ու համալսարանի կազմակերպիչները, մեծ դժվարություններ հաղթահարելով, կարողանում են արտասահմանից և Ռուսաստանից դասախոսական աշխատանքի հրավիրել 27 գիտնական-մանկավարժների և հենց առաջին ուսումնական տարում ունենալ 9 պրոֆեսոր, 7 դոցենտ,

6 պրիվատ դոցենտ, 3 դասախոս, 2 ասիստենտ և լիովին ապահովել պարապմունքների անցկացումը։ Դասախոսական կադրերի հրավիրման խնդիրը հետագայում ևս շարունակում էր մնալ Երևանի ժողովրդական համալսարանի վարչության և լուսավորության ժողովադատի ուշադրության կենտրոնում, որոնք հարցը լուծելիս, ղեկավարվում էին հին մտավորականության կարող ուժեղը լավագույնս օգտագործելու սկզբունքով։

1920 թվականի ղեկտեմբերի 28-ին լուսաժողովում ամամառանի ժամանակավոր Կանոնադրության հետ մեկտեղ, հաստատվում են նաև նրա հաստիքներն ու դասախոսական կազմը՝ 20 պրոֆեսորի, 30 դասախոսի և լեզվի դասատուների 7 տեղ, Ընդամենը 57 հաստիք։ Սակայն, համապատասխան կադրեր չունենալու պատճառով, 57-ի փոխարքեն դասախոսների կազմում հնարավոր եղավ նշանակել միայն 23-ին։ Դրանք էին, հասարակագիտության Փակուլտետում՝ Մանուկ Արեգյանը, Նիկոլ Աղբալյանը, Արսեն Տերտերյանը, Գրիգոր Ղափանցյանը, Ռուբեն Արքահամյանը, Լևոն Լիսիցյանը, Հակոբ Մանանդյանը, Գրիգոր Մելիք-Ալավերդյանը, Գուրգեն Պիճիկյանը, Սիրական Տիգրանյանը, Գուրգեն Էղիլյանը, Թորոս Թորամանյանը², Գրիգոր Չուբարյանը, Արշամ Խոնդկարյանը։ Բնագիտության Փակուլտետում՝ Ալեքսանդր Հակոբյանը, Տ. Նալբանդյանը, Ա. Վարդապետյանը, Ավետիք Տեր-Պողոսյանը, Դավիթ Հավորյանը, Գուրգեն Գուրգենյանը, Ստեփան Ղամբարյանը, Կոնստանտին Սավիչ-Զարլոցկին և Երվանդ Կողբետցյանցը³։

Սրանք հիմնականում ազգային այն փոքրաթիվ կադրերն էին, որոնք մինչ այդ դասավանդել էին Գեորգյան ճեմարանում և Ներսիսյան դրագությունում։ Ինչ վերաբերում է դրսից հրավիրվածներին, ապա նրանք Ռուսաստանի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Շվեյցարիայի և այլ երկրների հանրաճանաչ բուհերն ավարտած, մի քանի օտար լեզուների տիրապետող գիտնական-մանկավարժներ էին, որոնք կարողացան հաջողությամբ սկսել ու առաջ տանել համալսարանական կրթության գործը։ Դասական գիտնականների այս կազմը իր գիտական վաստակով կարող էր պատիվ բերել աշխարհի ամեն մի առաջնակարգ համալսարանի։ Նրանք անգնահատելի ծառայություն մատուցեցին մեր ժողովրդին ոչ միայն գիտու-

1 Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 334, թ. 34.

2 Այն կարծիքը կա, որ ճարտարապետ-պատմաբան Թորոս Թորամանյանը համալսարանում դասախոսություններ շի կարդացել։ Մինչեն փաստերը ցույց են տալիս, որ նա 1921 թ. Երևանի ժողովրդական համալսարանում դասախոսություններ կարդացել է (տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 261, թ. 18; Նույն տեղում նաև՝ ֆ. 123, ց. 1, գ. 263, թ. 49), Մատենադարանի արքիվում պահպանվել է «Հայկական ճարտարապետթյան պատմություն» առարկայի այն ծրագիրը, որը կազմել է Թ. Թորամանյանը 1921 թ. հունվարի 8-ին։

3 Տե՛ս «ՀՅԱՀ ղեկրետեների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 34, նաև՝ «Կոմունիստ», № 24, 4 հունվարի, 1921 թ.։

թյան զարգացման բնագավառում, այլև կրթեցին ու դաստիարակեցին համալսարանական ամբողջ սերունդներ, իրենց ուսերի վրա տարան հայ մտավորականության պատրաստման դժվարին, բայց պատվավոր գործը: Ի արձր գնահատելով նրանց այդ հայրենանվեր ծառայությունը, Ալ. Մյասնիկյանը 1923 թ. գրում է. «Մեզ հետ են և հին մտավորականության լավագույն տարրերը, սրանք են, որ կոթնելով մասսաներին, նրանց անհողողղ կամքին, նրանց հետ միասին նոր երգ են ասում, նոր ձեռվ են հող մշակում, նոր աշխարհ են կառուցում»⁴:

Ա. Լունաշարսկին 1924 թվականին այցելել է Հայաստան: Նա իր «Երեք օր Խորհրդային Հայաստանում» հոդվածում նշել է. «Եթե Երևանի համալսարանն ունենար ավելի ձգողական ուժ ֆինանսական տեսակետից և, եթե կարողանար ոչ միայն ազգային պատկանելության զգացմունքի թելադրանքով դեպի իրեն գրավել հայ գիտնականներին, հավանական է, որ բոլոր ամբիոնները բռնված կլինեն միանգամայն բավականաշափ որակավորման տեր մարդկանցով»⁵: ՀՍԽՀ լուսավորության և համալսարանի վարչությունն անում են հնարավոր ամեն ինչ դժվարությունները հաղթահարելու և համալսարանը դասախոսական կադրերով ապահովելու համար:

1921 թ. հունվարի 1-ին Ռոստովից համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետ որպես ֆիզիկայի դասախոս է հրավիրվում Հարություն Անժուրը (Զեբուտարյանը), որը հենց սկզբից մեծ ջանքեր է գործադրում նախ ֆիզիկայի աշխատանոց, իսկ ապա՝ նաև էլեկտրա-ռադիո-ակուստիկ լաբորատորիա կազմակերպելու համար:

Համալսարանի առաջին դասախոսներից էր Պապա Քալանթարյանը, որը մեծ դեր կատարեց գյուղատնտեսական ֆակուլտետի հիմնադրման ու զարգացման գործում: Պ. Քալանթարյանը բեղուն գիտնական, անզուգական դասախոս, հրաշալի քաղաքացի էր: 1921 թ. ապրիլին համալսարանում աշխատանքի են անցնում նաև Աշոտ Հովհաննիսյանը (այն ժամանակ լուսավորության ժողովը) և Հայկ Ազատյանը (Անդրկովկասի բանվորական շարժման հնագույն ղեկավարներից մեկը, արհեստական միությունների բյուրոյի նախագահ):

Այդ նույն թվականին համալսարան են հրավիրվում նաև ֆիզիկոս Հովհաննես Նավակատիկյանն ու մաթեմատիկոս Արշակ Տոնյանը, Վերչինս երկար տարիներ աշխատում է որպես տեխնիկական և ապա՝ ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի դեկան: Նա մեծ աշխատանք է կատարում մաթեմատիկայի դասավանդումը բարձր մակարդակի վրա գընելու և հայերեն լեզվով գիտական տերմիններ ստեղծելու գործում: Նրա լեզվական իմացություններն այնքան խոր էին (հրաշալի գիտեր նաև

⁴ Ալ. Մարտունի, Խորհրդային Հայաստանի ուղին, 1923 թ.:

⁵ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 215, 19-ը սեպտեմբերի, 1924 թ.:

ոռւսերեն ու գերմաներեն), որ առանձին հարցերի շուրջ՝ լեզվի մասնագետները երբեմն խորհրդակցում էին նրա հետ:

Համալսարանի դասախոսների թիվը շուտով հասնում է 32-ի, որն ըստ մասնագիտությունների ներկայացնում էր հետևյալ պատկերը. տընտեսագետ-իրավաբաններ՝ 6 հոգի, պատմաբան-գրականագետներ՝ 8, լեզվաբան՝ 1, ֆիզիկոս-մաթեմատիկոսներ՝ 3, բնագետներ՝ 8, բժիշկներ՝ 3, ինժեներ-տեխնոլոգներ՝ 2, գյուղատնտես՝ 1: Դրանցից 17-ը բարձրագույն կրթությունն ստացել էին Ռուսաստանի բուհերում, 15-ը՝ արտասահմանում:⁶ Երեսուներկու դասախոսներից գիտական կոչումները ունեին 11-ը: Կուսակցության անդամներ էին 3-ը: ՌՍՖՌԾ ժողովական խորհի 1918 թ. հոկտեմբերի 1-ի դեկրետի համաձայն՝ նախախորհրդային շրջանի գիտական աստիճաններն ու կոչումները և նրանց արտոնությունները վերացվեցին: Դրա փոխարեն բուհերի դասախոսները բաժանվեցին 2 կատեգորիայի՝ պրոֆեսորներ և նրանց ղեկավարությամբ աշխատող դասախոսներ: Մեր համալսարանի կանոնադրությամբ ևս դասախոսները բաժանվում են երկու խմբի՝ պրոֆեսորների և դասախոսների, որոնց ընտրում էր խորհուրդը՝ ֆակուլտետների առաջարկությամբ⁷, երկու տարի ժամանակով: Որոշումը հաստատում էր լուսավորակոմատք: Հստ կանոնադրության՝ նորեկ դասախոսը նախ պարտավոր էր փորձնական, բաց դասախոսություն կարդալ, որից հետո խորհրդում քվեարկության էր դրվում նրան աշխատանքի ընդունելու հարցը⁸: Ճիշտ է, այդ պրակտիկան ուսումնական երկրորդ տարվանից վերացվեց, սակայն համալսարանի վարչությունը 1924 թ. հոկտեմբերի 19-ից նորից որոշեց «ընդունվող դասախոսների համար սահմանել մի փորձնական դասախոսություն»:⁹

Համալսարանը դասախոսական կաղը բուհու ապահովելու գործը շատ ավելի դժվարացավ 1921 թվականի վերջերին և 1922-ի սկզբներին, երբ բնագիտական և հասարակագիտական երկու ֆակուլտետներից բացի, հիմնադրվեցին նոր՝ մանկավարժական, տեխնիկական, բժշկական, գյուղատնտեսական և խորհրդային շինարարության ֆակուլտետները:

⁶ Տե՛ս «Համալսարանի գիտական տեղեկագիր», 1927, № 2—3, էջ 17—18:

⁷ Համալսարանի խորհրդի 1924 թ. հոկտեմբերի 5-ի նիստում, համալսարանի կանոնադրության նախագիծը քննարկելիս, վիճաբանություններ են տեղի ունեցել այն հարցի շուրջ, թե ո՞վ պետք է ներկայացնի դասախոսի թեկնածությունը. Վարչությունը, թե՝ ուսմանական արժեքության նոր՝ մանկավարժական, տեխնիկական, բժշկական, գյուղատնտեսական և խորհրդային շինարարության ֆակուլտետների մեջ տարի ժամանակով և միայն իրեն արդարացնելու ղեպքում՝ հաստատվում էր վերջանականապես (տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 274, թթ. 4—8):

⁸ Տե՛ս «ՀԱԽՆ ղեկրետների և հրամանների ժողովածու, պրակտիկա 1, էջմիածին, 1921, էջ 34:

⁹ Համալսարանի արխիվ, գործ № 254, էջ 29:

Հուսժողկոմատը և համալսարանի վարչությունը հոգ տարան նախ՝ առաջին կուրսերի ուսումնական ծրագրերով նախատեսված առարկաների համար դասախոսների հրավիրելու մասին։ Սակայն անհրաժեշտ էր միաժամանակ մտահոգվել նաև այն առարկաների դասախոսների հրավիրման հարցով, որոնք պիտի կարդացվեին հաջորդ կուրսերում։ Գործն ավելի էր դժվարանում բնակարանային տուղ պայմանների պատճառով։ Այդուհանդերձ, նախախորհրդային մտավորականության նկատմամբ բարյացակամ վերաբերմունքի շնորհիվ, հնարավոր եղավ դասախոսներ հրավիրել Մոսկվայից, Կրասնոդարից, Ռոստովից, Թիֆլիսից, ինչպես նաև՝ արտասահմանից։ Լուսժողկոմատը այդ նպատակով դիմում է նույնիսկ արտդորժողկոմատի օգնությանը, իսկ համալսարանի վարչությունն իր աշխատակիցներին գործուղում է զանազան քաղաքներ՝ դասախոսներ հավաքագրելու։ Համալսարանի բյուրեղագիտության և հանքարանության դասախոս Սիրան (Հերիք) Տիգրանյանի վկայությամբ 1921 թ. Երևանից Թիֆլիս է մեկնել Պապա Քալանթարյանը և մեծ աշխատանք տարել հայ մտավորականների շրջանում։ Նրանց համալսարան տեղափոխելու նպատակով։

Այդ ժամանակ, «Կենդանիների ֆիզիոլոգիա» դասավանդելու համար, համալսարան է հրավիրվում Տիգրան Մուշեղյանը, որն աշխատում էր լուսժողկոմատի սոցդասպիլիվարի պաշտոնում։ Նա մեծ եռանդով ձեռնամուխ է լինում կենդանիների ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի ու լարորատորիայի կազմակերպման գործին։ Նույն թվականին հրավիրվում է նաև տնտեսագետ-բանասեր Թադևոս Ազդալբեգյանը՝ հայ հասարակական և տնտեսական մտքի պատմություն կարդալու համար։ Նա սկզբում միաժամանակ բանվորական ֆակուլտետի ղեկանի տեղակալն էր, ապա՝ հասարակագիտական ֆակուլտետի ղեկան։ Համալսարանի մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնում սկզբից ևեթ ծրագրվում է ուսական գրականության պատմության դասընթացը, որը կարդալու համար համալսարան է հրավիրվում գրականագետ Ցոլակ Խանզադյանը։ Նա իր դասախոսական-հոկտորական փայլուն ունակությունների շնորհիվ ուսանողների մեջ մեծ սեր ու հետաքրքրություն է արթնացնում ղեպի ուսականությունն ու մշակույթը։ 1921 թվականի ընթացքում աշխատանքի են հրավիրվում նաև գրականագետ-արևելագետ Գևորգ Ասատուրը, հանգեստ Աշխարհբեկ Լոռու-Մելիք Քալանթարյանը, մանկավարժ Արշավիր Շավարշյանը և ուրիշներ։ Համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի բացման առնշությամբ՝ աշխատանքի են անցնում նրա հիմնադիր դասախոսներ, անվանի բժիշկներ Վահան Արծրունին, Սպանդարյան Կամսարականը, Գրիգոր Արեցյանը, Արշակ Հակոբյանը, որը հիմնադրեց մարդու ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան, Գրիգոր Հայրապետյանը (հիստոլոգիա) և ուրիշներ։ Վահան Արծրունին ղեռես բժշկական ֆակուլտետի կազմակերպումից շատ առաջ, 1920 թ. ղեկտեմբերի 20-ին, իմանա-

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԳՈՒՐԳԵՆ ԵՂԻՂԻՉՅԱՆ
առաջին դեկան

ՀԱԿՈԲ ՉՈՐՅԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՈՐԾՈՒԽԻ

ՍՏԵՓԱՆ ՆԵՐՍԻՆՅԱՆ

Մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի առաջն շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1925 թվական)

Առաջին շարքում (ձախից) Վ. Հարությոնյան, Հ. Բաղայան, Ե. Ասլանյան, Հ. Կարինյան, Լ. Մարության, Ա. Պուզյան, Խ. Տռնյան, Մ. Զաքարյան, Մ. Բերբերյան: Երկրորդ շարքում—Ստ. Լիսիցյան, Մ. Արեգյան, Հ. Մաճանյան, Հ. Հովհաննիսյան (ուսկողոր), Հ. Գյուիի-Քնիսյան, Հ. Աճառյան, Ս. Հակոբյան, Լեռ, Աշ. Հովհաննիսյան: Երրորդ շարքում—

Գ. Ասատոր, Պ. Սոտնիկյան, Ս. Մանուկյան, Մարգարյան, Վ. Թոռովնեց, Յ. Խանզադյան, Ա. Սեֆիյան, Մ. Ծարանքեկյան, Պ. Զանյան: Չորրորդ շարքում—Գ. Միքայելյան, Ստ. Ներսիսյան, Բ. Գևորգյան, Հ. Մանուկյան, Ս. Սաղաթելյան, Հ. Գալստյան, Ա. Դովլարյան, Մ. Կզարթմյան, Դ. Լևոնյան, Ա. Գերունի, Վ. Պողոսյան, Ե. Գասպարյան, Հ. Լևոնյան, Ս. Հովսեփյան, Ս. Պարսամյան:

Մանկավարժական Փուլութեական Կենսարանիական բաժնի առաջին շրջամավարութեան իրենց պատասխանական դաշտում 1928 թվականին

Առաջն շարում (ձախից) Պ. Հովհաննեսյան, Ա. Մկրտչյան, Հ. Գալստյան, Ս. Միքայելյան: Երրորդ շարում— Հ. Հովհաննեսյան, Ա. Չափրոշյան, Ակ. Տեր-Պողոսյան, Մ. Մամրտոսյան, Մ. Ազազյան, Տ. Մուշեղյան: Երրորդ շարթում— Ա. Աքանեսյան, Հ. Պողոսյան, Վ. Դանիելյան, Հ. Բենելյան, Գ. Սեփոյան, Հ. Հարությունյան, Վ. Գրիգորյան, Մ. Նարանշյան, Պ. Զանոնյան, Բ. Քարոզյան: Երրորդ շարթում— Ա. Գրիգորյան, Մ. Նարանշյան, Պ. Զանոնյան, Բ. Քարոզյան:

ՖԻԶԻԿԱՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՆԱՊԱԿԱՏԻԿՅԱՆ

ԱՐՇԱԿ ՏՈՒՑԱՆ

ԱՅՈՎ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆԺՈՒՐ

Մանկավարժական ֆակուլտետի Փիզիկա-մաթեմատիկական բաժին առաջին շրջանախարտներն իրենց դասախոսների հետ (1928 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Ե. Աղամյան, Հ. Սարգսյան, Խ. Դայան,
Հ. Տեր-Գրիգորյան, Ս. Ծիրակովինի, Գ. Գրիգորյան: Երկրորդ շարքում—
Աշ. Տեր-Մկրտչյան, Ա. Տոնյան, Ա. Եղիազարյան, Մ. Սանթրոսյան,
Հ. Նավակատիկյան, Բ. Բահարբյան, Հ. Անձուր:

Երրորդ շարքում— Ալ. Հակոբյան, Թ. Խաչատրյան, Մ. Ենգիբարյան,
Հաննա Աղասյան, Ա. Շավարշյան, Լ. Սեմյոնով: Չորրորդ շարքում—
Ինչո (տեխնիկական աշխատող), Ա. Վարդանյան, Գ. Պետրոսյան,
Վ. Ահարոնյան, Զ. Տեր-Միքայելյան:

«Նոր ուսանող» ամսագիր
անվանաթերթը (1824 թվական)

«Նոր կաղը» երկարաբարերիցի
անվանաթերթը (1829 թվական)

լով ժողովրդական համալսարանի հիմնադրման մասին և ոգեռված այդ մտքից, անմիջապես ինքն է դիմում լուսավորության կոմիսարիատին. ռառաջարկում եմ ծառայությունս ժողովրդական համալսարանին, եթե կարիք կա: Կարող եմ դասախոսել մարմնակազմությունից, բնախոսությունից, անհատական և հասարակական առողջապահությունից, հոգեբանությունից և մարմնակրթությունից— հայերեն և ոռուսերեն»¹⁰: Նա համալսարանում աշխատանքի անցավ բժշկական ֆակուլտետի հիմնադրման օրվանից՝ 1922 թ. մարտից, և խոշոր դեր կատարեց նրա հետագա ճակատագրում: Իսկ բժիշկ Գրիգոր Արեգյանը հանդիսացավ ոչ միայն մանկաբարձության և գինեկոլոգիայի ամբիոնի հիմնադիրն ու առաջին դասախոսը, այլև մինչև 1930 թվականը աշխատում էր որպես տնտեսական մասի գծով պրոռեկտոր, մեծ ջանքեր գործադրում համալսարանի ուսումնանյութական բազան ամրապնդելու, ընդլայնելու և զարգացնելու համար:

1922 թվականին համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետում դասախոսելու են հրավիրվում Գրիգոր Շիրմազանը, որը նշանակվում է նաև դեկան և Զեպեթ Խոջանեթյանը, իսկ գյուղատնտեսական ֆակուլտետում՝ այգեգործության մասնագետ Գևորգ Գրձելյանը: 1920 թ. դեկտեմբերի 28-ի հրամանով նշանակված 23 դասախոսներից բացի, այդ ուսումնական տարվա ընթացքում համալսարան են հրավիրվում ևս 19 նոր դասախոսներ: Հաջորդ ուսումնական տարվա սկզբին համալսարանն արդեն ուներ 42 դասախոս: Նրանցից 22-ը բարձրագույն կըրթությունն ստացել էին Ուսուսատանի, իսկ մնացածը՝ արտասահմանի բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում: 1922—23 ուսումնական տարում աշխատանքի են հրամիրվում մի շարք նոր դասախոսներ, որոնցից շատերն իրենց կյանքն ամբողջովին կապեցին համալսարանի հետ, հսկայական դեր կատարելով ուսումնամանկավարժական և գիտահետազոտական աշխատանքը բարձրացնելու գործում:

1922 թ. սեպտեմբերի 1-ին համալսարանի վարչությունը որոշում է Թավրիզից համալսարան հրավիրել ճանաշված լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանին՝ հայոց լեզվի ընդհանուր տեսություն, ֆրանսերեն ու ֆարսերեն լեզուների դասընթացներ և ակադեմիկոս Ալեքսանդր Թամանյանին՝ «Արևելքի գեղարվեստ» առարկան կարդալու համար¹¹:

Հր. Աճառյանը արտակարգ ուրախությամբ է ընդունում հայրենիքի նորաստեղծ համալսարանի հրավիրը և 1923 թվականի սկզբներից աշխատանքի է անցնում նրա պատմագրական ֆակուլտետում: Այստեղ սկսվեց մեծ գիտնականի գործունեության ամենաբեղմնավոր շրջանը: Նրա խոր գիտելիքները, մանկավարժական հմտությունը, առասպելա-

¹⁰ ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 122, գ. 1, գ. 261, թ. 17:

¹¹ Տե՛ս պետական համալսարանի արխիվ, գ. 250, էջ 5:

կան աշխատասիրությունը, կազմակերպվածությունը և արտակարգ ճշշտապահությունը մեծապես նպաստում էին ուսանողության բազմակողմանի զարգացման ու հայրենանվեր դաստիարակության գործիքն։ Աճառյանի արտակարգ ճշտապահության առնչությամբ, համալսարանում պատմում էին հետևյալը։ Դասախոսներից մեկը հանդիմանում է հերթապահին, որ ժամը 8-ն անցել է, մինչդեռ նա զանգը չի տվել։ Հերթապահը հանգիստ պատասխանում է. «Ընկեր Աճառյանը չի եկել, հետեւապես ժամը 8-ը դեռ չկա»։ Թերեւ այդ ժայրահեղ բարեխղճությունը հնարավորություն տվեց աշխարհահոչակ գիտնականին՝ սերունդներին թողնելու մի այնպիսի վիթխարի ժառանգություն, որ երբեմն դժվար է նույնիսկ հավատալ, թե այդ ամենը մեկ մարդու գործ է։ Հր. Աճառյանի հետ միաժամանակ Հայաստան եկավ ակադեմիկոս Ալեքսանդր Թամանյանը, որը հսկայական աշխատանք կատարեց համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետի մասնագիտացումները ճշտելու և շինարարական-ճարտարապետական բաժինը ուժեղացնելու գործում։ Համալսարանի վարչությունը նրան տեխնիկական ֆակուլտետի հարցերը տնօրինելու լայն լիազորություններ տվեց։ Ակադեմիկոս Թամանյանը եռանդուն կերպով առաջ քաշեց տեխնիկական ֆակուլտետի շինարարական բաժինը ուժեղացնելու հարցը, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ քաղաքում ծավալվող նոր շինարարությունը կարող է հրաշալի լաբորատորիա հանդիսանալ ուսանողների գործնական աշխատանքի համար¹²:

1923 թ. համալսարան աշխատանքի է հրավիրվում Հայկ Գյուլի-Քելյանը, որը մի քանի տարի աշխատում է նաև որպես ուսումնական գծով փոխուեկտոր։ Գյուլի-Քելյանը կարճ ժամանակում դառնում է ուսանողների սիրելին։ Նրանք մեծ ակնածանքով էին խոսում իրենց «Գյուլիի» մասին, հիանում նրա լայն մտահորիզոնով ու խոր իմացությամբ։

Նույն տարում համալսարան են հրավիրվում նաև Լևոն Ռոտինյանցը՝ Գիգիկական և կոլորդալ քիմիա, Հովակիմ Բեղելյանը՝ բույսերի ֆիզիոլոգիա, Խորեն Երիցյանը՝ անասնապահություն, Սարգս Արովյանը՝ կաթնատնտեսություն, Միքայել Վարունցյանը՝ գծագրություն, Հայրապետ Հովհաննիսյանը՝ աշխարհագրություն, ինժեներ Անդրեաս Գասպարյանը՝ երկաթբետոնե կառուցվածքներ ու նյութերի դիմադրություն առարկաներ կարդալու և ուրիշներ։ Համալսարանն օրեցօր ընդլայնում, ծավալում էր իր աշխատանքը։ Հայաստանից դուրս գտնվող շատ մտավորականներ ձգտում էին վերադառնալ Երևան, իրենց ուժերը նվիրաբերել հայ մասնագետների պատրաստման, երիտասարդության կրթության ու դաստիարակության գործիքն։

Վիրաբույժ Համբարձում Փեղեկը, որն այն ժամանակ ապրում էր Թիֆլիսում, իմանալով Երևանի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի

¹²Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. № 254, էջ 61։

բացման մասին, գրականագետ Հ. Սուրխաթյանի միջոցով հայտնում է Հայաստանում աշխատելու իր մեծ ցանկությունը: Թժշկական ֆակուլտետի դեկան Սպանդարյան Կամսարականի հրավերով նա 1923 թվականին աշխատանքի է անցնում համալսարանում որպես դասախոս և վիրաբուժության ամբիոնի վարիչ¹³: Համբարձում Քեշեկը լայն մտահորիզոնի տեր՝ ճանաշված գիտնական էր, բազմակողմանի զարգացում ունեցող մարդ: 1925 թվականին ընտրվելով թժշկական ֆակուլտետի դեկան, նա շատ մեծ գործ է կատարում ուսումնական, գիտական ու դաստիարակչական աշխատանքը կազմակերպելու ուղղությամբ:

Թժշկական ֆակուլտետն աստիճանաբար համալրվում է դասախոսական նոր կադրերով: 1923 թվականին աշխատանքի են հրավիրվում Գրիգոր Մեղնիկյանը՝ որպես ֆարմակոլոգիայի և Փայլակ Հակոբյանը՝ պաթոլոգիական անատոմիայի դասախոսներ: Հաջորդաբար հրավիրվում են նաև Հիստոլոգ Հայկանդուխտ Զախմախչյանը, միկրոբիոլոգ Արգար Խսահակյանը, թերապևտ Լեռն Հովհաննիսյանը (1924 թ.), թերապևտ Արտաշես Մելիք-Աղամյանը, ակնաբույժ Հայկ Կանայանը (1925 թ.), մանկաբույժ Հովհանն Գաբրիելյանը, բժ. Ելենա Քալանթարյանը (1926 թ.), ուսուցիչներուն թարդուղիմենու Ֆանարջյանը (1927 թ.) և ուրիշներ: Թժշկական ֆակուլտետի ամբիոնները համալրվում են բոլոր առարկաները կարդացող բարձրորակ դասախոսներով:

1923 թվականին հասարակագիտության ֆակուլտետում իրենց դասախոսական աշխատանքներն են սկսում Զարմայր Աշրաֆյանը, Լեռն Վարդապետյանը, Արտաշես Ղահրամանյանը, Ժիրայր Միրզախանյանը, որոնք կարդում են հասարակագիտական առարկաներ: Այդ նույն տարում «Հայ սովորությական իրավունք»-ի դասընթաց կարդալու համար համալսարան է գալիս պատմաբան Խաչիկ Սամվելյանը, Ռուսաց լեզվի պարապմունքներն է սկսում Պողոս Սոտնիկյանը, որը միաժամանակ թժշկական ֆակուլտետի լատիներենի առաջին դասախոսն էր:

1923 թվականին համալսարանի դասախոսական կազմը, նախորդ տարվա համեմատությամբ, ավելանում է 28,2 տոկոսով: Դասախոսների մեծ մասը տիրապետում էր գերմաներենին, 32 տոկոսը՝ ֆրանսերենին, 7 տոկոսը՝ նաև անգլերենին¹⁴: Նրանք ունեին հասարակած մոտ 130 գիտական աշխատություն:

Համալսարանի դասախոսական կազմի համալրումը շարունակվում է նաև հաջորդ տարիներին:

1924 թվականին համալսարան աշխատանքի է հրավիրվում ականավոր պատմաբան և հրապարակախոս Լեռն (Առաքել Թարախանյանը), որն իր մեծ եռանդն ու բեղմնավոր գործունեությունը նվիրեց հայոց

¹³ ՏԵ՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ 250, էջ 14, 20:

¹⁴ ՏԵ՛ս «Աղդարար», Վիճակագրական տեղեկատու, 1923, № 5—12, էջ 7—8:

պատմության ուսումնասիրությանը։ Համալսարանում աշխատած տարիներին (մինչև 1930 թ.)¹⁵ նա դասախոսում էր հայոց պատմություն, զբաղվելով նրա հատկապես նորագույն շրջանի հետազոտությամբ։ Լեռյի աշխատանքը համալսարանում մեծապես նպաստեց հայոց պատմության դասավանդումը գիտական պատշաճ մակարդակի հասցնելուն։ 1924 թ. համալսարանի պատմագրական ֆակուլտետում ընդհանուր պատմություն կարդալու համար հրավիրվում է Ստեփան Ներսիսյանը, որը մինչ այդ միջնակարգ դպրոցի դասատու էր։ Նրա դասախոսությունները իրենց գիտական հագեցվածությամբ, տրամաբանական կառուցվածքով և պատմական փաստերի խոր վերլուծությամբ արժանանում են ուսանողների հիացմունքին ու համակ ուշադրությանը։ Նույն թվականին պատմագրական ֆակուլտետում աշխատանքի են անցնում նաև աշխարհագետ-մանկավարժ Ստեփան Լիսիցյանը և գրականագետ Սիմոն Հակոբյանը, գյուղատնտեսական ֆակուլտետում՝ գյուղատնտես-դաշտագետ Միքայել Թումանյանը և ուրիշներ։

1923—24 ուսումնական տարում համալսարանի դասախոսների թիվը նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելանում է 27-ով և հասնում 69-ի։ Հաջորդ տարում հրավիրվում են նորերը և դասախոսների ընդհանուր թիվը սկզբնականի համեմատությամբ գրեթե քառապատկվում է, դառնալով ութսունհինգ։

1925 թվականին համալսարանում աշխատանքի են անցնում պատմաբան Վահան Ռշտունին և իրավաբան Հրանտ Գալիկյանը, իսկ նկարիչ Հակոբ Կոչոյանն ու քանդակագործ Արա Սարգսյանը դառնում են տեխնիկական ֆակուլտետի դասախոսներ։

1926 թվականից համալսարան են գալիս մի շարք նոր, նշանավոր մասնագետներ։ Տիգրան Զրբացյանը Փարիզում ստանալով երկրաբանական փայլուն կրթություն, վերադառնում է հայրենիք և նվիրաբերվում այդ առարկայի դասավանդմանը։ Աշխարհագրական-երկրաբանական ֆակուլտետը կազմակերպելու գործում զգալի դեր է կատարում նաև երկրաբան Պետրոս Ղամբարյանը, Սուշեղ Սանթրոսյանը¹⁶ մեծ աշխատանք է կատարել համալսարանում մանկավարժություն առարկայի դրվագքը բարելավելու ուղղությամբ։ Այդ նույն տարվանից են համալսարանում սկսել իրենց աշխատանքը Աշոտ Տեր-Մկրտչյանը (որի ջանքերի շնորհիվ մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնում կանոնավոր հիմքերի վրա է դրվում մեխանիկայի դասա-

¹⁵ Զիայած 1929 թ. Լեռն անցավ կենսաթոշակի, բայց համալսարանի վարչության խնդրանքով, սոցապթօղկոմատը թուլատրեց նրան շարժակել դասախոսությունները (տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 67 և 130)։

¹⁶ Մ. Սանթրոսյանը երկար ժամանակ եղել է մանկավարժական ֆակուլտետի դեկան, իսկ երբ վերակառուցվում է համալսարանը, նշանակվում է մանկավարժական ինստիտուտի ղերեկոր։

վանդումը), սոցիալ-տնտեսագիտական ֆակուլտետում՝ հողային իրավունքի դասախոս Արամ Եսայանը, վիճակագրության դասախոս Գուրգեն Քոչարյանը։ Հետագա տարիներին համալսարանի դասախոսական կազմը համալրվում է նոր, համեմատաբար երիտասարդ դասախոսներով։ Համալսարան է գալիս Լևոն Արիսյանը, որը 1925 թ. ավարտել էր Մոսկվայի համալսարանի հասարակագիտական ֆակուլտետը և անցել աշխատանքի ՀԿ(թ)Կ Կենտկոմում։ Նա նշանակվում է փոխուղարքոր (1927—28 թթ.): Համալսարան են գալիս նաև Արտո Եղիազարյանը, որը 1928 թվականից աշխատում է որպես համալսարանի ուսումնական գծով փոխուղարքոր, Միքայել Ենգիբարյանը, Ղևոնդ Շաքարյանը և շատ ուրիշներ։

Համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմը, տարեցտարի աճելով քանակապես ու որակապես, դառնում է հզոր կոլեկտիվ, որն իր նպատակամետ ու ջանադիր աշխատանքով կոփում է ապագա մասնագետներին։

1919—1930 թթ. համալսարանի դասախոսական կազմի աճը արտահայտվում է հետևյալ թվերով¹⁷.

Ուսումնական տարի	Դասախոսների թիվը
1919/20	27
1920/21	23
1921/22	32
1922/23	42
1923/24	69
1924/25	85
1925/26	104
1926/27	117
1927/28	118
1928/29	118
1929/30	138

Հայ մտավորականության՝ համալսարանում աշխատանքի անցած ներկայացուցիչները լավ էին գիտակցում ազգային առաջին բարձրագույն դպրոցի պատմական ու գիտական դերը, իրենց պարտականությունների կատարմանը մոտենում անկեղծ հայրենասերի խանդավառությամբ և բարձր պատասխանատվությամբ ու ստեղծագործական համառ աշխատանքով առաջ էին մղում հայրենական գիտությունը։

Համալսարանի աշխատանքի առաջին շրջանը վճռական նշանակություն ունեցավ մեր հանրապետությունում բարձրագույն կրթության հետագա զարգացման համար։ Այդ տարիներին ստեղծվում են բարձրագույն դպրոցին անհրաժեշտ բոլոր հիմնական ամբիոնները, կազմա-

¹⁷ Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 3, 10, 12:

Կերպվում է ընդհանուր և մասնագիտական առարկաների դասավանդումը, մշակվում և ջշտվում են նրա մեթոդներն ու ձևերը, հաստատվում են կայուն և ուսանելի ավանդույթներ կադրերի պատրաստման, ինչպես աև գիտության զարգացման գործում:

Համալսարանում դասավանդվող առարկաների ցանկը և ուսուցման սկիզբը մատնանշող սույն աղյուսակը ցույց է տալիս, թե որպիսի մեծ աշխատանք է կատարել հայ գիտնականների ավագ սերունդը:

	Առարկայի անվանումը	Սկիզբը	Դասախոսը
1	Հայոց պատմություն . .	1920	Հակոբ Մանանդյան
2	Հայոց հին գրականություն	1921	Մանուկ Աբեղյան
3	Հայոց նոր գրականություն . .	1921	Արմեն Տերտերյան
4	Մանկավարժություն-Հոգեբանություն	1921	Գուրգեն Էդիլյան
5	Քաղաքանատնեալթյուն	1921	Հայկ Ազատյան
6	Մաթեմատիկա	1921	Արշակ Ֆունյան
7	Ֆիզիկա .	1921	Հովհաննես Նավակատիկյան
8	Ելեկտրականություն .	1921	Հարություն Անժուր
9	Ընդհանուր երկրաբանություն	1921	Կ. Ն. Սավիչ-Զարյացկի
10	Ընդհանուր կենդանաբանություն	1921	Ավետիք Տեր-Պողոսյան
11	Լենինիզմի պատմություն	1922	Աշոտ Հովհաննիսյան
12	Լատիներեն . .	1922	Պողոս Սոսնիկյան
13	Անօրգանական քիմիա	1922	Մտեփան Ղամբարյան
14	Բյուրեղագիտություն	1922	Միքան Տիգրանյան
15	Կիրառական մեխանիկա	1922	Դավիթ Հակոբշանյան
16	Կենդանիների ֆիզիոլոգիա	1922	Տիգրան Մուշեղյան
17	Անատոմիա	1922	Վահան Արդրունիկ
18	Բակտերիոլոգիա և ագրոբիմիա	1922	Պալաւ Թալյանթարյան
19	Հայոց լեզվի պատմություն	1923	Հրայր Աճառյան
20	Դիալեկտորիկական և պատմական մատերիալիզմ .	1923	Հայկ Գյուկի-Քեհյան
21	Ֆիզիկո-կոլիդալ քիմիա	1923	Լևոն Ռուսինյանց
22	Բիոլոգիական քիմիա . .	1923	Հակոբ Հովհաննիսյան
23	Միկրոբիոլոգիա (բժշկական)	1923	Արգար Խաչակիս
24	Մարդու ֆիզիոլոգիա	1923	Արշակ Հակոբյան
25	Տեսական մեխանիկա . .	1923	Արեսանդր Հակոբյան
26	Գծագրական երկրաշափություն	1923	Զեպեն Խոյսնեթյան
27	Գծագրություն .	1923	Միքայել Վարոնեցյան
28	Աշխարհագրություն	1923	Հայրապետ Հովհաննիսյան
29	Ագեղործություն	1923	Գևորգ Գրձելյան
30	Անամնապահություն . .	1923	Խորեն Երիցյան
31	Հայոց նորագույն պատմություն	1924	Լեռ (Առաքել Բարախանյան)
32	Ռուսաստանի պատմություն	1924	Մտեփան Ներսիսյան
33	Վիճակագրություն	1925	Գուրգեն Քոլարյան
34	Ակնաբուժություն . .	1925	Հայկ Կանանց
35	Ժողովրդական կրթության սիստեմ	1926	Մուշեղ Մանթրոսյան
36	Ռենտղենոլոգիա	1927	Բարդուղիմենոս Ֆանարջյան

Բացի հիմնական դասընթացներից, հատուկ կուրսեր և կարելոր թեմաների շուրջ առանձին դասախոսություններ կարդալու համար համալսարան համապատասխան մասնագետներ էին հրավիրվում նաև Մոսկվայից ու Թբիլիսիից: 1924 թ. ապրիլին համալսարանում դասախոսություն է կարդացել «դեռ տակավին պատանի և արտաքուստ սովորական

դպրոցական աշակերտ» 15-ամյա Վիկտոր Համբարձումյանը (այժմ՝ ԳԱ պատվավոր պրեզիդենտ): «Մարտակոչ թերթն այդ առթիվ գրել է. «Փոքրիկ գիտնական աստղագետ Վիկտորը նոր է վերադարձել Երևանից, ուր կարդացել է մեծ հաջողությամբ հինգ հրապարակային դասախոսություններ, որոնցից մեկը համալսարանում՝ էյնշտեյնի թեորիայի մասին։ Փոքրիկ գիտնականն ունի և գիտական աշխատություններ ու գյուտեր. նրա աշխատությունները («Արեգակի վրա բծերի մասին» և «Փոփոխվող աստղերի մասին») ընդունված են և հավանություն գտած Մոսկվայի մասնագետ գիտնականների կողմից»¹⁸; ի դեպ, ասենք, որ ՀՀ պետական արխիվում պահպանվել է վրացական համալսարանի դասախոս Նիկոլայ Իգնատևիչ Սուտակովի գեռես 1922 թ. հունվարի 18-ին Հայաստանի լուսողկոմին գրած մի նամակը, ուր նրա ուշադրությունն է հրավիրում Թիֆլիսի արական 4-րդ գիմնազիայի 5-րդ դասարանի հայազգի իր տաղանդավոր սանի վրա, նշելով. «Վիկտոր Համբարձումյանը հանդես է բերում մեծագույն ընդունակություններ աստղաբաշխությանց։ Ես դա կարող եմ հաստատել ու երաշխավորել աստղաբաշխության իմ բազմամյա փորձով։ Պետք է տղային հնարավորություն տալ զարգացնելու իր տաղանդը, և նա կդառնա ականավոր գիտնական։ Այդ ասվել է այս ժամանակ, երբ Վիկտոր Համբարձումյանն ընդամենը 13 տարեկան էր։ Բայց ավելի հետաքրքիրն այն է, որ այդ նույն նամակում ն. Սուտակովը գրում է, թե բարձրագույն կրթություն ստանալուց հետո «... Նրան կարելի է հանձնարարել հայկական ազգային աստղադիտարանի հիմնադրման գործը։ Բնությունը տաղանդներ ստեղծում է հազվագեց։ Տաղանդին զարգացման հնարավորություն պետք է տրվի»¹⁹, ինչպիսի ստույգ կանխագուշակում...

Համալսարանի դասախոսական կազմը ուսումնագիտական հսկայական աշխատանք է կատարում։ Եթե առաջին ուսումնական տարում նրա դասախոսներից նախախորհրդային շրջանի գիտական աստիճաններ ու կոչումներ ունեն 11, ապա երկրորդ տարում՝ 19 հոգի։ Սակայն, ինչպես ասվեց վերենում, կառավարության որոշմամբ դրանք վերացվեցին։ Այսպես որ, մինչև 1925 թվականը համալսարանում գիտական կոչում ունեցող ոչ մի դասախոս չկար։ Սակայն համալսարանի վարչության 1925 թ. դեկտեմբերի 12-ի որոշման հիման վրա 10 դասախոսների՝ Հակոբ Մանանդյանին, Ստեփան Ղամբարյանին, Հրաչյա Աճառյանին, Մանուկ Աբեղյանին, Հակոբ Հովհաննիսիյանին, Վահան Արծրունուն, Լևոն Ռոտինյանցին, Համբարձում Քեշեկին, Հովհակիմ Բեղելյանին և Բոգդան Գալստյանին ՀՍԽՀ լուսողկոմատը պրոֆեսորի կոչում է շը-

¹⁸ «Մարտակոչ», Թիֆլիս, 1924, 15-ը ապրիլի, № 87 և 24-ը ապրիլի, № 95:

¹⁹ ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 62, թթ. 18—19:

Նորհում, նկատի ունենալով նրանց գիտական ու մանկավարժական մեծ վաստակը²⁰:

Համալսարանի վարչությունը 1928 թ. ապրիլի 27-ին քննարկում և լրացրության ժողովրդական կոմիսարիատի առաջ միջնորդում է պրոֆեսորի կոչում շնորհել նաև Պապա Քալանթարյանին, Գրիգոր Արեգյանին, Լևոն Հովհաննիսյանին և Արտաշես Մելիք-Աղամյանին²¹:

1929 թ. հոկտեմբերի 1-ին պրոֆեսորի կոչում է շնորհվում համալսարանի և 8 դասախոսների՝ Արսեն Տերտերյանին, Ավետիք ՏերՊողոսյանին, Աշխարհբեկ Քալանթարյանին, Ալեքսանդր Հակոբյանին, Արշակ Տոնյանին, Սիմոն Հակոբյանին, Խորեն Երիցյանին և Միքայել Թումանյանին: 1929—30 ուսումնական տարում համալսարանն իր դասախոսական կազմում արդեն ուներ ավելի քան 20 պրոֆեսորներ, որոնք բոլորն էլ անվանի գիտնականներ, բազմաթիվ աշխատությունների հեղինակներ և փորձառու մանկավարժներ էին: Նրանք ոչ միայն հմտորեն կատարում էին կադրերի ուսուցման գործը, այլև իրենց գործադրությունների պատրաստում՝ ղեկավարելով երիտասարդ գիտաշխատողներին: Այդ խոշոր մասնագետներից յուրաքանչյուրը համալսարանում նոր ամբիոն հիմնադրեց, նոր առարկաների դասավանդման սկիզբ դրեց:

Համալսարանի 1919—1930 թթ. դասախոսական կազմի աճն ըստ մասնագիտությունների երեսում է հետեւյալ աղյուսակից:

Մասնագիտություն	Ուսումնական տարիներ			
	1919/20	1921/22	1925/26	1929/30
Պատմաբաններ և գրականագետներ	10	8	14	20
Լեզվաբաններ	7	1	3	7
Տնտեսագետներ և իրավաբաններ	3	6	15	18
Մաթեմատիկոներ	3	3	4	7
Գյուղատնտեսներ	—	1	10	15
Բնագետներ	4	8	23	29
Բժիշկներ	—	3	18	24
Խնձներ-տեխնոլոգներ	—	2	17	18
Ընդամենը	27	32	104	138

Դասախոսական կազմի աճին զուգընթաց՝ ծավալվում է նաև համալսարանի գործունեությունը: Մտեղծվում են նոր Փակուլտետներ, ամբիոններ, մասնագիտություններ և մասնագիտացումներ, կարդացվում են ընդհանուր և հատուկ նոր դասընթացներ:

Համալսարանում դասախոսական կադրերի պատրաստմանը ձեռնամուխ են լինում 1923—24 ուսումնական տարվանից, երբ հիմնադրվում

²⁰ Տե՛ս ՊՀԱ, վարչության արձանագրություններ, գ. 254, էջ 72:

Նույն տեղում, գ. 264, էջ 84:

Հրաչյա Անապյանի «Արմատական
բառարանի» անվանաթերթը

ՀՀ ԳԱՅՈՒՄ
ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՇՎԵՐՔԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Հ Տ Բ
ՀԱՅ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

ԿՐԻՑՑԱԿԻ ԽՅԱՄԱՐԵԿ

Հ Տ Բ
ՀԱՅ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

Հ Տ Բ
ՀԱՅ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ
1998

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՇՎԵՐՔԻ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Ազգային հարկածան ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ
ԳԵՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ ՍԵՐԱՆ Խ Յ Յ Յ

ԴՐԱ Լ Յ Յ

ՀԱՅՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

===== ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ԺԳՋԱՆ =====

ՄԱՍՆ ՅԵՐԿՐՈՐԴ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ Հ Տ Բ Հ Ա Յ Ո Ւ Թ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ Հ Տ Բ Հ Ա Յ Ո Ւ Թ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ Հ Տ Բ Հ Ա Յ Ո Ւ Թ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ 1997 Կ
ԳԵՐԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ Հ Տ Բ

Լեհի «Հայոց պատմություն»
գրքի անվանաթերթը

Երևանի համալսարանի պրոֆեսորների ու դասախոսների մի խումբ (1928 թվական):

Սուազին շարրում (ձախից) Ստ. Թոփչյան (Լուսաշնի ճախագահ), Մ. Աբեղյան, Ա. Սովալյան (Լուստողկոմ), Հ. Հովհաննիսյան (ուկտոր): Երկրորդ շարրում—Վ. Արծրունի, Հովհ. Նավակատիկյան, Արշ. Տոնյան, Հ. Զորյան, թ. Փ. Հակոբյան: Երրորդ շարրում—Ա. Տեր-Միքոտչյան, Հ. Գյուղի-Քևիսյան, թ. Ստ. Բաղդասարյան, Սիմ. Հակոբյան: Չորրորդ շարրում—Անդր. Արզումանյան, Մ. Սանթրույան, Մ. Դավթյան, Ա. Արևիյան: Հինգերորդ շարրում—Պ. Տեր-Պողոսյան (Լուստողկոմատի աշխատակից), Կ. Մելիք-Շինանչանյան, Հովհ. Ակունյան, Հ. Գալիկյան: Վեցերորդ շարրում—Երվ. Խոշամիրյան (Արինուգինվաշության պետ), Ս. Մեսրոպյան, Երվ. Լալայան (ազգագրագետ), Հ. Քեշեկ, Ստ. Ներսիսյան: Յոթերորդ շարրում—Աշխ. Քաջանքար, Գր. Չուրարյան, Գ. Գրձելյան, Հ. Մանանյան, Գր. Արեշյան, Ստ. Ղամբարյան:

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՄԱՆՅԱՆ
(ճարտարապետ-պատմաբան)

1921 թ. նամակարանում դասախոսությունը է կարդացել
Իր Հարաստանի մարտարապետությունից

ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

1924 թ. ապրիլին, 15-ամյա Ռապակում նամակարանում
դասախոսություն է կարդացել
Եղնաշենի տեսության մասին

է, այսպես կոչված, առաջ քաշված ուսանողների ինստիտուտը, որի նպատակն էր ուսանողական նստարանից ճանաշել սովորողների ունակությունը և լավագույններին նախապատրաստել գիտական գործունեության համար։ Մինչև ասպիրանտուրայի կազմակերպումը, լավագույն շրջանավարտներից առավել ընդունակները պահպում էին համալսարանում որպես լաբորատորներ և ասիստենտներ։ Նրանք հետագայում աճելով՝ անցնում էին դասախոսական աշխատանքի և համալրում պրոֆեսորադասախոսական կազմը։ Այդպիսի շրջանավարտներից էին գյուղատնտեսական ֆակուլտետից՝ Գեղամ Աղաջանյանը, Հովհաննես Զալթիկյանը, Նշան Մալթյանը (1925 թ.), Էզրաս Հասրաթյանը (1926 թ.), Եղիշե Մովսիսյանը, Հրանտ Բատիկյանը (1927 թ.), Գագիկ Դավթյանը (1929 թ.), բժշկական ֆակուլտետից՝ Գրիգոր Մուշեղյանը, Լևոն Հարությունյանը (1926 թ.), մանկավարժական ֆակուլտետի Փիղիկամաթեմատիկական բաժնից՝ Վրույր Թորգոմյանը, Գարեգին Պետրոսյանը, տեխնիկական ֆակուլտետից՝ Կոնստանտին Ասատրովը և ուրիշներ։ Մտնելով դասախոսական աշխատանքի ասպարեզ, վերջիններս երիտասարդացնում են նրա կազմը, բերում նոր ավյուն ու թարմություն, մեծապես նպաստելով ուսումնական գործի բարելավմանը։ Ավագ սերնդի ներկայացուցիչները հոգատարությամբ են աճեցնում գիտական այդ նոր ուժերին, նրանցից պատրաստելով բարձրորակ դասախոս-մանկավարժներ։ Սակայն երիտասարդ դասախոսներ պատրաստելու գործը իսկապես կազմակերպված բնույթ է ստանում միայն ասպիրանտուրայի հիմնադրումից հետո։ Երեանի համալսարանի ասպիրանտուրան ստեղծվել է 1928 թ. սեպտեմբերին²², Առաջին տարում նրան տրվել է 8 տեղ, որը բաշխվել է հետեւյալ կերպ՝ մանկավարժական ֆակուլտետին՝ 5 (պատմական մատերիալիզմի, լեզվի պատմության, հայոց պատմության, օրգանական քիմիայի և ընդհանուր պատմության գծով), գյուղատնտեսական ֆակուլտետին՝ 2 (բակտերիոլոգիայի և մասնավոր երկրագործության գծով) և բժշկական ֆակուլտետին՝ 1 տեղ (ընդհանուր պաթոլոգիայի գծով)²³։

Նույն տարվա հոկտեմբերին համալսարանի վարչությունը հաստատում է ֆակուլտետների կողմից ասպիրանտուրայի համար ներկայացված առաջին թեկնածուներին²⁴, Ասպիրանտներ են հաստատվում մանկավարժական ֆակուլտետի՝ ընդհանուր պատմության գծով, որը պատրաստվելու էր Հայկ Գյուլի-Քեմյանի և Հայկ Ազատյանի ղեկավարությամբ, նույն բաժնի 1926—27 ուսումնական տարվա շրջանավարտ Արարատ Ղա-

²²Տե՛ս պետհամալսարանի արիկվ, գործ № 264, էջ 124։

²³Նույն տեղում, գործ № 265, էջ 3։

²⁴Նույն տեղում, գործ № 265, էջ 24։

բիբյանը՝ լեզվի պատմության գծով (ղեկավար՝ պրոֆ. Հ. Աճառյան): Համալսարանի առաջին ասպիրանտներից էին նաև սոցտնտեսագիտական ֆակուլտետի շրջանավարտ Հենրի Գաբրիելյանը, որը մասնագիտանում էր պատմական մատերիալիզմի գծով, պատմագրական բաժնի շրջանավարտ Նորայր Դաբաղյանը՝ ընդհանուր գրականության, գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջանավարտներ Հովհաննես Զալթիկյանը՝ քիմիայի, Վարդան Գուլբանյանը՝ մասնավոր երկրագործության և Հարություն Փանոսյանը՝ գյուղատնտեսական մանրէաբանության գծով: Հաջորդ տարում ասպիրանտների թիվն ավելանում է, Ասպիրանտներ Խն դառնում տեխնիկական ֆակուլտետից՝ Լիպարիտ Ճարակյանը, գյուղատնտեսական ֆակուլտետից՝ Գուրգեն Վանանդեցին և ուրիշներ: Համալսարանի ասպիրանտուրան խոշոր դեր է կատարում դասախոսական կադրերի պատրաստման գործում: Ասպիրանտներն իրենց ուսումը շարունակում են ոչ միայն համալսարանում՝ տեղի անվանի գիտնականների ղեկավարությամբ, այլև գործուղվում են Մոսկվա և Լենինգրադ՝ գիտական խոշոր կենտրոններում մասնագիտանալու: ՀՍԽՀ լուսժողկոմատը և համալսարանի վարչությունը՝ հին մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչների խելամիտ օգտագործման և դասախոսական նոր կադրերի պատրաստման միջոցով կարողացան լուծել համալսարանը պրոֆեսորադասախոսական որակյալ կազմով ապահովելու դժվարին և խիստ կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրը:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՈԽՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Բուհի արդյունավետ գործունեության շափանիշը միշտ էլ եղել է ուսումնական ծրագրերի կատարելությունը, պրոֆեսորադասախոսական կազմի և դիմորդների մասնագիտական ճիշտ ընտրությունը: Երեանի համալսարանը, որպես կանոն, ապահովել է այս պահանջների միաս նությունը:

Համալսարանում հենց սկզբից հատուկ ուշադրություն է դարձվել ուսուցման գործընթացի հաջող կազմակերպմանը: Հայաստանի համալսարանի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետում (Ալեքսանդրապոլ, 1920թ. ֆետրվար-հունիս), հասկանալի պատճառներով, պարապմունքների հիմնական ձևը հանդիսացել է դասախոսությունը, որի նյութը ընտրում էին իրենք՝ դասախոսները: Իսկ երեանի ժողովրդական համալսարանում, որն ուներ նաև բնագիտական ֆակուլտետներ, ուսուցումը տարվում էր այն հաշվով, որպեսզի ուսանողները յուրացնեին ոչ միայն տվյալ գիտության տեսական հիմունքները, այլև իմանալին գործնական կիրառումը: Հակառակ պարագայում, սոսկ գրքային վերացական իմացությունը՝ կյանքում ամեն պահ կարող էր արժեզրկվել: Այդ մասին առաջին Կանոնադրությունը նշում էր, որ ժողովրդական համալսարանը, դասախոսությունների հետ մեկտեղ, կազմակերպում է նաև «գործնական, լաբորատորական և սեմինարական աշխատանքներ»¹:

Բայց, հակառակ ժամանակավոր կանոնադրության այդ պահանջներին, համալսարանի գործունեության առաջին շրջանի ուսումնական գործընթացի մեջ հիմնական տեղը շարունակում էին զբաղեցնել

¹ ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու, էջմիածին, 1921, էջ 34.

դասախոսությունները, որովհետև գործնական աշխատանքի հնարավորությունները շատ սուլ էին: Բացի այդ, համալսարանի ուսումնական առաջին ծրագրերը, որ կազմել էր ՀՍԽՀ լուսժողկոմատի կողմից նշանակված հանձնաժողովը, խիստ վերացական էին: 1920 թ. դեկտեմբերի 19-ին այդ հանձնաժողովի նիստում (մասնակցում էին ե. Կողբետլյանցը (նախագահ), Գ. Չուբարյանը, Գ. Պիճիկյանը և հրավիրվածներ Հ. Մանանդյանն ու Դ. Զավոյանը) լուրջ վիճարանություններ են տեղի ունենում ուսումնական ծրագրերի նախագծերի վերաբերյալ (բնագիտական ֆակուլտետի նախագիծը կազմել էր ե. Կողբետլյանցը², իսկ հասարակագիտականինը՝ Գ. Պիճիկյանը), որոնք շարունակվում են նաև դեկտեմբերի 22-ի նիստում, որին մասնակցում էր լուսժողկոմ Աշ. Հովհաննիսյանը³: Այնուհետև լուսժողկոմատ են ներկայացվում հասարակագիտական և բնագիտական ֆակուլտետների համար մշակված վերջնական նախագծերը⁴: Սակայն ուսումնական հիշյալ նախագծերը ունեին լուրջ թերություններ: Նախ՝ նրանցում տեղ չէին գտել հասարակագիտական և բնագիտական ֆակուլտետներին անհրաժեշտ մի շարք առարկաներ: Բացի այդ, ծրագրերով նախատեսված էին միայն մասնագիտական դասընթացները, իսկ մյուսները՝ անտեսված: Դրա հետեւանքով բնագիտական ֆակուլտետի ծրագրերում չէին արտացոլվել հումանիտար առարկաներն ու լեզուները, թեև հանձնաժողովի արձանագրության մեջ նշված է, որ նպատակահարմար է համարվում ռկազմել երկու ֆակուլտետների ունկնդիրների համար միացյալ դասընթացներ կենդանի լեզուների, ինչպիսիք են՝ ուսւերենը, անգլերենը, Փրանսերենը, գերմաներենը, վրացերենը և աղբբեշաներենը⁵: Ճիշտ է, լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատում այդ նախագծերը զգալիորեն փոփոխվեցին և ավելացվեցին բազմաթիվ նոր առարկաներ: Սակայն դրանով վերացականության փոխարեն տուրք տրվեց բազմառարկայնությանը: Հաստատված նոր ծրագրերի մեջ մտան հետեւյալ առարկաները՝ էթիոլոգիա, աշխարհագրություն (ընդհանուր և Հայաստանի), սոցիոլոգիա, էկոնոմիկա (տնտեսական զարգացման ֆազերը), քաղաքաշրնտեսություն, պատմություն (ընդհանուր, Արևելքի, Արևմուտքի, Կովկասի և Հայաստանի), քաղաքականություն (քաղաքականության ընդհանուր տեսությունը), անցման շրջանի քաղաքականություն— իմպերիալիզմ և կոմունիզմ, իրավունք (իրավունքի ընդհանուր տեսություն, իրորդային իրավունք, իրավունքների սիստեմների պատմություն), գրականություն (հայ և ընդհանուր գրականության պատմություն), արվեստ

² Ե. Կողբետլյանցը մաթեմատիկոս էր, եկել էր Ռուսական:

³ Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 261. թ. 9:

⁴ Նույն տեղում, թ. 14:

⁵ Նույն տեղում, թ. 9:

(ընդհանուր, Կովկասի, Արևելքի և Հայաստանի արվեստի պատմություն), Փիլիսոփայություն (Փիլիսոփայության ներածություն, Փիլիսոփայության պատմություն, Կոլեկտիվիզմի Փիլիսոփայություն, անհատական և կոլեկտիվ հոգեբանություն, սոցիալական մանկավարժություն), լեզվաբանություն (ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանություն, Արևմուտքի և Արևելքի կենդանի լեզուներ, հայոց լեզու): Նախատեսվում էր նաև ռուսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն, վրացերեն, աղբքազաներեն, քրդերեն, պարսկերեն լեզուների դասավանդում և հասարակագիտական, և բնագիտական ֆակուլտետներում: Ակնհայտ է, որ համալսարանի ուսումնական առաջին ծրագրերը մեծ շափով ծանրաբեռնված էին:

Բնագիտական ֆակուլտետի ուսումնական ծրագրում նախատեսված էին տեսական և կիրառական մի շարք գիտություններ՝ մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա, երկրաբանություն, բուսաբանություն, կենդանաբանություն և այլն: Համալսարանի ուսումնական այս ծրագիրը, որ հրապարակվել է «Կոմունիստ» թերթի (ռուսերեն) 1921 թ. գիտարվարի 18-ի համարում, փաստորեն չի հրականացվել՝ համալսարանի պարապմունքների ընդհատվելու պատճառով: Իսկ 1921 թվականի աշնանը, երբ համալսարանը իր գործունեությունը վերսկսեց 5 ֆակուլտետներով, կազմվեցին ուսումնական նոր ծրագրեր: Զնայած այն հանգամանքին, որ դրանցում գործնական պարապմունքներին զգալի տեղ էր հատկացված, բայց երանպես երկրորդ ուսումնական տարում դեռևս գերակշռում էին դասախոսությունները:

ՈՒՍՅՍԽ լուսժողկոմատի պետական գիտական խորհուրդը 1922 թվականին բուհերի համար մշակում և իշեցնում է ուսումնական նոր ծրագրեր, որոնք, դժբախտաբար, տառապում էին մյուս ծայրահեղությամբ, որովհետև ունեին շատ նեղ մասնագիտական բնույթ և նախատեսում էին ավելի շատ գործնական, քան տեսական պարապմունքներ: Դեպքությամբ, Ռուսաստանում 1922—1925 թթ. (իսկ մեզ մոտ՝ առանձնապես 1924—1927 թթ.) բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների համար եղել են դասավանդման մեթոդների որոնման տարիներ: Ձանազան վայրեր էին արվում, որոնք երբեմն նկատելի վնաս էին հասցնում ուսման որակին: Այսպես, օրինակ, մտցվեց արտադրական պրակտիկա (որը շափազանց դրական երևույթ էր), բայց դրա հաշվին կրճատվեցին դասախոսությունների ժամերը: Մտցվեց նաև աշխատանքի բրիգադային-լաբորատոր մեթոդը, որն իր բացասական ազդեցությունն ունեցավ կադրերի պատրաստման վրա: Հետագայում, իհարկե, ուղղվեցին այդ սխալները: Բուհերի վարչություններին իրավունք վերապահվեց իրենց հայեցողությամբ մտցնել նոր առարկաներ և հարկ եղած դեպքում հանել

ավելորդները, որոնք խանգարում էին կաղրերի պատրաստման գործինությունը,

Երեանի համալսարանի 1920-ական թվականների ուսումնական ժըռագրերը բազմաթիվ փոփոխություններ են կրել: Դրանց նպատակն էր ավելացնել գործնական-լաբորատոր, սեմինարական դասաժամերը, բարելավել ուսանողության արտադրական պրակտիկայի կազմակերպումը, վերացնել բազմառարկայնությունը, ուժեղացնել հասարակագիտական առարկաների դասավանդումը և այլն: Եվ իսկապես, համալսարանում տարբեցտարի ավելացվում են գործնական աշխատանքներին ու սեմինարներին հատկացվող դասաժամերը և այդ՝ ոչ միայն բնական գիտությունների, այլև հումանիտար առարկաների գծով: Հիշատակենք նաև, որ սեմինարը, որպես պարապմունքի ձև, մեր համալսարանում կիրառվում էր նրա գործունեության առաջին օրերից: Այդ մասին «Կոմունիստ» թերթը 1921 թվականի փետրվարի համարներից մեկում գրում էր. «Խորհրդային իրավունքի դասախոսություններին զուգընթաց արդեն ձեռնարկել է նաև սեմինարական աշխատանքները: Ուսանողությանը առաջարկել է առայժմ հետեւյալ թեմաները. «Լենինը որպես պրոլետարական դիկտատուրայի գաղափարախոս», «Մարքսիզմի տեսությունը իրավունքի և պետության մասին», «Պրոլետարիատի դիկտատուրան և խորհրդային իրավունքը» և այլն: «Դասախոսն այդ թեմաների համար առաջարկել է մանրամասն գրականություն և, բայց, դժբախտաբար, այդ գրականությունը ձեռք բերելը շատ դժվար է»⁶: Այս փաստն ինքնին վկայում է, որ համալսարանում սկզբից ևեթե ձգտել են համապատասխան տեղ տալ գործնական պարապմունքներին: Ավելին, համալսարանի վարչությունը 1922 թ. սեպտեմբերին որոշում է ընդունել՝ դասախոսների ծանրաբեռնվածության մեջ 1 ժամ սեմինար պարապմունքը հավասարեցնել 2 ժամ դասախոսությանը:⁷ Հումանիտար ֆակուլտետներում հետագա տարիներին ավելացվում է գործնական ժամերի քանակը հատկապես բարձր կուրսերում: Օրինակ, 1928—29 ուսումնական տարվա առաջին կիսամյակում մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագործական բաժնի 3-րդ կուրսի՝ պատմության, լեզվի ու գրականության բաժինների շաբաթական ժամերի 30 տոկոսից ավելին, իսկ տնտեսագիտական բաժնի 50 տոկոսը հատկացվում էր գործնական ժամերին: Գործնական պարապմունքներին ավելի մեծ տեղ էր տրվում դյուլատնտեսական, տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետներում, ինչպես և մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնում: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ գյուղատնտեսական գի-

⁶ № 86 «Работник просвещения», М., 1923, № 13, ст. 18.

⁷ «Կոմունիստ» թերթ (հայերեն), № 50, 8-ը փետրվարի, 1921 թ.:

⁸ № 86 համալսարանի արխիվ, գործ № 250, էլ 7:

տեղիքները ուսանողները կարող էին յուրացնել միայն բնական գիտությունների ամուր հիմքի վրա, համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետում առաջին ուսումնական տարրա ընթացքում հիմնականում դասավանդում էին բնական գիտություններ՝ քիմիա, ֆիզիկա, բյուրեղագիտություն, հանքարանություն, երկրաբանություն, կենդանաբանություն, բուսաբանություն, մաթեմատիկայի հիմունքներ և հենց սկզբից՝ 1922 թվականից, դասախոսությունների հետ միասին կարենոր տեղ էր հատկացվում նաև այդ առարկաների գործնական պարագամունքներին։ Այդ ֆակուլտետում առաջին տարրում անցնում էին նաև տնտեսագիտական առարկաներ, հատկապես քաղաքատնտեսություն, որը կարենոր նըշանակություն ուներ գյուղատնտեսական մասնագիտության համար։ Իսկ գյուղատնտեսական առարկաներից առաջին կիսամյակի ընթացքում կարդացվում էր միայն «Գյուղատնտեսության ներածությունը» և սկըսվում՝ «Կանաչ բույսերի սննդառությունը» առարկայի դասավանդումը։ Մասնագիտական առարկաները ավելի մեծ տեղ գրավելով երկրորդ կիսամյակում (ընդհանուր հողագիտություն, ընդհանուր անասնապահություն, գյուղատնտեսական տնտեսագիտություն) առանձնապես շատ ժամեր էին գրաղեցնում հետագա ուսումնական տարիներին, երբ ավելացվում էին նաև դրանց հատկացվող գործնական պարագամունքների ժամերը։ Այսպես 1928 թվականին առաջին կուրսում գործնական պարագամունքներին արդեն հատկացված էր շաբաթական ժամերի 30 տակուր, 2-րդ կուրսում՝ մոտ 40 տոկոսը, իսկ 3-րդ կուրսում՝ 50 տոկոսից ավելին։ Գործնական ժամերը 1928—29 և 1929—30 ուսումնական տարիներին գյուղատնտեսական ֆակուլտետում բաշխվել են այսպես.

Կուրսը	Շաբաթական գործն. ժամերի թիվը 1928/29	Շաբաթական գործնական ժամերի թիվը 1929/30
1-ին	22 ժամ	36 ժամ
2-րդ	39 ժամ	38 ժամ
3-րդ	38 ժամ	55 ժամ
4-րդ	38 ժամ	28—32 ժամ

Նույն պատկերն է նաև տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետներում։ Բժշկական ֆակուլտետում, սկսած 3-րդ կիսամյակից, գործնական պարագամունքները կազմում էին շաբաթական ժամերի կեսից ավելին։ Թեև համարյա բոլոր ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերը երկար ժամանակ տառապում էին բազմառարկայնությամբ և այդ առողջ խորհրդի նիստերում շատ վիճաբանություններ էին լինում, այդուհանդերձ, վիճակը չի փոխվում մինչև 1928 թվականը։ Միայն դրանից հետո, ինչպես երկրի մյուս բուհերում, այնպես էլ Երևանի համալսարանում վերանայվում են բոլոր ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերը, աղատելով այն ավելորդ, երկրորդական և տվյալ մասնագիտության

Հետ անմիջականորեն շառնչվող առարկաներից: Այդ հնարավորությունը է ստեղծում ֆակուլտետներին տալ խիստ արտահայտված մասնագիտական թեքում: Բազմառարկայնությունից բացի, համալսարանում կար նաև ուսանողների մեծ ժանրաբեռնվածություն: Առանձին կիսամյակներում նրանց շարաթական ժանրաբեռնվածությունը հասնում էր 40—50, իսկ երբեմն՝ մինչև 70 ժամի: Այդ բանն առանձնապես նկատելի էր բժշկական և տեխնիկական ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերում: Բժշկական ֆակուլտետում, օրինակ, ուսանողների ժանրաբեռնվածությունն ուներ հետեւյալ պատկերը.

Կիսամյակ	Շարաթական ժամերը		Ընդամենը
	տեսական	գործնական	
1-ին	28	12	40
2-րդ	22	18	40
3-րդ	18	12	25
4-րդ	15	17	32
5-րդ	23	21	44
6-րդ	19	14	33
7-րդ	34	35	69
8-րդ	35	37	72
9-րդ	29	32	61
10-րդ	30	33	63

Տեխնիկական ֆակուլտետում 1928—29 ուստարված 2-րդ և 3-րդ կիսամյակների ուսումնական ծրագրերը եղել են այսպիսին (համարյանույն կերպ էր նաև 1929—30 ուստարում):

2-րդ կիսամյակ

Առարկայի անվանումը	Շարաթական ժամերը		Ընդամենը
	տեսական	գործնական	
Թարգարագույն անալիզ .	4	3	7
Վերլուծական երկրաշափություն	3	2	5
Տեսական մեխանիկա	3	3	6
Ֆիզիկա (1-ին մաս)	4	—	4
Ֆիզիկայի լաբորատորիա	—	1	1
Գծագրական երկրաշափություն	1	2	3
Գեոդեզիա և տոպոգրաֆիկ գծագրություն	—	2	2
Գծագրություն	—	2	2
Նկարություն	—	2	2
Լեռների ուսմումը պետության մասին	2	—	2
Հայրց լեզու .	2	—	2
Ուսուաց լեզու	2	—	?
Ընդամենը	21	17	38

Յ-րդ կիսամյակ

Առարկայի անվանումը	Շաբաթական ժամերը		Ընդամենը
	տեսակ.	գործն.	
Բարձրագույն անալիզ	4	3	7
Տեսական մեխանիկա	3	3	6
Ֆիզիկա (2-րդ մաս)	3	—	3
Ֆիզիկայի լաբորատորիա	—	2	2
Քիմիա	4	—	4
Հանքաբանություն և երկրաբանություն	2	2	4
Գրաֆոստատիկայի հիմունքներ	4	2	6
Երևարարական արվեստ	2	—	2
ՀամԿ(բ) պատմություն	2	—	2
Նկարչություն	—	2	2
Հատուկ առարկա	2	—	2
Ընդամենը	26	14	40

8-րդ կիսամյակում հիդրոտեխնիկական բաժնի ծանրաբեռնվածությունը հասնում էր 47 ժամի:

Ուսումնական ծրագրերից երեսում է նաև, որ ուսանողների ծանրաբեռնվածության հետ միասին նկատելիորեն ավելացվում էին և գործնական պարապմունքների ժամերը, որոնք հնարավորություն էին տալիս ուսանողներին փորձով ստուգելու, ամրապնդելու և խորացնելու տեսական այն գիտելիքները, որ ստացել էին լսարանում:

Համալսարանում ուսանողների գործնական պարապմունքների ուժեղացման հարցը առաջ էին քաշում նաև հասարակական, երիտասարդական կազմակերպությունները, որոնք գենես 1924 թ. փետրվարի 13-ին իրենց միացյալ ժողովում համալսարանի վարչության առաջ խնդիր էին դնում հնարավորին շափ ավելացնել տեխնիկական Փակուլտետի, ինչպես նաև մասնագիտական մյուս ֆակուլտետների գործնական պարապմունքների ժամերը:

Բուհը կյանքին մոտեցնելու ուղղությամբ ձեռնարկած ամենալուրջ քայլը՝ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում արտադրական պրակտիկա մտցնելն էր: ԽՍՀՄ ժողովում խորհրդ, մեծ նշանակություն տալով դրան, 1923 թ. մայիսին ընդունեց դեկրետ «Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն ավարտող ուսանողների պրակտիկան անցկացնելու կարգի մասին»⁹, որով պարտավորեցրեց բոլոր հիմնարկ-ձեռնարկությունների ղեկավարներին՝ օգնել բուհերին այդ կարեռը գործը կազմակերպելու հարցում: Ընդ որում՝ այդ պրակտիկան պետք է կրեր ոչ թե զուտ մասնագիտական բնույթ, այլ՝ «պրակտիկանատին»:

⁹ СУ, 1923, № 49, ст. 484.

մտցներ տվյալ հիմնարկի ամբողջ կյանքի հորձանուտի մեջ»: 1923 թ. ամռանը, խորհրդային բարձրագույն դպրոցի պատմության մեջ առաջին անգամ, համապետական ձեռվ անցկացվեց ուսանողների արտադրական պրակտիկա, որը կարևոր ներդրում էր ուսանողության տեսական գիտելիքները գործնականի հետ կապելու գործում:

Ուսանողների արտադրական պրակտիկայի համակողմանի կազմակերպմանը լուրջ նշանակություն է տրվել նաև Երևանի համալսարանում, առանձնապես՝ նրա բնագիտական ֆակուլտետներում: 1927 թվականի հունվարին, համալսարանի հերթական տարեդարձի հանդիսավոր նիստին՝ ուսումնական գծով փոխուեկտոր Հայկ Գյուլի-Քելսյանը իր ճառի մեջ ասում է. «Մեր համալսարանի աշխատանքների ընդհանուր բնույթի էությունն այն է եղել և է, որ մենք տեսության կապը չենք կտրել պրակտիկայից, այլ, ընդհակառակը՝ այդ գուգորդել և փոխադարձաբար պայմանավորել ենք միմյանց, ուսցիունալ հիմունքներով: Այդ ասպարեզում դեռ շատ բան ունենք կատարելու, սակայն անտարակույս է, որ վեց տարվա ընթացքում աշքի զարնող հաջողություններ ունենք մեր այդ հիմնական մոտեցումը իրագործելու տեսակետից»¹⁰:

Արտադրական պրակտիկային, ինչպես արդեն նշվեց, մեծ ժամանակ էր հատկացվում գյուղատնտեսական, տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետներում: Գյուղատնտեսական ֆակուլտետում գործնական ժամերի ավելացմանը զուգընթաց՝ ուշադրություն էր դարձվում նաև արտադրական պրակտիկային: Առաջին տարիներին, երբ համալսարանը դեռ ուսումնափորձնական տնտեսություն չուներ, իրենց պրակտիկ պարագմունքներն ուսանողներն անց էին կացնում համալսարանի շրջակա այգում (այնտեղ, ուր այժմ բժշկական ինստիտուտի կենսաբանական մասնաշենքն է): Այդ հանգամանքը մեծ դժվարություններ էր ստեղծում նախ այն պատճառով, որ ուսանողների զգալի մասը ցերեկն աշխատում էր, ճաշից հետո էլ զբաղված էր դասախոսություններ լսելով և հնարավորություն չուներ պրակտիկային մասնակցելու: Ահա ինչու պրակտիկ աշխատանքներ կազմակերպվում էին միայն կիրակի ու տոն օրերին (կամ վաղ առավոտյան, մինչև հիմնարկներում աշխատանքի սկսվելը): Այգում աճում էին թմբային ձևով տնկված խաղողի փոփոխակներ, ծիրանի, դեղձի, տանձի, խնձորի, կեռասի, բալի, սալորի և այլ պտուղների տեսակներ: Առաջին անգամ պրակտիկ աշխատանք ձեռնարկվեց 1923 թվականի գարնանը՝ գյուղատնտեսական ֆակուլտետի դեկան Պապա Քալանթարյանի և այգեգործության ու ֆիտոպաթոլոգիայի դասախոս Գևորգ Գրձելյանի ջանքերով, երբ այգեգործական բոլոր աշխատանքները՝ փորելը, էտելը, ջրելը, հիվանդությունների, վնասատուների և մոլախոտերի դեմ պայքարելը, ինչպես նաև բերքահավաքը

¹⁰ «Խորհրդային Հայաստան», № 26, 3-ը գետրվարի, 1927 թ.:

կատարվեց ուսանողների միջոցով¹¹, Վերադաս օրգանների որաշմամբ՝ 1924 թվականից ուսանողների արտադրական պրակտիկան ավելի կազմակերպված բնույթ է ստանում, իսկ 1925—1926 թվականների ընթացքում համալսարանում զգալի շափով երկարացվում են արտադրական պրակտիկայի ժամկետները: Այսպես, 1926 թ. ամռանը գյուղատնտեսական ֆակուլտետի 2-րդ և 3-րդ կուրսերի 53 ուսանողներ 2—7 ամիս տևողությամբ պրակտիկայի են գործուղվում Հայաստանի տարբեր շրջաններ՝ Ստեփանավան (պանրի գործարան), Սեմյոնովկա (կաթնատրնտեսական ֆերմա), Արտաշատ, Էջմիածին (սելեկցիոն փորձադաշտեր), Դուրգուղովի (շոռի գեմ պայքարելու) և այլն¹²:

Տեխնիկական ֆակուլտետի 2-րդ և 3-րդ կուրսերի ուսանողները (27 հոգի) 3—10 ամսվա պրակտիկայի են մեկնել Մոսկվայի և Երևանի կառուցյաները: Նրանք աշխատում էին բնակարանային շինարարությունում, կենցաղտնտեսությունում, հիդրոճանապարհային և ջրային կառուցյներում, Հայաստանի ջրային տնտեսությունում: Դասախոս Ա. Գասպարյանի ղեկավարությամբ՝ «Ղըութի» շինարարությունում պրակտիկա անցնող ուսանողներից շատերը հետագայում աշխատանքի մնացին հենց նույն տեղամասում:

Բժշկական ֆակուլտետի ուսանողներն իրենց պրակտիկան անց էին կացնում Հայաստանի շրջաններում: Նրանցից շատերին վստահվում է ինքնուրույն աշխատանք: Լուս Հարությունյանը մեկնում է Մեղրի, Վերգինե Միքայելյանը և Վ. Սաղոյանը՝ Էջմիածին, Գարեգին Աղբալյանը՝ Ռոսի, Պարթև Մարգարյանը՝ Արզնի և այլն¹³:

Համապատասխան հիմնարկ-ձեռնարկները գործուղելիս, համալսարանի ղեկավարությունը հոգ էր տանում, որպեսզի ուսանողության արտադրական պրակտիկան ղեկավարվի տվյալ հիմնարկության փորձված մասնագետների կողմից: Ուսգործքյուրոն և ֆակուլտետները հետևում էին, որ տեղերում պրակտիկաներն ապահովեն իրենց մասնագիտության հետ սերտորեն առնչվող աշխատանքներով և պահանջում, որ պրակտիկայից վերադառնալուց հետո պարտադիր կարգով հաշվետվություն ներկայացնեն իրենց կատարած աշխատանքների մասին¹⁴:

1927 թվականին ՀԿ(Բ)Կ կենտկոմի քարտուղարությունը քննության է առնում կենտրոնական ագրոպրոց հանձնաժողովի առաջարկները՝ գյուղատնտեսությանը ցույց տրվող օգնությունը բարելավելու վերաբերյալ: Որոշման մեջ նշվում է, որ համալսարանի թողարկած գյուղա-

¹¹ Մինչ այդ, այդին կապակվ տրվում էր մշակելու մասնավոր մարդկանց:

¹² ՏԵ՛ս ՀՀ ՆՊԾԿ արխիվ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 146, թթ. 23—27:

¹³ ՏԵ՛ս «Առողջապահության ֆրոնտում», 1935, № 1—3, էջ 48—50, և Հարարյան, Հուչեր առաջին պրակտիկայից:

¹⁴ ՏԵ՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 264, էջ 95:

տնաեսական կադրերի պատրաստությունը դեռևս ցածր է, ուստի և անհրաժեշտ է համարվում զյուղատնտեսական ֆակուլտետում ուժեղացնել դորձնական պարագմունքներն ու արտադրական պրակտիկան: ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարությունը նույն թվականի սեպտեմբերի 23-ին որոշում է համալսարանին հատկացնել Երևանին մոտ գտնվող մի տընտեսություն¹⁵: Շուտով քաղաքամերձ «Զագ» տնտեսությունը տրվում է համալսարանին, որը կարևոր նշանակություն է ունենում ոչ միայն զյուղատնտեսական ֆակուլտետի ուսանողների արտադրական ուսուցումը կազմակերպելու գործում, այլև բազա է դառնում դասախոսների գիտահետազոտական աշխատանքների համար: «Զագ» ուսումնափորձնական տնտեսության վարիչ է նշանակվում համալսարանի շրջանավարտ Գեղամ Աղաջանյանը: Այստեղ ուսանելին այն էր, որ գյուղատնտեսական բոլոր աշխատանքները ուսանողները կատարում էին իրենց ուժերով:

Համալսարանի վարչությունն իր ապրիլի 14-ի որոշմամբ արտադրական պրակտիկան պարտադիր է դարձնում բոլոր ֆակուլտետների ուսանողների համար¹⁶: Նրանք արտադրական պրակտիկայի էին մեկնում ամենափորձառու դասախոսների ղեկավարությամբ:

Հանրապետությունում ժամանակող շինարարությունն օրըստօրե նոր խնդիրներ էր դնում համալսարանի առաջ՝ պահանջելով ուսուցումն առավելագույնս մոտեցնել կյանքին, ստեղծել ժամանակակից գիտությանն ու տեխնիկային համապատասխան նոր ամբիոններ, մտցնել նոր մասնագիտություններ: Համալսարանական կրթության հարցերը դարձել էին համընդհանուր մտահոգության լուրջ առարկա:

Պատահական չե, որ 1925—1926 թվականներին մամուլում համալսարանը քննադատվեց այն պատճառով, որ հատկապես նրա հումանիտար ֆակուլտետների ուսումնական ծրագրերում քիչ տեղ էր տրվում ժամանակակից գիտությանը վերաբերող նոր առարկաներին և արդիականաւթյան հրատապ թեմաներին: Համալսարանից պահանջվում էր ուսուցման գործընթացն ավելի սերտորեն զուգացել մեր երկրի անտեսական զարգացման կենդանի առօրյային: Անդրադառնալով այդ հարցերին, «Զարյա Վոստոկա» և «Խորհրդային Հայաստան» թերթերը, շժբխտելով հանդերձ այն խոչոր ու դրական դերը, որ կատարում էր համալսարանը, պահանջ էին ներկայացնում նրան՝ ավելի որոշակի և հստակ դարձնել իր ֆակուլտետների մասնագիտացումը և, ըստ այդմ, վերանայել ու ճշտել առարկայական նոր ցանկերը¹⁷: Քննադատվում էր

¹⁵ Տե՛ս ՀՔԿՓՊԿ արխիվ, ֆ. 166/2, գ. 1, թ. 17:

¹⁶ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ 258, էջ 90:

¹⁷ Տե՛ս Թեորհրդային Հայաստան», 1926 թ., № 136, 137, 144 և «Զարյա Վոստոկա»-ի 1926 թ. ապրիլի 1-ի համարները:

այն փաստը, որ հասարակագիտական ֆակուլտետի իրավաբանական բաժինը չէր ուսումնասիրում պետական բյուջեն, երկրի տնտեսական քաղաքականությունը, որ այդտեղ չէին դասավանդվում Ռուսաստանի պատմությունը, բանվորական պրոֆեսիոնալ շարժման պատմությունը, ժամանակակից արևելագիտությունը և կովկասագիտության հետ կապված առարկաները. Այդ թերությունները վերացնելու նպատակով առաջարկվում էր հասարակագիտական ֆակուլտետի համար կազմել նոր ուսումնական ծրագիր¹⁸: Ճիշտ է, թերթերը տպագրեցին նաև այդ քննադատական դիտողություններին պատասխան հոդվածներ (ռեկտոր Հակոբ Հովհաննիսյանի, իրավատանտեսագիտական ֆակուլտետի ուսանող Հենրի Գաբրիելյանի, պատմագրական բաժնի ուսանողներ Նահիրի Զարյանի և Անդրանիկ Քանքանյանի), սակայն 1927—28, 1928—29, 1929—30 ուստարինների ծրագրերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դիտողությունները հիմնականում իրավացի և տեղին էին: Դրանից հետո ուսումնական ծրագրերում փոփոխություններ են նկատվում ոչ միայն գործնական ժամերի ավելացման իմաստով, այլև նախատեսվում են մի շարք նոր առարկաներ, որոնք նախկինում չէին դասավանդվում: Օրինակ՝ պատմագրական բաժնի երրորդ և չորրորդ կիսամյակներում ավելացվում է Ռուսաստանի պատմություն, հինգերորդ կիսամյակում՝ Արևելքի պատմություն, լեզվի և գրականության բաժնում՝ Վրաստանի գրականության պատմություն և այլ առարկաներ:

Համալսարանում մշտապես լուրջ ուշադրություն է դարձվել լեզուների՝ հայոց լեզվի (Գ. Ասատուր), ոռուսաց լեզվի (Պ. Սոտնիկյան), անգլերենի (Վ. Թոթովենց), Փրանսերենի (Հր. Աճառյան) և գերմաներենի (Ս. Մանուկյան) դասավանդմանը: Խնչպես համալսարանի վարչությունը, այնպես էլ առարկայական հանձնաժողովը հաճախ են քըննության առել լեզուների դասավանդմանը վերաբերող հարցեր և գործնական միջոցներ ձեռնարկել ուսուցման բարձր մակարդակ ապահովելու համար¹⁹: Այդ նպատակով 1923 թվականից ավելացվում են հայոց և ոռուսաց լեզուների դասաժամերը, համալսարան են հրավիրվում հանրապետությունում ճանաշում ունեցող առաջնակարգ մասնագետներ²⁰: Լեզուների արդյունավետ ուսումնասիրման համար նպատակահարմար է համարվում ստեղծել ոչ ավելի, քան 15—20 հոգուց բաղկացած խըմբեր, առանձնացվում են ուժեղներն ու թույլերը: Այդ առարկաների համար առաջին տարում հատկացվում է շաբաթական երեքական, իսկ երկրորդ տարում՝ երկուական դասաժամ: Օտար լեզուների ուսուցումը սկսվում է 2-րդ կուրսից՝ 2 տարի տևողությամբ, շաբաթական երեքական

¹⁸Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 144, 20-ը հունիսի 1928 թ.:

¹⁹Տե՛ս ՀՀ ՆՊՊԿ արխիվ, ֆ. 20, գ. 1, գ. 56, թ. 12:

²⁰Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գ. 250, էլ 14:

ժամով։ Աղբբեշաներենը և վրացերենը անցնում էին 3-րդ և 4-րդ կուրսերում²¹,

Իրավագիտական, աշխարհագրական, երկրաբանական և մի շարք այլ առարկաներ՝ համալսարանում սկսել են ավանդվել շատ ավելի վաղ, քան դրանց համապատասխան ֆակուլտետների ստեղծումը։ Այսպես՝ աշխարհագրական ու երկրաբանական առարկաներ դասավանդվել են 1921 թ., մինչդեռ այդ ֆակուլտետներն ստեղծվել են շատ ավելի ուշ²²:

Համալսարանի անդրանիկ դասախոսներից մեկը՝ Կ. Սավիչ-Զարյացկին առաջինը սկսեց կարդալ «Ընդհանուր երկրաբանություն» առարկան՝ բնագիտական, ապա գյուղատնտեսական ու տեխնիկական ֆակուլտետներում։ Համարյա միաժամանակ՝ Միրան (Հերիք) Տիգրանյանը սկսեց վարել «Բյուրեղագիտություն և հանքարանություն» դասընթացը։ «Հայաստանի սոցիալական աշխարհագրություն» առարկան²³ սկսում է դասավանդել Լեռն Լիսիցյանը, որը մինչև իր ողբերգական մահը՝ 1921 թ. փետրվարի 18-ը, հասցնում է կարդալ ընդամենը մի քանի դասախոսություն։

Մատենադարանի արխիվում պահպանվել է Լիսիցյանի կազմած «Հայաստանի սոցիալական աշխարհագրություն» առարկայի ծրագիրը, 32 ժամվա սահմաններում, որը պարունակում է հետևյալ բաժինները՝ «Ներածություն-ուսումնասիրության խնդիրների որոշումն ու առաջարկումը».

ա) Հայաստանի ֆիզիկական աշխարհագրություն (2—4-րդ զրուց);

բ) Հայաստանի բնակչությունը (5—6-րդ զրուց);

գ) Հայաստանի տնտեսությունը (7—9-րդ զրուց);

դ) Աշխարհագրական գործոնների ազդեցությունը Հայաստանի պատմության վրա (10—13-րդ զրուց);

ե) Աշխարհագրական գործոնների ազդեցությունը Հայաստանի կուլտուրայի վրա (14—15-րդ զրուց)²⁴:

Յուրաքանչյուր պարապմունքի տևողությունը նախատեսվում է 2 ժամ, ամեն զիսի տակ նշվում են այն հարցերը, որոնց մասին պետք է խոսեր դասախոսուր։

Աշխարհագրության դասավանդման առաջին փորձի վրա մենք կանգ առանք միայն այն պատճառով, որ տարբեր կարծիքներ են հայտնվել

²¹ ԵՊՀ արխիվ, գ. № 265, էջ 9:

²² Համալսարանում աշխարհաերկրաբանական ֆակուլտետը հիմնադրվել է 1934 թվականին։ Մինչ այդ, մեկ տարի (1933 թվականի սեպտեմբերից) համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետն ունեցել է իր աշխարհագրական բաժինը։ Աշխարհագրական և երկրաբանական ֆակուլտետները առանձնացել են 1944 թվականին։

²³ ՀՀ Մատենադարան, անհատական արխիվների ֆոնդ, թղթապ. 222, վագերագր 92, ժղ, թ. 19:

²⁴ Նույն տեղում, թ. 49:

այդ առարկայի դասավանդման ժամկետների մասին: Աշխարհագրությունը կրկին սկսել է դասավանդվել 1923 թվականի գարնանից, եթե համալսարան աշխատանքի է հրավիրվել աշխարհագրագետ Հայրապետ Հովհաննիսյանը, որը դասախոսում էր ընդհանուր աշխարհագրություն, և ՍՀՄ տնտեսական աշխարհագրություն և Անդրկովկասի աշխարհագրություն առարկաները: Ֆիզիկական և տնտեսական աշխարհագրությունը ավանդվում էր նաև իրավատնտեսագիտական ֆակուլտետում:

Իրավաբանական առարկաներ համալսարանում ավանդվել են հասարակական գիտությունների ֆակուլտետում: Մատենադարանի արխիվում պահպանվել է նաև Գ. Զուրարյանի կազմած «Խորհրդային իրավունք» առարկայի առաջին ծրագիրը²⁵:

Առանձնապես համալսարանի գործունեության առաջին տարիներին նրա վարչությունն ու դեկանատները հակայական աշխատանք էին տանում ուսումնական ծրագրերով նախատեսվող առարկաների դասավանդումը կազմակերպելու: Առաջին ուսումնական տարվա ավարտի հետ համալսարանի առջև ծառանում էր բոլոր ֆակուլտետների 2-րդ կուրսակարում ավանդվող առարկաների նախապատրաստման հարցը: Այն օրակարգի մեջ է մնում նաև հաջորդ տարիներին: Մինչև 1926 թվականը հիմնականում ստեղծվում են այն ամբիոնները²⁶, որոնք անհրաժեշտ էին հասարակագիտական, գյուղատնտեսական, տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետների 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ կուրսերի համար:

Համալսարանի (մինչև 1928—29 թթ.) ուսումնական գործընթացի կազմակերպման գործում մեծ դեր են կատարել առարկայական հանձնաժողովները, որոնք կազմվում էին հարակից առարկաներ ավանդող պրոֆեսորներից ու դասախոսներից, ինչպես և ուսանողների ներկայացուցիչներից: Նրանք գրադպում էին գլխավորապես ուսումնական և գիտական բնույթի հարցերով: Դասախոսների միջև բաշխում էին առարկաներն ու ժամերը, հսկում պարապմունքներին, մշակում էին ծրագրեր, դասավանդման մեթոդներ, ղեկավարում օժանդակ հիմնարկների՝ լա-

²⁵ Տե՛ս ՀՀ Մատենադարան, անհատական արխիվների ֆոնդ, թղթապ. 222, վավերագիր 92, թ. 53:

²⁶ Ամբիոնները որպես ուսումնագիտական այնպիսի միավորներ, ինչպիսիք են այժմ, 1920-ական թվականներին իրավաբանորեն գոյություն չունեին (1924 թ. և 1927 թ. կանոնադրություններով դրանք չէին նախատեսվում): Խորհրդային առաջին կանոնադրությամբ, որն ընդունվեց ժողկոմինորդի կողմից 1921 թ. սեպտեմբերի 2-ին, բարձրագույն դպրոցում վերացվեցին ամբիոնները որպես հետադիմական պրոֆեսուրայի հենարաններ և դրանց փոխարեն հիմնվեցին առարկայական հանձնաժողովներ: Սակայն, երկանի համալսարանում, առարակայական հանձնաժողովներին զուգահեռաբար, փաստորեն ամբիոններ էլ կային, որովհետև նույն դասընթացի մասնագետները համախըմբած էին իրենց պրոֆեսորի շուրջը որպես ամբիոնի վարիչի: Միայն 1929 թվականի նոյեմբերին բուհերում վերականգնվեցին ամբիոնները և վերացվեցին առարկայական հանձնաժողովները:

բորատորիաների, կարինետների, աշխատանոցների, կլինիկաների աշխատանքները։ Առարկայական հանձնաժողովներն էին քննարկում և եղակացություն տալիս տպագրվելիք դասագրքերի ու ձեռնարկների մասին։ Նրանք էին թեկնածուներ առաջադրում պրոֆեսորների ու դասախոսների թափուր տեղերի համար, ուսանողների միջից ընտրում ասպիրանտության թեկնածուներ։ Առարկայական հանձնաժողովների որոշումները ընդունվում էին ձայների պարզ մեծամասնությամբ, ներկայացվում դեկանատներին և անմիջապես իրագործվում էին այսպես։

1928—29 ուստարում համալսարանում գործում էին 27 առարկայական հանձնաժողովներ, որոնք ունեին հետեւյալ կազմը և ըստ ֆակուլտետների բաշխվում էին այսպես։

Ֆակուլտետների անունը	Հանձնաժողովների թիվը	Առարկայական հանձնաժողովի անվանումը դաս.	Անդամների թիվը դաս.	Նախագահի ազգանումը
1	2	3	4	5
Գյուղատնտեսական	2	Երկրագործության	10	Գրձելյան Գևորգ
		Անասնապահության	6	Երիցյան Խորեն
Մանկավարժական	10	Մաթեմատիկայի	8	Տոնյան Արշակ
		Ֆիզիկո-մեխանիկական	11	Նավակասիկյան Հովհաննես
		Մանկավարժության	8	Մուշեղյան Տիգրան
		Գրականության	5	Տերտերյան Արսեն
		Պատմության	7	Զորյան Հակոբ
		Կենսաբանական	5	Տեր-Պողոսյան Ավետիք
		Քիմիական	14	Ղաքարյան Մտեկիան
Տեխնիկական	4	Երկրաբանական աշխարհագրական	5	Հովհաննիսյան Հայրապետ
		Լեզվի	6	Մանուկյան Սարգիս
		Լեզվաբանության	3	Հովհաննիսյան Հայրապետ
		Գրաֆիկայի	8	Արելյան Մանուկ Քաջազնունի Հովհաննես
		Երինարարական արվեստի	8	Զաքիյան Հարություն
Բժշկական	7	Երինարարական մեխանիկական	6	Հովհաննիսյան Գևորգին
		Հիդրո-տեխնիկական	4	Խոցանեթյան Զեպիք
		Անատոմիայի	12	Արթուրի Վահան
		Վիրարուժության	8	Քեշեկ Համբարձում
		Բերապիայի	6	Մելիք-Աղամյան Արտաշեն
		Հիգիենայի	2	Բագրատյան Մտեղան

1	2	3	4	5
		Ֆիզիոլոգիայի և ֆարմակոլոգիայի ներկային հիվանդու- թյունների	9 5	4 2
		Մանկական հիվանդու- թյունների և գի- նեկողոգիայի	3	1
Սոցիալտնտե- սագիտական	4	Տնտեսագիտական Մարքսիզմ-լենինիզմի իրավագիտական վիճակագրության, բարեկանության և հաշվապահական առարկաների	10 6 4 4	Արեւյան Գրիգոր Արգումանյան Անդրեաս Գյուլի-Քեխյան Հայկ Գալիկյան Հրանտ Քոչարյան Գուրգեն
	27	183	88	

Առարկայական հանձնաժողովներում, դասախոսներից բացի, գրեթե կիսով շափ ընդգրկված էին նաև ուսանողության ներկայացուցիչներ։ Մակայն 1929 թվականից փոխվեց բուհների ղեկավարման կարգը, հաստատվեց միանձնյա ղեկավարության կայուն կառուցվածք։ Հենց այդ մտահոգությամբ՝ համալսարանում կրկին վերստեղծվեցին ամբիոնները, և ուսանողներն ազատվեցին վարչական պարտականությունների ավելորդ բենից։ Համալսարանի վարչությունը պահանջում էր ղեկանատներից և առարկայական հանձնաժողովներից՝ հետեւել դասախոսությունների ու գործնական պարապմունքների որակին և բովանդակությանը։ Դեկանները պարտավոր էին պարունական լսել դասախոսությունները, ծանոթանալ դասավանդման մեթոդներին²⁷։ Նրանք դասախոսներից գրավոր հաշվետվություն էին պահանջում առարկայի մատուցման և ծրագրերի իրացման մասին։ ՀՀ պետական արխիվի՝ համալսարանի ֆոնդում պահպանվող «Վերլուծական երկրաշափության (Ա և Բ) մասերի ավանդման մասին» 1925 թ. գրած հաշվետվության մեջ Հովհաննեսիկը նշում է. «Վերլուծական երկրաշափությունը հեշտ հասկանալու համար ես ուշադրություն եմ դարձնում վարժությունների վրա, և որովհետեւ ուսանողության մի մասը խուսափում է գրատախտակից, ուստի ես մտցրի անստորագիր գրավորների սիստեմը։ Ինչպես փորձը ցույց տվեց, ուսանողությունը չի խուսափում նման աշխատանքներից և այդպիսով կարողանում է մասնակցել ավելի ակտիվ կերպով»²⁸. Իսկ Հարություն Անժուրը նույն թվականին իր «Հմ մոտեցումը առարկային» գեկուցագրի մեջ նշում է. «Լաբորատորիայի համար ես գլխավոր նպատակ եմ դրել ուղղակի ֆիզիկայի օրենքների ուսուցումը և դրանց ստու-

²⁷ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 254, էջ 85։

²⁸ ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 53, թ. 98։

գումը լաբորատորական մեթոդով։ Այսպիսով, մեզ մոտ լաբորատորիան ներկայացնում է մի տեղ, որտեղ գործնականորեն ավանդվում է ֆիզիկայի կուրսը²⁹։ Առարկայական հանձնաժողովները, ուշադիր կերպով քննության առնելով այդ հաշվետվությունները, համապատասխան ուղղություն էին տալիս դասախոսներին և ուսումնական ամբողջ գործընթացին։

Համալսարանի գործունեության առաջին իսկ տարվանից բարձրանում է ուսանողությանը անհրաժեշտ դասագրքերով ու ձեռնարկներով ապահովելու խնդիրը։ Մեծ կարևորություն ներկայացնող այդ հարցը կարող էր լուծվել երկու ճանապարհով՝ ուսումնական համալսարաններում օգտագործվող ձեռնարկների թարգմանությամբ և ինքնուրույն դասագրքերի ու ձեռնարկների ստեղծմամբ։ Երկու միջոցն էլ օգտագործվում է։ 1922 թվականից, երբ հիմնադրվում է համալսարանի ապակետիպը, սկսվում է դասագրքերի թարգմանության և ինքնուրույն ձեռնարկներ կազմելու գործը։ Համալսարանի լավագույն դասախոսներից շատերը գրադղում են դրանով։ Միայն 1922 թվականին հրատարակվում են Մանուկ Աբեղյանի «Համառոտագրություն հայոց գրականության պատմության», Հակոբ Մանանդյանի «Հայաստանի պատմությունը թուրք-թաթարական արշավանքի ժամանակ», Արսեն Տերտերյանի «Հայոց նոր գրականություն», Գուրգեն Էղիլյանի «Աշխատանքային դպրոց», Հովհաննես Նավակատիկյանի «Հանրահաշիվ», «Վերլուծական երկրաշփություն», «Դետերմինանտներ», Ալեքսանդր Հակոբյանի «Ֆիզիկա» ձեռնարկները։ Նույն թվին լուս է տեսնում նաև Վահան Արծրունու «Մարդակազմություն» ձեռնարկի 1-ին (ոսկրաբանություն) և 2-րդ (հոդաբանություն), իսկ այնուհետև՝ 3-րդ և 4-րդ մասերը։ Հաջորդ տարիներին թարգմանվում են Գուտմանի «Ֆիզիկայի հիմունքները» (թարգմ. Դ. Հակոբչանյան), Պոսյեի «Դիֆերենցիալ և ինտեգրալ հաշիվներ» դասընթացը (թարգմ. Ա. Տոնյան), Մեշելերսկու «Ծեսական մեխանիկա» (թարգմ. Դ. Հակոբչանյան), Մըրզեկի «Ուղղագիծ եռանկյունաչափություն» (թարգմ. Ա. Տոնյան), Գրոսհայմի «Բուլյսերի կարգաբանությունը», Կուչների «Հասարակական ձեռքի զարգացումը» ձեռնարկները։ Խորապես զգալով այդ գործի մեծ անհրաժեշտությունը, համալսարանի հմուտ դասախոսները եռանդուն կերպով աջակցում էին ձեռնարկներ գրելու և հայերեն տերմիններ ստեղծելու գործին։ Ավ. Տեր-Պողոսյանը գրում և հրատարակում է «Ընդհանուր կենդանաբանություն», Արշակ Հակոբյանը՝ «Ֆիզիոլոգիա», Ռուբեն Գարբիելյանը՝ «Կենսաբանություն», Սարգիս Արովյանը՝ «Կաթնատնտեսություն» ձեռնարկները։ Երկու մասով հրատարակվում է Լեոփի «Հայոց պատմության նորագույն շրջանը» (համալսարանում կարդացված դասախոսությունները) և այլն։

²⁹ ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 58, թ. 114։

Համալսարանում ուսման տևողությունը բոլոր ֆակուլտետներում նույնը էր: Գյուղատնտեսական, մանկավարժական և ոսցիալ-տնտեսագիտական ֆակուլտետներում այն շորս տարի էր, իսկ բժշկական և տեխնիկական ֆակուլտետներում՝ 5 տարի: Առաջին ուսումնական տարիներին՝ կուրսից կուրս փոխադրելու համար քննություններն ու ստուգարքները տեղի էին ունենում մի քանի անգամ: Սակայն, տեսնելով, որ այդ բազմաքննաշրջան ձեր բացասաբար է անդրադառնում ուսանողության առաջադիմության վրա, համալսարանի վարչությունը որոշում է 1923—24 ուստարվանից կիրառել երկու քննաշրջանի համակարգը՝ գարնանային և աշնանային³⁰: Այնուհետև, կուրսից կուրս փոխադրվելու համար սահմանվում են, այսպես կոչված փոխադրական-նվազագույն քննություններ, ըստ որի՝ բավական էր հանձնել տվյալ կուրսի ուսումնական ծրագրով նախատեսված առարկաների միայն մի մասը: Այսպես գյուղատնտեսական ֆակուլտետի 2-րդ կուրսի ուսումնական ծրագրով անցնում էին 13 առարկա, մինչդեռ 3-րդ կուրս փոխադրվելու համար քննություն էր պահանջվում միայն 8 առարկայից, նույնը՝ նաև 3-րդ կուրսում և այլն: Մեր համալսարանում քննությունների գնահատման բալային համակարգը մտցվել է 1926 թվականին³¹: Պետական քննությունների համար նույնպես սահմանված էր պարտադիր նվազագույն: Օրինակ՝ մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի պետական քննությունների նվազագույնի մեջ մտնում էին հետեւյալ առարկաները՝ գրաբար, քաղաքատնտեսություն, պատմական մատերիալիզմ, ընդհանուր պատմություն, ընդհանուր գրականություն, հայ գրականության պատմություն (գրական մասնաճյուղի համար) և հայոց պատմություն (պատմության մասնաճյուղի համար)³²: Այդ տարիներին գործում էր բրիգադային-լաբորատոր մեթոդ (դալտոն-պլան), որի համաձայն մեկը քննություն էր հանձնում իր բրիգադայի բոլոր անդամների փոխարեն: Այս ամենին վերջ տրվեց, երբ ԽՍՀՄ Կենտգործկոմն իր 1932 թվականի սեպտեմբերի 19-ի որոշմամբ սահմանեց բարձրագույն դպրոցներում սովորելու կայուն կարգ, որով վերացվեցին ինչպես «բրիգադային լաբորատոր մեթոդ», կոլեկտիվ ձևով քննություն հանձնելը, այնպես էլ՝ փոխադրական նվազագույնը:

Համալսարանի գործունեության կարևոր բնագավառներից մեկն էլ հանդիսացել է ուսանողության գաղափարական դաստիարակությունը: Դա հիմնականում իրագործվում էր ուսումնական գործընթացի, առաջին հերթին՝ հասարակագիտական առարկաների դասավանդման ընթացքում:

Երեսնի համալսարանում հասարակագիտական առարկաներ դասա-

³⁰ Տե՛ս համալսարանի «Գիտական տեղեկագիր», № 2—3, 1927, էջ 34:

³¹ Տե՛ս համալսարանի արխիվ, գործ № 253, էջ 26:

³² Նույն տեղում, գործ № 264, էջ 7:

վանդվել են հենց սկզբից: Դրանք տեղ են գտել դեռևս առաջին ուսումնական ծրագրում, որով նախատեսվում էր դասավանդել քաղաքատընտեսություն, սոցիալիզմի պատմություն, փիլիսոփայության պատմություն և այլն: Քաղաքատնտեսությունը կարդում է Հայկ Ազատյանը, սոցիալիզմի պատմությունը՝ Աշոտ Հովհաննիսյանը: 1923 թվականից ավելացվում են մի շարք նոր առարկաներ, այդ թվում՝ նաև դիակետիկական և պատմական մատերիալիզմ, որը կարդում է Հայկ Գյուլի-Քեմյանը:

1924—1925 ուսումնական տարվա սկզբին հաստատվեց հասարակադիտական նոր նվազագույն (առաջինը հաստատվել էր 1921 թ. մարտի 4-ին), որը հոկտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին պարտադրվեց երկրի բոլոր բարձրագույն ուսումնական հաստատություններին³²:

Սոցիալ-տնտեսական դասընթացի այդ նոր նվազագույնի մեջ մըտնում էին հետևյալ առարկաները՝ ՀամԿ(թ)Կ պատմություն և լենինիզմի հիմունքներ, քաղաքատնտեսություն, ԽՍՀՄ-ի պետական և տնտեսական կառավարման հիմունքներ, տնտեսական քաղաքականություն, պատմական մատերիալիզմ, արհմիութենական շարժում³³: Այս ուսումնական ծրագիրը տարբերվում էր նախարդներից նրանով, որ ավելի քաղաքականացված էր, ուներ ավելի կուռ կառուցվածք, ուստի և նրա կենսագործումը ուսանողներին կարող էր տալ պահանջվող քաղաքական գիտելիքների ավելի լայն պաշար: Ավելին, հիշյալ առարկաների դասավանդման վրա հսկողությունը ուժեղացնելու և որակը բարձրացնելու նպատակով, կուսակցության կենտկոմն անհրաժեշտ համարեց սոցիալ-տնտեսական և մանկավարժական բուհերում ստեղծել կուսակցության պատմության, իսկ մյուս բուհերում՝ հասարակական գիտությունների ամբիոնների³⁴: Մինչև 1926 թվականի վերջը երկրում ստեղծվեցին այդպիսի 660 ամբիոններ: Եվ, ինչպես միշտ, մեր հանրապետությունն ընթացել է առջևում: Դեռևս 1924 թ. մայիսի 17-ին համալսարանի կուսակցական բժիշկի ընդհանուր ժողովը վարչության առաջ հարց է հարուցում համալսարանում լենինիզմի ամբիոն ստեղծելու մասին³⁵: Դրահիման վրա մայիսի 29-ին որոշում է ընդունվում՝ լենինիզմ, պատմական մատերիալիզմ և ԲԿ(թ)Կ պատմություն դասավանդելու վերաբերյալ:

Համալսարանի կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպություններն ամեն կերպ նպաստել են այդ առարկաների դասավանդումը լավ հիմքերի վրա դնելուն, այն համոզմամբ, որ հասարակագիտական ա-

³² Տե՛ս «Известия ЦК РКП(б)», М., 1925, № 9, стр. 3.

³³ Տե՛ս «Материалы по высшему образованию», выпуск II, М., 1927, стр. 9.

³⁴ Տե՛ս «Правда», 1924, 29 октября. № 247.

³⁵ Տե՛ս Հքնֆգկ արիրկ, գ. 116, գ. 2, ց. 37:

ուարկաները ուսանողությանը ճիշտ ոգով դաստիարակելու կարևորագույն միջոցներից են: Այդ նպատակով՝ կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպությունները ոչ միայն քննարկում էին քաղաքական առարկաների դասավանդման և յուրացման հարցերը, այլև անցկացնում թեմատիկ-տեսական ժողովներ: Առհասարակ համալսարանում ամեն ինչ արվել է լենինիզմի դասավանդումն ու քարոզությունը ուժեղացնելու համար: 1924 թվականին, երբ տոնվում էր համալսարանի տարեդարձը, լուսավորության ժողովում Ա. Մուավյանը հանդիսավոր նիստի բացման խոսքում հայտարարում է. «Լենինը ոչ թե միայն հեղափոխական, այլև խոր գիտական էր. նա մեր դարի գիտության վերջին խոսքը յուրացրել էր և կապել այդ պրոլետարիատի դասակարգային մարտի հետ: Նա սինթեզն էր մեր դարի գիտության և կոմունիզմի: Կրկնում եմ ու ցանկանում, որ կազմակերպչական շրջանից դուրս գալով՝ Հայաստանի համալսարանն առաջիկա տարիներում կարողանա իր հարկի տակ ավանդվող գիտությունը տաքացնել լենինիզմի կրակով»³⁷, Միանգամայն օրինաշափ է, որ լուսժողովում ծրագրային այսպիսի անսգող պահանջից հետո համալսարանում շեշտակի ուժեղացվում է ոչ միայն հասարակագիտական առարկաների դասավանդումը, այլև մեծ ուշադրություն է դարձվում մյուս առարկաների ոչ այնքան մատուցման որակի, որքան նրանց գաղափարական հագեցվածության վրա: Նշված թվականից՝ մանկավարժական ֆակուլտետի պատմագրական բաժնի առաջին և երկրորդ կիսամյակներում ավանդվում էին «Համեկ(ր)կ պատմություն», «Լենինիզմի հիմունքներ» և «Տնտեսական զարգացման ֆազերը» առարկաները, երրորդ և չորրորդ կիսամյակներում՝ «Քաղաքատնտեսություն», «Թիալեկտիկական մատերիալիզմի ներածություն», «Տնտեսական քաղաքականություն» առարկաները, իսկ նույն բաժնի պատմության ճյուղի 4-րդ կուրսում (5-րդ և 6-րդ կիսամյակ) նորից անցնում էին «Համեկ(ր)կ պատմություն» գործնական ժամերով հանդերձ և «Պատմական մատերիալիզմ»: Իսկ մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական և բնագիտական բաժիններում, գյուղատնտեսական և տեխնիկական ֆակուլտետներում ավանդվում էին՝ «Լենինի ուսմունքը պետության մասին», «Տնտեսական զարգացման ֆազերը», «Համեկ(ր)կ պատմություն» և «Քաղաքատնտեսություն»: Այդ տարիներին սովորած ուսանողները հիշում են, թե ինչպես քաղաքատնտեսության ժամերին, որ կարդում էր Հայկ Ազատյանը մշակույթի տանը, գյուղատնտեսական և տեխնիկական ֆակուլտետների համար միացյալ, դասախոսություններն անցնում էին արտակարգ աշխույժ ու հետաքրքիր և դասը վերջանալուց հետո, երկար ժամանակ դեռ շարունակվում էր զրույցը ուսանողներին զրադեցնող այլևայլ հարցերի շուրջ:

³⁷ «Խորհրդային Հայաստան», № 69, 25-ը մարտի 1924 թ.:

Համալսարանի ուսումնական և գիտական աշխատանքի բարելավման, պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ուսանողության «գաղափարական-քաղաքական դաստիարակության» գործում վճռական դեր էր կատարում համալսարանի կուսակցական կազմակերպությունը (Կուսաքչություն): Ինչ(ը)կ Կենտկոմը 1925 թվականի հունվարին, քննարկելով բուհերում կուսակցական աշխատանքի դրվածքը, բարձրագույն դպրոցների կուսակցական կազմակերպություններից պահանջում է՝ վճռականապես բարելավել ուսանողության քաղաքական դաստիարակությունը և ավելի ուժեղացնել կապը անկուսակցական ուսանողների հետ³⁸: Առաջին շըրջանում համալսարանի կուսաքչությունը կազմված էր հիմնականում ուսանողներից և աճում էր բավականին արագ: 1922 թվականի դեկտեմբերին նա արդեն ուներ 40 անդամ և 16 թեկնածու, իսկ մեկ տարի հետո՝ 53 անդամ և 8 թեկնածու³⁹: 1924 թվականին, ընծեռված արտոնությունների շնորհիվ, համալսարան են ընդունվում 23 կոմունիստ և 35 կոմերիտական, 1925 թվականին՝ 20 կոմունիստ, 52 կոմերիտական, իսկ 1926 թվականին՝ 38 կոմունիստ, 84 կոմերիտական⁴⁰, 1929—30 ուսումնական տարում համալսարանի կուսակցական կազմակերպությունը արդեն ուներ 152 անդամ-թեկնածու, որոնցից 26-ը դասախոսներ էին: Համալսարանի գործունեության առաջին տարիներին կուսակցական կազմակերպությունը նույնպես ապրում էր կազմակերպշական շրջան և, ծանոթ վիճելով բարձրագույն դպրոցի աշխատանքի առանձնահատկություններին ու մեթոդներին, հանդիպում էր բավական դժվարությունների, որոնց հաղթահարումով աստիճանաբար փորձ էր կուտակում բոլոր բնագավառներում: Կուսակցական բջիջը քննության էր առնում և լուծում համալսարանի կյանքի հետ կապված համարյա բոլոր հարցերը: 1927 թվականին առանձին ֆակուլտետներին կից կազմակերպվում են նույնիսկ կոմֆրակցիաներ, որոնք կոչված էին աշալրջորեն հետևելու քաղաքական անցուղարձին և ըստ այդմ տնօրինելու ֆակուլտետների աշխատանքը:

Հենց այդ շրջանում հրապարակ նետվեց Տրոցկիզմի ուրագավորությունը թշնամիներից մասին վարկածը, որոնք իրեն թե երիտասարդության մեջ (հատկապես բուհական) ստեղծում էին հակապետական տրամադրություններ և օգտվելով տնտեսական ծանր կացությունից, փորձում էին սասանել կուսակցության միասնությունը, երկիրը շրջել դեպի հետ:

Տրոցկիզմին վերագրվող նման մեղադրանքները, բնականարար, ստիպում էին որոնել ու գտնել «թշնամու կերպար»: Այս պարագայում

³⁸ Տե՛ս «Известия ЦК РКП(б)», 1925, № 6, стр. 3—4,

³⁹ Տե՛ս ՀՔԿՓՊԿ արխիվ, ֆ. 116, գ. 1, գ. 16, թթ. 1, 8:

⁴⁰ Նույն տեղում, ֆ. 116—2, գ. 4, թ. 14:

Համալսարանը շէր կարող բացառություն կազմել, մանավանդ, որ կուս-բջի անդամներից շատերը կյանքի դպրոց անցած մարդիկ էին և սե-փական կենսափորձից գիտեին, թե ինչ է նշանակում կուսակցության պահանջներից շեղվելը: Այս էր պատճառը, որ «վերեկց» պարտադրված այդ քաղաքական կամպանիան, ինչպես ամենուր, համալսարանում ևս, անցավ «մեծ հաջողությամբ»: Դա ունեցավ իր ողբերգական հետևանք-ները և անհիմն ու հանիրավի տուժեցին շատ ազիվ մտավորականներ:

1924 թ. նոյեմբերի 29-ին, կուսրջի ընդհանուր դոնիքակ ժողովը, որին մասնակցում էին նաև բանֆակի, հրատարակչության և լուսող-կոմատի կոմունիստները, քննարկեց Ա. Մոռավյանի «կեննինի՞զմ», թե՝ տրոցկիզմ» գեկուցումը և միաձայն դատապարտելով Տրոցկու ելույթն ու տրոցկիզմը, միահամուռ ու ամբողջովին հավանություն տվեց կու-սակցության Կենտրոնական կոմիտեի բանաձեկինչնա⁴¹: Դա դիտվեց որ-պես համալսարանի կուսրջի քաղաքական հասունության և Կենտրոնա-կան կոմիտեի շուրջ նրա կուռ համախմբվածության փայլուն վկայու-թյուն: Ի դեպ, այդ ժամանակ համալսարանի կուսրջի քարտուղարը տեխնիկական ֆակուլտետի ուսանող, 1917 թ. կուսանդամ Աշոտ Մե-լիքջանյանն էր:

Գործը, սակայն, դրանով շավարտվեց: Կատարվածը համարելով անբավարար, ՌԿ(Բ)Կ 13-րդ համագումարը պահանջեց Կենտկոմից շշատ մեծ ուշագրություն դարձնել բուների աշխատանքի բարելավման վրա»⁴²:

Թրանից հետո, Կենտկոմի ցուցումով, բուներում անցկացվեց կու-սակցական բջիջների կազմի ստուգում: Կուսակցական զտում կատար-վեց նաև համալսարանում⁴³: Ստուգվեց պրոֆեսորադասախոսական կազ-մը:

1926 թվականի դեկտեմբերին, համալսարանի կուստողովը, լսելով երևանի կուսաքաղկոմի քարտուղար Արամ Շահգելզյանի գեկուցումը՝ Համկ(Բ)Կ 15-րդ կոնֆերանսի արդյունքների մասին, կրկին անգամ միա-համուռ հավանություն է տալիս կոնֆերանսի որոշումներին և խիստ դատապարտում «օպոզիցիոն ըլոկի» ֆրակցիոն գործունեությունը: Այս-պիսով՝ համալսարանը, նրա կուսազմակերպությունը ապրում էին ոչ միայն հանրապետության առօրյայով, այլև երկրի քաղաքական անցու-դարձով, «զբրմորեն» արձագանքում կառավարության ու կուսակցու-թյան բոլոր միջոցառումներին, պաշտպանելով նրա քաղաքական գլխա-վոր գիծը: Տրոցկիստների և «հակակուսակցական» այլ խմբերի դեմ մըղ-վող պայքարը համալսարանում տարվում էր ամենայն վճռականությամբ: Այդ առթիվ բանավեճերն ու ժողովները անցնում էին սուր քննադատու-

⁴¹ ՏԵ՛ս ՀՔԿՊԿ արխիվ, ֆ. 116, գ. 2, թ. 85:

⁴² «ՍՄԿՊ-ն բանաձեկերում և որոշումներում», 1954, 1-ին մաս, էջ 568:

⁴³ ՏԵ՛ս ՀՔԿՊԿ արխիվ, ֆ. 116/2, գ. 1, թ. 13 և ֆ. 116, գ. 2, թթ. 44—45:

թյան լարված մթնոլորտում։ Համալսարանի կուսրջիջը միաժամանակ պայքար էր տանում այսպես կոչված ազգայնականության ու ազգային սահմանափակության կարծեցյալ դրսեորումների դեմ, հատուկ ուշադրություն դարձնելով պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ուսանողության «ինտերնացիոնալ» դաստիարակությանը։ 1920-ական թվականներին համալսարանի կուսրջիջը իր ժողովներում հաճախակի քննարկում էր նաև տեսական հարցեր, օրակարգի նյութ դարձնելով կուսակցության պատմությանը և հեղափոխական շարժումներին վերաբերող այնպիսի թեմաներ, որոնք դաստիարակչական առումով մեծ նշանակություն ունեին։

Այդ աշխատանքի ծավալման համար մեծապես օգտագործվում էր մամուլը։ 20-ական թվականներին համալսարանի գրավոր խոսքի հիմնական աղբյուրը պատի թերթերն էին, որոնք 1924-ից սկսած՝ լույս էին տեսնում ամիսը 2 անգամ⁴⁴, իսկ 1924 թ. մարտին լույս է տեսնում ուսանողական խորհրդի օրգան «Նոր ուսանող» ամսագրի 80-ի չշանոց միակ համարը։ 1929-ին՝ Արմեն Սարգսյանի խմբագրությամբ, լույս են տեսնում «Նոր կազմեր» երկշաբաթաթերթի ապակետիպ 3 համարները (որոնք հետաքրքիր նյութեր են պարունակում բուհի աշխատանքի մեթոդների և առօրյայի մասին)։⁴⁵ Համալսարանի կուսակազմակերպությունը, իհարկե, մտահոգված էր, որ հրատարակվող թերթերը լինեին գաղափարապես հագեցված և առավել չափով նպաստեին կոլեկտիվի, առաջին հերթին ուսանողության, քաղաքական դաստիարակությանը։

Իր քաղաքական-գաղափարական գործունեության մեջ կուսակազմակերպությունը առանձնակի ուշադրություն էր դարձնում կոմերիտմիության աշխատանքին, մանավանդ, որ շատ կուրսերում շկային կոմունիստներ։ Ուրեմն՝ պետք էր կոփել նախ և առաջ կոմերիտական կազմակերպությունը, որի հուսալի աշխատանքով էր պայմանավորվում նաև ուսանողության գաղափարական դաստիարակությունը։

Ուսանողության ընդհանուրը, առանձնապես նրա գեղագիտական ու ֆիզիկական դաստիարակության, ինչպես նաև գեղարվեստական ինքնազործունեության կազմակերպման գործում խոշոր դեր է կատարել արհմիութենական կազմակերպությունը, որի մասին խոսվել է «Ուսանողությունը» բաժնում։ Իսկ դասախոսական և օժանդակ կազմի արհմիությունը հիմնադրվել է ավելի վաղ՝ 1920 թվականի դեկտեմբերի վերջին, իր մեջ ընդգրկելով 15 դասախոսների և այլ աշխատողների⁴⁶։ Տեղ-

⁴⁴ Կուսրջի բյուրոն 1924 թ. փետրվարի 12-ին լսել է համալսարանի պատի թերթի խմբովի նախազահ նախիրի Զարյանի զեկուցումը և որոշել համալսարանում պատի թերթ հրատարակել 2 շաբաթը մեկ անգամ (տե՛ս ՀՔԿՓՊԿ արխիվ, ֆ. 116, գ. 8, թ. 12)։

⁴⁵ Համալսարանում բազմատիրած թերթ սկսել է հրատարակվել 1938 թ. սեպտեմբերից՝ «Հարվածային ուսանող» վերատառությամբ։

⁴⁶ Տե՛ս ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 122, գ. 376, թ. 29։

ԻՐԱՎԱՏԵՍԱՆԳԻՏԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ՀՕԽՆԵ ՌԴՊԱՅԱՐԱՆ

ԹԱՐՅԱՆՈՒ ԱՐԴՅԱՎԵՔՑԱՆ

ՀՕԽՆԵ ՉՈԽԲԱՐԱՆ

ՀՈԽՆԵ ԳԱԱԲԱՆ

Դրավագունդեսագիտական ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1926 թ.)

Առաջին շրջամ (ձախից) Ա. Օհանյան, Բ. Վարդապարյան, Գ. Գրիգորյան, Վ. Զալյոյան, Ե. Ավետիսյան, Վ. Բաղդալյան, Կ. Գործունյան, Ա. Արարայան, Ն. Շոյտյան, Գ. Խաչատրյան, Վ. Խոյեցյան: Երրորդ շարքում—Ա. Մելիքյան, Ա. Բեկնազարյան, Օ. Սարգսին-Բեկյան, Վ. Անանյան, Հ. Գալիկյան, Գ. Չուրարյան, Ա. Ղարիբամյան, Վ. Թշոտիք, Լ. Նիկողոսյան, Ա. Նիկողոսյան, Ս. Կիրակոսյան: Երրորդ շարքում Կ. Վարդանյան, Ս. Բարսեղյան, Մ. Կարապետյան, Լ. Վարդունի, Վ. Հախվերդյան, Հ. Եսայան, Նեկտար, Հ. Հովհաննիսյան, Ն. Մելիք-

Հովսեփյան, Գ. Մալենցյան, Օ. Իլյաշևիչ, Գ. Սողոմոնյան, Մ. Սաֆարյան, Գ. Բարսեղյան, Լ. Շահրազյան: Չորրորդ շարքում—Մ. Անյան, Վ. Արարեկյան, Ա. Ղուկասյան, Կ. Ստեփանյան, Գ. Խարապետյան, Օ. Հովհակիմյան, Հ. Ռաշիդյան, Ն. Թորմաջյան, Լ. Ղուկասյան, Հ. Շուրարյան, Գ. Բանդորյան, Զառակելյան, Ե. Դեկյան, Ս. Մատիկնեան, Պ. Տեր-Ղազարյան, Խ. Զառակելյան, Բ. Ավազյան: Հինգերրորդ շարքում—Ա. Շահրազյան, Լ. Ավետիսյան, Մ. Սուրիասյան, Գ. Մատուրյան, Հ. Մելիք-Թանգյան, Ա. Բեգլարյան:

ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

Ակադեմիկոս
Ալեքսանդր ԹԱՄԱՆՅԱՆ

Շաբաթպատճեն
ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԲՈՒՐՅՈՒՄՅԱՆ

Համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտները ղիպումային աշխատանքի ժամանակ (1927 թ.). ձախից՝ Հովհաննես Մարգարյան, Ռուբեն Հակոբյան, Մարկ Գրիգորյան, Աշոտ Մարտիրոսյան, Ակերսանդր Հովհաննիսյան, Արևել Անարոնյան, Սամվել Սաֆարյան:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ՍԱՐԳԻՒՄ ԱԲՈՎՅԱՆ

ՀՈՎԼԱԿԻՄ ԲԵԴԵԼՅԱՆ

ԳԵՎՈՐԳ ԳՐՋԵԼՅԱՆ

ՍԻՔԱՅԵԼ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի առաջին շրջանավարտներն իրենց դասախոսների հետ (1925 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Գ. Գրձելյան, Լ. Ռոտինյանց, Հ. Գյուլի-Քեմյան (պոլուեկտոր), Պ. Քալանթարյան (դեկան), Հ. Հովհաննիսյան (ոնկտոր), Ստ. Ղամբարյան, Մ. Թումանյան, Գ. Արեշյան (տնտ. գծով պրոռեկտոր): Երկրորդ շարքում—Հ. Բեդելյան, Խ. Երիցյան, Հ. Նավակատիլյան, Յ. Խանզադյան, Ա. Պետրոսյան,

Ա. Օրդոյան, Վ. Մկրտչյան, Ա. Սարդարյան, Ք. Նիկողոսյան, Ս. Խաչատրյան, Ն. Խամակյան, Մ. Խաչվանյան, Պ. Հերիմյան: Երրորդ շարքում—Հ. Փիրումյան, Մ. Բարաջանյան, Ա. Խաչվանյան, Մարկոս (համալսարանի այցու պահակը), Ա. Հովսեփյան, Լ. Բիշարյան, Գ. Ալոյան, Ն. Մալաթյան:

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետի արիկուի կազմը (1928 թ.)

Կազմած են ձևից՝ Ս. Կարպովսան, Ե. Ղազարյան, Լ. Հանուրյան, Ա. Մակերտչյան, Գ. Վավթառն: Նստած են՝ Օ. Աբե-սահման, Ա. Փարսպանյան, Վ. Սահարյան, Շ. Բարիկյան, Բ. Խոջյան, Վ. Կոտորյան, Ա. Պետրովյան:

կոմի նախագահի պարտականությունները կատարել է գրադարանապետի օգնական Մուշեղ Խաչվանքյանը: 1921 թ. ապրիլի վերջերին տեղի է ունենում արհմիութենական կազմակերպության ընդհանուր ժողով և արհկոմի նոր կազմում ընտրվում են Արշակ Տոնյանը, Գրիգոր Չուբարյանը, Հակոբ Մանյանը, Հովհաննես Նավակատիկյանը և ուրիշներ: Արհմիութենական կազմակերպությունն այդ շրջանում հիմնականում զբաղվում էր աշխատակազմի անդամների նյութական-կենցաղային պայմանների բարելավման հարցերով:

Համալսարանում կատարվող ուսումնադաստիարակչական աշխատանքների մասին փոքրիշտե գաղափար կազմելու համար անհրաժեշտ է ծանոթանալ նաև նյութատեխնիկական այն պայմաններին, որոնց մեջ ընթացել է նրա գործունեությունը: 1920 թ. դեկտեմբերին, համալսարանի վերաբացման ժամանակ, մենք անցյալից նյութական շնչին ժառանգություն ստացանք: Միակ շոշափելին՝ նախկին սեմինարիայի շենքըն էր, այն էլ՝ անմիխիթար վիճակում, վերածված գինվորական հիգանդանոցի: Այնպես որ, նորաբաց համալսարանն իր գործունեությունն սկսում էր նյութատեխնիկական շատ աղքատիկ պայմաններում: Զիային լաբորատորիաներ, կարինետներ, գրադարաններ, արհեստանոցներ, գործնական աշխատանքի համար անհրաժեշտ սարքավորումներ, չէին բավարարում լսարանները:

Երեանն այն ժամանակ փոքր քաղաք էր: Ուսուցչական սեմինարիան, որտեղ տեղափորկեց համալսարանը, քաղաքից դուրս ու կարված մի շենք էր: Թժկական ֆակուլտետի բացումն ավելի մեծ դժվարություններ ստեղծեց: Անհրաժեշտ էր ունենալ դիահերձարան, կլինիկաներ, լաբորատորիաներ և այլն:

Ժողովրդական համալսարանի առաջին ուսումնական տարվա աշխատանքային անբավարար պայմանների և իր ստացած մռայլ տպավորությունների մասին է պատմում բժշկական ֆակուլտետի հիմնադիր դասախոսներից մեկը՝ Վահան Արծրունին. «Համալսարանի բակում գտնվում էր նախկին հիվանդանոցի լվացքատունը՝ մի քանի ցածրիկ սենյակներ, նրանց կից՝ ձախ թէին, ախոռն ու կառապանի սենյակը, որի կտրին դրված էր խոտի դեզը, իսկ ախոռատան առջև բարձրանում էր ձիերի աղբակույտը՝ ծածկված ձյունով: Լվացքատան սենյակներից մեկը վերածվեց լսարանի, իսկ երկուսը հատկացրին հերձարանին: Նրանցից մեկը ծառայում էր և իրեւ հերձարան, և իրեւ դիականոց, այնպես որ, մենք պետք է աշխատեինք անտանելի գարշահոտության, մթության և խոնավության մեջ: Դռներն ունեին լայն ճեղքեր, լուսամուտները ջարդված էին, տանիքը երկու տեղից ծակ էր, որտեղից երևում էր երկինքը: Համալսարանի հին շենքի ստորին հարկում մի աղտոտ ու մութ սենյակ կար, մեջը դրված մի քանի աշակերտական թեք սեղաններ և մի փոքրիկ գրատախտակ: Այդ սենյակում սկսեցի կարդալ առա-

ջին դասախոսությունը: Ուսանողներից մեկը մի նավթի լամպ ճարեց, որի ապակին ջարդված էր ու ծխում էր: Լամպը գնելու սեղան չկար և ուսանողներից մեկը բռնել էր այն իր ձեռքին»⁴⁷:

Հայաստանի կառավարությունը, ոչ մի զոհողության առաջ կանգ շառնելով, ամեն ինչ անում էր համալսարանը կարճ ժամանակամիջուցում նեղ վիճակից հանելու համար: Մայր բուհին մեծ օգնություն են ցույց տալիս ՀԽԱՀ ժողունակորհը, պարենային և առողջապահության ժողկոմատները, հատկապես գործական պարապմունքների համար նյութական բազա ստեղծելու, անհրաժեշտ լարորատորիաներ ու արհեստանոցներ հիմնելու գործում: Եվ վիճակը հետզհետե փոխվում է:

Համալսարանի նկատմամբ կառավարության հոգատարությունը դրսերվել է նախ և առաջ նրա բյուջեի անշեղ աճի մեջ, որն իր հերթին նպաստել է համալսարանի գործունեության ծավալմանը: 1921—22 ուս. տարում համալսարանը նույնիսկ իր հաստատված բյուջեն և հաշվապահությունը շի ունեցել: Ֆինանսական հաշիվներով զբաղվել է լուսավորմատի համապատասխան բաժինը: Իսկ քաղաքացիական կոփվների և երկրի ծանր վիճակի հետևանքով՝ արժույթի կուրսի անկումը հնարավորություն շի տվել ոչ միայն բյուջե ստեղծելու, այլև նրա ճշգրիտ հաշվարկի համար:

Այնուամենայնիվ, զանազան վարկերից գոյացած գումարները վերածելով շերպոնեցի, կարելի է սահմանել, որ ամբողջ տարվա բյուջեն 10—12 հազար ռուբլուց շի անցել⁴⁸:

1922—23 ուս. տարում համալսարանն արդեն ուներ իր հաստատված բյուջեն, որը կազմել է 49,216 ռ. 15 կոպեկ: Դրանից աշխատավարձ՝ 37,895 ռ. 63 կոպեկ, ուսումնական ծախսեր՝ 4,601 ռ., տպագրական ծախսեր՝ 3,586 ռ.: Հաջորդ ուսումնական տարում այն համարյա կրկնապատկվել է՝ համելով 95,012 ռ., որից միայն աշխատավարձ՝ մոտավորապես 49,000 ռուբլի: Այնուհետև կառավարությունը տարեցտարի հետևողականորեն ավելացնում է համալսարանին արամադրվող միջոցները: 1925—26 ուստարում բյուջեն արդեն դառնում է 288,216 ռուբլի՝ մոտավորապես 6 անգամ ավելի, քան երկրորդ տարում: Բացի բյուջեադային գումարներից, համալսարանը ունենում էր նաև զանազան արտարյուջեադային գումարներ, որոնք ստացվում էին տարբեր կազմակերպություններից, տնտեսական հիմնարկներից, երթեմն՝ առանձին անհատների նվիրատվություններից:

Համալսարանի բյուջեի, աշխատավարձի և թոշակի աճը ըստ տարիների ներկայացնում է հետևյալ պատկերը.

⁴⁷ «Հոկտեմբեր-նոյեմբեր» տարեգիրք, 1932, էջ 484—485:

⁴⁸ Տե՛ս «Եղբարդային Հայաստան», № 28, 5-ը փետրվարի, 1927 թ.:

Ուսումնական տարի	Բյուջեով հատկացված գումարը (Հ. ռ.)	Որից		Մանրթություն
		աշխատավարձ	Բոշակ	
1920—21—22	մոտ 10—12.000 ռ. (համալսարանը հաստատված բյուջե չի ունեցել)			
1922/23	49,216—14	37,895	50 Բոշակառու	ՀՍԽՀ ժողովադիմությունից հատուկ ֆոնդից նույն ֆոնդից
1923/24	95,012—12	48,764	51 Բոշակառու	
1924/25	174,802—16	96,017—18	19,975	
1925/26	288,216	150,231	34,150	
1926/27	419,552	218,760	35,250	
1927/28	684,799	338,889	60,320	
1928/29	887,664	400,340	79,500	
1929/30	1,202,538	473,318	98,200	

Այս տվյալներից երկում է, որ եթե համալսարանի առաջին հինգ տարիների բյուջեով նախատեսված գումարը կազմել է 617,246 ռ. 44 կոպ., ապա միայն 1927—28-ի բյուջեն եղել է ավելի քան 684,799 ռ., իսկ 1929—30-ը երկու անգամ ավելի, քան 1922—1926 թթ. միասին վերցրած: Համալսարանին հատկացվող գումարների աճը իր արտահայտությունն է գտնում նաև մեկ ուսանողի վրա ընկնող ծախսերի մեջ: Այսպես՝ եթե 1921—22-ին մեկ ուսանողի վրա ծախսվել է 29 ուսումնական այն հասել է 2523 ուսումնական այն անգամ ավելի է, քան 1925—26 և 87 անգամ ավելի, քան 1921—22 ուսումնականը: Բյուջեի հիմնական մասը աշխատավարձի ֆոնդն էր: Համալսարանը կահավորելու և շինարարական աշխատանքների համար հատկացվող շատ գումարներ բյուջեի մեջ չէին մտնում⁴⁹: Համալսարանը աճում ու զարգանում էր շափազանց արագ: Նոր Փակուլտետների հիմնումը, ուսանողության աճը, ավելի բարձր կուրսերի հագեցած ծրագրերը առաջադրում էին նոր առարկաներ, որոնք իրենց հերթին հրամայաբար դնում էին համապատասխան ամբիոնների, լաբորատորիաների, կարիքնետների ու արհեստանոցների ստեղծման անհրաժեշտությունը:

⁴⁹ Տվյալները բերվում են՝ 1921—1926 թթ. ըստ համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 1927 թ. № 2—3-ի, 1927—1929 թթ.՝ ըստ «Նոր կադրեր» երկշաբթաթերթի 1929 թ. № 1-ի և համալսարանի արխիվի № 265 գործի: ՀՍԽՀ ժողովադիմությունից 1923 թ. նոյեմբերի 13-ի որոշմամբ, լուսավորության ժողկոմատի հիմնարկություններում՝ այդ թվում և համալսարանում, ժամանակավորապես սահմանվում է ուսման վճար (բացի աշխատավորակն տարրերից): Դրանից ստացված գումարները թողնվում են համալսարանի տրամադրության տակ, ուսումնական կարիքների համար (տե՛ս «Եղորհրդային Հայաստան», № 270, 4-ը դեկտեմբերի, 1923 թ., կամ՝ «Դեկտեմբերի 4 որոշումների հավաքածու», 1923, № 9, էջ 2):

Համալսարանի վարչությունը՝ Հայաստանի կառավարության, պարենային ու առողջապահության ժողկոմատների և ժողտնտիպորհի օժանդակությամբ, գործնական պարապմունքներ անցկացնելու համար սկըսում է հիմնել քիմիայի, ֆիզիկայի լաբորատորիաներ, անատոմիայի, հանքաբանության կարինետներ, մեխանիկական արհեստանոց և այլն: Վերանորոգումներ կատարելու և արհեստանոցներն ու կարինետները կահավորելու համար որոշ հնարավորություն է ստեղծվում, երբ 1922—23 ուստարում ՀՍԽՀ ժողկոմխորհի միջնորդությամբ Անդրժողկոմխորհը 25,000 ոռուրի (Հերվոնեց) է բաց թողնում Երևանի համալսարանին⁵⁰:

Համալսարանի առաջին լաբորատորիաներից մեկը վերլուծական քիմիայի լաբորատորիան էր, որը հիմնադրվեց 1922 թ. նոյեմբերին, համալսարանի դասախոս Ստեփան Ղամբարյանի նախաձեռնությամբ ու ջանքերով: Այդ լաբորատորիան սկզբում ուներ միայն որակական անալիզի, հետազոտման և ստեղծվում է նաև քանակական անալիզի բաժանմունք: Այդտեղ պարապում էին գյուղատնտեսական, մանկավարժական և բժշկական ֆակուլտետների ուսանողները: Լաբորատորիայի կարգավորման և աշխատանքների ծավալման գործում ջանք չի խնայել նաև համալսարանի դասախոս, քիմիկոս Լեոն Ռոտիկիյանցը: Ստ. Ղամբարյանի, Լ. Ռոտիկիյանցի և նրանց շուրջը համախմբված երիտասարդների եռանդուն աշխատանքի շնորհիվ, քիմիական լաբորատորիան հարստանում է նոր սարքավորումներով ու նյութերով, որը բավականաշափ հեշտացնում է այդ առարկայի դասավանդումը:

Համալսարանի առաջին աշխատանոցներից մեկն է նաև ֆիզիկայի լաբորատորիան, որը ևս ստեղծվել է 1922 թվականին, Հարություն Զերոտարյանի (Անժուրի) անխոնց ջանքերով ու անձնվեր աշխատանքով: Նրա աշքից չի վրիպել ոչ մի իր և գործիք, որը կարող էր պետք գալ ֆիզիկայի աշխատանոցին: Ականատեսները պատմում են, որ այդ լաբորատորիան սկզբնական շրջանում Անժուրին ծառայել է նույնիսկ որպես ննջարան ու սեղանատուն: Նա այդուց հավաքած խոտն ու ժառերի ճյուղերը իր համար անկողին էր դարձնում և այժենականով ծածկվելով, քնում հենց լաբորատորիայում:

Համալսարանի վարչությունը 1925 թ. Հ. Անժուրին գործուղում է արտասահման (Փարիզ) ֆիզիկայի լաբորատորիայի համար անհրաժեշտ սարքավորումներ ձեռք բերելու: Նա այդ հանձնարարությունը կատարում է բացառիկ բարեխողնությամբ⁵¹, Համալսարանի ղեկավարությունը օգտագործում էր բոլոր հնարավորությունները իր լաբորատորիաները, կարինետները, արհեստանոցներն ու աշխատանոցները կահավորելու:

⁵⁰ Տե՛ս պետական արխիվ, ֆ. 113, գ. 3, թ. 28 և «Նոր կադրեր» երկշաբաթաթերթ, պետհամալսարանի օրգան, 1929, թ. 1, էջ 5:

⁵¹ Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ թ. 284:

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ՍՊԻԼԻԴՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄՍԱՐԻՄԱՆ
Առաջին դեկան

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՔԵԶԵԿ
Դեկան

Բժ. ՎԱՀԱՆ ԱՐՄՐՈՒՆՈՒ
առաջին պարապմունքը Բամալսարանի թժկական
ֆակուլտետում՝ 1922 թվականի մարտին

Համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի առաջին շշանավարտներն իրենց դասախուների հետ (1927 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Վ. Սողոմոնյան, Լ. Հարությունյան, Բ. Սատվածատրյան, Հ. Գրիգորյան, Ա. Մելիք-Աղամյան (աղջնակը), Վ. Միքայելյան, Ա. Միրզոյան, Ա. Թարխանյան, Հ. Ազատյան: Երրորդ շարքում՝ պրոֆեսորներ՝ Հ. Գարրիսյան, Հ. Կանայանց, Խ. Արյինյանց, Ա. Արզումանյան, Հ. Քեշեկ, Ա. Մելիք-Աղամբան, Ա. Հակոբյան, Լ. Հովհաննիսյան, Գ. Արեցյան: Երրորդ շարքում՝ Ա. Բարձրյան,

Գ. Աղբալյան, Վ. Սահոյան, Մ. Բալասանյան, Գ. Մեծականյան, Օ. Արարյան, Գ. Մարգարյան, Վ. Բուղալյան, Մ. Մարգարյան, Բ. Սայադյան, Ա. Հարությունյան, Մ. Եղյան: Չորրորդ շարքում՝ Ա. Շամիլյան, Ա. Մանվելյան, Հ. Խոշաներյան, Հ. Պարիքչանյան, Գ. Խաճակյան, Ա. Մարգարյան, Ա. Աղաջանյան, Ա. Զանոյան, Մ. Մարգարյան: Հինգերրորդ շարքում՝ Ա. Գողովան, Գ. Մարգարյան, Ա. Սահակյան, Գ. Մուշեղյան, Վ. Ավագյան:

Համբարձումի Ֆեկուրգիայի լարտատորիայի վարչութեան է. Հարդարադան (կենտրոնում) իր աշ-
խոռութեանի մես: Նստած են (ձախից) Պ. Բարսեղյան, Գ. Մուշիլյան, Կանգառանի եց. Ք.
Գօջանյան, Հ. Հովհաննիսյան, Ա. Սարգսյան, Ա. Անդրանիկյան (1929 թվական):

նոր սարքավորումներով հարստացնելու համար: Հետաքրքրական է այն փաստը, որ 1926 թվականին, Կոպենհագենում գտնվելու ժամանակ, Երեւանի պետական համալսարանի լաբորատորիաների համար սարքավորումներ է ձեռք բերել և ուղարկել անվանի ֆիզիոլոգ, այն ժամանակ Լենինգրադի բժշկական ինստիտուտի պրոֆեսոր Լենոն Օրբելին: ՀՀ պետական արխիվում պահպանվել է համալսարանի կողմից լ. Ա. Օրբելու «ամար՝ Դանիայում խորհրդային առևտրական ներկայացուցչությանը դարձած լիազորադրի պատճենը⁵²:

Թժիկ Վահան Արծրունու ղեկավարությամբ համալսարանում 1922 ստիդզեց նկարագրական անատոմիայի աշխատանոցը: 1925 թվանին, ակադեմիկոս Ալ. Թամանյանի նախագծով՝ սկսվում է անատոմիումի նոր շենքի կառուցումը: Համալսարանի տարեդարձին նվիրված անդեսի ժամանակ՝ ուեկտոր Հ. Հովհաննիսյանը դիմելով առաջին շըրտավարտներին, ասում է. «Կավարտեն մի քանի տարուց հետո և այն իշխուրը, որոնք եկող սեմեստրից աշխատելու են մեր այժմյան հոգակապ անատոմիկումում, իր լուսավոր սենյակներով, իր երկշերտ երկաթբետոնյա հատակով, իր էլեկտրական բարձրաքարշով, շոգեվառարաններով, սառնարաններով ու թանգարաններով: Հարկավ, այդ շրջավարտները մեծ ակնածությամբ հիշեն այն ուսանողներին, որոնք առապել են մեր համալսարանի այժմյան գոմին կից, նախնկին սեմիարիայի լվացքարանի շենքի ցուրտ ու խոնավ հերձարաններում, բայց և այնպես, ամենայն բարեխնդությամբ պատրաստվելով իրենց ստուգումներին ու քննություններին»⁵³: Եվ իրոք, նոր անատոմիկումի կառուցումը շատ նպաստեց համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի ուսումնագիտական աշխատանքներին:

1922 թվականին հիմնադրվում է նաև ֆիզիոլոգիայի լաբորատորն: Այդ գործում մեծ դեր է կատարել թժ. Արշակ Հակոբյանը: Նույն անում Տիգրան Մուշեղյանը կազմակերպում է կենդանիների ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան, իսկ թժ. Գրիգոր Հայրապետյանը՝ հյուսվածարանական լաբորատորիան: Հետագա ուսումնական տարիների ընթացքում ստեղծվում են նաև ֆիզիոլոգիական քիմիայի (հիմնադրել է կոր Հովհաննիսյան՝ 1925 թ.), դեղագործության (հիմնադրել է Գրիգոր Մեդնիկյան՝ 1925 թ.) լաբորատորիաներ, ինչպես և մի շարք այլ շխատանոցներ ու արհեստանոցներ, որոնցից յուրաքանչյուրի բացումը լարեր իրադարձություն էր ուսանողության ու պրոֆեսորադասախոսական կազմի կյանքում:

Ուսումնաօժանդակ հաստատությունների մեջ իր ուրույն տեղն ուներ բնապատմական թանգարանը, որը հիմնադրվել է 1922 թ. սեպ-

52 Տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 20, ց. 1, գ. 85, թ. 18:

53 «Խորհրդային Հայաստան», № 28, 5-ը փետրվարի, 1927 թ.:

տեմբերին, ուսանողների բնագիտական առարկաների գործնական աշխատանքները կազմակերպելու և Հայաստանի բնական պայմանների դիտական ուսումնասիրման նպատակով⁵⁴: Այն ուներ երկրաբանական-էսքաքանչական, բուսաբանական ու կենդանաբանական բաժիններ և մեծ հարսաւորություն էր համալսարանի համար: Դեռևս 1921 թ., Պ. Քալանթարյանի և Ավ. Տեր-Պողոսյանի միջնորդությամբ, լուսողկոմատը համալսարանի համար գնում է Մալյուժենկոյի միջատարանական եզակի հավաքածուն: Բուսական և կենդանական հավաքածուներ են ձեռք բերվում նաև Թիֆլիսից: Թանգարանի հարստացմանը նպաստում են գիտական արշավախմբերը: 1923 թվականին թանգարանը մասնակցում է Մոսկվայում կազմակերպվող գյուղատնտեսական ցուցահանդեսին: Այնտեղ ցուցանմուշներ ուղարկելու համար ստեղծվում է արշավախումբ, որի մեջ մտնում են Թիֆլիսից և այլ քաղաքներից հրավիրված մասնագետներ: Նրանք թանգարանի վարիչ Շեկովնիկյանի հետ միասին հավաքում են Սևանա լճի շրջակայքի բուսական տեսակների նմուշներ, որոնք մնում են համալսարանին: Գիտական արշավախմբեր են կազմակերպվում նաև 1924 թվականին դեպի Արագած, 1925 թվականին՝ պրոֆեսոր Նովոպահկրովսկու ղեկավարությամբ՝ դեպի Դարալազյազ: 1926 թվականին կոմպլեքսային արշավախումբ է մեկնում Թիֆլիզանի շրջանը՝ բնությունը և գետափնյա փլուզումներն ուսումնասիրելու: Արշավախմբի մեջ էին երկրաբաններ, բժիշկ, բնագետ և այլ մասնագետներ: Նրանց ուժամադրած հավաքածուները նույնպես կենտրոնանում են բնապատմական թանգարանում: Համալսարանի բնապատմական թանգարանը օտանում է նաև Մոսկվայի նախկին Լազարյան ճեմարանի հանքաբանական կաբինետի հավաքածուները, իսկ հողժողկոմատից՝ Վասիլինի թիթեռների շատ հարուստ հավաքածուն, որոնք միջատարանական հավաքածուի հետ մեկտեղ՝ թանգարանի ամենաարժեքավոր ցուցանմուշներն են դառնում:

1925 թվականին, աշխատակից Ս. Մեսրոպյանը համալսարանում հիմնում է նաև արդյունաբերական թանգարան: Հասկանալի է, որ այս բազմաբնույթ լաբորատորիաների ու թանգարանների կազմակերպումը, առավել ևս այն ժամանակվա պայմաններում, հսկայական դժվարություններ են ներկայացնում, որոնք հաղթահարվում էին համառ, քըրտնաշան ու անձնվեր աշխատանքով:

Համալսարանի ղեկավարության մտահոգության առաջին առարկան, ուսկայն, եղել է գրադարանը, առանց որի անհնար է ուսումնական և գիտական լուրջ աշխատանքի ծավալումը: Այն հիմնվել է համալսարանի հետ միաժամանակ: Հայաստանի համալսարանից և նախկին սեմինա-

⁵⁴ Թանգարանի կազմակերպման մանրամասնությունների մասին տե՛ս Համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 1927 թ. № 2—3-ում, Հ. Հովհաննիսյանի հոդվածը:

բիայից շատ քիչ գրականություն էր մնացել: Համալսարանի գրքային ֆոնդը սկզբում ստեղծվում է այդ և այլ հիմնարկների գրադարանների հաջին: 1921 թ. հունվարին, լուսադոկումատի կարգադրությամբ, համալսարանին են հանձնվում էջմիածնի ճեմարանի, թեմական դպրոցի, արական գիմնազիայի, նախկին արտաքին գործոց, հանրային կրթության նախարարությունների և այլ հիմնարկների գրքային ֆոնդերը⁵⁵: Սակայն գրքային ֆոնդի մի ծանրակշիռ մասը կազմում էր Մոսկվայի Խաղարյան ճեմարանի գրականությունը (163 արկղ), որի տեղափոխումը ՀՄԽՀ ժողկումիորհի հանձնարարությամբ կատարում է լուսադոկումը Պ. Մակինցյանը⁵⁶: Գիտական գրադարանը հարստանում է նաև առանձին անհատների գրադարանների նվիրատվության շնորհիվ: Համալսարանին են նվիրվում բանաստեղծներ Վահան Տերյանի, Ալեքսանդր Սատուրյանի, պրոֆեսորներ Կոստանդյանի ու Ներսիսյանի, Պողոս Մակինցյանի, Գրիգոր Չուբարյանի, Լևոն Աթարեկյանի, Եվանգուլյան եղբայրների և շատ ուրիշների գրադարանները: Հետագայում գրականությունը հայթայթվում է բյուջետային գումարներով, որը հնարավոր է դարձնում անհրաժեշտ նոր գրքերի ձեռքբերումը: 1924 թվականի սկզբին՝ գրադարանի գրքային ֆոնդը հասնում է 34,000 կտորի, իսկ կարճ ժամանակ անց՝ 45,000-ի: Շատ արժեքավոր գրականություն են ուղարկում նաև արտասահմանի հայերը: Մեծ քանակությամբ գրքեր են ստացվում Ամերիկայից՝ Նյու-Յորքից, Սան-Ֆրանցիսկոյից⁵⁷: 1927 թվականին գրադարանն ունի 52.000 կտոր գիրք, իսկ 1930-ին՝ արդեն 104,320 կտոր: Ըստաստանից և արտասահմանից ստացվում էին նաև մեծ քանակությամբ ամսագրեր: Գրադարանը զեկավարում էր գրադարանային հանձնաժողովը, որը ենթարկվում էր համալսարանի վարչությանը: Այս առնչությամբ պետք է հիշատակել այն շանադիր աշխատանքը, որ կատարել է համալսարանի առաջին գրադարանապետ Գարրիել Ռոտինյանը՝ համեստ, իր գործին անսահմանորեն նվիրված մի գրասեր անձ, որը իր օգնականի և երկու աշխատակիցների հետ գիշերցերեկ տքնելով, գրքերից շրաժանվելով, ապագա գիտական գրադարանի հիմքն էր դնում: Թե ինչպիսի եռանդով էր նա այդ անում, երկում է 1927 թվականին գրադարանի վիճակի մասին համալսարանի վարչությանը ուղղած մի զեկուցագրից, որտեղ նա կարևոր առաջարկներ է անում գրադարանի աշխատանքը բարեփոխելու և այն իսկական գիտական գրադարան դարձնելու համար⁵⁸:

1922 թվականի նոյեմբերի 8-ին, հանդիսավոր իրադրության մեջ,

55 Տե՛ս «Կոմունիստ», № 35, 18-ը հունվարի, 1921 թ.:

56 Տե՛ս «Հինք և ազգային առաջնային առաջնորդություն» 1922, Ա., № 12, ստր. 11.

57 Տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 20, թ. 1, գ. 85, թ. 16:

58 Նույն տեղում, գ. 143, թթ. 1-22:

բացվում են համալսարանի մի քանի ուսումնաօժանդակ հաստատություններ՝ գրադարանը, բնապատմական և հնագիտական թանգարանը, քիմիական ու հյուսվածարանական լաբորատորիաները և այլն։ Այդ առթիվ տեղի ունեցող հանդեսին ներկա էին ՀՄԽՀ Կենտգործկոմի նախագահը։ Ս. Համբարձումյանը, հողդողկոմ Ար. Երզնկյանը, առֆողկոմ Ս. Լազարյանը, ՀԿ(թ)Կ Երևանի կոմիտեի քարտուղար Դ. Տեր-Միհոնյանը և ուրիշներ, որոնք բարձր են գնահատում համալսարանում տարվող աշխատանքը, խրախուսում գործնական աշխատանքի հնարավորությունների ստեղծումը և խոստանում առավել ուշադրություն նվիրել նրան⁵⁹։

Հանդիսավոր նիստը համալսարանի աշխատակազմի անունից ողջույնի հեռագիր է ուղարկում Թիֆլիս՝ այդ ուրախալի լուրը Ալ. Մյասիկյանին հայտնելու համար⁶⁰։

1924 թվականի օգոստոսին ժամանելով Հայաստան, ԽՍՀՄ լուսավորության ժողովրդական կոմիսար Ա. Լուսաշարսկին այցելում է նաև համալսարան։ Այդ մասին նա իր «Երեք օր Խորհրդային Հայաստանում» հոգվածում գրում է. «Անձամբ ժանոթանալով այդ համալսարանին, ես այժմ եկա այն համոզման, որ անպայման անհրաժեշտ է ամեն կերպ օգնություն ցույց տալ այդ փոքրիկ հանրապետությանը, որպեսզի բարձրագույն կրթության այդ շահը, որը պետք է քաղաքակրթության կենտրոնը դառնա հայ լեզվին տիրապետող բոլոր մարդկանց համար, ոչ թե մարդի, այլ ավելի ու ավելի լավ վառվիշան»⁶¹։

Համալսարանի աշխատանքների անընդհատ ընդլայնումը հրամայական պահանջում էր ուսումնական բազայի՝ շենքերի ընդարձակում և համավորում։ Քանի որ, տեղ չկինելու պատճառով, ստիպված էին պարապունքներ անցկացնել նաև մշակույթի տանը, վարձակալել դպրոցական շենքեր։ Ահա ինչու համալսարանի գործունեության հետագա ծավալման հետ մեկտեղ՝ կատարվում են նաև շինարարական աշխատանքներ։ Նախ վերանորոգվում և վերակառուցվում է նորքի խճուղու վրա, Գետառի ափին գտնվող՝ Բրաժնիկովի նախկին երկհարկանի տունը, որտեղ տեղափորվում են բնապատմական թանգարանը և բնագիտական ֆակուլտետների մի քանի լաբորատորիաներ, Քանաքեռի խճուղու տակ, գյուղատնտեսական ֆակուլտետի կարիքների համար կառուցվում է կաթնատնտեսական լաբորատորիայի շենքը, նաև անասնաբուժական ագարակ, որտեղ պահվում են 28 ազնվացեղ կովերը։ Կաթնատնտեսական լաբորատորիան և օրինակելի ֆերման ուսանողների համար մեծ նվեր էին։ Նրանք հնարավորություն ստացան անցկացնելու իրենց գործնա-

⁵⁹ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 255, 14-ը նոյեմբերի, 1922 թ.։

⁶⁰ Տե՛ս ՀՀ պետական արխիվ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 68, թ. 174։

⁶¹ «Խորհրդային Հայաստան», № 215, 19-ը սեպտեմբերի, 1924 թ.։

կան պարապմունքները: Մինչդեռ համալսարանի առաջին ուսանողները՝ «ըրկված այդ պայմաններից, մասնավոր տնտեսություններում էին օրն ի բուն կազմակերպում իրենց գործնական աշխատանքները»⁶²:

Քաղաքային գործկոմի բյուջեով, Շրջանային փողոցի վրա (այժմ՝ Կորյունի փողոց) ուսանողների համար կառուցվում է երկհարկանի, 25 սենյակից բաղկացած հանրակացարան՝ թրեանի առաջին շենքերից մեկը, իսկ նույն փողոցի այլ հատվածում կառուցվում է նաև եռահարկ հանրակացարան դասախոսների համար: Սակայն, 1920-ական թվականների շինարարական աշխատանքներից ամենակարևորը՝ քաղաքի գրլիսավոր հատակագծին համապատասխանող անատոմիկումի շենքն էր:

Համալսարանի շինարարական աշխատանքների հարաճուն ծավալն արտացոլվում է բյուջեով հատկացված գումարների շեշտակի աճի մեջ, թեև տրվում էին նաև արտաբյուջետային գումարներ:

Եինարարությանը հատկացված գումարների աճը 1922—1930 թթ. արտահայտվել է հետևյալ կերպով⁶³:

Ուսումնական տարի	Գումարը
1922/23	5.188 ռ.
1923/24	13.431 ռ.
1924/25	2500 ռ.
1925/26	38.496 ռ.
1926/27	54.070 ռ.
1927/28	82.027 ռ.
1928/29	254.778 ռ. 82 կոպ.
1929/30	347, 411 ռ. 70 կոպ.

Ակադեմիկոս Ալ. Թամանյանը 1924 թվականին նախագծում է համալսարանական թաղամասը կամ՝ «ՀՍԽՀ պետական համալսարանի ընդհանուր հատակագիծը», որը մտնում է երեանի գլխավոր հատակագծի մեջ և հաստատվում ժողկոմիորհի կողմից: Այդ նախագծով համալսարանը նախատեսվում էր 2000 ուսանողի համար: Այն ընդգրկում էր Աբովյան փողոցի վրա գտնվող հիմնական շենքի շրջակա մոտ 25 հեկտար տարածք՝ Աբովյան, Տերյան և Սունդուկյան (այժմ՝ Մաշտոցի պողոտա) փողոցների՝ Շրջանային փողոցից հյուսիս ընկած ամրող հատվածը: Ըստ այդ հատակագծի՝ համալսարանի գլխավոր մասնաշենքից հարավ պետք է կառուցվեր բժշկական ֆակուլտետի տեսական ամբիոնների համալիրը (այժմ՝ բժշկական ինստիտուտի կենսաբիոմիական մասնաշենքը), իսկ նրանից հյուսիս՝ կիբուկաները: Այժմյան աստղադիտարանի տեղում նախատեսվում էր արհեստական լիճ: Սակայն,

⁶² «Երևանի Հայաստան, № 28, 5-ը փետրվարի, 1927 թ.»

⁶³ Տե՛ս «Կադրեր», 1929 թ., № 1, էլ 6 և համալսարանի արխիվ, գ. 267:

1929 թվականին այդ նախագիծը փոխվեց, և սկսվեց աստղադիտարանի կառուցումը⁶⁴:

Համալսարանում տարեցտարի ավելանում է քիմիական և ֆիզիկայի լաբորատորիաների թիվը: 1927 թվականին բացվում է նաև օրգանական քիմիայի առանձին լաբորատորիա, որը, սակայն, շատ փոքր տեղ էր զբաղեցնում և ծավալվելու հնարավորություն չուներ: Համալսարանի վարչությունը 1927—28 ուստարվա բյուջեով այդ լաբորատորիայի կառուցման համար նախատեսել էր 109.000 ռուբ., բայց, նկատի ունեալով, որ ֆիզիկայի լաբորատորիաները նույնպես վատ վիճակում էին, 1927 թ. հոկտեմբերի 13-ին որոշում է կառուցել ֆիզիկաքիմիական մի ընդհանուր մասնաշենք և խնդրում է ակադեմիկոս Ալ. Թամանյանին մշակել դրա նախագիծը⁶⁵: Մի քանի տարում՝ համալսարանական թաղամասում, Տերյան փողոցի վրա վեր է խոյանում պոլիտեխնիկական ինստիտուտի հին մասնաշենքը, որտեղ և տեղավորվում են լաբորատորիաները: Նորաստեղծ լաբորատորիաների ու կարինետների կահավորման համար, բացի բյուջետային հատկացումներից, ստացվում են և արտաբյուջետային գումարներ, Միութենական ու Անդրկովկասյան Կենտգործկոմներից: Այսպես, ԽՍՀՄ Կենտգործկոմը այդ նպատակով՝ միանվագ բաց է թողնում 10.000 ռուբլի, որը մեծապես օգնում է անհրաժեշտ տեխնիկայի ձեռքբերմանը⁶⁶:

Միաժամանակ, երկրի այլ հանրապետություններից և արտասահմանից համալսարանը շարունակում է ստանալ թանկարժեք լաբորատոր սարքավորումներ՝ ուսումնական ու աշխատավոր:

Այդ ամենի կազմակերպման, նոր լաբորատորիաների ու կարինետների ստեղծման, ինչպես նաև նրանց տեխնիկական հագեցման դժվարին գործում անպայման հիշարժան է ուկտոր Հակոբ Հովհաննիսյան՝ և տնտեսական գծով փոխուեկտոր Գրիգոր Արեշյանի, հիրավի, անմոռաց վաստակը:

Շինարարական աշխատանքների ծավալումը հնարավորություն ընձեռեց ընդլայնել ուսումնաօժանդակ հիմնարկների ցանցը, որոնց թիվը 1929—30 ուստարում հասավ երեսուներկուսի⁶⁷: Դրա շնորհիվ համալսարանը դարձավ ուսումնագիտական խոշոր կենտրոն, որն աստիճանաբար ընդլայնում էր իր գործունեության ոլորտը, արժանանալով համընդհանուր ճանաշման:

64 Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ հ. 265, էջ 128, 166, 207:

65 Նույն տեղում:

66 Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 28, 5-ը գիւտրվարի, 1927 թ.:

67 Տե՛ս «ՀՍԽՀ պետական համալսարանի տեղեկատու 1928—29 ուսումնական տարվա համար», համալսարանի ապակետիպ, 1929, էջ 77—79:

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԳԻՏԱՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱԼՍՐԱՆՈՒՄ

Համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գործունեության մեջ՝ ուսումնամեթոդական աշխատանքի հետ միասին կարևոր տեղ է գրավել նաև գիտահետազոտական աշխատանքը, որոնց զուգակցումը եղել է ինչպես ամեն մի առաջատար բարձրագույն ուսումնական հաստատության, այնպես էլ երեանի համալսարանի հիմնական խնդիրներից մեջը: Այն դարձել է լուրջ ազդակ պրոֆեսորադասախոսական կադրերի աճի, ուսուցման որակի բարձրացման, գիտության ու մշակույթի առաջընթացի համար: Նպաստել է գիտամանկավարժական երիտասարդ կադրերի պատրաստման, առավել օժտված ուսանողներին գիտահետազոտական աշխատանքի մեջ ներգրավելու գործին: 1920-ական թվականներին համալսարանում կենտրոնանում են բազմաթիվ վաստակաշատ գիտնականներ, որոնք իրենց լավագույն աշակերտների հետ միասին հետագայում դառնում են Արմֆանի (1935), ապա նաև՝ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի (1943) առաջին կազմի կորիգը:

Հանրապետությունում սկսվում է կրթության ու գիտության վերելքի պետականորեն հովանավորվող շրջան: Կառավարությունը՝ իրենց ենթակայության տակ բուհեր ունեցող ժողկոմատներից և բարձրագույն դպրոցների ղեկավարներից պահանջում է ապահովել բոլոր ամբիոնների գծով տարվող գիտահետազոտական աշխատանքների ծավալումը: Այդ պահանջը առավել շափով ներկայացվում է համալսարանին: Համալսարանի խորհուրդը, վարչությունը, ղեկանատները, առարկայական հանձնաժողովներն ու ամբիոնները ուսումնական խնդիրների հետ միասին, լրջորեն զբաղվում են նաև պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտական գործունեության հարցերով: 1920—1930 թվականներին համալսարանի գիտնականներն արժեքավոր հետազոտություններ են կատա-

րում ինչպես հումանիտար, այնպես էլ՝ բնական գիտությունների բնագավառում:

1. ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Ինչպես արդեն նշվեց՝ մայր բուհում, նրա գործունեության առաջին խոկ տարիներից, աշխատանքի անցան մեծաթիվ նշանավոր մասնագետներ, որոնք համընդհանուր ճանաշում և գիտական աշխատանքի հարուստ փորձ ունեին: Նրանք սկսեցին գիտական լուրջ գործունեություն ծավալել, ստեղծել գիտական դասընթացներ և առանձին ուսումնասիրություններով ու հոդվածներով ամփոփել իրենց տարիների հետազոտական աշխատանքի արդյունքները:

Սկզբնական շրջանում դասախոսական կազմի առաջնահերթ խընդիրը եղել է դասագրքերի, ձեռնարկների կազմումն ու հրատարակումը, այլու այլ աշխատանքների համար առաջնահերթ ստեղծումը: Այդ տարիներին են հրատարակվում Վ. Արծրունու «Հայ-ռուս-լատիներեն բժշկական բառարանը», Մ. Աբեղյանի «Ռուս-հայերեն ուազմական բառարանը»: Տեխնիկական ֆակուլտետի մի խումբ դասախոսներ կազմում և հրատարակում են շինարարական կառուցվածքների բառարանը և այլն: Դասախոսների ջանքերով ստեղծված տերմինները մտնում են գիտական շրջանառության մեջ և ընդհանուր ճանաշում գտնում:

1920-ական թվականներից սկսած, համալսարանում հետազոտական լուրջ աշխատանքներ են կատարվում մասնավորապես հայագիտության բնագավառում, որն ուներ զարգացման հարուստ ավանդույթ-ներ: Եվ այդուհանդերձ, նա իր զարգացման նոր ու առավել բարձր փուլն ապրեց համալսարանի հիմնադրումից հետո: Այդ գործում մեծ եղավ համալսարանի հայագիտների ծանրակշիռ վաստակը:

Հայագիտությունը համալսարանի ստեղծմամբ դարձավ կազմակերպված համագայլին ու պետական մի գործ, որի զարգացման համար ստեղծվում էին նյութական ու բարոյական բոլոր անհրաժեշտ պայմանները: Գնալով մեծանում էր համալսարանի դերը հայագիտության զարգացման ասպարեզում:

Համալսարանի գիտնականները իրենց աշխատություններով, բնականաբար, ձգտում էին ելնել արդիականության կենսական պահանջներից և ծառայել ու նպաստել վերածնվող ժողովրդի առաջընթացին: Նրանք մի առանձին եռանդով էին երեան հանում ժողովրդի հոգևոր հարստությունները, ուսումնասիրում նրա անցած դժվարին ճանապարհը, լեզուն, արվեստները, գիտությունը: Միանգամայն օրինաշափ է, որ հենց այդ շրջանում պատմաբանները խոր հետաքրքրություն ցու-

շաբերեցին հայ ժողովրդի սոցիալ-քաղաքական կյանքի նկատմամբ, իսկ լեզվաբանները՝ վիթխարի աշխատանք կատարեցին գիտականորեն ներկայացնելու հայոց լեզվի կազմավորման ու զարգացման, նրա բառապաշտի ստեղծման պատմությունը։ Հայագիտությունը ստանում էր լայն ծավալ, գիտական և հասարակական մեծ բովանդակություն, լիցք ու նպատակասլացություն, դառնալով ազգի հոգեոր կյանքի զարգացման հիմնական գործուներից մեկը։

Համալսարանում հայագիտության գծով խոշոր աշխատանքներ էին կատարում այնպիսի գիտնականներ, ինչպիսիք էին պատմաբաններ Հակոբ Մանադյանը, Լեոն, գրականագետ-լեզվաբան Մանուկ Արեղյանը, լեզվաբաններ Հրաչյա Աճառյանը, Գրիգոր Ղափանցյանը, գրականագետ Արսեն Տերտերյանը և ուրիշներ։ 1920-ական թվականներին գիտական լուրջ հետազոտություններ են կատարվում մասնավորապես՝ հայ ժողովրդի պատմության գծով։ Դրանք հիմնականում նվիրված են Հայաստանի հին և միջին դարերի, ինչպես նաև՝ նոր և նորագույն շրջանի պատմության գիտական լուսաբանմանը։ Այդ ուղղությամբ հատկապես նշանակալից գործ է կատարում հայ ժողովրդի պատմության ամբիոնը, որը համալսարանի ամենահաջարակշիռ ամբիոններից մեկն էր։ Իր բեղմնավոր գործունեությունը այդտեղ է ծավալել Հայաստանի հին ու միջին շրջանի պատմության մեծ մասնագետ և ամբիոնի առաջին վարիչ Հակոբ Մանադյանը։

Նախախորհրդային շրջանում Հ. Մանադյանն առավելապես զբաղվել է բանասիրությամբ, սակայն 1920 թվականից համալսարանում սկսում է կարդալ հայոց պատմություն և պատմաբանասիրական հարցերից անցնում է հայ ժողովրդի պատմության հին և միջնադարյան շրջանի սոցիալ-տնտեսական հարցերի ուսումնասիրությանը։ Հենց այդ տարիներին էլ գրում և հրատարակում է մի շարք կարևոր աշխատություններ՝ նվիրված հիշյալ հարցերի պատմությանը։ Համալսարանում կարդացած դասախոսությունների հիման վրա ակադեմիկոս Մանադյանը հետագայում հրատարակեց իր «Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության» եռահատոր մեծածավալ ու արժեքավոր աշխատությունը։

Հ. Մանադյանը գրում և հրատարակում է նաև՝ «Հայաստանի պատմությունը թուրք-թաթարական արշավանքների շրջանում» (1922 թ.), «Դիտողություններ հին Հայաստանի շինականների դրության մասին մարզպանության շրջանում» (1925 թ.), «Հունաբան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները» (1925 թ.), «Հայաստանի արքունի հարկերը մարզպանության շրջանում» (1926 թ.), «Նյութեր հին Հայաստանի տնտեսական կյանքի պատմության» և այլ աշխատություններ, որոնց մեջ ականավոր պատմաբանը սպառիչ է լուսաբանում հայ ժողովրդի պատմության մի շարք հիմնահարցեր։

Հ. Մանանդյանը մատենագրական աղբյուրների հիման վրա բացահայտում է ֆեոդալական Հայաստանի պատմության շատ հարցեր, պատկերում՝ երկրում տեղի ունեցած դասակարգային հակասությունների սրման և տիրող կարգերի դեմ շինականների կողմից մղվող պայքարի դրվագներ։ Մանանդյանի ուսումնասիրությունները վերջնականապես հերքում են այն սխալ կարծիքը, թե իբր հնարավոր չէ միջնադարյան Հայաստանի հասարակական կյանքի ուսումնասիրությունը, հայ պատմիչների հաղորդած անբավարար տեղեկությունների պատճառով։ «Միանգամայն հնարավոր է, — գրում է Հ. Մանանդյանը, — եղած նյութերն իսկ հավաքելով ու օգտագործելով՝ զնել հայոց անցյալի պատմագիտական հետազոտությունները նոր հունի մեջ»¹։ Ըստ նրա՝ որքան էլ աղբյուրներն ու նյութերը սակավ լինեն, այնուամենայնիվ, հնարավոր է բանասիրական ճշգրտումներից հետո՝ հետզհետե անցնել ընդհանրացումների։

Հայ ժողովորի պատմության ամբիոնի գործունեության համար նըշշանակալից եղավ 1924 թվականը, երբ դասախոսական աշխատանքի է հրավիրում պատմաբան Լեռն (1860—1932 թթ.) և զբաղվում հայոց պատմության նորագույն շրջանով²։

Լեռյի աշխատությունների ուղադիր ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, թե նա ինչպիսի լրջությամբ ու պատասխանատվությամբ է վերաբերվել պատմական փաստերին և որքան խորն ու բազմակողմանի է ծանոթ եղել իր նկարագրած ժամանակաշրջանի անցքերին։ Իսկ որ առավել կարևոր է, նա հայ ժողովորի պատմությունը շարադրել է համաշխարհային պատմության ֆոնի վրա՝ սերտորեն կապված հարեւան ժողովուրդների պատմությանը։ Զափազանց բեղմնավոր է եղել Լեռյի գրիշը։ Նա գրել է բազմաթիվ հոդվածներ և ավելի քան 60 գիրք։ Նրա պատմագիտական աշխատությունները՝ հայ ժողովորի պատմության հարուստ շտեմարան են հանդիսանում։

Համալսարանում աշխատած տարիներին Լեռն գրել է նաև «Անցյալից», «Խոչայական կապիտալ», «Թուրքահայ հեղափոխության գաղափարաբանությունը» աշխատությունները։ Մինչև իր կյանքի վերջը կապված լինելով համալսարանի հետ որպես գիտնական և մանկավարժ, Լեռն հսկայական դեր է կատարել նաև պատմաբան կադրերի պատրաստման գործում։ Հայ գիտնական պատմաբաններից շատերը լեռյի սաներն են։

Հայաստանի ֆեոդալական շրջանի պատմության ուսումնասիրությամբ զբաղվել է նաև պատմաբան Հակոբ Զորյանը, որի «Արարների

¹ «ՀՍԽՀ պիտհամալսարանի գիտ. տեղեկագիր», Երևան, 1925, № 1, էջ 4։

²Տե՛ս «Հայոց պատմության նորագույն շրջան», մաս Ա—Բ, Երևան, 1926—1927, ապակետիպ, ձեռագրի իրավունքով։

Հարկային քաղաքականությունը ավատական Հայաստանում» ուսումնա-սիրությունը (տպագրվել է պետական համալսարանի գիտական տեղեկագրի 1927 թ. հ. 2—3-ում) պարզաբանում է արաբների հարկային քաղաքականության ազդեցությունը ֆեռդալական Հայաստանի արտադրական հարաբերությունների վրա: Նա այդ շրջանի պատմության վերաբերյալ գրել է նաև այլ աշխատություններ³:

Համալսարանում ուշագրավ աշխատանքներ են կատարվել նաև Հայաստանի նյութական մշակույթի պատմության ուսումնասիրության բընագավառում: Այդ ասպարեզում աշքի են ընկել դասախոսներ Աշխարհբեկ Լոռու-Մելիք Քալանթարը, հետագա տարիներին՝ նաև Խաչիկ Սամվելյանը: Աշխարհբեկ Լոռու-Մելիք Քալանթարը լինելով նաև հնության ու գեղարվեստի հուշարձանների պահպանության կոմիտեի գիտնական-քարտուղար, գնահատելի աշխատանք է կատարել Հայաստանի հուշարձանների ոչ միայն հաշվառման ու պահպանության կազմակերպման, այլև՝ նրանց գիտական ուսումնասիրության գործում: Համալսարանում աշխատած տարիներին նրան հաջողվեց հրատարակել մի քանի ուրարտական սեպագիր արձանագրություններ: Նրա կատարած կարևոր աշխատանքներից մեկն է՝ քարե դարի, նախաուրարտական շրջանի մշակույթին (մեգալիթյան) վերաբերող նյութերի հայտնաբերումն է: Պահպանվել են այդ մշակույթին բնորոշ նյութական հիշտակարաններ՝ բնակարանների սկզբնական տիպեր, ամրոց-քաղաքներ, ջրաբաշխման յուրահատուկ համակարգ, զրի պաշտամունքի իրական տվյալներ և այլն, որոնց հիման վրա արվել են գիտական կարևոր եղբակացություններ: Ա. Քալանթարի այդ աշխատանքները ժամանակին բարձր գնահատականի են արժանացել:

Համալսարանում աշխատող պատմաբանների մի մասը և որոշ տընտեսագետներ զբաղվել են նաև ժամանակակից պատմության օրախընդիր հարցերով:

Աշխատություններ են գրվել Հայաստանի հեղափոխական շարժումների մասին, որոնք արտացոլում են խորհրդային իշխանության հաստատման համար մղվող պայքարի պատմությունը:

Համալսարանի գյուղության առաջին տարիներին գիտահետազոտական մեծ աշխատանք է տարվել նաև լեզվաբանության, հայոց լեզվի և գրականության պատմության կարևորագույն խնդիրների հետազոտման ասպարեզում: Այդ բնագավառում առանձնապես մեծ եղավ գիտնական-հայագետներ Մանուկ Արեգյանի, Հրաչյա Աճառյանի, Արսեն Տերտերյանի և Գրիգոր Ղափանցյանի վաստակը: Ճիշտ է, նրանք շատ ավելի

³Տե՛ս Հ. Զորյան, Արարական շրջանում ֆեռդալական Հայաստանի քաղաքի և գյուղի միջև ստեղծված հակադրությունը (Տեղեկագիր ՀՄԽՀ գիտության և արվեստի ինստիտուտի, 1927, № 2):

վաղ էին սկսել իրենց գիտամանկավարժական աշխատանքը, սակայն, նրանց ըստ ամենայնի բեղմնավոր գործունեությունը ծավալվեց համալսարանում:

Հայագիտության զարգացման բնագավառում անգնահատելի է համալսարանի հիմնադիր դասախոսներից մեկի՝ Մանուկ Աբեղյանի (1865—1944) դերը: Բուհական աշխատանքի տարիներին նա ամփոփեց ու հրատարակեց իր մի շարք գիտական աշխատությունները: Մանուկ Աբեղյանի անունը ամենից առաջ անխզելիորեն կապված է հայ ժողովրդի ազգային մեծ դյուցազներգության ուսումնասիրության հետ: Դեռևս 1886 թ. գրի առնելով «Սասունցի Դավթի» պատումներից մեջը, այնուհետև, նա մինչև իր կյանքի վերջին տարիները բազմիցս անդրադարձավ նույն թեմային՝ հսկայական գործ կատարելով էպոսի ուսումնասիրության ու տարածման բնագավառում: Մ. Աբեղյանը եղել և մնում է մեր ժողովրդական էպոսի ամենահմուտ և ամենախոր հետազոտողը: Նա համալսարանում աշխատած տարիներին է գրել և «Դիտական տեղեկագրի» համարներում հրատարակել իր «Հին գուսանական ժողովրդական երգեր»-ը:

Հսկայական է Մ. Աբեղյանի դերը գրաբարի ու աշխարհաբարի ուսումնասիրության գործում: Այդ մասին գրած նրա աշխատանքները՝ երկար տարիներ անփոխարինելի ձեռնարկներ և ուղեցույցներ են եղել բարձրագույն և միշնակարգ դպրոցների դասախոսների, ուսուցիչների, ուսանողության և աշակերտության համար: Աբեղյանը հանդես եկավ ուղղագրությունը փոխելու առաջարկով, մշակելով նոր ուղղագրություն, որը ի տարրերություն ավանդականի, հիմնված էր գրության հնչյունաբանական սկզբունքի վրա: Նրա լեզվաբանական-թերականական արժեքավոր աշխատություններից է «Հայոց լեզվի տեսությունը» (1931), որտեղ ընդհանրացվել են գիտնականի երկարամյա հետազոտության արդյունքները և, ի հայտ եկել՝ լեզվի երևույթներն իրենց պատմական զարգացման ընթացքի մեջ դիտելու նրա գերազանց կարողությունները:

Մանուկ Աբեղյանը հիմնավորապես զբաղվել է նաև հայոց հին և միշնադարյան գրականության ուսումնասիրությամբ, ցուցաբերելով հըմուտ բանասերի, գրականագետի և գրականության պատմաբանի մեծ տաղանդ: Իր աշխատություններում նա լույս է սփռել մեր գրականության բազմաթիվ լուսաբանված հարցերի վրա, լուծել բանասիրական մի շարք կնճռոտ խնդիրներ, մեծապես նպաստել հայ գրականության լավագույն հուշարձանների վերհանման ու արժեքավորման գործին: Աբեղյանի աշխատությունները նվիրված հայ բանահյուսության, հայոց լեզվի ու գրականության հարցերին, անկախ նրանց մեջ առկա որոշ վիճելի խնդիրներից, մնայուն պահանդ են հայագիտության մեջ և բացահայտում են ականավոր գիտնականի հետազոտական խոր միտքն ու կուր տրամաբանությունը:

Անսահման մեծ ու անգնահատելի է այն վաստակը, որ Հայագիտության մեջ ունեցել է Հրաշյա Աճառյանը (1876—1953): Նա Հայաստանի համալսարան է հրավիրվել 1919 թվականին, սակայն կարողացել է ժամանել Հայրենիք և համալսարանում դասախոսել 1923 թվականից: Չնայած ուրիշ համալսարաններից ստացած բազում հրավերներին, Հր. Աճառյանը մինչև իր կյանքի վերջը մնաց Երևանի համալսարանում և գիտական հսկայական աշխատանք կատարեց: Նրա գործունեության ամենաբեղմնավոր շրջանը 1923—1930 թվականներն են, երբ ավարտում է իր գործադրությունը՝ «Հայերեն արմատական բառարանը»⁴, որի 7 հատորներից 4-ը լույս է տեսնում համալսարանի Հատարարակությամբ, մինչև 1930 թվականը: «Հայերեն արմատական բառարանը» հայոց լեզվի բառագանձի քննությանն ու ստուգաբանությանը նըւվիրված մի տիտանական աշխատանք է, որն իր մեջ ամփոփում է գիտնականի՝ տասնամյակների ընթացքում կատարած ուսումնասիրությունների արդյունքը: Բառարանն ընդգրկում է հայերենի բոլոր արմատական բառերը: Այնտեղ նշվում են ոչ միայն տվյալ բառի արմատի նշանակությունը, հայ հին մատենագրության մեջ նրա գործածությունը, հոլովման ու խոնարհման ձևերը, այդ արմատից կազմված բառերը, այլև բացատրվում է արմատի ծագումը, բերվում այն բոլոր ստուգաբանական դիտողությունները, որոնք կատարվել են հայկական գրի ծագումից սկսած, յուրաքանչյուր արմատի բարբառներում ստացած ձևերը և նըշվում, թե տվյալ արմատը իբրև փոխառություն հայերենից որ լեզվին է անցել: Սա, իրոք, մի մարդու կողմից անիրագործելի թվացող վիթխարի ստեղծագործություն է, որը հաղթահարել է մեծ գիտնականը իր արտակարգ աշխատասիրությամբ և բարձր իմացականությամբ:

Ակադեմիկոս Ն. Մառը Հր. Աճառյանի այդ աշխատության մասին գրել է: «Աճառյանի աշխատանքը, իմ կարծիքով, երբ նա տպագրվի ամբողջությամբ, կլինի խոշոր երևույթ հայերեն լեզվի լինգվիստական գրականության մեջ... որի նմանը չկա ոչ միայն հայոց, այլև եվրոպական գրականության մեջ»⁵: 1925 թվականին, բառարանի առաջին պրակների լույս տեսնելուց հետո, Աճառյանի ուսուցիչ, Սորբոնի համալսարանի հայագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր Մեյեն Փարիզում հարակվող լեզվաբանական ընկերության տեղեկագրում (1927 թ., հ. 49—51) գրում է: «Սա մի կոթող է, որ մեր ընկերակից Աճառյանը (Երևանի համալսարանից) կանգնեցնում է իր լեզվի համար: Երբ բառարանի տպագրությունն ավարտվի, հարկ կլինի ավելի տարածված լեզվով (Փըրանսերեն կամ գերմաներեն) տալ մի ուղյումից: Բառարանն արժանի է,

⁴ «Հայերեն արմատական բառարան»-ի առաջին հատորը լույս է տեսել 1926 թվականին:

⁵ «Գիտությունը և գիտահետազոտական աշխատանքը Խորհրդային Հայաստանում», Երևան, 1931, էջ 9:

որ շմնա միայն հայագետների նեղ շրջանում: Լեզվաբանը շպիտի կարողանա հայերն մի բան համեմատել առանց դիմելու այդ բառարանին: Ոչ մի լեզվի համար չկա այսքան ընդարձակ, այսքան կատարյալ մի ստուգաբանական բառարան»⁸: Հր. Աճառյանի խոշոր գործերից է նաև «Հայոց լեզվի պատմությունը», որով հիմք դրվեց մեր լեզվի պատմությանը:

Ընդհանուր լեզվաբանության բնագավառում արժեքավոր և ինքնատիպ ուսումնասիրություններ է կատարել Գրիգոր Ղափանցյանը (1887—1957 թթ.): Նա զբաղվել է հայոց լեզվի հնագույն շրջանի պատմության հարցերով: Առանձնապես մեծ են նրա ծառայությունները փոքրասիհական մի շարք լեզուների՝ խեթերենի, խորհիտերենի, ուրարտերենի, ասորերենի և մեռած այլ լեզուների ուսումնասիրության բնագավառում: Գր. Ղափանցյանի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ այդ լեզուները նպաստել են հայոց լեզվի բառապաշտի հարստացմանը: Գր. Ղափանցյանի գիտական հետազոտությունները նվիրված են հայագիտության կարևոր հարցերին՝ հայ ժողովրդի, նրա լեզվի ու մշակույթի գոյացման ու զարգացման խնդիրներին: Համալսարանում աշխատելու տարիներին, որպես հարեթաբանության ներկայացուցիչ, Ղափանցյանը գրել է «Հայ-արմենական լեզվախմբի ծագումը», «Ամենի բառի ծագումը», «Հնէաբանական մի քանի մնացորդներ հայերենում», «Օրենք բառի դասակարգային ծագումը» և այլ ուսումնասիրություններ: 1927 թ. համալսարանի գիտական «Տեղեկագրի» 2—3-րդ համարներում լույս է տեսել նրա «Հարեթաբան լեզվաբանությունն ու տեսությունը» աշխատությունը: Գր. Ղափանցյանը լեզվաբանական հարցերը քննելիս զրադվել է նաև պատմագիտական հարցերով⁹:

Համալսարանում այդ տարիներին մեծարժեք ուսումնասիրություններ են կատարվել նաև գրականագիտության բնագավառում: Հայ գրականության պատմության դասընթաց ստեղծելու և գրականագիտական կադրերի պատրաստման գործում խոշոր դեր է կատարել հատկապես

Նույն տեղում:

Գր. Ղափանցյանին մեծապես հետաքրքրում էր հայ ժողովրդի ծագման հարցը: Այդ տեսակետից կարևորվում է՝ «Հայաստան՝ հայերի բնօրրան» ուսումնասիրությունը, որտեղ նա ապացուցել է, որ հայերը ոչ թե Փոքր Ասիայից եկած ցեղերից են սերվել, այլ, որ հայ էթնոսը կազմակորվել է Հայաստանում ապրող բնիկ ցեղերից: Հայագիտության մեջ դա սկզբունքային նշանակություն ունեցող հայացք էր, նոր խոսք: Դժբախտաբար, միայն վերջերս որոշ գիտնականներ հանգել են այդ նույն եղբակացությանը և սկսել նորովի գրադվել, հիմնավորել ու նորացնել Գրիգոր Ղափանցյանի այդ ճշմարիտ տեսակետը:

Ստուգաբանելով հայերեն մի շարք բառեր և լեզվական երևոյթներ, Ղափանցյանը վերականգնում է մշակութային ու պատմական այն կապերը, որ հայ ժողովուրդն ունեցել է իր հարևան հնագույն ժողովուրդների և ցեղերի հետ: Նրա «Ուրարտուի պատմությունը» այժմ էլ մեծ արժեք է ներկայացնում:

Արսեն Տերտերյանը (1882—1953): Հայ առաջավոր մտավորականության լավագույն ներկայացուցիչների հետ նա իր եռանդն ու հարուստ գիտելիքներն ի սպաս դրեց ազգային գիտության ու մշակույթի զարգացմանը. Մինչև Տերտերյանը՝ մենք հայ նոր գրականության գիտական պատմություն փաստորեն չունեինք: Արսեն Տերտերյանը գրեց առանձին մենագրություններ ոչ միայն Աբովյանի, Նալբանդյանի, Բաֆֆու, Պարոնյանի, Մուրացանի, Շիրվանզադեի, Թումանյանի, Տերյանի և հայ մյուս դասականների մասին, այլև մշակեց ու հակիրճ շարադրեց հայ նոր գրականության պատմության համալսարանական դասընթացը, որով այդ առարկայի դասավանդումը դրվեց գիտական բարձր հիմքերի վրա⁸: Ա. Տերտերյանի աշխատությունները ցույց են տալիս նրա իրուկ գրականության պատմաբանի ու քննադատի բարձր արժանիքները՝ համաշխարհային գրականության ու մշակույթի հրաշալի իմացությունը կենդանի ոճը, գեղարվեստական երկի հոգեբանական նուրբ ու խոր վերլուծություններ կատարելու նրա փայլուն տաղանդը: 1920-ական թվականներին պրոֆեսոր Տերտերյանը սերտորեն կապված էր հայ գրական կյանքի հետ, ուշի-ուշով հետևում էր գրականագիտության զարգացմանն ու արձագանքում նրա առաջ քաշած հարցերին: Ա. Տերտերյանի աշխատությունները օգնեցին լուսաբանելու գրականագիտության վիճելի հարցերը, վեր հանելու մեր գեմոկրատ հեղինակների գրական հարուստ ժառանգությունը: Նրա հետազոտությունները նպաստել են հայ գրականության ուսումնասիրմանը նաև հանրապետության սահմաններից դուրս:

Հայագիտության բնագավառում աշխատող մեր անվանի դասախոս-ների շնորհիվ համալսարանը դարձավ ժամանակակից հայագիտության զարգացման խոշոր կենտրոն:

Հասարակական գիտությունների բնագավառում նշանակալից է եղել Հայկ Գյուլի-Քմիյանի, Թադևոս Ավդալբեգյանի և Ցոլակ Խանզադյանի գործունեությունը:

Հայկ Գյուլի-Քմիյանը գրականագետ քննադատ էր ու փիլիսոփա: Նա մեծ դեր է կատարել արվեստի և գրականության մեջ ուսման սկզբունքները պաշտպանելու գործում: Համալսարանում նա վարում էր դիալեկտիկական ու պատմական մատերիալիզմի դասընթացը, ղեկավարում լենինիզմի նորաստեղծ ամբիոնը և միաժամանակ իր սկզբունքային քննադատական հողվածներով քաղաքական կողմնորոշում տալիս մեր գրականության և արվեստի երիտասարդ աշխատողներին: Նա ակտիվ մասնակցում էր մշակույթի ու գրականության հետագա զարգացման հարցերի վերաբերյալ 20-ական թվականներին ծավալված գաղափարական վեճերին, պայքարում ազգային սնապարթության դեմ, ամե-

⁸ Ա. Տերտերյան, Հայոց նոր գրականություն, պրակ Ա., Երևան, 1922:

Նայն սրությամբ քննադատում ու մերժում գեղարվեստական ցածրորակ գործերը և պաշտպանում երիտասարդ ու խոստումնալից գրողներին: Նրա «Գեղարվեստական գրականության հիմնական խնդիրները» հոդվածաշարը, որը լույս է տեսել «Խորհրդային Հայաստան» թերթի մի քանի համարներում⁹, ինչպես նաև արվեստին նվիրված ուսումնասիրությունները, պատմական արժեք են ներկայացնում որպես իր ժամանակի գրաքննադատության դասական նմուշներ:

Համալսարանի այս շրջանի դասախոսներից էր նաև ոռւս գրականության ամբիոնի վարիչ Ցոլակ Խանզադյանը (1886—1935): Նա ոչ միայն անաշառ գրական քննադատ էր, այլև գրականության պատմաբան, որը տարիներ շարունակ հայ ուսանողության մեջ սեր ու հետաքրքրություն է առաջացրել ոռւս առաջավոր գրականության ու մշակույթի նկատմամբ: Կրթված ու դաստիարակված լինելով հայ, ոռւս և համաշխարհային գրականության լավագույն ավանդությներով, Յ. Խանզադյանը իր գրականագիտական հետազոտությունների առարկան է դարձրել առաջավոր գաղափարների տեր գրողների ժառանգությունը, ցույց տվել հայ-ռուս գրական ու գաղափարական կապերը, վեր հանել ոռւս մշակույթի բարերար ազդեցությունը հարևան ժողովուրդների վրա: Նա զբաղվել է Միքայել Նալբանդյանի աշխարհայացքի ու գրական վասակի մանրամասն քննությամբ, հանդես բերելով վերլուծական մտքի խորակություն ու հմտություն, բացահայտել է իր գասընկերոջ՝ Ալ. Մյասնիկյանի, իբրև գրականագետի և պետական գործչի ճշմարիտ դիմանկարը: Խանզադյանը լուրջ ավանդ է ներդրել նաև թարգմանական գրականության ասպարեզում:

Համալսարանում համեմատաբար կարճատև է աշխատել տնտեսագետ Թագեսոս Ավդալբեդյանը: Այդուհանդեռձ, մի քանի ուսումնական տարվա ընթացքում նա մշակել ու ավանդել է հայ հասարակական և տնտեսագիտական մտքի պատմության դասընթացները: Զքաղվել է հայ քաղաքական մտքի, աղանդների, գրականության պատմության, ինչպես նաև հանգիտության հարցերով: Սակայն, Ավդալբեդյանի հետաքրքրության գլխավոր առարկան է եղել տնտեսագիտությունը: Նա ուսումնասիրություններ է գրել Հայաստանի տնտեսական զարգացման պատմության և տնտեսագիտության տեսական հարցերի շուրջ:

Հայաստանի տնտեսական զարգացման պատմությանը նվիրված նըրա աշխատություններից արժե հիշատակել՝ «Հայ շինականի ու գեղջկուհու աշխատավարձը 5-րդ դարում», «Մի գաղտնիք հայ վիմական արձանագրությունների մեջ», «Բահրան ու մուլքը 17—18-րդ դարերում», «Հավելլալ արդյունքի նորման 17—18-րդ դարերում և 19-րդ դարի

⁹Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», 1930 թ., № № 80, 82, 86, 87, 88:

սկզբներում» և այլ աշխատություններ, որոնք հրատարակվել են 1920-ական թվականներին:

Այս արժեքավոր աշխատություններից և բառարանագիտական ու տերմինաբանական ուսումնասիրություններից բացի, Ավդալբեգյանը կատարել է նաև թարգմանություններ, որոնցից ամենահիշարժանը՝ Կարլ Մարքսի «Կապիտալ»-ի ամբողջական թարգմանությունն է գերմաներեն բնագրից¹⁰:

1920-ական թվականներին Երևանի պետական համալսարանում հումանիտար գիտություններով, մասնավորապես՝ հայագիտությամբ ըզբաղվող գիտնականների մեծագույն երախտիքը նաև այն է, որ նրանք գիտությունը զարգացնելու և կադրեր պատրաստելու հետ մեկտեղ, ըստեղծեցին նաև հայագիտությամբ զբաղվելու լավագույն ավանդներ, որոնք հետագայում հաջողությամբ շարունակեցին նրանց արժանավոր աշակերտները:

2. ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Համալսարանի գործունեության առաջին տասնամյակի ընթացքում կարեր աշխատանքներ են կատարվել նաև բնական գիտությունների բնագավառում: Ցիշտ է, գյուղատնտեսական, տեխնիկական, բժշկական ֆակուլտետներում աշխատող դասախոնների հիմնական գործն այդ շըրշանում եղավ համաշխարհային գիտության նվաճումների յուրացումն ու մեր իրականության մեջ դրանց արմատավորումը, սակայն կատարվեցին նաև մի շարք ինքնուրույն գիտահետազոտական աշխատանքներ, որոնք բարձր գնահատականի արժանացան ուսու և եվրոպական գիտնականների կողմից: Ակներև է, որ համալսարանի օրավուր բարելավվող նյութական պայմանները հետզհետե հնարավորություններ են ըստեղծում նաև փորձարարական գիտությունների գծով հետազոտական աշխատանքների համար:

Առաջին տասնամյակի ընթացքում՝ Փիգիկամաթեմատիկական գիտությունների մասնագետներ Ալ. Հակոբյանը, Հ. Անժուրը, Արշ. Տոնյանը, Հովհ. Նավակատիկյանը, Աշ. Տեր-Մկրտչյանը և ուրիշներ, մինչև

¹⁰ թ. Ավդալբեգյանը «Կապիտալ»-ի թարգմանությունը սկսել է 1931 թ. հոկտեմբերին և ավարտել 1937 թ. հունիսին ի դեպ, նա «Կապիտալ»-ի երրորդ հատորի թարգմանության ավարտից հետո կատարել է շատ զարմանալի, բայցն նոյնիքան տավալի, այսպիսի մի զրառում: «Կապիտալ» 3-րդ հատորի բնագրի թարգմանությունը վերջացրի 1935 թ. հունվարի 19-ին, ժամը 6-ին: Խնչակեա առաջին հատորի, այնպես և այս հատորի թարգմանությունը վերջացնելիս կոպեկ շկար ձեռիս, ու իբրև գնելամիջոց, ու իբրև վերամիջոց: Եթե՞ մնա Մարքսը, թ. Ավդալբեգյանը (տե՛ս Երևանի համալսարանի պատմության թանգարանի արխիվ, գործ 1, թ. 16):

մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնի հիմնադրումը, հիմնականում կապված էին այլ ֆակուլտետների հետ (տեխնոլոգիական և մասամբ՝ գյուղատնտեսական) և առավելապես զբաղվում էին իրենց առարկաների գծով դասընթացներ մշակելով և ֆիզիկայի ու մաթեմատիկայի ժամանակակից գիտական հայերեն տերմիններ ստեղծելու շատ կարևոր գործով։ Ինչպես ցույց տրվեց նախորդ գլխում, նրանք թարգմանել են բարձրագույն դպրոցի համար շատ անհրաժեշտ դասագրքեր, կազմել ու հրատարակել են մի շարք ինքնուրուց ձեռնարկներ, մեծ ջանքերի գնով ստեղծել լաբորատորիաներ։

1927 թվականին, համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» № 2—3-ում տպագրվում են Հովհ. Նավակատիկյանի «Մարմինների էլեկտրականացման պայմանների մասին», Աշ. Տեր-Մկրտչյանի «Ինտեգրալի կառուցումը վերին սահմանի տվյալ պարբերությունների միջոցով» և Ալ. Հակոբյանի «Կլասիկ թերմոդինամիկը և քիմիական կոնստանտը», իսկ «Տեղեկագրի» 5-րդ համարում՝ Ա. Տոնյանի «Նախնական ֆունկցիայի սահմանային արժեքը» աշխատությունները։ Այս բոլոր գործերը մասնագետների կողմից գնահատվել են որպես մաթեմատիկական որոշ խնդիրների, ֆիզիկաքիմիական առանձին հաստատունների լուսաբանման նոր փորձեր¹¹։

Համալսարանում ֆիզիկայի և մաթեմատիկայի բնագավառում աշխատող վերը նշված գիտնականների ամենամեծ երախտիքն այն է, ոռ նրանք մեծ ջանասիրությամբ կարողացան իրենց աշակերտների մեջ սեր արթնացնել դեպի ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունները։ Այդ աշակերտներից տաղանդավորները, շարունակելով իրենց ուսումն ու աշխատանքը Մոսկվայում, Լենինգրադում, ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի գիտահետազոտական ինստիտուտներում, ոչ միայն բարձրացան գիտության ժամանակակից մակարդակին, այլև կարողացան խոշոր գործ կատարել Հայաստանում ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների հետագա զարգացման համար։

Մինչև 1929 թվականը համալսարանում քիմիական ֆակուլտետ կամ բաժին գոյություն չի ունեցել, սակայն համալսարանի հետ կապված քիմիկոս մասնագետները՝ Ստեփան Ղամբարյանը, Լեոն Ռոտինյանը, Հակոբ Հովհաննիսյանը և նրանց օգնականները, դասավանդելով գյուղատնտեսական, տեխնիկական, բժշկական ֆակուլտետներում, մանկավարժական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժնում, ջանք շէին խնայում թե՛ քիմիայի դասավանդումը բարձր հիմքերի վրա դնելու և թե՛ հետազոտական աշխատանքներ կազմակերպելու ուղղությամբ։ Նրանց աշխատանքը տվյալ ցանկալի արդյունք Քիմիական ամբիոնները գտնը-

¹¹ Տե՛ս «Գիտությունը և գիտահետազոտական աշխատանքը Խորհրդային Հայաստանում», ժողովածու, Երևան, 1931, էջ 14—15։

վում էին գյուղատնտեսական ֆակուլտետի կազմում, որտեղ բավականին լավ էր դրված դասավանդումը: Դրա շնորհիվ այդ ֆակուլտետի միշտ շարք շրջանավարտներ խորապես սիրեցին քիմիան և հետագայում իրենց ամբողջ ավյունն ու եռանդը նվիրեցին քիմիական գիտության զարդացման և այն ժողովրդական տնտեսությանը ծառայեցնելու գործին¹²:

Օրգանական քիմիայի բնագավառում արժեքավոր ուսումնասիրություններ է կատարել համալսարանի հիմնադիր դասախոս-քիմիկոս Ստեփան Ղամբարյանը (1879—1948): Ուսումնասիրելով օրգանական պերօքսիդները քայլավում են համաշափ ձեռվակ, որոշ դեպքերում առաջացնելով ազատ ռադիկալներ: Հետագայում բազմաթիվ այլ գիտնականներ հաստատել են այս եղանակացությունը և հենվել Ստ. Ղամբարյանի աշխատությունների վրա: Համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» առաջին համարում (1925 թ.) Ստ. Ղամբարյանը տպագրում է իր «Բենզոիլպերօքսիդ և սեկունդեր ամինները» վերնագրով աշխատությունը, որն աչքի է ընկնում մեթոդի ինքնատիպությամբ: Տետրաֆենիլ-հիդրոզինի ստացման նրա մեթոդը ընդունվում և տեղ է գտնում գերմանացի գիտնական Պ. Հուբենի «Օրգանական քիմիայի մեթոդների ձեռնարկ»-ում:

Ստ. Ղամբարյանը նախկինում գրած իր աշխատություններում ենթադրում էր, որ վերոհիշյալ ոեակցիայի արդյունքները միանգամից, անմիջապես չեն ստացվում, որ դրանց նախորդում են միշտադյունքներ, որոնք սկզբում նրան չի հաջողվել առանձնացնել, հետևապես և ուսումնասիրել: Այս գործի մեջ նա փորձերով հիմնավորում է իր նախկին աշխատություններում արած ենթադրությունները:

Համալսարանում քիմիայի դասընթացի ստեղծման և այդ գծով հետագոտական աշխատանքների կազմակերպման ու զարգացման գործուն ամենալուրջ ծառայությունը պատկանում է Ստեփան Ղամբարյանին: Նա մասնակցություն է ունեցել նաև Երևանում սինթետիկ կառւցուկի արտադրության հիմնադրմանը:

Համալսարանում աշխատելու տարիներին, ֆիզիկական քիմիայի բնագավառում արժեքավոր հետազոտություններ է կատարել նաև քիմիկոս Լևոն Ռոտինյանցը: Նա 1925 թվականին համալսարանի «Գիտական տեղեկագրում» հրատարակում է «Կախումներ բինար միացությունների կրիտիկական զերմաստիճանի և միացությունը կազմող էլեմենտների չերմաստիճանի միջև» աշխատությունը, որտեղ որոշել է սնդիկի գուրուշու կրիտիկական զերմաստիճանը: Թե՛ սնդիկի, և թե՛ այլ էլեմենտների նման հատկությունների վերաբերյալ կատարած դատողու-

¹² Անվանի գիտնական-քիմիկոսներ՝ Հ. Զալթիկյանը, Ա. Բաբայանը, Մ. Թարթինյանը, և. Ղամբարյանը և ուրիշներ համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի աշխատավարտներ էին:

թյունները հեղինակին բերում են այն եզրակացության, որ էլեմենտար, ավելի պարզ մոլեկուլային կառուցվածքով նյութերը գոլորշի վիճակում ավելի են ենթարկվում այսպես կոչված վանդերվաալսի հավասարմանը։ Սակայն անցնելով բինար, ներկա դեպքում քիմիական երկտարր միացությունների ջերմաստիճանին, ուր կարելի է ադդիտիվ կախումներ սպասել, այսինքն՝ ուր ստացված մեծությունները պիտի արտահայտեին բաղադրյալ մասերի գումարի մեծությունը, և Ռոտինյանցը նկատում է, որ այստեղ պայմաններն այլ են՝ «թեև մասսան որոշ ադդիտիվ հատկություններ ունի (ինչպես՝ մոլեկուլային ջերմություն, մոլեկուլային ծավալ և այլն), այդ հատկությունները նաև կոնստիտուտիվ հատկություններ են, որոնք էախված են ոչ միայն բաղադրիչ էլեմենտների հատկություններից, այլև նրանց քիմիական կառուցից»¹⁸։

Պրոֆ. Ռոտինյանցը ուսումնասիրել է նաև հալված բազալտի բյուրեղացման պայմանները և հանդես է եկել հոդվածաշարով, նա մշակել է բազալտի էլեկտրահալման եղանակը, որը հետագայում ներդրվել է արտադրության մեջ։ Հ. Ռոտինյանցն ունի նաև մի քանի տեսական բընույթի աշխատություններ՝ նվիրված թերմոդինամիկային։ Նա ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Հայաստանում ազոտային պարարտանյութերի արդյունաբերության, կարբիդի և ցիանամիդի արտադրության հիմնադրման գործին։

Օրգանական քիմիայի բնագավառում իր աշխատակիցների հետ միասին հետաքրքիր հետազոտություններ է կատարել քիմիկոս-բակտերիոլոգ Հակոբ Հովհաննիսյանը։ Նա Փիզիոլոգիական քիմիայի լաբորատորիայում (Ե. Ակունյանի հետ) կատարել է երկու աշխատանք՝ «Պարատոլուլսուլֆոթթուն իրրև ացետալների ստացման կատալիզատոր» և «Զհագեցած ցիկլոէթերների ստացումը»։ Առաջին աշխատանքը հնարավորություն է տալիս փոխել ացետալների ստացման կլայզենի մեթոդը, կիրառելով նոր կատալիզատոր, որի դեպքում ացետալների ստացումը հասնում է 84—97 տոկոսի։ Դա մեծ լափով գերազանցում է ուրիշ մեթոդներով ստացածին։ «Զհագեցած ցիկլոէթերների ստացումը» աշխատության մեջ ուսումնասիրվում են վերոհիշյալ կատալիզատորի ներկայությամբ ցածր մոլեկուլայից ավելի բարձր մոլեկուլային ացետալների և վերջիններից շհագեցած էֆիրների ստացման պայմանները։ Այսպիսով, Հ. Հովհաննիսյանը մշակել է ացետալների ստացման նոր եղանակ և գտել դրա համար նոր կատալիզատոր¹⁹։

Պրոֆ. Հ. Հովհաննիսյանը, ուսումնասիրելով վիտամին Ը-ի հատկությունները, եկել է այն եզրակացության, որ այն ունի էնդիոլային

¹⁸ Համալսարանի «Գիտական տեղեկագիր», 1925, № 1, էջ 145—150.

¹⁹ Այդ աշխատանքները տպագրվել են համալսարանի տեղեկագրի 1980 թ. 5-րդ համարում։

Կառուցվածք: Այս եզրակացությունը հետագայում հաստատվել է նաև այլ գիտնականների կողմից:

Քիմիայի գծով համալսարանում կատարվել են նաև բազմաթիվ այլ հետազոտություններ: Այս բոլորը ցույց են տալիս, որ համալսարանի քիմիկոս-գիտնականները 1920-ական թվականների ընթացքում, օգտագործելով եղած բոլոր հնարավորությունները, նեցուկ լինելով միմյանց՝ նեղ մասնագիտական հարցերում, կարեոր գիտական հետազոտություններով հարստացրել են քիմիական գիտությունը նոր տվյալներով:

Համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետում և մանկավարժական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժնում կենտրոնացել էին կենսաբանության և գյուղատնտեսության տարրեր ճյուղերում մասնագիտացած դասախոսներ: Նրանք մանկավարժական բեղմնավոր գործունեության հետ միասին կատարում էին և գիտական աշխատանքներ, որոնց մի մասը կիրառական նշանակություն ուներ: Այդ շրջանում կարեոր գիտական հետազոտություններ է կատարել ագրո-քիմիկոս-միկրոբիոլոգ Պապա Քալանթարյանը: Պ. Բ. Քալանթարյանը 1921 թվականից սկսած՝ ակտիվ մասնակցություն ցույց տալով գյուղատնտեսական կադրերի պատրաստման գործին, որպես ժամանակի բազմակողմանիորեն զարգացած մասնագիտներից մեկը, գյուղատնտեսական ֆակուլտետում կարդում է հիմնական առարկաներ՝ հողերի պարարտացում, ագրոքիմիա, միկրոբիոլոգիա, հողագիտություն և այլն: Նրա ղեկավարությամբ են սկսվում Հայաստանի հողերի ագրոքիմիական և բիոլոգիական ուսումնասիրությունները, որոնք պարզում են պարարտանյութերի կարիքը Հայաստանի տարրեր հողատեսակներում: Նա հայտնաբերել է բամբակենու արմատավզիկի փոտախտ հիվանդությունը և նրա հարուցիչները: 1925 թվականին «Գիտական տեղեկագրում» Քալանթարյանը տպագրեց իր «Բամբակենու երկու նոր բակտերիոֆիներ Հայաստանում» հոդվածը, որն ուներ տեսական և կիրառական նշանակություն ու արտատպվեց նաև գերմանական բակտերիոլոգիայի և պարագիտագիտության կենտրոնական օրգանում: Պ. Քալանթարյանը իր փորձերից անում է նաև պրակտիկ եզրակացություն, ցույց տալով, թե բամբակենու զանազան տեսակները վարակման ինչպիսի ընդունակություն են հանդիս բերում: Այսպես, օրինակ, եթե բամբակենու «Կենտ» տեսակը ամբողջովին է վարակվում, իսկ «Նավոցկի» տեսակը 50 տոկոսով, ապա «Ռուսելլոյի» տեսակը վարակվում է միայն 30 տոկոսով:

Հետագայում նա ուսումնասիրում է ազոտաբակտերիաների բիոլոգիական առանձնահատկությունները, որոշում պալարաբակտերիաների տարածվածությունը Հայաստանի տարրեր հողատեսակներում, նշում նրանց բնորոշ առանձնահատկությունները: Այդ աշխատանքը հնարավորություն ընձեռեց Երևանում կազմակերպելու բակտերիալ պարա-

տանյութերի արտադրություն։ Նա առաջին անգամ 1930—1931 թթ. սկսում է ուսումնասիրել նաև Սևանա լճի միկրոֆլորան, որի շնորհիվ նկարագրում է կալցիումի կարբոնատ առաջացնող նոր տեսակի բակտերիան։

Քալանթարյանը ոչ միայն լավագույն դասախոս և հետազոտող էր, այլև գիտության հրաշալի պրոպագանդիստ։ Նրա գրչին են պատկանում մի շարք գիտամասսայական գրքույկներ և հոդվածներ, որոնք մեծ դեր են խաղացել գյուղատնտեսության աշխատանքներն ավելի լավ կազմակերպելու և բարձր բերք ստանալու գործում։ Նա ակտիվ մասնակցություն էր ցույց տալիս մեզանում լույս տեսնող ամսագրերի և թերթերի՝ «Գյուղատնտեսական կյանք», «Մաճկալ», «Կոլխոզնիկ քիմիկատոր» և այլ պարբերականների աշխատանքներին։ Բացի այդ ամենից, նրա անմիջական ղեկավարությամբ 1921 թ. հողժողկոմատին և ժողուրնտիսորհին կից կազմակերպվում է կենտրոնական միացյալ լաբորատորիա՝ հանրապետության առաջին գիտահետազոտական հիմնարկությունը, որտեղ կատարվում են ընդհանուր, ֆիզիկական և օրգանական քիմիային, միկրոբիոլոգիային, Հայաստանի բազմատեսակ շինանյութերին, խալտարդետ հողային ծածկութին և սանիտարիային վերաբերող հետազոտական աշխատանքներ։

Քալանթարյանը իր շուրջը համալսարանի մի շարք լավագույն շրջանավարտների (Գ. Դավթյան, Հ. Փանոսյան և ուրիշներ), նրանց մասնագիտացրեց ազրոքիմիայի ու հողագիտության մեջ և մասնակից դարձրեց իր ղեկավարած հետազոտական աշխատանքնին¹⁵։

Գիտական և պրակտիկ հետաքրքրություն ներկայացնող աշխատանքներ է կատարել նաև համալսարանի հիմնադիր դասախոսներից Ավետիք Տեր-Պողոսյանը։ Հիշատակման արժանի է նրա հիդրոբիոլոգիական ուսումնասիրություններից՝ «Հայաստանի կլադոցերները» աշխատությունը¹⁶, Դա վերաբերում է քաղցրահամ ջրերի ֆաունային, որը հիմնական կեր է լճերում և ջրամբարներում ապրող ձկների համար։ Ուստի հետազոտությունը ոչ միայն տեսական արժեք ունի, այլև տընտեսական, կիրառական նշանակություն։ Գիտնականի այդ աշխատությունը հրատարակվել է նաև գերմաներեն։ Հետագա տարիներին Ավ. Տեր-Պողոսյանը հիդրոբիոլոգիական հետազոտություններին զուգընթաց սկսում է ուսումնասիրել նաև Հայաստանում տարածված գյուղատնտեսական բույսերի վնասատու նեմատոդները, որոնք մեծագույն շարիք էին գյուղատնտեսության համար։ Ավ. Տեր-Պողոսյանի գիտական գոր-

¹⁵ Համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 5-րդ համարում (1930 թ.), օրինակ, տըպագրվել է Պ. Քալանթարյանի և Հ. Փանոսյանի «Bacillus azotobacter-ի բիոլոգիայի շուրջ» (համատեղ) հոդվածը։

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում։

ծունեռության ամենաարժեքավոր ավանդը՝ «Հայ բիոլոգիական մտքի պատմություն» մենագրությունն է, նրա երկար տարիների տքնացան աշխատանքի արգասիքը¹⁷:

Գյուղատնտեսական գիտության և պրակտիկայի համար արժեքավոր գործ էր կատարում համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի անասնաբուժության ամբիոնը՝ Խորեն Երիցյանի (1882—1956) գլխավորությամբ: Երիցյանը ամբիոնի աշխատանքը վարում էր մեր անասնաբուժության ամենից ավելի հրատապ ու ժամանակակից հարցերի ուսումնասիրման ուղղությամբ, ուշադրությունը կենտրոնացնելով հատկապես մատղաշների աճեցման, մորից անջատ կերակրելու, անասունների արոտային պայմանների բարելավման, սննդի շափակորման և կերերի նախապատրաստման արդյունավետ մեթոդների մշակման հարցերի վրա: Նա իր փորձերը հիմնականում դրել է համալսարանի կաթնատնտեսական ազարակում և «Զագ» փորձնական տնտեսությունում: Արոտավայրերում անասունների արածած կանաչ մասսայի քանակի հաշվառման նրա մշակած նոր մեթոդը իր ինքնատիպությամբ և գիտական խորությամբ մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց ոչ միայն խորհրդային, այլև՝ արտասահմանյան գիտնականների շրջանում: Խ. Երիցյանը մեծ գործ է կատարել գիտական աշխատանքը լաբորատորիայից կոլտնտեսության արտադրական բազա փոխադրելու ուղղությամբ:

Գյուղատնտեսական ֆակուլտետում լուրջ աշխատանքներ են կատարվել նաև դաշտավարության բնագավառում:

Միքայել Թումանյանը (1886—1950), ստանձնելով համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի մասնավոր երկրագործության ամբիոնի վարիչի պաշտոնը (1924 թ.), ուսումնական աշխատանքներին զուգընթաց ծավալում է նաև գիտահետազոտական աշխատանքներ: Նրա գլխավորությամբ ու մասնակցությամբ սկիզբ է դրվում Հայաստանի դաշտային կովտուրաների ուսումնասիրությանը, որի արդյունքները նաշարադրում է «Հայաստանի վայրի ցորենները», «Շաքարի ճակնդեղի մշակության հեռանկարները Հայաստանում», «Հայաստանի կոնցիկ ցորենները», «Կովտուրական բույսերի բարձրության գոտիները Հայաստանում»¹⁸ և այլ աշխատություններում: Դրանց մեջ Մ. Թումանյանը նշում է սելեկցիոն տեսակները ստանալու նպատակով տեղական դաշտային բույսերը որպես ելանյութ օգտագործելու ուղիները:

Մ. Թումանյանն իր աշխատանքի երկրորդ փուլում ուսումնասիրել է դաշտային բույսերի ձևառաջացման հարցերը: Յորենի բիոցենոզն ուսումնասիրելիս՝ նա եկել է այն եղակացության, որ արտաքին փոփոխ-

¹⁷ Հրատարակվել է համալսարանի կողմից 1960 թվականին:

¹⁸ Տե՛ս համալսարանի «Գիտական տեղեկագիր», 1925 թ., № 1:

¹⁹ Նույն տեղում, 1930 թ., № 5:

Վող համալիր պայմաններում ցորենի մի ձեկից առաջ է գալիս մի ուրիշ ձև: Այդ միտքը նա փորձելով պատցուցեց ցորենի, հաճարի, եզիստացորենի, բունչութի, լոբու և այլ կուլտուրաների վրա:

Ցանքի տարբեր ժամկետներում, փոփոխված համալիր պայմաններում Մ. Թումանյանը բույսերի օնտոգենեզում հայտնաբերեց փոփոխությունների մի ամբողջ շարք օրինաշափություններ: Այդ ուսումնամիրությունների հիման վրա ցորենի մի տեսակից նա ստանում է մի այլ տեսակ, եզիստացորենի կարծր ենթատեսակից՝ այլ ենթատեսակներ:

Համալսարանում բույսերի ֆիզիոլոգիայի և անատոմիայի գծով տարվող աշխատանքը գլխավորել է պրոֆեսոր Հովհակիմ Բեղելյանը (1875—1940):

Մանկավարժական բեղուն աշխատանքի հետ միասին նա զբաղվել է բուսաբանական գիտության զանազան հարցերի լուսաբանմամբ: Ուսումնասիրել է կակտուսների հերձանցքների առանձնահատկությունները, բույսերի տրոպիզմները և այլ խնդիրներ: Հ. Բեղելյանը զբաղվել է բուսական զանազան խմբերի և միջավայրերի փոխհարաբերության հարցով, հանգամանորեն կանգ առնելով հերձանցքային ապարատի գործունեության վրա:

Արժեքավոր է Բեղելյանի «Բույսերի ակլիմատիզացիա» մենագրությունը, որը տպագրվել է 1931 թվականին: Համալսարանում աշխատելու նույն տարում հայերեն լույս տեսավ բարձրագույն դպրոցների համար նրա կազմած «Բույսերի անատոմիա» ձեռնարկը:

Առանձնապես մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Բեղելյանի «Բուսաբանության բառարան»-ը, որը նա երկար տարիներ կազմում էր հայերեն, ոռուսերեն, լատիներեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, անգլերեն և դանիերեն լեզուներով, բայց որը, ցավոք, մնաց անավարտ:

Բուսաբանության, առանձնապես բույսերի կազմաբանության դասակարգման գծով համալսարանում, թեև կարճ ժամանակով, բայց բեղմնավոր աշխատանք է կատարել նաև Նիկոլայ Տրոիցկին (1887—1957): Նա 85 աշխատությունների հեղինակ է, որոնց մեծ մասը գրել է Երևանի համալսարանում աշխատելիս (1928—1938): Ն. Տրոիցկին զբաղվել է մասնավորապես բարձր լեռնային խոտհարքների և արոտավայրերի, ինչպես նաև կերային բույսերին վերաբերող առանձին հարցերի ուսումնասիրությամբ: Նա ղեկավարել է Հայաստանի արոտավայրերի հաշվառման և տեղագրման աշխատանքները, կերի համամիութենական ինստիտուտի կազմակերպած գիտարշավները՝ Հայաստանում աճող կերային բույսերի օջախների հայտնաբերման ու սերմերի հավաքման գծով:

Դյուղատնտեսական ֆակուլտետից անհրաժեշտ է հիշատակել նաև այգեգործության ամբիոնի գործունեությունը, որի հիմնադիրը Գևորգ

Գրձելյանն էր (1884—1977): Նա դասախոսել է ֆիտոպաթոլոգիայի, ապա նաև այգեգործության դասընթաց: Նրա գիտական աշխատանքն ընթացել է այգիների ագրոտեխնիկայի, հիվանդությունների ու վնասատուների դեմ պայքարի և ամպելոգրաֆիական նյութեր հավաքելու ուղղությամբ: Գրձելյանի առաջարկով ընդունվում և հողժողկոմատի հրամանով նոր տնկվող այգիների համար պարտադիր է դարձվում վազի ձեռագորման հովհարի սիստեմը՝ շպալերային այգիների համար և նրա կազմած՝ խաղողի շրջանացման առաջին տեսականին: Նա երկար տարիներ ուսումնասիրել է ձմռան սառնամանիքների և գարնան ցրտահարությունների ազդեցությունը խաղողի վազի վրա: Գրձելյանը գրել է նաև այգեգործության ձեռնարկ բուհերի ուսանողների և գյուղատնտեսների համար:

Ինչպես հետևում է վերը նշվածից, գյուղատնտեսական ֆակուլտետը, որը համալսարանի համակարգում առանց փոփոխության գոյություն է ունեցել 9 տարի (1921—1930 թթ.), մեր գյուղատնտեսությանը տվել է ոչ միայն բարձրորակ մասնագետներ, այլև հանդիսացել է գյուղատնտեսական գիտության տարրեր ճյուղերի զարգացմանը լրջորեն նպաստող գիտական օջախ, որտեղ աշխատող գիտնականները իրենց ավանդն են մուժել դաշտավարության, այգեգործության, անասնապահության զարգացման բնագավառում: Այդ աշխատանքների զգալի մասը ունեցել է կիրառական նշանակություն և ներդրվել է գյուղատնտեսական արտադրության մեջ:

Բնական գիտությունների գծով զգալի աշխատանք է կատարել նաև համալսարանի ֆիզիոլոգիայի ամբիոնը, որը 1922 թվականին հիմնադրել է Տիգրան Մուշեղյանը (1886—1935): Կրելով ոռւա ականավոր գիտնական Ն. Ե. Վկեղենսկու ազդեցությունը, նա ֆիզիոլոգիայի զարգացմանը մեզանում տվեց մատերիալիստական ուղղություն: Տ. Պ. Մուշեղյանի անսահման նվիրվածությունը ֆիզիոլոգիական գիտությանը մեծ ազդեցություն է թողել ուսանողների վրա, սեր և հետաքրքրություն արթնացնելով նրանց մեջ գեպի այդ առարկան: Ահա ինչու լավագույն ուսանողները կապվում են ամբիոնի հետ և խորացնում ֆիզիոլոգիայից ունեցած իրենց գիտելիքները²⁰:

Կենդանիների ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի հետ միաժամանակ, թժկական ֆակուլտետում հիմնադրվում է նաև մարդու ֆիզիոլոգիայի ամբիոնն ու լաբորատորիան, որը զեկավարում էր Արշակ Հակոբյանը:

Սկզբնական շրջանում այդ երկու ամբիոնների անդամներն էլ հիմնականում զբաղվում էին մանկավարժական աշխատանքով: Ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի գիտահետազոտական գործունեությունը ուժեղանում և ծավալվում է համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի շրջա-

²⁰ Տե՛ս համալսարանի «Գիտական աշխատություններ», հ. 40, էջ 218.

նավարտ էզրաս Հասրաթյանի շնորհիվ, որը աշխատանքի է անցնում ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիայում 1926 թ. ամառային ամիսներին և 1927/28 թթ. համալսարանի վարչության կողմից 16 ամիս տեղությամբ գործուղվում գիտական կատարելագործման լենինգրադ: Այնտեղ ի. Պ. Պավլովի և լ. Ա. Օրբելու ղեկավարությամբ նա աշխատում է ուսագրագործությունը և լենինգրադի աշխատանքային ամառային ամիսներին, մասնակցում է հարյուրավոր փորձերի, յուրացնում բարդ վիրահատությունների տեխնիկան: Երեսնի համալսարանում մեր ունեցած մի հանդիպման ժամանակ է. Հասրաթյանը, վերհիշելով Պավլովի ղեկավարությամբ աշխատած տարիները, ասաց. «Այն պայմանները, գիտական այն միջավայրը, որի մեջ ես ընկա, չէի կարող շանել այն համեստը գիտության մեջ, որը ինձ վերագրվում է: Աշխատել Պավլովի հետ և քիչ թե շատ աշքի ընկնող գործ շանել՝ անհնար էր: Մենք՝ նրա աշակերտներս, այդ մեծ, հորդառատ գետի փոքրիկ վտակներն էինք, միայն այն տարբերությամբ, որ ոչ թե թափվում էինք այդ դետը, այլ սկիզբ էինք առնում նրանից»: Գեղեցիկ է ասված: Վերադառնալով համալսարան՝ նա մեծ լիցք է հաղորդում ֆիզիոլոգիայի գծով տարվող հետազոտական աշխատանքին: Դրում է մի շարք աշխատություններ, որոնք տպագրվում են Խորհրդային Միության և արտասահմանի մասնագիտական հանդեսներում: Դրանցից մեկը՝ «Միգանյութի երիկամային արտազատման խնդրի շուրջ», լույս է տեսնում համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 5-րդ համարում, 1930 թվականին:

Գիտական աշխատանքը, սկսած 1922 թվականից, հետզհետե ծավալվում է նաև բժշկական ֆակուլտետի կլինիկական ամբիոններում. որի մի մասը ամփոփվում և հրատարակվում է համալսարանի «Գիտական տեղեկագրի» 1925 թվականի հենց առաջին համարում: Ընդ որում, ֆակուլտետի հինգ դասախոսների հոդվածներից շորսը՝ պրակտիկ բժըշկության վերաբերյալ: Դրանք գր. Արեշյանի «Հայ կնոջ կոնք և ծննդի տեղությունը», Հ. Քեշեկի «Արմունկի անուղղելի հոդախախտման մասին», Ա. Հակոբյանի «Հիստերիկ մուտիզմի և պարալիզների երկու դեպքեր», Ե. Քալանթարյանի «Հայաստանի ազգաբնակչության հելմինտոֆառանայի ուսումնասիրությունը» և լ. Հովհաննեսյանի «Գրիգոր Մագիստրոսը որպես 11-րդ դարու հայ բժշկության ներկայացուցիչ» աշխատանքները: Տեղեկագրի 5-րդ համարում հրապարակվում են Ե. Քալանթարյանի «Տրիխոստրոնգիլոզը Հայաստանում», Հ. Ասատրյանի

²¹ Այդ գործուղման վերաբերյալ է. Հասրաթյանի հաշվետվությունը պահպում է համալսարանի արխիվի № 109 գործում:

«Կրկնակի արտաարգանդային հղիության կանխման հարցի շուրջ» և
«Հովհաննիսյանի «Ստամբուլ-աղիքային տրակտի մեթոդական շոշափ-
ման մասին» ուսումնասիրությունները»:

Ճիշտ է, երկրաբանական ֆակուլտետը համալսարանում հիմնադր-
վել է ավելի ուշ՝ 1934 թվականին (որպես երկրաբանաշխարհագրա-
կան ֆակուլտետ), սակայն գյուղատնտեսական ֆակուլտետում և ման-
կավարժական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժնում երկրաբանություն,
հանքաբանություն և բյուրեղագիտություն առարկաների դասավանդման
համար համալսարան են հրավիրվում նաև երկրաբաններ Տիգրան Զըր-
բրաշյանը (1889—1937) և Պետրոս Ղամբարյանը (1899—1934): Նրանք
նույնպես մանկավարժական աշխատանքի հետ մեկտեղ զբաղվում են
նաև գիտահետազոտական աշխատանքով, գրում են աշխատություն-
ներ, որոնք թեև չեն տպագրվում, սակայն ընդունվում են համապատաս-
խան արտադրական հիմնարկների կողմից:

Հայաստանի ժողոտնախորհի լեռնային բաժնի միջոցներով ու հանձ-
նարարությամբ՝ երկրաբան Տիգրան Զըրբաշյանը հետազոտել է մի շարք
հանքատեսակներ՝ պեմզա, մարմար, կրաքար, թերթաքարեր, բարիտ
և այլն²², 1927 թվականին նա հաշվետվություն է ներկայացնում նույն
այդ բաժնին՝ Վերին Քյոթանլուի ծծմբի, Կողբի բարիտի, Զարինեցի
կոնգլոմերատի և Աղբաշ-Ախամզալուի մարմարի նախնական հետազո-
տության արդյունքների մասին, իսկ 1929 թվականին՝ Ֆանտանի շըր-
չանի պեմզաների հետախուզության, ապա նաև էլարի պեմզայի մասին.
Տիգրան Զըրբաշյանը կատարել է նաև երգչսի ջրանցքի և ջրամբարի
երկրաբանական նկարագրությունը: Այդ բնագավառում հետաքրքիր աշ-
խատանքներ է տարել նաև Պետրոս Ղամբարյանը²³, նա համամիութե-
նական գիտությունների ակադեմիայի միջոցներով հետազոտություններ
է կատարել Հրազդանի միջին և ստորին հոսանքի շրջակայքում: Հատ-
կապես կարևոր են նույնուսի ինֆուզորիտների և Աղբաշենդի մարմարի
ուսումնասիրության ուղղությամբ նրա տարած աշխատանքները: Պ. Ղամ-
բարյանը ուսումնասիրել է նաև Երևանի տուֆերը, կավերը և գիպար²⁴:

Համալսարանում այդ տարիներին կատարված գիտահետազոտա-
կան աշխատանքի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է կանգ առնել մի փաս-
տի վրա ևս:

Հայտնի է, որ հեռուստատեսության և լուսահեռագրության բնա-
գավառում, սկսած 1907 թվականից, մեծ աշխատանք է կատարել Հովհաննես
Արգարի Աղամյանը, որի համար ստացել է գերմանական առա-

²² «Գիտությունը եռհրդային Հայաստանում», Երևան, 1931, էջ 22:

²³ Պ. Ղամբարյանը գոհվել է 1934 թ. ինքնաթիռի վթարից, Բաքու պրոֆ. Բոգաշե-
մուն՝ պայմանագրագիւղական իր հավաքած նյութերի վերաբերյալ կոնուլտացիայի մեկնելիս:

²⁴ «Գիտությունը եռհրդային Հայաստանում», 1931, էջ 23:

զին պատենտը (արտոնագիր № 197443, մարտի 28 և № 197183, հուլիսի 12): Հ. Աղամյանի այդ գյուտի մասին գրել է Ա. Կ. Թովմասյանը իր «Հեռուստատեսության պատմությունից» հոդվածում²⁵: Այդ հոդվածն արժե լրացնել հետեւյալ փաստով: Հովհաննես Աղամյանը 1925 թվականին աշխատել է Երևանի պետական համալսարանում և այստեղ է պատրաստել ու փորձարկել իր հորինած ապարատի մոդելը: Այդ է ապացուցում Հ. Աղամյանի կողմանից Հակոբ Մանանդյանին ուղղված նամակը, որից բերում ենք մի հատված²⁶:

«Հակոբի ընկեր Հակոբ Համազասպովիշ»

Հանգուցյալ ամուսինս՝ ինժեներ Իվան Արգարի Աղամյանը, ապրել ու գործել է Հայաստանից դուրս, սակայն միշտ ներքին շատ ուժեղ ապրումներ է ունեցել, որ կապված չէ իր հարազատ ժողովրդի հետ: Այս վերջին հանգամանքը, ինչպես ինձ թվում է, պարտավորեցնում է ինձ Հայաստանի հասարակայնությանը հաղորդել այն աշխատանքի բախտի մասին, որը շատ տարիների ընթացքում հանգուցյալ գյուտարարի համար կյանքի նպատակ է հանդիսացել:

Ես նկատի ունեմ իվան Արգարովիշի աշխատանքը հեռուստատեսության ասպարեզում: Քաջ հայտնի է, որ Աղամյանը Եվրոպայում եղել է այդ ասպարեզի գյուտարարների պիոներների թվում և, անշուշտ, ժամանակի տեսակետից առաջինը նախկին Ռուսաստանում այդ պրոբլեմով զբաղվողներից: Նրա ծառայություններն ու նվաճումները իր ժամանակին նշվել են հատուկ գրականության մեջ (տե՛ս Կորն և ուրիշներ: Քեռին): Ինչպես ես արդեն ասացի, իվան Արգարովիշը իր մտահղացման վրա աշխատել է երկար տարիներ, որոնցից մեկ տարի, 1925-ը, նա անց է կացրել Երևանում՝ ցանկություն ունենալով շարունակել իր աշխատանքը այնտեղ: Երևանում նա պատրաստեց իր ապարատի մոդելը, որը նա ցուցադրեց Հենց այնտեղ՝ համալսարանում, հատուկ հանձնաժողովի ներկայությամբ (կցում եմ վերը նշածս հաստատող փաստաթուղթ՝ պրոֆեսոր Լ. Ռոտինյանցի կարծիքը): Իմ կարծիքով, ինքը մոդելը, եթե նա ընդհանրապես պահպանվել է, գտնվելիս պետք է լինի Երևանի համալսարանում: Եթե այս ենթադրությունը հաստատվեր (որով ես ինքս լիովին բավարարված կլինեի), ապա կհաստատվեր իվան Արգարովիշի կապը Հայաստանի հետ անմիջականորեն գյուտարարական գործունեությամբ: Ես կուզեի այս նամակով Զեղ և Զեր միշտով Երևանի հասարակայնությանը տեղյակ պահել այն մասին, որ ես, ընդուուղելով կենինգրադի Կապի թանգարանին, իվան Արգարովի-

²⁵Տե՛ս «Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունից», ԳԱ հրատարակ., Երևան, 1962, № 2,էջ 77:

²⁶Տե՛ս Մատենադարանի անհատական արխիվների Փոնդ (Մանանդյան), թղթապահակ 227, գ. 358:

Հից հետո մնացած նյութերը, որոնք վերաբերում էին հեռուստատեսության պրոբլեմին, հանձնել եմ այդ բազմավաստակ հիմնարկին...»²⁷: Իրոք, ինքնին շատ հետաքրքրական է, որ այդ խոշոր գյուտարարը՝ Հովհաննես Արգարի Սղամյանը, մեկ տարի կապված է եղել Երևանի համալսարանի հետ, աշխատել է այստեղ և իր մեծագույն նշանակություն ունեցող ապարատի մոդելը պատրաստել ու ցուցադրել է մեր համալսարանում:

Ամփոփելով առաջին տասնամյակի ընթացքում համալսարանի գիտնականների կողմից բնական գիտությունների տարրեր բնագավառներում (ֆիզիկա, մաթեմատիկա, քիմիա, բուսաբանություն, ֆիզիոլոգիա, բժշկություն, դաշտավարություն, անասնաբուծություն և այլն) կատարված գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքները, գալիս ենք այն եղանակացության, որ հսկայական էր նրանց վաստակը՝ այդ գիտությունների զարգացման գործում, մանավանդ, եթե նկատի ունենանք նյութատեխնիկական և լաբորատոր բազայի այն սուլ պայմանները, որոնց մեջ աշխատել են նրանք:

Բնական գիտությունների ամբիոնների կատարած գիտահետազոտական աշխատանքների մեջ զգալի տեղ են գրավել (տեսականի հետ միասին) կիրառական նշանակություն ունեցող աշխատանքները, որոնց կատարմանը ներգրավվում էին նաև համալսարանի լավագույն շրջանավարտները:

Գիտական գործունեության ծավալումը հրատապ էր դարձնում նաև կատարված աշխատանքների հրատարակության կազմակերպումը: Համալսարանը հենց առաջին ուսումնական տարվանից ձեռնամուխ է լինում իր դասախոսների ինքնուրույն աշխատությունների, ինչպես և թարգմանած դասագրերի ու ձեռնարկների հրատարակմանը: Մինչև 1922 թ. վերջը հրատարակվում են 84 մամուլ ծավալով դասախոսություններ ու ձեռնարկները²⁸:

Շուտով անհրաժեշտություն է զգացվում հրատարակել նաև մի գիտական հանդես, որտեղ դասախոսները կարողանային պարբերաբար տպագրել իրենց գիտական գործերը:

1923 թվականի հոկտեմբերի 25-ին համալսարանի վարչությունը

²⁷ 1927 թվականի հունվարին, համալսարանի տարեգարձին նվիրված հանդիսավոր նիստի օրը, մշակութի տանը կազմակերպված հարուստ ցուցահանդեսում, ինչպես վկայում են ականատեսները, իրոք եղել է նաև այդ տպարատը: Սակայն հետագայում ինչպես ցուցադրված այլ նյութեր, այնպես էլ ապարատը չի պահպանվել: Ուստի միանգամայն ճիշտ է վարվել համալսարանի ղեկավարությունը, 1960 թվականին ստեղծելով համալսարանի պատմության կարինետը, որտեղ կենտրոնանում է այն ամենը, ինչ գիտական հետաքրքրություն է ներկայացնում:

²⁸ Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստան», № 198, 2-ը սեպտեմբերի, 1922 թ. և № 1, 1-ը Հունվարի, 1923 թ.:

քննության է առնում գիտական հանդեսի հարցը և որոշում լույս ընծայել «ՀԽՍՀ պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր»։ Հաստատվում է խմբագրական խորհուրդ հետեւյալ կազմով՝ Հակոբ Հովհաննիսյան, Մանուկ Աբեղյան և Պապա Քալանթարյան²⁹։ Հետագայում (1924 թ. դեկտեմբերին) որոշվում է խմբագրական կազմի մեջ մտցնել նաև Ալ. Հակոբյանին, Զ. Աշրաֆյանին, Համբ. Քեշեկին, Ստ. Ղամբարյանին և հանձնարարվում է Հայկ Գյուլի-Քեմյանին (ուսումնական գըծով փոխռեկտոր) ղեկավարել և արագացնել «Տեղեկագրի» հրատարակության գործը³⁰։

«Գիտական տեղեկագրի» առաջին համարը լույս տեսավ 1925 թվականին։ Այն նվիրված էր Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման 5-րդ տարեդարձին։ Դա առաջին գիտական ժողովածուն էր, որտեղ հոդվածներ կային և հասարակական, և բնական գիտությունների տարրեր բնագավառներից։ Մինչև 1930 թվականը հրատարակվել է «Գիտական տեղեկագրի» 6 համար, որտեղ տպագրվել են համալսարանի 40-ից ավելի դասախոսների 52 գիտական աշխատություններ, որոնցից 19-ը՝ հասարակական, իսկ 33-ը՝ բնական գիտությունների գըծով։ Հետզհետեւ ավելի են ծավալվում գիտական աշխատանքներն ու հրատարակությունները, ուստի և համալսարանի վարչությունը 1927 թվականի մարտի 31-ին քննարկում է «Համալսարանի հրատարակությունների հետ կապված տպագրական-տեխնիկական աշխատանքները վարելու և հրատարակությունների տարածման գործը կազմակերպելու համար հատուկ մարմին ունենալու» հարցը։ Անհրաժեշտ է համարվում այդ գործով զբաղվող հատուկ հանձնաժողովի ստեղծումը, որով փաստորեն հիմք է դրվում համալսարանի հրատարակությանը³¹։

Գիտական աշխատանքների ծավալումը հարց է առաջադրում համալսարանին կից գիտահետազոտական ինստիտուտ ունենալու մասին։ 1929 թվականի վերջերին ստեղծվում է գիտահետազոտական այդ ինստիտուտը, որի նպաստէն էր տարրեր բնագավառներում ուսումնասիրել այն խնդիրները, որոնք բխում էին ժողովրդական տնտեսության պահանջներից, ինչպես նաև պատրաստել գիտական կադրերը³²։

Զնայած իր կարճատև գոյությանը (ընդամենը մեկ տարի), ինստիտուտը բավականաշափ աշխատանք տարավ գիտական ուժերը կենտրոնացնելու, նրանց հետազոտությունները արժեքավորելու և հրապարակելու ուղղությամբ։

²⁹ Տե՛ս պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 250, էջ 5։

³⁰ Նույն տեղում, գործ № 254, էջ 37։

³¹ Նույն տեղում, գործ № 238, էջ 77։

³² Նույն տեղում, գործ № 265, էջ 38։

Երեանի համալսարանը իր հիմնադրումից անմիջապես հետո ուսումնական ու գիտական սերտ կապեր է հաստատել Ռուսաստանի, մյուս հանրապետությունների և արտասահմանյան բազմաթիվ ուսումնական ու գիտական հաստատությունների հետ, որոնք տարեցտարի ընդլայնվում էին: Իսկ դասախոսներից շատերը, ավարտած լինելով արտասահմանյան բուհեր, գիտական կապեր էին պահպանում իրենց ուսուցիչների ու գործընկերների հետ: Հենց այդ կապերն էլ հետզհետե ավելի ժամանակվեցին ու ամրապնդվեցին, հետագայում գիտական լայն ճանաշում ու համբավ բերելով համալսարանին ինչպես Միությունում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս:

1920-ական թվականների ընթացքում համալսարանի բազմաթիվ դասախոսներ մեկնել են Ռուսաստան և այլ երկրների գիտական հաստատություններ՝ կատարելագործվելու: Համալսարանի վարչությունը ձեռնարկում էր բոլոր միջոցները, որպեսզի գործուղման մեկնողները առավելագույնն ստանալին դրանից: Գիտական գործուղման նվազագույն ժամկետը սահմանված էր երկու, առավելագույնը՝ վեց ամիս: Գործուղումից վերադառնալուց հետո, նրանք երկու շաբաթվա ընթացքում ներկայացնում էին մանրամասն հաշվետվություն իրենց կատարած աշխատանքի մասին:

1930 թվականին Խորհրդային Միությունում անցկացվեց բարձրագույն Կրթության վերակառուցման հերթական անհաջող փորձը, և բուհերի առանձին ֆակուլտետների հիմքի վրա ստեղծվեցին ինքնուրույն մասնագիտական ինստիտուտներ³³:

Նշենք, սակայն, որ եթե այդ շրջանում մասնագիտական բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հիմնումն իրոք կենսական անհրաժեշտություն էր, ապա համալսարանների վերացումը և դրանք նույնպես ճյուղային ինստիտուտների վերածելը ոչ միայն չէր արդարացվում, այլև կոպիտ սխալ էր, որը, բարեբախտաբար, շտկվեց և որոշ ժամանակ անց, կրկին վերաբացվեցին բոլոր համալսարանները:

1933 թվականի սեպտեմբերին վերաբացվեց նաև Երևանի պետական համալսարանը:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Անցել են տասնամյակներ: Համալսարանը բոլորել է իր գոյության 75-ամյա շրջանը, աճել ու դարձել է ուսումնագիտական խոշոր հաստատություն, արդի գիտության հանրաճանաչ կենտրոն:

1919/20 ուսումնական տարվա մեկ ֆակուլտետի, 1920/21-ի երկուսի և 1929/30 ուստարվա հինգի դիմաց՝ այժմ համալսարանն ունի 20 ֆակուլտետներ՝ հայ բանասիրության, ուսուական բանասիրության, ուռմանագերմանական բանասիրության, արևելագիտության, պատմության, փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և հոգեբանության, իրավագիտության, կենսաբանության, քիմիայի, մաթեմատիկայի, մաթեմատիկական կիրեռնետիկայի և հետազոտումների ավտոմատացման, ինֆորմատիկայի և հաշվողական մաթեմատիկայի, մեխանիկայի, ֆիզիկայի, ռադիոֆիզիկայի, երկրաբանության, աշխարհագրության, տնտեսագիտության, արտասահմանյան քաղաքացիների նախապատրաստական և բուհերի դասախոսների որակավորման բարձրացման:

Տարեցտարի ամբապնդվել ու հզորացել է համալսարանի նյութատեխնիկական բազան: Եթե 1933 թվականին մեկ ուսանողի վրա կատարված տարեկան ծախսերը կազմել են 360 ռուբ., 1970-ին՝ 1020 ռ., 1990-ին՝ 1973 ռ., 1993-ին՝ 172,700 ռուբի, իսկ 1994-ին՝ 3872 դրամ:

Ավարտվել է համալսարանի ուսումնական համալիրի (ճարտարապետ՝ է. Տիգրանյան) շինարարությունը:

Ներկայում համալսարանում գործում են 102 ամբիոն, ուսումնական 58 կարինետներ ու լաբորատորիաներ, աստղադիտարան, 26 պրոբլեմային լաբորատորիաներ, «Լազերային տեխնիկա» գիտարտադրական միավորում, 14 գիտահետազոտական խմբեր, որոնք ապահովում

են ուսանողների մասնագիտական կրթությունը տեսական բարձր մակարդակով և, միաժամանակ, հանդիսանում գիտության ժամանակակից ճյուղերի զարգացման օջախներ:

Անցած տասնամյակների ընթացքում համալսարանական կրթությունը մեծ թափ է ստացել: Այժմ համալսարանում սովորում են 9000-ից ավելի ուսանողներ և աշխատում 1190 դասախոսներ, որոնցից մեկը Ռուսաստանի ԳԱ ակադեմիկոս է, 25-ը՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոսներ և թղթակից-անդամներ, 130-ը՝ գիտության դոկտորներ-պրոֆեսորներ, 700-ը՝ թեկնածուներ-դոցենտներ:

Անցած 75 տարիներին համալսարանի ֆակուլտետների և ուսանողության աճը ներկայացնում է հետևյալ պատկերը.

Ուսումնական տարի	Ֆակուլտետների քանակը	Ուսանողների թիվը
1919/20	1	262
1920/21—22	2	255
1929/30	5	1316
1940/41	8	1461
1970/71	12	11970
1980/81	15	7599 ¹
1990/91	17	8951
1993/94	20	~90

Այժմ համալսարանը ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու մշակույթի ամենատարբեր ճյուղերի համար կազրեր է պատրաստում 32 մասնագիտությունների գծով՝ ֆիզիկա, աստղաֆիզիկա, ռադիոֆիզիկա և էլեկտրոնիկա, մաթեմատիկա, կիրառական մաթեմատիկա, մեխանիկա, տնտեսագիտական կիրեռնետիկա, քիմիա, նուրբ օրգանական սինթեզ, կենսաբանություն, կենսաֆիզիկա, կենսաքիմիա, օգտակար հանածոների որոնում և հետախուզում, աշխարհագրություն, պատմություն, ժուռալիստիկա, հայոց լեզու և գրականություն, ստար լեզու և գրականություն, փիլիսոփայություն, կիրառական սոցիոլոգիա, միջազգային հարաբերություններ, միջազգային տնտեսական հարաբերություններ, իրավագիտություն և այլն:

Համալսարանը, վերակառուցելով ուսումնական գործընթացը և դասավանդման մեթոդները, մի շարք ֆակուլտետներում սկսել է կադրեր պատրաստել գիտության ու տեխնիկայի ժամանակակից առաջատար մասնագիտությունների գծով:

¹ Ուսանողության թվի այս նվազումը հետևանք է այն բանի, որ Միութենական կառավարության (1975 թ. ապրիլի 16-ի № 300) և բուհմինի համապատասխան որոշումների հիման վրա, համալսարանից անջատվեցին տնտեսագիտական ֆակուլտետները, ստեղծելով Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտը:

Իր գոյության ընթացքում համալսարանը երկրին տվել է 56.500-ից ավելի մասնագետներ: Այդ թվում՝ պատմաբաններ, բանասերներ, ֆիզիկոսներ², մաթեմատիկոսներ, իրավաբաններ, տնտեսագետներ, կենսաբաններ, քիմիկոսներ, երկրաբաններ, աշխարհագետներ, ապրանքագետներ³, արևելագետներ⁴, փիլիսոփաներ, սոցիոլոգներ, բժիշկներ, գյուղատնտեսներ, ինժեներ-ճարտարապետներ⁵, պատմաբան-միջազգայնագետներ⁶ և այլն: Համալսարանի շրջանավարտների թիվը ըստ տասնամյակների ներկայացնում է հետևյալ պատկերը:

Տարիներ	Շրջանավարտ-ների թիվը	Տարիներ	Շրջանավարտ-ների թիվը
1920—1930	931	1971—1980	16490
1931—1940	1595	1981—1990	13210
1941—1950	1813	1991—1994	5211
1951—1960	6784		
1961—1970	10518	ընդամենը	56552

Համալսարանական կրթություն ստացած մասնագետները հսկայական ավանդ են ներդրել Հայաստանի առաջընթացի գործում: Նրանցից շատերի վաստակը բարձր է գնահատվել նաև հանրապետության սահմաններից դուրս: Մայր բուհի նախկին լավագույն սաները դարձել են անվանի գիտնականներ և մեծ ներդրում ունեն հայրենական ու համաշխարհային գիտության մեջ:

1943 թվականի նոյեմբերի 25-ին, երբ ստեղծվեց Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան, նրա հիմնադիր կազմի 23 ակադեմիկոս ներից 12-ը երեանի համալսարանի պրոֆեսորներ էին: Ներկայումս 22 ԳԱԱ. 38 ակադեմիկոսներից 20-ը և նախագահության 15 անդամներից 10-ը համալսարանի նախկին սաներն են:

Հանրապետության գիտահետազոտական հիմնարկների ղեկավարների և գիտական աշխատողների զգալի մասը նույնպես համալսարանի շրջանավարտներն են: Բավական է նշել, որ Բյուրականի աշխարհահռչակ

² Ֆիզիկոսներ պատրաստել է մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամթեմատիկական բաժինը (1922 թ.), 1933 թ. սեպտեմբերից՝ համանուն ֆակուլտետը, 1959-ից Փիզիկայի, 1975-ից նաև ռադիոֆիզիկայի ֆակուլտետները:

³ Մինչև 1964 թ. ապրանքագետներ պատրաստել է տնտեսագիտական ֆակուլտետը:

⁴ Մինչև 1968 թ. արևելագետներ պատրաստել է բանասիրական ֆակուլտետի արևելագիտական բաժինը, որը բացվել է 1940 թ.: Արևելագիտության ֆակուլտետը հիմնվել է 1968 թ.:

⁵ Մինչև 1930 թ. համալսարանը ունեցել է գյուղատնտեսական, տեխնիկական և բժշկական ֆակուլտետներ:

⁶ 1945—1953 թթ. համալսարանում գործել է միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետ:

աստղադիտարանի 89 գիտաշխատողներից 77-ը (այդ թվում՝ գիտության 8 դոկտոր և 40 թեկնածուներ) մեր համալսարանականներն են:

Համալսարանում են իրենց գրական մկրտությունը ստացել հայ մեծանուն գրողներ Եղիշե Չարենցը, Գուրգեն Մահարին, Հովհաննես Շիրազը, Սիլվա Կապուտիկյանը, Պարույր Սևակը և ուրիշներ:

Տարբեր ժամանակներում համալսարանում դասախոսնել կամ դասախոսում են այնպիսի նշանավոր գիտնականներ, ինչպիսիք են՝ ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոսներ Վիկտոր Համբարձումյանը, Հակոբ Մանանյանը, Աբրահամ Ալիխանյանը, Անուշավան Արզումանյանը, Միքայել Զայլախյանը, ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից-անդամներ Էզրաս Հասրաթյանը, Արտեմ Ալիխանյանը, Սերգեյ Մերգելյանը:

Մեծ է համալսարանի գիտնականների դերն արդի գիտության բազմաբնույթ հարցերի մշակման գործում: Հետազոտական զգալի աշխատանքներ են կատարվում մասնավորապես հայագիտության բնագավառում:

Գիտնական բանասերների ներկա սերունդը հաջողությամբ շարունակում և զարգացնում է հայագիտության երախտավորներ Մանուկ Արեգյանի, Հրաչյա Աճառյանի, Գրիգոր Ղափանցյանի և Արսեն Տերտերյանի ստեղծած գիտական դպրոցների լավագույն ավանդույթները, սեփական ավանդը ներդնում այդ կարևոր բնագավառում: Նարունակվում են միջնադարյան, ժամանակակից և սփյուռքահայ գրականության համակողմանի ուսումնասիրությունները: Ուշադրության կենտրոնում են հայերենի ծագման ու զարգացման, գրաբարի, արևելահայ ու արևմտահայ գրական լեզուների փոխհարաբերության, բարբառագիտության, ժամանակակից հայերենի հետազոտության ու բառարանագրության խընդիրները: Արժեքավոր աշխատանքներ են կատարում արևելագիտության, ուսուց լեզվի ու գրականության ֆակուլտետների գիտնականները:

Պատմաբանների համալիր հետազոտության հիմնական առարկան շարունակում է մնալ հայ ժողովրդի պատմության ուսումնասիրությունը՝ հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը, նրա պատմական կապերը երկրի մյուս ժողովուրդների, ինչպես նաև Արևմտյան Եվրոպայի ու Արեւվելքի ժողովուրդների հետ: Աշխատանք է ձեռնարկվել նաև հայ ժողովրդի պատմության բուհական նոր, երկնատոր դասագիրք ստեղծելու ուղղությամբ: Երկրում տեղի ունեցող իրադարձությունները պատմաբանների առջև խնդիր են դրել միանգամայն իրատեսորեն վերլուծել անցյալի փաստերը, վերանայել գնահատականներն ու վերականգնել պատմական ճշմարտությունը: Այժմ մասնագիտական անաշառությամբ վերարժեքավորվում և ճշգրտվում են մեր ժողովրդի պատմության եղծված էջերը: Նորովի ու ճշմարտացի են ներկայացվում Հայաստանի առաջին անկախ հանրապետության (1918—1920 թթ.) պատմությունը, 1921 թվա-

կանի թուրք-խորհրդային պայմանագիրը և այլ կարևոր վավերագրեր։ Շարունակվում են աշխատանքները «Հայաստանի և հարակից շըրշանների տեղանունների բառարան» մեծածավալ ու արժեքավոր գործի վրա, որի երկու հատորները լույս են տեսել, իսկ երրորդը ընթացքի մեջ է։ Այս կոթողային աշխատությունը պրոֆեսորներ Թաղկոս Հակոբյանի, Ստեփան Մելիք-Բախչյանի և Հովհաննես Բարսեղյանի մոտ 40-ամյա տքնաշան աշխատանքի արդյունքն է։ Համալսարանում զգալի աշխատանքներ են կատարվում նաև գիտական և ուսումնական քարտեզների ստեղծման ուղղությամբ։

Միջազգային լայն ճանաշում է գտել Համալսարանում ստեղծված փաստարկման հետազոտության գիտական դպրոցը, որի հիմնադիրն ու ղեկավարը ակադեմիկոս Գևորգ Բրուտյանն է։

Համալսարանի տնտեսագետները, ԳԱ էկոնոմիկայի և Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտների հետ համատեղ, զբաղվում են հանրապետության տնտեսական ինքնուրույնության և արտաքին տընտեսական կապերի կատարելագործման հիմնադրույթների մշակմամբ։ Իրավաբանները ձեռնամուխ են եղել պետական կառավարման մեջ օրինականության ապահովման, պետությունների իրավահաջորդության, միջազգային իրավունքի սուրյեկտների, պատմության ու մշակութի հուշարձանների պահպանության և պետական կարևորություն ունեցող օրենսդրական այլ ակտերի մշակմանը։

Երկրում և նրա սահմաններից դուրս հանրաճանաշ է Համալսարանի մաթեմատիկայի գիտական դպրոցը, որի հիմնադիրն ակադեմիկոս Արտաշես Շահինյանն է։ Այդ դպրոցի միջազգային ճանաշման շնորհակալ դորձին մեծ նպաստ են բերել ակադեմիկոսներ Մխիթար Զրբաշյանը և Սերգեյ Մերգելյանը։

Ակադեմիկոս Ռաֆայել Ալեքսանդրյանի աշխատանքներն արժանացել են միութենական պետական մրցանակի։

Ակադեմիկոսներ Նազուշ Հարությունյանի և Սերգեյ Համբարձումյանի երկարամյա անխոնջ ջանքերով է ստեղծվել համալսարանի մեխանիկայի գիտական դպրոցը, որը լայն ճանաշում է գտել երկրում և արտասահմանում։

Հայրենական գիտության մեջ ժանրակշիռ ներդրում են Սերգեյ Համբարձումյանի անիզոտրոպ թաղանթների տեսությանը վերաբերող հետազոտությունները, որոնք շափականց բարձր են գնահատվել ու հրատարակվել են նաև ԱՄՆ-ում, Ճապոնիայում և այլուր։ Համալսարանի մեխանիկները, ամբիոնի վարիչ, ՀԳԱԱ թղթակից-անդամ Վլադիմիր Սարգսյանի ղեկավարությամբ, շարունակում են արդյունավետ աշխատանքը մասնագիտական հիմնահարցերի լուծման ուղղությամբ։

Խոշոր հաջողությունների են հասել ֆիզիկոսները։ Հայրենական պատերազմի ամենածանր շրջանում՝ 1942-ին, Արքահամ և Արտեմ Ալի-

խանյան եղբայրները համալսարանում հիմնեցին կոսմիկական ճառագայթների ուսումնասիրման լաբորատորիա և Արագածում գիտական կայան։ Այդ լաբորատորիան 1943 թ. նոյեմբերին համալսարանի կազմում վերածվեց ֆիզիկայի գիտահետազոտական ինստիտուտի, որը 1944-ին փոխադրվեց ՀԳԱ համակարգ⁷։

1946 թվականին ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանը համալսարանում հիմնադրեց և տասնամյակներ շարունակ ղեկավարում է աստղաֆիզիկայի ամբիոնը, որը, Բյուրականի հետ մեկտեղ, համաշխարհային համբավ է բերել ոչ միայն գիտությունների ակադեմիային, այլև՝ մայր բուհին։

Տեսական ֆիզիկայի ամբիոնը զբաղվել է գերխիտ (նեյտրոնային) աստղերի ֆիզիկայի հարցերով։ Այստեղ ձևավորվել է գիտական դպրոց, որի ղեկավարն է ՀՀ ԳԱ ակադեմիկոս Գուրգեն Սահակյանը։ Ներկայումս համալսարանի ֆիզիկոսները զբաղվում են պինդ մարմինների ֆիզիկայի, կիսահաղորդիչների և գիշեկատրիկների, ինչպես նաև՝ ուղղութիզիկայի, էլեկտրոնիկայի և քվանտային օպտիկայի հետազոտությամբ։

1950-ական թվականների վերջերին, նյութական շատ սուղ պայմաններում, համալսարանի նկուղային հարկի մի քանի փոքրիկ սենյակներում բացվեց ճառագայթային ֆիզիկայի լաբորատորիան։ 1962 թվականին, փոխելով իր գիտական ուղղությունը, լաբորատորիան սկսեց զբաղվել քվանտային էլեկտրոնիկայի հիմնահարցերով, դրա համար անհրաժեշտ լազերային բյուրեղների աճեցման և լազերային տեխնիկայի ստեղծման խնդիրներով։ Տարիների ընթացքում ընդարձակվելով, լաբորատորիան դարձավ նախ՝ բուհական համակարգում առաջին գիտահետազոտական ինստիտուտը, ապա՝ ռազմերային տեխնիկա» գիտարտադրական միավորում, որն իր մեջ ընդգրկում է գիտահետազոտական ինստիտուտ, կոնստրուկտորական բյուրո և փորձնական արտադրություն։ Այստեղ գիտական (տեսական և փորձարարական) հետազոտություններով զբաղվում են մոտ 400 մասնագետներ, որոնցից հինգը գիտության դոկտորներ են, հարյուր՝ գիտության թեկնածուներ։ Միավորումը արտադրում է բազմատեսակ լազերներ՝ գազային լազերներ, լազերային համակարգեր և լազերային տեխնիկայի արտադրատեսակներ, որոնք օգտագործվում են ժողովրդական տնտեսության տարրեր բնագավառներում, քիմիայի, բժշկության և բնապահպանության գծով գիտական հետազոտությունների ընթացքում։

Եթե մինչև մեր համալսարանի հիմնադրումը միայն փոքրաթիվ հայ երիտասարդներ էին մեկնում արտասահմանյան տարբեր երկր-

⁷Տե՛ս ՀՀ նորագույն պատմության պետական կենտրոնական արխիվ, ֆ. 20, ց. 9, գ. 38, թ. 1 և «Կոմմունիստ» № 240 օտ 26 նոյեմբեր 1943 թ.

Ներ՝ բարձրագույն կրթություն ստանալու, այժմ Երևանի համալսարանում սովորում են ոչ միայն հայաստանցիները, այլև՝ արտասահմանյան երկրների տարրեր ազգերի ներկայացուցիչները։ Սփյուռքահայ երիտասարդությունից հաճախ նամակներ են ստացվում այն մասին, որ ցանկանում են ուսանել հատկապես մայր հայրենիքի համալսարանում։ Այդ առումով հիշարժան է Հակոբ Հաճնյանի նամակը Նիկողայից (Կիպրոս), որը գրում է. «Միակ փափազ է շարունակել ուսումն հայրենիքիս մեջ, ձեր համալսարանին մեջ, մասնագիտացներու համար նախասիրությունս, որով միայն պիտի կրնամ օգտակար ըլլալ թե ծնողքիս, թե ազգիս և թերեւս մարդկության։ Շատ ուրախ ու եղանիկ պիտի զգամ ինքնինքս, եթե իբրև աշակերտ ընդունվիմ ձեր համալսարանին մեջ»։

Համալսարանի նախապատրաստական և այլ ֆակուլտետներում կրթություն են ստացել արտասահմանյան 73 երկրների 6000-ից ավելի պատանիներ ու աղջիկներ, որոնցից ավելի քան 2300-ը՝ սփյուռքահայեր։ Համալսարանն ավարտել, թեկնածուական ու դոկտորական թերեւր են պաշտպանել 540 օտարերկրացիներ, որոնցից 287-ը՝ սփյուռքահայեր։

Երևանի պետական համալսարանը գիտական և ուսումնամեթոդական սերտ կապեր է պահպանում մասնավորապես Մոսկվայի, Պետերբուրգի, Կիևի, Խարկովի, Տարտուի, Թբիլիսիի և այլ քաղաքների համալսարանների հետ։ Մեր դասախոսները հանդես են եկել երկրի տարրեր համալսարաններում։ Միևնույն ժամանակ, այլ համալսարանների գիտնականներ դասախոսություններ են կարդացել մեր ուսանողության համար։

Հայ գիտնականների բազմաթիվ աշխատություններ հրատարակվել են արտասահմանյան շատ երկրներում։

Մեր անվանի մասնագետները մշտապես մասնակցել են ոչ միայն միութենական, այլև՝ ԱՄՆ-ում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Ճապոնիայում, Չինաստանում, Իտալիայում և այլուր կայացած միջազգային գիտաժողովներին և իրենց ուշագրավ գեկուցումներով արժանացել համընդհանուր հավանության ու դրվատանքի, որ նաև համալսարանի գիտական ներուժի միջազգային ճանաշման վկայությունն է։

Մեծ են համալսարանի ձեռք բերած հաջողությունները։ Արգասավոր է բուհի ներկան, առավել խոստումնալից է նրա ապագան։

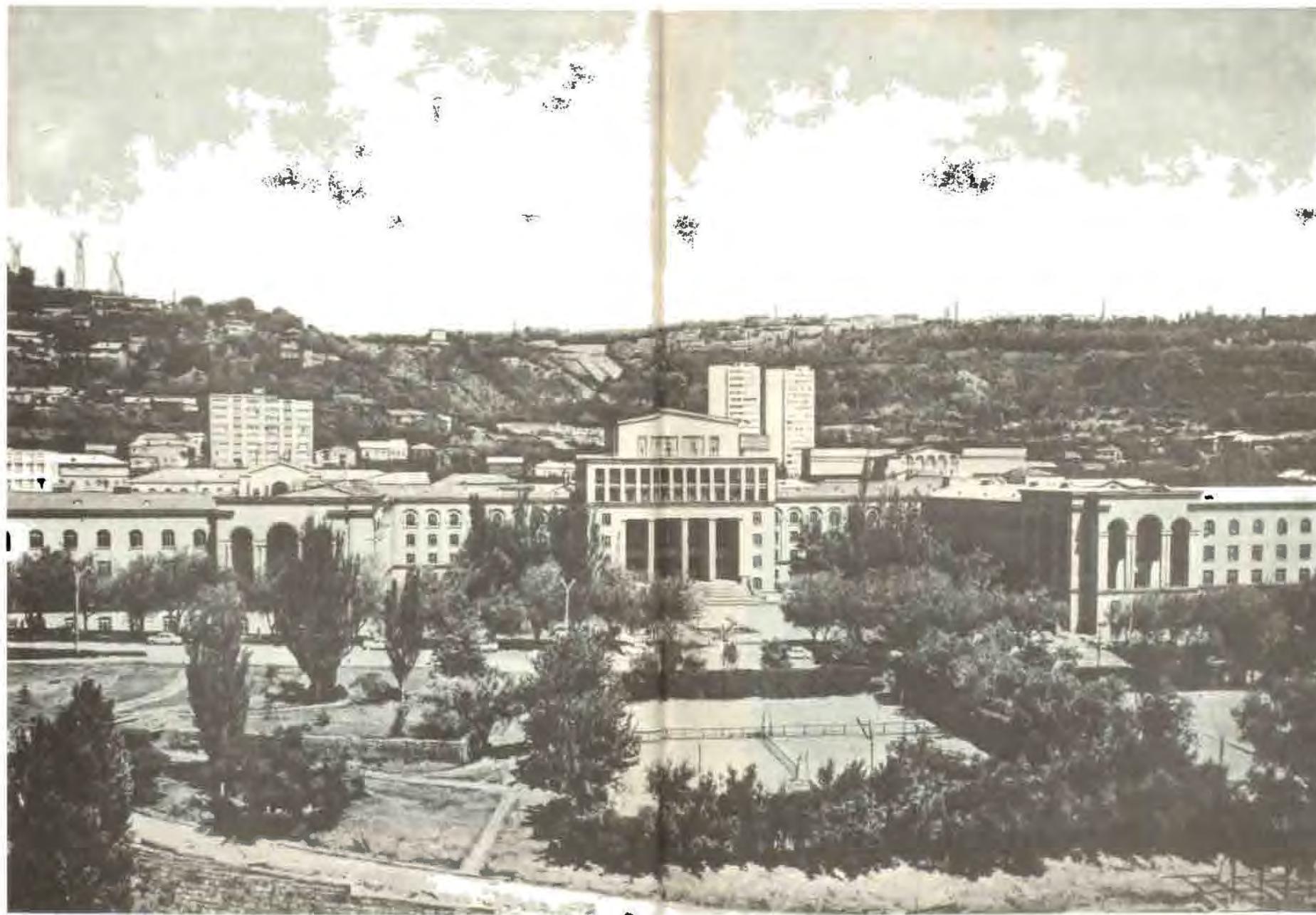

Համալսարանի 1920-ական թվականների շրջանավարտներ, որոնք հետագայում դարձան ՀԳԱ ակադեմիկոսներ: Առաջին շարքում (ձախից) Արարատ Ղարիբյան, Վարդան Գովքանյան, Գեղամ Աղաջանյան, Հրաչյա Բունիածյան: Երկրորդ շարքում— Արտաշես Շահինյան, Արգար Հովհաննիսյան, Արամ Նարանյան, Գագիկ Դավթյան (1963 թ.):

Համալսարանի 1920-ական թվականների շրջանավարտներ, որոնք հետագայում դարձան նոյն համալսարանի պրոֆեսորներ և ամբիոնի վարիչներ. (ձախից) Մկրտիչ Մկրտյան, Հենրի Գաբրիելյան, Հրանտ Բատիկյան, Մամիկոն Դարրինյան, Ռուակը Հովհաննիսյան, Գուրգեն Սեպակ, Հովհաննես Զալթիկյան (1965 թ. սեպտեմբեր)

Երևանի պետական համալսարանի նորակերտ շենքը

Ծարտարապետ Է. ՑԻԿԻՆՅԱՆ

Կենսաքանության ֆակուլտետի շենքում հանդիպել են համալսարանի նախկին սաները՝ (ձախից) Եշանավոր ճարտարապետ Հովհաննես Մարգարյանը, ՀԳԱ բուժակից անդամ Հարություն Փանովյանը, անվանի գրող Նաիրի Զարյանը, ՀԳԱ ակադեմիկոս Արարտյա Բաբայանը, Սեղա Սարգսյանը (թանգարանի վարչի), Լուստիք Ղարիբջանյանը (սույն գրքի հեղինակ). ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս Միքայել Չարախյանը, ԽՍՀՄ բժշկական ԳԱ բուժակից-անդամ Անն Հարությունյանը (1963 թ. հունիս):

Անցել են տարիներ, հնագույն դասախոսներ Ակ. Հակոբյանը, Լ. Ռոտիմյանցը, Գր. Չուրաբյանը և Գ. Գրձելյանը կրկին հանդիպել են համալսարանում: Նրանք հիանում են ձեռք քերված հաջողություններով և վերմիջում, թէ իրենց սերունդը ինչպիսի շերմեռանդությամբ էր դնում հարազատ համալսարանի հիմքերը: (1961 թ. հունվար):

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ
ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
1919-1930 թթ
ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ԱՐԵՎԱՆ ՄԱՆՈՒԿ (1865—1944)¹

Հրավիրվել է համայստան 1919 թ. օգոստոսի:

Մանուկ Խաչատուրի Արեղյանը ծնվել է 1865 թվականի մարտի 17-ին, Հին Նախիշեանի Աստապատ գյուղում, գյուղացու ընտանիքում, 1876 թ. Արեղյանը ընդունվել է էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը և 1885 թ. գերազանց գնահատականներով ավարտել նրա լսարանական բաժննը: 1893—98 թթ. սովորել է Ենայի, Լալացիկի, Թեռլինի և Փարիզի համալսարաններում: Ավարտական քննությունները հանձնել է Ենայի համալսարանում և ստացել փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան:

Մանուկ Արեղյանը 41 տարի աշխատել է ուսումնական հիմնարկներում, որից տասնմեկը՝ միջնակարգ դպրոցներում (Թիֆլիսի Ներսիսյան և Հովհաննեան, Եռվշանուան, Շուշիա թեմական դպրոցում և այլն), իսկ երեսում՝ բարձրագույն դպրոցներում իրու դասախոս, պրիվատ դոցենտ և պրոֆեսոր (էջմիածնի ճեմարանի լսարանական բաժնում, Կովկասյան համալսարանում և Երևանի համալսարանում):

1885 թվականից մինչև կյանքի վերջը, շուրջ 60 տարի, մանկավարժական աշխատանքին զուգահեռ, Արեղյանը ծավալել է նաև գիտական, գրական ու հասարակական բեղմնավոր գործունեություն:

Բարձր են գնահատվել նրա խոշոր ծառալությունները մասնավորապես հայության զարգացման ասպարեզում: 1925 թ. Արեղյանին շնորհվել է պրոֆեսորի, 1935 թ. գիտության վաստակավոր գործի կողմանը, իսկ 1943 թ. նա հաստատվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Մանուկ Արեղյանի անունը անինգելիորեն կապված է Հայ ժողովրդի ազգային մեծ էպոսի հետ: Իր աշխատանքն այդ ուղղությամբ սկսելով «Սասումցի Դավթի» պատումներից մեկի գրառումով (1886 թ.), այնուհետև մինչև կյանքի վերջը նա բազմից անդրադարձել է նույն թեմային, հսկայական գործ կատարելով էպոսի ուսումնասիրության, մեկնաբանժան ու մասսայականացման բնագավառում: Եատ կարևոր են նրա «Ազգային վեպ» (1889—1890 թթ.), «Հայ ժողովրդական վեպ» (1906—1908 թթ.) աշխատությունները և «Սասում ծոերու-ի երկու վիթխարի հատորները (երեք գրքով՝ 1936, 1944 և 1951 թթ.): Վերջինս կատարվել է պրոֆ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի աշխատակցությամբ:

¹ Ծատ համալսարաններ տարբեր ժամանակներում հրատարակել են Կենսագրական բառարաններ, իրենց պրոֆեսորների ու դասախոսների (իսկ երեքմն նաև նախկին ուսանողների) մասին: Մենք նպատակահարմար համարեցինք սույն աշխատության մեջ տալ այն անվանի դասախոսների համառոտ կենսագրականները, որոնք Երևանի համալսարան են հրավիրվել 1919—1920-ական թվականներին:

1939 թ. Արեղյանը գործում մասնակցություն է ունենում հայ ժողովրդի Հերոսական Էպոսի 1000-ամյակի տոնակատարությանը, հանդիսանալով այդ գաղափարի հզացող-ներից մեկը: Նա կազմում և հրատարակության է պատրաստում վեպի հորենանական, համաշավագի խմբագրության առաջին ճյուղը («Մասնասար և Բաղդասար»): Նույն 1939 թ. տպագրվում է Արեղյանի ընդարձակ ուսումնասիրությունը՝ «Մատենագիտություն» և «Մատենագիտություն» գննական սպառի բնութագիրն ու գննական սպառի բնութագիրն ու գննական սպառի:

Մանուկ Արեղյանը հայկական առասպելների լավագույն մասնագետն էր: Իր «Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խորենացու Հայոց պատմության մեջ խորագիրը կրող բանավիճային բնույթի փայլուն աշխատության մեջ (1899 թ.)» նա ճշտել ու պարզել է հայոց առասպելների բանահյուսական էությունը, հաստատել Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» բանավոր աղբյուրների փակերականությունը, որ ավելի է մեծացնում այդ «Պատմության» գիտական արժեքը:

Բանագիտական-բանասիրական մեծարժեք գործեր են Արեղյանի «Հին գուսանական-ժողովրդական երգեր» (1931 թ.), «Գուսանական-ժողովրդական տաղեր» (1940 թ.), «Ժողովրդական խաղիկներ» (1940 թ.) ստվար հատորները:

Արեղյանի լեզվաբանական-թիրականագիտական աշխատություններից հատկապես արժեքավոր են նրա «Աշխարհաբարի շարահյուսությունը» (1912 թ.) և «Հայոց լեզվի տեսությունը» (1931 թ.):

Լեզվի հետ սերտորեն կապված, բայց իր բնույթով գրականագիտական գործ է Արեղյանի «Հայոց լեզվի տաղաւագությունը» (1933 թ.):

Մանուկ Արեղյանը հիմնավորապես ուսումնասիրել է հայոց հին և միջնադարյան գրականությունը: Իր «Հայոց հին գրականության պատմություն» երկու մեծարժեք հատորների մեջ (1944, 1946 թթ.) նա հանրագումարի է բերում 50 տարգա ընթացքուն կատարած սեփական հետազոտությունների արդյունքները:

Մանուկ Արեղյանի աշխատությունները, նվիրված հայ ժողովրդական բանահյուսության, հայոց լեզվի ու գրականության հարցերին, անգնահատելի ազանդ են հայագիտության ասպարեզում:

Մ. Արեղյանը վախճանվել է 1944 թ. սեպտեմբերի 25-ին, օրեանում:

ԱՅՈՎՅԱՆ ՍԱՐԳԻՍ (1869—1942)

Հրավիրվել է նամալսարան 1923 թվականին:

Սարգիս Ծամայու Արովյանը ծնվել է 1869 թ. Հոնքարի 2-ին, Զալալո-Շլիում (Ստեփանավան): 1883 թ. ավարտել է տեղի ծիսական, իսկ 1888 թվականին՝ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը: Սեկ տարի սովորել է Գևորգյան ճեմարանում, 1892 թ. ավարտել է Թիֆլիսի հողաշաքների դպրոցը, բարձրագույն կրթությունը ստացել է Լայպցիգի համալսարանի գյուղատնտեսական ինստիտուտում (մեկ տարի սովորել է նաև Հայերի համալսարանում):

Կաթի տեխնոլոգիայի մեջ մասնագիտացել է Եվելյարիայի, Ֆրանսիայի և Հոլանդիայի համապատասխան ճեմարակություններում:

1906—1921 թթ. պաշտոնավարել է Թիֆլիսում որպես ուսուցիչ, Գայանյան դպրոցի տնօրին և տեսուլ:

1921 թ. հովհաննելի տեղափոխվել է Երևան և նշանակվել Հայաստանի հողժողկոմի տեղակալ, իսկ 1923—1925 թթ. աշխատել է որպես լուսուղկոմատի արհլուսավարչության պետ: 1923 թ. աշխատել է համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետում:

Նախ իրրև դասախոս և ամբիոնի վարիչ, ապա՝ ղեկան: 1930 թ. համալսարանի վերակառուցումից հետո նա դարձել է նորաստեղծ գյուղատնտեսական ինստիտուտի առաջին տնօրինը, ուր աշխատել է մինչև 1937 թվականը, նրա գիտական աշխատանքը նվիրված է եղել կաթի վերամշակման հարցերին: Արովյանը կոմկուսի անդամ էր 1921 թ. մարտից:

Վախճանվել է 1942 թվականի հունիսի 21-ին:

ԱԶԱՏՅԱՆ ՀԱՅԿ (1881—1964)

Հրավիրվել է նամալսարան 1921 թվականին:

Հայկ Նահապետի Ազատյանը ծնվել է 1881 թ. սեպտեմբերի 16-ին, Ղարաբիկյայում (այժմ՝ Վանաձոր):

Սկզբնական կրթությունը ստացել է ծննդավայրում, ապա սովորել ու ավարտել է Թիֆլիսի ռեալական ուսումնարանը: 1903—1905 թթ. սովորել է Շվեյցարիայի Բեռնի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում, ընդամենը երեք կիսամյակ: 1905 թվականից նա ամբողջովին նվիրվել է հեղափոխական գործունեության: Նույն թվականին ընդունվել է ՌՍԴՌՊ շարքերը (հարելով մենշևկիկյան ֆրակցիային): Կոմկուսի անդամ է 1920 թ.: 1921—1922 թթ. Հ. Ազատյանն աշխատել է որպես Հայաստանի արհմիությունների խորհրդի նախագահ, 1922—1929 թթ. Եղել է Հայաստանի կենտրոնի քարտուղար, Երևանի քաղաքորհրդի նախագահ: 1922—1929 թթ. Հայաստանի կենտրոնի քարտուղար, Երևանի քաղաքորհրդի նախագահ, 1929—1930 թթ. Հայաստանի կենտրոնի քարտուղար, Երևանի քաղաքորհրդի նախագահ: 1930 թվականը, որից հետո մեկնել է Մոսկվա և աշխատել որպես գյուղատնտեսական ակադեմիայի փոխպրեզիդենտ: Գրոքեսորի կոչում է ստացել 1928 թ., 1956-ին ընտրվել է Հայաստանի ԳԱ թղթակից-անդամ:

Հայկ Ազատյանը երկար տարիներ աշխատել է Թրիեխիի բուհերում, մասնավորապես՝ Ա. Ս. Պոչկինի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտում, որի համար էլ 1961 թ. նրան շնորհվել է Վրաստանի գիտության վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչում:

Հ. Ազատյանի գրչին են պատկանում՝ «Գյուղացիական պրոեւսարիատը և միջազգային կոմունիստական շարժումը» (1925 թ.), «ԽՍՀՄ տնտեսական զարգացումը և գյուղատնտեսական կոռպերացիան» (1926 թ.), «Պայքարը 3-րդ ճակատում» (1926 թ.), «Սովուտական իշխանության հաստատման 6-րդ տարին Հայաստանում» (1926 թ.), «Բանվորական կռակավարությունը Անգլիայում» (1929 թ.), «Աշխատավարձի հարցերը» (1929 թ.) ուսումնասիրությունները և քաղաքական գողվածները:

Հ. Ազատյանը վախճանվել է 1964 թ. նոյեմբերի 12-ին, Թրիեխիում:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ ՆԻԿՈԼ (1875—1947)

Հայաստանի նամալսարանի կազմակերպիչներից և առաջին դասախոսներից է:

Նիկոլ Պողոսի Աղբալյանը ծնվել է 1875 թ. ապրիլի 1-ին, Թիֆլիսում: 1892-ին ավարտել է Ներսիսյան դպրոցը, ապա ընդունվել է շմիածնի Գևորգյան ճեմարան, ուր

Առվորել է երկու տարի: Այնուհետև ուսանել է Մոսկվայի, Լոդանի և Սորբոնի համալսարաններում, սակայն չի ավարտել՝ ազգային-քաղաքական գործունեությանը նվիրվելու պատճառով: Զբաղվել է ուսուցչությամբ՝ Կաղղավանում, Ագուլիսում, Շոշչում, Թեհրանում, Ալեքսանդրիայում, Բնյորովում: Բանասիրությամբ զրադվել է անցյալ դարի 90-ական թվականներից: Նրա գրչին են պատկանում «Պատմություն Հայոց գրականության», «Սայաթ-Նովայի հետ», «Դիտողություններ Հայոց լեզվի մասին», «Բանասերի հուշագիրը», «Դասախոսություններ Հայ մատենագրության մասին» և այլ աշխատություններ:

Աղքավանը Հայ հեղափոխական դաշնակցություն կտակցության անդամ էր, նրան և ուսանում գործիչներից մեկը: Ընտրվել է ազգային խորհրդի, ապա՝ պառամենտի անդամ: Լինելով Հայաստանի Հանրապետության հանրային կրթության ու արվեստի նախարար (1919 թ. օգոստոս—1920 թ. մայիս), մեծ աշխատանք է տարել դպրոցական կրթության բարելավման և Հայաստանի համալսարանի հիմնադրման գործում: Աղքալյանը ներկայանում է որպես պետական ու գրական նշանավոր գործիչ, որը ժամանակին եղել է նաև Հայաստանի գրական ընկերության նախագահը և մեծապես նպաստել հոգևոր ու մշակութային կյանքի զարթոնքին: Նրա գրաքննադատական վաստակը լուրջ ու մնայում ավանդ է գրականագիրության մեջ:

Ն. Աղքավանը վախճանվել է 1947 թ. մայիսի 15-ին, Բնյորովում:

ԱՃԱՌՅԱՆ ՀՐԱԶՅԱ (1876—1953)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Հրազյա Հակոբի Աճառյանը ծնվել է 1876 թ. մարտի 8-ին (20), Կոստանդնուպոլսում, արհեստավորի ընտանիքում: Նախնական կրթությունն ստացել է իր ծննդավայրում՝ սովորելով Պոլսի կենտրոնական վարժարանում: 1895 թ. ավարտելով վարժարանը, մեկնել է Փարիզ և ուսանել Սորբոնի համալսարանում: Այստեղ նա աշակերտել է նշանավոր լեզվարան-Հնդկարգապարան պրոֆ. Անտուան Մելիքին: 1897 թ. լագերենի իր ուսումնական համար գործում է ներկայացնելով Փարիզի լեզվարական ընկերության քննությանը, ընտրվում է ընկերության անդամ: Ավարտելով համալսարանը, 1898 թ. Աճառյանը մեկնում է Սորասորուրդ և մեկ կիսամյակ ունկնդրում գերմանացի նշանավոր հայագետ Հ. Հյուրշմանին:

Ստանալով լեզվարանական մեծ պատրաստություն, Հ. Աճառյանը 1899 թ. գալիս է Անդրկովկաս և ամբողջովին նվիրվում գիտական ու մանկավարժական գործունեության: Երկար տարիներ իրոք ուսուցիչ է եղել ուսուցիչ աշխատում է Էջմիածնում, Ն. Նախշեանում, Շոշչում, Ն. Բայազետում, Քայլիղում և այլուր: Համալսարանի հիմնադրումից անմիջապես հետո՝ 1919 թ. Աճառյանը հրավեր է ստանում դասախոսություն Կարդալու, սակայն միայն 1923 թվականին է կարողանում գալ Երևան և անցնել դասախոսական աշխատանքի: Համալսարանում նա դասավանդել է բազմաթիվ առարկաներ (ընդհանուր լեզվարանություն, հնդկարգապարան լեզուների համեմատական բերականություն, հայոց լեզվի պատմություն, Հայ բարբառագիրություն, գրաբար, ֆարսերն, պարսից լեզվի պատմություն, սանսկրիտ):

1925 թ. Հ. Աճառյանին շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում, 1933-ին՝ դոկտորի աստիճան, 1935 թ.՝ գիտության վաստակավոր գործիչ կոչում: Անհատի պաշտամոնքի տարիներին (1937 թ.) Հ. Աճառյանը նույնպես նեթարկվել է հալածանքի: 1943 թ. նա հաստատվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս: Հ. Աճառյանը նաև Զեխուլովակիայի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ էր (1937 թ.):

Մանկավարժական աշխատանքին զուգընթաց՝ Աճառյանն իր ամբողջ կյանքում ըգ-բաղկել է գիտական թեմմանվոր գործունեությամբ և սերունդներին թողել մեծարժեց գիտական ժառանգությունների հարցին են պատկանում «Հայոց գրերը» (1-ին մաս, 1910, 2-րդ մաս, 1928), «Հայ բարբառագիտություն» (էմին, ազգագրական ժողովածու, հ. Է, Մոսկվա, 1911), որը բարբառների գիտական դասակարգումն է և նրանց համառոտ նկարագրությունը, բարբառագիտական բարտեղով հանդերձ: Այս աշխատությունը՝ «Հայերն զավական բառարան»-ի հետ մեկտեղ (1913) գիտական բարբառագիտության հիմքն է կազմում և իր հիմնական դրույթներով այժմ էլ ուղեցույց հանդիսանում:

Իր երկարամյա գործունեության ընթացքում Հ. Աճառյանը զբաղվել է հայագիտության գրեթե բոլոր հարցերով: Նրա շուրջ երկու հարյուր գիտական աշխատություններից ամենակարևորներն են՝

«Հայերն արմատական բառարան» 1—7 հհ. (1926—1935): Այս աշխատությունը ամփոփումն է հայագիտության մի կարևոր ճյուղի՝ ստուգաբանության: Իր ընդուրկած նյութով ու բնույթով «Արմատական բառարանը» բացառիկ երկույթ է լեզվաբանական գրականության մեջ:

«Հայոց լեզվի պատմություն» (1-ին հ. 1940, 2-րդ հ. 1951): Հայոց լեզվի պատմական ուսումնասիրությունն է՝ նախնական ժամանակներից մինչև մեր օրերը:

«Լիակատար գերականություն հայոց լեզվի, համեմատությամբ 562 լեզուների» տասհատորյա հսկայածավալ աշխատություն, որի հինգ հատորներն են առայժմ հրատարակվել (1952—1962): Աշխատությունը ներկայացնում է 562 լեզուների ընդհանուր լեզվաբանական, հնդեմուպական լեզուների համեմատական և հայերենի պատմահամեմատական ուսումնասիրությունը:

«Հայոց անձնանունների բառարան» (Երևան, 1942—1962, 1—5 հհ.) և այլ մեծարժեք աշխատություններ, որոնք հսկայական ավանդ են հայագիտության գանձարանում:

Հ. Աճառյանը վախճանվել է 1953 թ. ապրիլի 16-ին, Երևանում:

ԱՆԺՈՒՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ (1885—1958)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 քվականին:

Հարություն Գևորգի Անժուրը (Զերոտարյան) ծնվել է 1885 թ. ապրիլի 21-ին, Դոնի Նախիջևանում: 1902 թ. ավարտել է Դոնի Ռոստովի ռեալական դպրոցը: Նույն թվականին ընդունվել է Պետերովրդի համալսարանի տեխնոլոգիական ինստիտուտի մեխանիկական բաժինը, որտեղ սովորել է 3 տարի: 1905 թ. նա մեկնում է արտօսահման և լոռանի (Եվլիյարիա) համալսարանում դասախոսություններ լսում Փիդիկայից: 1909 թ. տեղափոխվում է Փարիզ և ընդունվում Սորբոնի համալսարանի բնական գիտությունների ֆակուլտետը, որտեղ սովորում է մինչև 1912 թ.: 1913 թ. վերադառնում է հայրենիք և զբաղվում մանկավարժական գործունեությամբ Խոստովում, նովոռոսիյակում, Կրամանողարում, Թիֆլիսում: 1920 թ. Անժուրը գալիս է Հայաստան և աշխատանքի անցնում արական գիմնազիայում: 1921 թ. հունվարի 1-ին նա հրավիրվում է համալսարան, սկզբում որպես Փիդիկայի արհեստանոցի, ապա՝ Փիդիկայի լարորատորիայի վարիչ: 1923 թվականից նա սկսում է կարդալ «ԵՄիանիկայի Փիդիկական հիմունքները», «Էլեկտրականություն», «Էլեկտրառագիտականիկայի հիմունքները» առարկաները: 1925 թ. գործուվում է Փարիզի համալսարան և կատարելագործվում Մարի Կյուրիի մոտ: Հ. Անժուրին 1935 թ. զնորհվում է պրոֆեսորի, 1941 թ. գիտության վաստակավոր գործի:

կողում: Նա գրել է էլեկտրականության դասընթաց և լաբորատոր աշխատանքների ձեռնարկ:

Հ. Անժուրը վախճանվել է 1958 թ. դեկտեմբերի 4-ին, Երևանում:

ԱՎԴԱԼԻԹԵԳՅԱՆ ԹԱՐԵՎՈՍ (1885—1937)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Թագեւոս Հայրապետի Ավդալրեզյանը ծնվել է 1885 թվականի հոկտեմբերի 3 (15)-ին, Պարսկաստանի Մակու քաղաքում, ուր և ստացել է իր սկզբնական կրթությունը, 1895 թ. նա ընդունվել է Գեորգյան ճեմարանը, որն ավարտել է 1907 թվականին և դրանից հետո մինչև 1913 թվականը դրազգել է ուսուցչությամբ: Իր «Միջայի նալբանդյան» գրական-պատմական ակնարկի համար հետապնդվելով ցարական կառավարությունից, 1913—1918 թթ. պատմաստանել է Պարսկաստանում: 1918 թվականին վերադարձել է Հայրենիք:

1921 թվականին նա հրավիրվել է համալսարան դասախոսելու «Հայ Հասարակական մտքի պատմություն» և «Տնտեսական զարգացման պատմություն» առարկաները: Ավդալրեզյանը եղել է նաև հասարակագիտական ֆակուլտետի դեկան:

Նրա գրյին են պատկանում Հայաստանի տնտեսական պատմության հարցերին նվիրված հետևյալ աշխատությունները: «Երկրագործական հավելյալ արդյունքի նորման 17—18-րդ դարերում և 19-րդ դարի սկզբներում», «Հայ շինականի ու գեղգեռւու աշխատավարձ հինգերորդ դարում», «Մի գաղտնիք Հայ վիմական արձանագրությունների մեջ ու նրա նշանակությունը Հայաստանի տնտեսական զարգացման պատմության համար», «Բահրան ու մյուզքը 17-րդ և 18-րդ դարերում» և այլն:

Ավդալրեզյանը մեծ ավանդ ունի Կարլ Մարքսի «Կամպիտալի» բոլոր հատորների գերմաներեն բնագրից կատարած հայերեն թարգմանության և հայ տնտեսագիտական տերմինարանություն ստեղծելու գործում: Տարիների նրա անխոնչ աշխատանքի արդյունքն է հայ տնտեսագիտական առաջին մեծածավալ բառարանի ստեղծումը:

Բացի տնտեսագիտական աշխատություններից, արժեքավոր են նաև Թագեւոս Ավդալրեզյանի հայագիտական ու պատմաբանասիրական ուսումնասիրությունները, որոնցից հիշատակելի են՝ «Միհրը Հայոց մեջ», «Հայ ազատագրական շարժման երկու հոսանք 18-րդ դարի վերերում», «Անհայտ աղանդավորներ Հայոց մեջ», «Արսեն Թոփմախյան», «Հոռի վլուաց Մուրացանի երկերում» և այլ գրական-բանասիրական, պատմագիտական-տնտեսագիտական հոդվածներ պատմագիտական սկզբնարյուրների հրապարակումներ («Զաքարիա Անդրեյսու «Դավթը»»):

Թ. Ավդալրեզյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է: Վախճանվել է 1937 թ. հունվարի 26-ին: Արդարացվել է հետմահու:

ԱՐԵՇՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ (1881—1957)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Գրիգոր Հակոբի Արեշյանը ծնվել է 1881 թ. հունվարի 7-ին, Թիֆլիսի գավառի Աղրուլաղ գյուղում: Ավարտել է Թիֆլիսի 2-րդ գիմնազիան, Մեկ տարի առվորել է Պետերբուրգի ուսումնական ակադեմիայում, ապա տեղափոխվել է Կիև և 1909 թ. ավարտել համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Այնուհետև ընդունվում է աշխա-

տանքի պրոֆ. Գ. Ֆ. Պիսեմսկու կլինիկայում, որտեղ մասնագիտանում է մանկաբարձոթյան և գինեկոլոգիայի գծով; Զինվորական ծառայությունը անցկացնելով Վարշավայի ռազմական օկրուպում, 1913 թ. Արեջյանը տեղափոխվում է Թիֆլիս, որտեղ աշխատում է որպես օրդինատոր: 1915—1916 թթ. Մորթիկացվում է ցարական բանակ (Կովկասյան ճակատ): 1919 թ. ղեկտեմբերին տեղափոխվում է Երևան: 1922 թ. համալսարանում բացվում է բժշկական ֆակուլտետ, և Գ. Արեջյանը դառնում է նրա առաջին դասախոսներից մեկը: 1923 թ. նա ընտրվում է մանկաբարձոթյան և գինեկոլոգիայի ամբիոնի վարիչ, մնալով այդ պաշտոնում մինչև Թոշակի անցնելը: Գ. Արեջյանը 1924—1930 թթ. միաժամանակ եղել է Համալսարանի փոխուժետորը անտոնական աշխատանքի գծով, իսկ 1930—1935 թվականներին՝ բժշկական ինստիտուտի բուժական ֆակուլտետի դեկանը: Արեջյանը 1928 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում: Ունի բազմաթիվ գիտական աշխատություններ, որոնք վերաբերում են հղության և ծննդաբերության հարցերին, ծննդաբերության վրա մալարիայի ունեցած ազդեցությանը, արգանդի քաղցկեղին և այլն:

Գ. Արեջյանը գիտության վաստակավոր գործիչ էր, բժշկական գիտությունների դոկտոր: Վախճանվել է 1957 թ. ապրիլի 23-ին, Երևանում:

ԱՐԻՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ (1903—1938)

Հրավիրվել է համալսարան 1927 թվականին:

Լևոն Եղիայի Արիսյանը ծնվել է 1903 թ. հունվարի 19-ին, Վանում: Նախնական կրթությունն ստացել է տեղի հայկական «Երամյան» ղարողությում: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին բովուրի հետ գաղթել է Երևան, 1916 թ. Նա մեկնում է Կիւլվողսկ, Հորեղբոր մոտ ուսումը շարունակելու: 1917 թ. փոխադրվում է Թիֆլիս և ընդունվում Լիսիցյանի գիմնազիան, իսկ 1919 թ. գալիս է Երևան և ընդունվում արական գիմնազիա: 1919 թ. Լևոն Արիսյանը մտնում է «Սպարտակ» կազմակերպության մեջ, իսկ 1920 թ. փետրվարին՝ կոմունիստական կուսակցության շարքերը: 1921—1922 թթ. նա կոմերիտմիության Երևանի բաղկոմի քարտուղարն էր: 1922—1925 թթ. սովորել և ավարտել է Մոսկվայի պետական համալսարանի հասարակական գիտությունների ֆակուլտետը, որից հետո անցել է աշխատանքի ՀԿ(թ)Կ Կենտկոմում որպես մամուլի սեկտորի վարիչ: 1927 թ. նշանակվում է համալսարանի ուսումնական գծով փոխռեկտոր և դասախոս: Համալսարանում աշխատառ է մեկ տարի: 1928 թ. ընդունվում է Մոսկվայի հասարակական գիտությունների գիտահետազոտական ինստիտուտի ուսաստանյան ասոցիացիայի ասպիրանտուրան: 1933 թ. Արիսյանը հրավիրվում է Հայաստան և նշանակվում լուսավորության ծոլովըրդական կոմիսար: 1934 թ. նա ՀԿԿ Կենտկոմի պրոպագանդայի և ազիտացիայի բաժնի վարիչն էր: 1936 թ. լ. Արիսյանը նորից նշանակվում է լուսավորության ժողովում: Նա զրավվել է փիլիսոփայության հարցերով: Գրել է «Իմացարանական տեսության պատմությունից» աշխատությունը:

Լ. Արիսյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է 1938 թվականին: Արդարացվել է հետմահու:

ԱՐՄՐՈՒՆԻ ՎԱՀԱՆ (1857—1947)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Վահան Մարգարի Արծրունին ծնվել է 1857 թ. հունիսի 10-ին, Նոր Բայազետում:

Ուսամնառությունը սկսել է Երևանի պրոգիմնազիայում, ապա տեղափոխվել Թիֆլիսի 1-ին արական գիմնազիան, որտեղ սովորել է մինչև 8-րդ դասարանը:

1878 թ. ընդունվել և 1885 թ. ավարտել է Սորբոնի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Նույն թվականին պաշտպանել է դիսերտացիա՝ «Օճեմու սարոմետարքի առաջնական ծագությունը»¹ թեմայով և ստացել բժշկագիտության դոկտորի աստիճան, 1889 թ. նա վերադառնում է Ռուսաստան (Պետերբուրգ), որտեղ հանձնում է ուսամարդկան ակադեմիայի պետական քննությունները: 1890 թ. մէկնում է Թիֆլիս և գրադարձում բժշկությամբ և բժշկական գիտելիքների մասսայականացմամբ: Նա Թիֆլիսում որպես դպրոցական բժիշկ անվճար աշխատել է հայկական 7 ծխական դպրոցներում: 1892 թ. գործուզգում է Հայաստան և ակտիվորեն մասնակցում հակախողերային պայքարին:

1902 թվականից նա հրատարակում է «Առողջապահիկ թերթիկ» պատկերազարդ հանդեսը, որը բաժանորդեր ուներ ոչ միայն Ռուսաստանում, այլև՝ արտասահմանյան մի շարք հայաշատ քաղաքներում:

Վ. Արծրունին Երևանի պետական համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի հիմնադիր դասախոսներից է և 1922 թվականից մինչև կանքի վերջը վարել է համալսարանի, ապա բժշկական ինստիտուտի անատոմիայի ամբիոնը:

Վ. Արծրունին մեծ աշխատանք է կատարել մայրենի լեզվով դասագրքերի և բժշկական տերմինների ստեղծման գործում: Բժշկական ֆակուլտետի հիմնադրումից հետո, առաջին երկու տարիների ընթացքում, նա հրատարակել է «Անատոմիա»-ի ձեռնարկների 1-ին, 2-րդ և 3-րդ պրակները, 1924 թվականին՝ «Շուսու-լատին-հայ բժշկագիտական բառարան»-ը (որոնք հետագայում վերափոխվել ու վերահրատարակվել են), Գիտնական-ժանկավարժ Վ. Արծրունին 1930 թ. ստանում է գիտության վաստակավոր գործիքի շնորհ:

Վ. Մ. Արծրունինի վախճանվել է 1947 թ. Հուկիսի 29-ին, Երևանում:

ԱՍԱՏՈՒՐ ԳԵՎՈՐԳ (1868—1937)

Հրամիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Գևորգ Կոնստանտինի Ասատուրը (Աստվածատրյան) ծնվել է 1868 թ. Հունիսի 6-ին, Թիֆլիսում: Միջնակարգ կրթությունն ստացել է Ներսիսյան դպրոցում, բարձրագույնը՝ Պետերբուրգի համագիտության ինստիտուտը: Աշխատել է Նաև Ներսեսյան բարձրագույն դպրոցի կուրսերում: 1943 թ. պարգևատրվում է Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով:

1884 թվականից աշխատել է Թիֆլիսում և Ներերուրգում, բանկի կենտրոնական վարչությունում, ապա՝ միջնակարգ դպրոցներում որպես ուսուցիչ և վերատեսուչ:

1921 թվականին հրավիրվել է Երևանի ժողովրդական համալսարան որպես վրաց լեզվի և արևելյան գրականության դասախոս: Գ. Ասատուրի առաջին գործը՝ «Հավլունի թուրք լեզենդը», լույս տեսավ 1887 թ. և սկզբ հանդիսացավ նրա մշակած արևելյան լեզենդների շարքի, որոնք ժամանակին տպագրվում էին մայրենի լեզվի գրեթե բոլոր դասագրքերում:

Գ. Ասատուրը մեծ աշխատանք է կատարել Սայաթ-Նովայի կենսագրական և բնագրային մի շարք հարցերի լուսաբանման ուղղությամբ: Հայ և վրաց գրականությանը մատուցած նրա կարևոր ժառայություններից է Եղիշ Ռուսական կայսերի թարգմանությունը, որը հրատարակվեց 1937 թվականին: Ասատուրը կատարել է մի

¹ «Դաստակ-Նախադաստակային հողի այտուց ուսմատիկ ծագումով»:

շարք թարգմանություններ նաև պարսկերենից և ռուսերենից, թարգմանել է Ֆրանցուալ
Շլուստամ և Սուհրաբ պոեմը:

Գ. Ասատուրը վախճանվել է 1937 թ. Հոկտեմբերի 7-ին, Թբիլիսիում,

ԲԱՀԱԹՐՅԱՆ ԲԱՀԱԹՈՒԻՐ (1872—1934)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Բահաթրուր Ավետիսի Բահաթրյանը ծնվել է 1872 թ. Հուլիսի 16-ին, Ծուշի քաղաքում։ Սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղի ռեալական դպրոցում, ապա՝ սովորել է Հայմիածնի Հեռորդյան ճեմարանում։ Երկու տարի Ռուզարիայում ուսուցչություն անելուց հետո, 1892 թ. ընդունվել և 1896 թ. ավարտել է մնակ համալսարանի ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետը։ Այսուհետև՝ 1899 թ. ավարտել է Բելգիայի Դենտի ինժեներական դպրոցը՝ ինժեներ-քիմիկոսի կոչումով։ 1900 թ. Բահաթրյանը վերադարձել է Հայրենիք և 8 տարի որպես ինժեներ աշխատել է Բաքվում, Սամարդանդում, Անդրկասպյան շրջանի քաղաքներում և Միքրում՝ հատկապես սկսու և նավթի հետախուզման խմբերում։ 1914 թ. նա անցել է մանկավարժական աշխատանքի Աշխատել է էջմիածնի Հեռորդյան ճեմարանում որպես ֆիզիկայի և մաթեմատիկայի ուսուցիչ (1914—1918 թթ.), ապա՝ Երևանի զանազան միջնակարգ դպրոցներում։ Նա կարճ ժամանակով հարել է դաշնակցությանը։ 1923 թվականին Բահաթրյանը հրամերվել է պետական համալսարանի, սկզբում դասավանդել բանֆակում, ապա՝ տեխնիկական ֆակուլտետում ու մանկավարժական ֆակուլտետի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնում՝ բարձրագույն հանրահաշվի, թվերի տեսություն և մաթեմատիկական անալիզ առարկաները։

Բ. Բահաթրյանը վախճանվել է 1934 թ. դեկտեմբերի 1-ին, Երևանում։

ԲԵԴԵԼՅԱՆ ՀՈՎԱԿԻՄ (1874—1940)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Հովակիմ Ղազարի Բեդելյանը ծնվել է 1874 թ. օգոստոսի 25-ին, Եկատերինուպոլիսում։ 1890 թ. ավարտել է Ռուսովի հոգևոր սեմինարիան, իսկ 1896 թ. Պետերովրդի առաջին ռեալական ուսումնարանը։ Ավարտել է նաև Մոսկվայի Տիմիրյազեկի անվան ակադեմիան։ Այսուհետև, բուսաբանության մեջ կատարելագործվելու նպատակով, սովորել է Մյունիսենի, Փարիզի, Բեռլինի, Կոպենհագենի համալսարաններում և Ֆլորենցիայի բարձրագույն դիտական ինստիտուտում, մի շարք անվանի պրոֆեսորների մոտ։ 1904 թ. Փարիզի համալսարանում Բեդելյանը պաշտպանել է դիսերտացիա և ստացել դոկտորի աստիճան։

Վերադանալով Ռուսաստան, անցել է դասախոսական աշխատանքի Պետերովրդի իդական բարձրագույն գյուղատնտեսական կուլտսետում։ Այսուհետև որպես բուսաբան աշխատել է Ֆալթայի Նիկիտյան այգում, Նիժնի-Դնեպրովսկում, Ռուսովի գյուղատրնտեսական փորձնական կայանում և ալլուր։ Երկրագնդի տարրեր լայնություններում բույսերի ջրային ռեժիմը ուսումնասիրելու նպատակով Բեդելյանը կատարել է գիտահետազոտական բազմաթիվ ուղևորություններ դեպի Հյուսիսային սառուցյալ օվկիանոս, Կոպենհագեն, Բեռլին, Փարիզ, Ֆլորենցիա, Եգիպտոս, Ցիլլոն, Հնդկաստան, Կալիֆոռնիա և այլ վայրեր։

1918—1920 թթ. նա դասավանդել է Թիֆլիսի պոլիտեխնիկումում, իսկ 1921—1923

թթ. Ռուսովի համալսարանում: 1923 թ. հրավիրվել է Երևանի համալսարան որպես բուսաբանության, ապա՝ բույսերի ֆիզիոլոգիայի և անատոմիայի ամբիոնի վարիչ: Հեղեցանը բազմաթիվ գիտական աշխատությունների հեղինակ է: Հիշարժան են հատկապես նրա «Բույսերի ակլիմատիզացիան» (Երևան, 1929), «Բույսերի անատոմիա» (Երևան, 1935), «Բույսերի ֆիզիոլոգիա» (Երևան, 1940 թ.) և այլ աշխատություններ: Հեղեցանին 1925 թ. շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում: Նա տիրապետում էր մի շարք լեզուների: Այդ հարավորություն տվեց նրան կազմել «Միջազգային բուսաբանական բառարան» ուժը (լատինո-ռուս-ֆրանս-անգլիական-հայկական-դանիո-իտալո-գերմանական) լեզուներով, որը սակայն չկարողացավ ավարտել:

Հեղեցանը վախճանվել է 1940 թ. հունիսի 14-ին, Երևանում:

ԲՈՒՆԻԱԹՅԱՆ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ (1878—1943)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Նիկողայոս Գարբրիելի Բունիաթյանը ծնվել է 1878 թ. օգոստոսի 24-ին, Թիֆլիսում: Ավարտել է Բաքվի միջնակարգ, ապա՝ Օդեսայի նկարչական դպրոցերը: 1907 թվականին ընդունվել է Պետերբուրգի գեղարվեստի ակադեմիան, որին ավարտել է 1914 թվականին և ստացել ճարտարապետի կոչում: Իր ստեղծագործական աշխատանքը սկսել է Անի քաղաքի՝ Ն. Մասի հնագիտական արշավախմբում:

1916—1918 թթ. Բունիաթյանը աշխատել է Մոսկվա—Կազան երկաթգծի կենցաղի բարեկավման բաժնում որպես ճարտարապետ:

1922—1924 թվականներին աշխատել է Մոսկվայում բացված առաջին գյուղատեղնատեսական ցուցահանդեսում որպես ավագ ճարտարապետ: Այստեղ ընդհանուր աշխատանքները լեզվափորելուց բացի, նախագծել ու կառուցել է Հայաստանի տաղավարը:

1917—1924 թվականներին Բունիաթյանը Մոսկվայի ճարտարապետական ինստիտուտի ճարտարապետության դասախոս էր, ապա նաև՝ ամբիոնի վարիչ ու պրոֆեսոր:

1924 թվականին Բունիաթյանը հրավիրվում է Երևան ու նշանակվում քաղաքի գույնավոր ճարտարապետ:

Այդ նույն տարում հրավիրվում է պետական համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետ որպես ճարտարապետության նախագծման ու պատմության դասախոս, ապա՝ նաև դեկան: Դրան զուգընթաց, մեծ զանասիրությամբ աշխատում էր նաև ննությունների պահպանության կոմիտեում:

Բունիաթյանի նախագծերով Երևանում ու հանրապետության մյուս քաղաքներում կառուցվել է շուրջ 70 շենք, որոնցից առավել նշանավորներն են՝ Երևանի նալբանդյան և Թումանյան փողոցների հատման անկյուններում կառուցված նույնատիպ բնակելի երկու շենքերը, Մաշտոցի պողոտայի մի շարք բնակելիներ:

Հասարակական շենքերից՝ պետական համալսարանի հին շենքի (Արովյան 52) աջ թևը, որտեղ տեղակորված է մեծ դահլիճը, սերևան և սևանա հյուրանոցները, գյուղանկի շենքը Շահումյանի հրապարակի վրա, «Հայկինոյի» տաղավարը Տերյան փողոցում, քաղաքային բաղնիքը Մ. Խորենացու փողոցի վրա, Գյումրիի տեֆստիլ ֆարբեկան, ինչպես նաև բազմաթիվ դպրոցներ: Նա մշակել է նաև մի շարք գյուղերի նախագծեր:

Հատկապես մեծ է Բունիաթյանի գերը Երևան քաղաքի հատակագծի իրականացման և մասնագիտական կաղըրերի պատրաստման գործում:

1938 թվականին Ն. Բունիաթյանը նույնապես ենթարկվում է Հալածանքի: Ազատվելուց հետո մեկնում է Մոսկվա, ուր աշխատում է ԽՍՀՄ ճարտարապետության ակադեմիայում, դեկադարելով նրա ասպիրանտուրան:

ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ ՀՈՎՆԱՆ (1876—1946)

Հրավիրվել է համալսարան 1926 թվականին:

Հովնան Համբարձումի Գաբրիելյանը ծնվել է 1876 թ. օգոստոսի 26-ին, Շուշի քաղաքում։ Ավարտել է տեղի դիմնազիան, իսկ 1904 թ. Սոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը։ 1926 թ. հրավիրվել է Երևանի համալսարան, հիմնադրել մանկական հիվանդությունների ամբիոնը և ավանդել մանկաբուժություն առարկան։ Ունի 40-ից ավելի գիտական աշխատություններ, որոնք նվիրված են մանկական հիվանդություններին՝ առանձապես մանուկների մոտ բրուցիլոզի, մալարիայի, տոքերկուլյոզի, մինինգիտի, կարմրուկի և այլ հիվանդությունների հետ կապված հարցերին։

Հովնան Գաբրիելյանը ուներ պրոֆեսորի և գիտության վաստակավոր գործչի կոչում։

Նա վախճանվել է 1946 թ. օգոստոսի 23-ին, ավիացիոն աղետի հետևանքով։ Թաղվել է Երևանում։

ԳԱԼՍՏՅԱՆ ԲՈԳԻԱՆ (1882—1938)

Հրավիրվել է համալսարան 1925 թվականին:

Բողդան Հակոբի Գալստյանը ծնվել է 1882 թ. գեկտեմբերի 22-ին, Դերբենդում, դիմուրական բժշկի ընտանիքում։ Ավարտել է Պետերբուրգի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը։

1925 թ. հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան որպես հողագիտության դասախոս և ամբիոնի վարիչ։ Նա եղել է նաև գինեայգեգործական ինստիտուտի ազգունողագիտության բաժնի վարիչը։ Պետականի հանձնարարությամբ մասնակցում էր նաև գյուղատնտեսության շրջանացման ուղղությամբ կատարվող աշխատանքներին։

Բ. Գալստյանը Հայաստանի հողային ծածկովթի առաջին քարտեզի հեղինակն է և Անդրկովկասի հողային քարտեզի հեղինակներից ու խմբադիրներից մեկը։ Նա ունի նաև բազմաթիվ տպագրված և անտիպ աշխատություններ, որոնք հիմնականում վերաբերում են հողերի աշխարհագրությանը և ունեն գիտական ու պրակտիկ մեծ արժեք։ Դրանք են՝ «Հայաստանի հողերի աշխարհագրությունը», «Սարդարապատի տափաստանի հողերը», «Աղմաղանի բարձրավանդակի հողերը» և այլն։

Բ. Գալստյանին 1925 թ. շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում։

Նա անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է 1938 թ. հունիսի 15-ին, Մագաղանում։ Արդարացվել է հետմահու։

ԳԱԼԻԿՅԱՆ ՀՐԱՆՏ (1889—1938)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Հրանտ Ավետիսի Գալիկյանը ծնվել է 1889 թ. մարտի 5-ին, Վանում, որտեղ և ստացել է միջնակարգ կրթությունը: 1908 թ. ընդունվել և 1912 թ. ավարտել է Կ. Պոլսի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: Եղել է Շնչակյան կուսակցության անդամ: Հայաստան է եկել 1922 թվականին: 1924 թվականին հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան իրավատնտեսագիտական ֆակուլտետում դասախոսելու: 1923—26 թթ. նա միաժամանակ աշխատել է Հանրապետության արդարադատության ժողովում իր դատական-հսկողական ռաժնի վարիչ, գերազույն դատարանի նախագահի տեղակալ (1926—1930 թթ.) և այլն:

1934—1936 թվականներին եղել է համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի դեկանը և տնտեսական իրավունքի ամբիոնի վարիչը: 1936 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում: Հ. Գալիկյանը գրել է «Պրոլետարիատի դիկտատորության և սովետական դատարանը» (1924 թ.), «Կանանց աշխատանքի պաշտպանությունը», (1930 թ.), «Սովետական դատարան» (1936 թ.) և այլ աշխատություններ:

Հ. Գալիկյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է 1938 թ.: Արդարացվել է հետմահու:

ԳՐՁԵԼՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ (1884—1977)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Գևորգ Փարսադանի Գրձելյանը ծնվել է 1884 թվականի հունվարի 2-ին, Վրաստանի Սուրբամի ավանում: Միջնակարգ կրթությունն ստացել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում: Այնուհետև մեկնում է Ֆրանսիա, որտեղ սովորում և ավարտում է նախ՝ Նախ՝ Նախուի միջնակարգ գյուղատնտեսական դպրոցը, իսկ 1910 թվականին՝ Մոնպելիեի ազգային գյուղատնտեսական ուսումնարանը, ստանալով ազրոնոմ-ինժեների կոչում: 1911 թվականին վերադառնում է Հայրենիք և աշխատանքի անցնում Թիֆլիսի հայկական գյուղատնտեսական ընկերությունում: 1911 թվականի գարնանը Գրձելյանը Մեծ Դարարիխայում (Վանաձոր) կազմակերպում է ցուցադրական առաջին հողամաս-բան-շրանոցը:

1917—1918 թթ. նա եղել է Երևան—Ղարսյան այգեգործության և գինեգործության կոմիտեի նախագահ:

1921—1929 թթ. աշխատել է Հանրապետության հողողոկոմատում, նախ՝ որպես այգեգործության մասնագետ, այնուհետև որպես գյուղածնի վարիչ, բույսերի պաշտպանության քածնի վարիչ և 1922 թվականին հրավիրվում է Երևանի ժողովրդական համալսարան իրեն գյուղատնտեսական ֆակուլտետի փիտոպաթոլոգիայի դասախուու: 1923 թվականին նշանակվում է այգեգործության ամբիոնի վարիչ: Գ. Գրձելյանը գյուղատնտեսության առաջարկություն մտքի լավագույն ներկայացուցիչներից է: Նրա գիտահետազոտական աշխատանքները հիմնականում վերաբերում են այգեգործությանը, հատկապես՝ ամպելոդրաֆիայի կազմմանը, խաղողի վազի ագրոտեխնիկային և վնասատուների գնես պայքարի հարցերին: Նրա առաջարկությամբ արտադրությունը է մտել մեր պայմաններում շաղալերային այգիները հովհարային համակարգով ձեռվորելու եղանակը, այգեգործության և գինեգործության առաջին շրջանացումը և այլն: Գ. Գրձելյանը «Այգեգործություն» ստվարածավալ աշխատության հեղինակն է Խաղողի վազի ծաղկափոշու

օգտագործմամբ նա ստեղծել է մի նորատիպ գինի՝ «Նեկտարինէ» անվամբ։ Մեծ է նրա ծառայությունը նաև մասնագետ կադրերի պատրաստման գործում։

Գ. Գրձելյանը անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի, ապա արդարացվել։

Գրձելյանը վախճանվել է 1977 թ. օգոստոսի 31-ին, Երևանում։

ԳՅՈՒԼԻ-ՔԵՎԼԻՑԱՆ ՀԱՅԿ (1885—1951)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին։

Հայկ Գարբիելի Գյուլի-Քեվլիանը ծնվել է 1885 թվականի դեկտեմբերի 25-ին, Շուշի քաղաքում։ Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղի ունալիք տարիներում։ 1906 թ. մեկնում է Գերմանիա բարձրագույց կրթություն ստանալու։ Մեկ տարի ծամալսարանի փիլիսոփայական ֆակուլտետում սովորելուց հետո տեղափոխվում է Լայպցիգի համալսարանը, որտեղ մնում է մինչև 1910 թվականը, որից հետո մեկնում է Ցյուրիխի համալսարան, որ սովորում է մինչև 1911 թվականը։ 1912 թ. Գյուլի-Քեվլիանը գալիս է Մոսկվա։ Նույն թվականին նորից վերադառնում է Գերմանիա, շարունակում ուսումը և ավարտում Հայդելբերգի համալսարանը։ Նրա դոկտորական դիսերտացիայի պաշտպանությանը խանգարում է 1914 թվականին սկսված առաջին համաշխարհային պատերազմը։ Ուսանողական տարիներին նա Գերմանիայում ուսումնատիրում է մարքսիզմը, ակտիվորեն մասնակցում քաղաքական կյանքին։ Հ. Գյուլի-Քեվլիանը 1906 թ. բոլցիկյան կուսակցության անդամ էր և մասնակցել է Գերմանիայի կոմունիստական կուսակցության հրմնադրմանը։ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Գերմանիայում նրան ձերբակալում են և նետում զանազան համբարներ, որտեղից որպես ուսահապտական ազատվում է գերիների փոխանակության ժամանակ։

1918—1920 թթ. աշխատում է Աստրախանում։ Մեզ մոտ խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո, Համկ(թ) կ կենտկոմի որոշմամբ՝ մի խումբ կոմունիստների հետ ուղարկվում է աշխատանքի Հայաստան։ Այստեղ խմբագրում է «Կոմունիստ» թերթը։ 1921—1923 թթ. աշխատում է Ալեքսանդրապուր որպես թերթի խմբագիր, ապա՝ ագիտապուպ բաժնի վարչի։ 1923 թ. նշանակվում է Հկ(թ) կ կենտկոմի ագիտացիայի բաժնի վարչի։ Նույն թվականին նա աշխատանքի է անցնում նաև համալսարանում որպես դիալեկտիկական և պատմական մատերիալիզմի դաստիոս։ 1924—1927 թթ. Էղել է համալսարանի ուսումնական գծով փոխանակություն և մեծ դեր կատարել ուսուցման գործնթացի ճիշտ կազմակերպման, կադրերի պատրաստման որակը բարելավելու ուղղությամբ։ 1929 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում։ Հ. Գյուլի-Քեվլիանը մարքսիստ գրաքննադատ էր։

Անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի, ապա արդարացվել։ Վախճանվել է 1951 թ. սեպտեմբերի 29-ին, Երևանում։

ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ (ԱՐՏԱՎԱԶԴԻ) ԱՐՏՈ (1899—1974)

Հրավիրվել է համալսարան 1928 թվականին։

Արտո Միքայելի Եղիազարյանը ծնվել է 1899 թվականի հունիսի 23-ին, Ստեփանավանում։ Նախնական կրթությունը ստացել է տեղի ծխական դպրոցում, ապա փոխադրվել Ներսիսյան դպրոց, որն ավարտել է 1919 թվականին։

Նույն թվականի նոյեմբերին Եղիազարյանն ընդունվել է կոմկուսի շարքերը: 1923—1925 թթ. սովորել է Անդրկովկասյան կոմունիստական համալսարանում, 1925—1928 թթ. Մոսկվայի Կարմիր պրոֆեսուրայի ինստիտուտում: 1928 թ. սեպտեմբերին Եղիազարյանը նշանակվել է Երևանի պետական համալսարանի ուսումնական մասի փոխներությունում: 1929 թ. համատեղության կարգով՝ նաև լուսավորության ժողովրդական կոմիսարի տեղակալ, իսկ 1929 թ. սեպտեմբերին՝ լուսավորության ժողովությունում:

1931 թ. օգոստոսին նաև կրկին մեկնել է Մոսկվա՝ շարունակելու ուսումը Կարմիր պրոֆեսուրայի ինսախիտուառում, որն ավարտել է 1933 թ. մայիսին և անցել աշխատանքի Համկ(ր)կ Կենտրոնական կոմիտեի կուտարոպարանում: 1934 թ. օգոստոսին Եղիազարյանը վերադարձել է Երևան և նորից նշանակվել Հայաստանի լուսավորության ժողովրդական կոմիսարությունում:

Ա. Եղիազարյանը 1960 թ. պաշտպանել է Թեկնածուական, իսկ 1969-ին՝ դոկտորական թեզը:

Անհատի պաշտպանութիւնը շրջանում նա ենթարկվել է Հալածանքի, ապա արդարացվել Ա. Եղիազարյանը վախճանվել է 1974 թ. մարտի 16-ին, Երևանում:

ԵՍԱՅԱՆ ԱՐԱՄ (1891—1957)

Հրավիրվել է նամալսարան 1926 թվականին:

Արամ Միքայելի ծսայանը ծնվել է 1891 թ. մայիսի 10-ին, Երևանում: 1913 թ. ավարտելով տեղի արական գիմնազիան, 1914 թ. ընդունվում և 1918 թ. ավարտում է Մոսկվայի Մ. Վ. Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: 1919 թվականին վերադառնում է Հայաստան և վարում մի շարք պատասխանատու պաշտոններ (Հանրապետության գերագույն տրիբունալի քննիչ, դատարանի անդամ, Գերագույն խորհրդի իրավաբանական բաժնի վարիչ և այլն):

Ա. Ծամայնը 1926 թվականին հրավիրվում է Երևանի պետական համալսարան դասախոսելու, ուր և աշխատում է մինչև կյանքի վերջը: Ավելի քան քսան տարի Ա. Ծամայնը վարել է Համալսարանի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի վարիչի պաշտոնը և կարդացել տնտեսական իրավունքի, քաղաքացիական իրավունքի, Հողային իրավունքի, Կողանեսային իրավունքի, ամուսնարնտանեկան իրավունքի դասընթացները:

1945 թ. գեկտեմբերին նա Մոսկվայում պաշտպանում է դոկտորական դիսերտացիա: 1947 թ. մայիսին նրան շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում: Նրա գոշին են պատկանում «Հեղինակային իրավունքը» (1938 թ.), «Սովետական Հայաստանի առաջին 5 տարիների քաղաքացիական օրենսդրության պատմությունը» (1939 թ.), «Մուլգագարական իրավունքը Հայաստանում» (1947 թ.) և այլ մենագրություններ:

Ա. Ծամայնը վախճանվել է 1957 թվականի սեպտեմբերի 14-ին, Երևանում:

ԵՐԻՑՅԱՆ ԽՈՐԵՆ (1882—1956)

Հրավիրվել է նամալսարան 1923 թվականին:

Խորեն Ահարոնի Երիցյանը ծնվել է 1882 թ. հունվարի 15-ին, Ալավերդու շրջանի Սանահին գյուղում: 1900 թ. ավարտել է Թիֆլիսի ալեհեղործական դպրոցը և մինչև 1906 թ. աշխատել Անդրկովկասի զանազան վայրերում:

Խ. Երիցյանը 1904—1906 թթ. եղել է բոլցեկյան ֆրակցիայի անդամ, 1905 թ. գրել է «Ալավերդու պղնձահանքերի գործարանի ղերը շրջակա գյուղացիության պրոլետարացման գործում» հոդվածը, որը խմբագրել է Ստ. Եահումյանը: 1906 թ. ընդունվել և 1909 թ. ավարտել է Լայպցիգի համալսարանի գյուղատնտեսական ինստիտուտը: 1909—

1910 թթ. աշխատել է որպես Թավրիզի հայկական ուսումնարանի տնօրեն; 1910—1918 թթ. դարձալ Անդրկովկասում վարել է գավառային գյուղատնտեսի պաշտոն; Ապա եկել է Երևան և 1920—1922 թթ. աշխատել Հողդողկոմատում որպես բաժնի վարիչ անասնաբուծության գծով; 1923 թ. հովարդի 1-ից հրավրդել է Երևանի ժողովրդական համալսարան որպես անասնապահության ամբիոնի վարիչ; Համալսարանում կարդացել է ընդհանուր անասնապահություն, մասնավոր անասնապահություն և ալպյան տնտեսություն առարկաները; 1929 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Խ. Երիցյանը գիտահետազոտական մի շարք աշխատանքների հեղինակ է, որոնց հիմնականում վերաբերում են անասնապահության հարցերին; Դրանցից կարևոր են՝ «Կաթնատնտեսության ձեռնարկ», «Հղոթիղորի կերպումն ու խնամքը», «Անաստմեների կերի խնդիրը» և այլ գործեր, որոնք ունեցել են մի քանի հրատարակությաներ:

Առանց դիսերտացիայի պաշտպանության (հաշվի առնելով գիտական վաստակը) Խ. Երիցյանին 1937 թ. շնորհվել է գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածովի, իսկ 1945 թ. փետրվարի 24-ին՝ դոկտորի գիտական աստիճան:

1945 թ. օգոստոսի 4-ին նա ընտրվել է ԳԱ թղթակից-անդամ:

Խ. Երիցյանը վախճանվել է 1956 թ. մայիսի 5-ին, Երևանում:

ԶԱՎՐՅԱՆ (ԶԱՎՐԻԵՎ) ԴԱՎԻԹ (1889—1957)

Հրավիրվել է Հայաստանի նամալսարան 1919 թվականի ճուղիսին:

Դավիթ Քրիստափորի Զավրյանը ծնվել է 1889 թ. հունիսի 23-ին, Թիֆլիսում: Միջնակարգ կրթությունը ստացել է տեղում, իսկ բարձրագույնը՝ Պետերբուրգի համալսարանում, ուր աշակերտել է Դ. Ի. Մենդելեևին: Դեռևս համալսարանում ուսանելու տարիներին մեկնում է Փարիզ և գիտական հետազոտություններ կատարում տեղի պրոֆեսորների ղեկավարությամբ: Համալսարանն ավարտելուց հետո աշխատանքի է անցնում Պետերբուրգի հանապարհաշինարարական ինստիտուտում որպես լաբորատորիայի վարիչ և անօրգանական քիմիայի դասախոս: Այսուհետև նա տեղափոխվում է Թիֆլիս և աշխատում Անդրկովկասի մասնավոր համալսարանում որպես դոցենտ: 1919 թ. կեսերին, Հայաստանի Հանրապետության հանրային կրթության նախարարությունը նրան հրավիրում է Երևանի համալսարանը կազմակերպելու (պրոֆ. Ցու. Ղամբարյանի հետ): Դ. Զավրյանն ակտիվ մասնակցություն է ունեցել համալսարանի հիմնադրման գործին: Եղել է համալսարանի տեխնիկական և բնագիտական ֆակուլտետների ղեկան (1921-ին), 1921 թ. վեցերին և 1922 թ. սկզբին մի քանի ամսով վարել է ուկտորի պաշտոնը և համալսարանի գործերով մեկնել Սոսկվա ու Պետերբուրգ: 1922 թ. գարնանից աշխատանքի է անցել Թիֆլիսի հանապարհաշինարարական ինստիտուտում որպես անօրգանական քիմիայի ամբիոնի վարիչ: Իր գիտական գործունեության հետագա շրջանում նա սերտ կապեր մեջ է եղել Երևանի համալսարանի, մյուս բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների և գիտությունների ակադեմիայի հետ:

Դ. Զավրյանը վախճանվել է 1957 թ. օգոստոսի 11-ին, Թիֆլիսիում:

ԶՈՐՅԱՆ ՀԱԿՈԲ (1894—1942)

Հրավիրվել է նամալսարան 1925 թվականին:

Հակոբ Նշանի Զորյանը ծնվել է 1894 թվականի ապրիլի 23-ին, Օրդու քաղաքում: 1912 թ. ավարտել է Կ. Պոլսի Պերպերյան վարժարանը, 1912—1914 թթ. աշխատել է

Օրդուի դպրոցում որպես ուսուցիչ՝ 1915—1919 թթ. ապրել և աշխատել է Թուղարժայի Շումելի քաղաքում։ Հ. Զորյանը 1912 թ. Կոստանդնուպոլսում ընդունվել է դաշնակցության շարերը, իսկ 1923-ին՝ Բելինում խցել է իր կապերը Նրանց հետ։ 1919—1920 թթ. սովորել է Լոզանի, 1920—1925 թթ. Բելինի համալսարաններում, որտեղ աշակերտել է անվանի տնտեսագետ Վ. Զօմբրատին։ Արխիվային փաստաթղթերը հավաստում են, որ Հակոբ Զորյանը Բելինի համալսարանում եղել է Հայկական եղենի կազմակերպիչներից մեկի՝ Թալեաթ փաշայի սպանությունը Նախապատրաստելով գործում։ 1925 թ. Զորյանը ավարտում է Բելինի համալսարանը, պաշտպանելով դոկտորական դիսերտացիա։ Նույն թվականի հոկտեմբերին հրավիրվում է Երևանի պետական համալսարան որպես Հայոց պատմության դասախոս։ Համալսարանում աշխատած տարիներին (1925—1937 թթ.) եղել է ամբողջի վարի և պատմության ֆակուլտետի ղեկան։ Հ. Զորյանը աշխատել է նաև իրքի ազգային գրադարանի (1927—1928 թթ.), մշակութի պատմության ինստիտուտի (1932—1935 թթ.) և Պետական Բանագրանի (1936 թ.) անօրեն։ Հ. Զորյանը ունի մի շարք գիտական աշխատություններ՝ «Սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները միջադարյան Հայաստանում», «Ֆեռուալական Հայաստանի գյուղացիական շարժումները 10-րդ դարում», «Արաբների հարկային քաղաքականությունը ավատական Հայաստանում» և այլն, որոնք ստպագրվել են համալսարանի և մշակութի պատմության ինստիտուտի տեղեկագրերում։

Հ. Զորյանը 1930 թվականին ընդունվել է ԽՄԿԿ շարքերը, 1937 թվականին ենթարկվել է հալածանքի։ Վախճանվել է 1942 թ. աքսորավայրում։ Արդարացվել է հետմահու-

ԷԳԻԼՅԱՆ ԳՈՒՐԳԵՆ (1885—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին։

Գուրգեն Մեսրոպի Էղիլյանը ծնվել է 1885 թ. դեկտեմբերի 25-ին, Թարգանսարայում (Քշևան)։

Նախնական կրթությունը ստացել է Իջևանի ծխական դպրոցում, ապա սովորել Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում։ 1898 թ. տեղափոխվել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարան, որն ավարտել է 1903 թվականին։ 1904 թվականին մեկնել է Գերմանիա ուսանելուտ։ Սկզբում սովորել է Ենայի, ապա՝ Լայպցիգի համալսարաններում։ 1909 թվականի համարին էղիլյանը հանձնում է ավարտական քննությունները և նույն թվականի փետրվարին Նվեյցարիայում՝ Բեռնի համալսարանում պաշտպանում է դիսերտացիա, ստանալով փիլիսոփայության դոկտորի գիտական աստիճան։

1909 թ. այնանից աշխատանքի է անցնում Գևորգյան ճեմարանում որպես Հոգեբանության, մանկավարժության և մեթոդիկայի ուսուցիչ։ 1914—1919 թթ. պատուավարում է Ներսիսյան դպրոցում։ 1919 թ. աշնանը տեղափոխվում է Երևան և ՀՀ հանրային կրթության և արկեստի Նախարարությունում նշանակվում տարրական դպրոցերի բաժնի վարիչ։ Այդ պաշտոնից հրաժարվում է 1920 թ., կառավարությանը մեղադրելով դպրոցների և ուսուցչության անմիտթար վիճակի համար։

1920 թ. դեկտեմբերին հրավիրվում է Երևանի ժողովրդական համալսարան որպես դասախոս, իսկ 1921 թ. հոկտեմբերին նշանակվում է համալսարանի մանկավարժական

¹Տե՛ս ՀՀ ազգային անվտանգության պետական վարչության արխիվ, կարճաժ գործերի ֆոնդ, № 895, հատոր 1, թթ. 283, 284, 287 և Սովորություն Թեհրիյան, «Վեհրհանումներ— Թալեաթի աճարեկումը», ՀՀԱԱ հրատ., Երևան, 1993, էջեր 172, 177, 184—185, 188—189։

ֆակուլտետի դեկան և դասավանդում մանկավարժություն ու հոգեբանություն առարկաները: 1934 թվականին նա ստանում է պրոֆեսորի կոչում: Էղիսյանը աշխատակցում էր նաև Մոսկվայի հոգեբանական գիտահետազոտական ինստիտուտին:

Պրոֆեսոր Գ. Էղիսյանը մի շարք աշխատությունների ու դասագրքերի հեղինակ է: Դրանք են՝ «Քննադատություն Ելլերի ձևական աստիճանների» (դոկտ. դիսերտ. հայերեն թարգմ., Վաղարշապատ, 1911 թ.), «Դասավանդման ձևեր» (1913 թ.), «Դասավանդման խնդիրներ» (1914 թ.), «Աշխատանքի դպրոց» (Երևան, 1922), «Հայոց լեզվի մեթոդիկա» (Թիֆլիս, 1923), «Հոգեբանության ուրվագծեր» (Երևան, 1958 թ.), «Անտիպ Էջեր» (Երևան, 1988) և այլն:

Հայաստանում նա առաջինը հիմք դրեց հոգեբանության փորձարարական սահմանափակություններին և մանկավարժական ինստիտուտին կից կազմակերպեց հոգեբանության լաբորատորիա:

Գ. Էղիսյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի գոհերից է: Վախճանվել է 1942 թ. հունվարի 18-ին, օմակ քաղաքում: Արդարացվել է հետմահու:

ԹԱՄԱՆՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ (1878—1936)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Ալեքսանդր Հովհաննեսի Թամանյանը ծնվել է 1878 թ. մարտի 4-ին, Եկատերինողարում: 1904 թվականին ավարտել է Պետերբուրգի գեղարվեստի ակադեմիայի ճարտարապետական դասընթացը և մի քանի տարի աշխատել Պետերբուրգում ու Մոսկվայում, ուր կարճ ժամանակում աշխի է ընկել իր նախագծած մի շարք շենքերով: Մոսկվայում կառուցված Շենքատուպի տան ճարտարապետության համար 1914 թվականին Թամանյանն ընտրվում է ճարտարապետության ակադեմիկոս:

Ալ. Թամանյանի ստեղծագործության գլուխգործողը, սակայն, Երևան քաղաքի գլխավոր հատակագիծն է, նրա 12 տարվա մեջվարան աշխատանքի արդյունքը: Ալ. Թամանյանի խոշորագույն ստեղծագործություններից են՝ Հայաստանի կառավարական և Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի շենքերը, Կարենոր գործերից են նաև Երևանի թշգկական ինստիտուտի անառողջիկումը, աստղադիտարանը, անասնաբուժական ինստիտուտի շենքը, Համալսարանական թաղամասի հատակագիծը (որտեղ նախատեսել էր Համալսարանի բոլոր ֆակուլտետների հետագա զարգացման հետ կապված մանրամասները), ինչպես նաև Ազգային գրադարանի շենքը: Ալ. Թամանյանը հսկայական օգնություն է ցույց տվել Համալսարանի վարչությանը, տեխնիկական ֆակուլտետում կաղղերի պարելակելու և նրանց մասնագիտացումը ճշտելու գործում: Այդ աշխատանքներին նա մասնակցում էր ամենամեծ եռանդով ու շանափառությամբ: Հիմնալիք է Ալ. Թամանյանի իր ստեղծագործություններին ավագ սեփական գնահատականը: «Իմ բոլոր գործերի մեջ,— ասում է նա, — սկսած 1923 թվականից, ես փորձել եմ օգտագործել անցյալ դարերի կովտուրական ժառանգությունը: Ես ձգտել եմ գտնել այնպիսի ձևեր, որոնք համապատասխանեն երկրի կլիմայական պայմաններին, բնության առանձնահատկություններին և արտացոլեն Հայաստանի ժողովրդական ստեղծագործությունը»:

Թամանյանի ստեղծագործական խոշոր տաղանդի համընդհանուր ճանաշման համար նրան շնորհվեց Հայաստանի ժողովրդական ճարտարապետի, իսկ կառավարական տան ճարտարապետության համար՝ պետական մրցանակի դափնեկրի կոչում:

Ալ. Թամանյանը վախճանվել է 1936 թ. փետրվարի 20-ին, Երևանում:

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ՄԻՔԱՅԵԼ (1886—1950)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Միքայել Գալուստի Թումանյանը ծնվել է 1886 թ. փետրվարի 29-ին, Ղրիմի Կարսասուազար քաղաքում։ Ավարտել է Երևանի գիմնազիան 1905 թ., Սոսկվայի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը՝ 1911 թ., Սոսկվայի գյուղատնտեսական ինստիտուտը՝ 1914 թվականին։ 1915—1923 թթ. Մ. Թումանյանը աշխատել է որպես գյուղատնտես Զանգեզորում, ապա հողդողկոմատի համակարգում, Մ. Թումանյանը 1924 թ. հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան որպես գյուղատնտեսական ֆակուլտետի մասնավոր երկարգործության ամբիոնի վարիչ և դասախոս։ 1929 թ. նրան շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում։ Մ. Թումանյանը մեծ գործ է կատարել Հայաստանի դաշտային կուլտուրաների ուսումնասիրության գծով, որոնք ամփոփել է իր ամսիսի կարևոր աշխատություններում, ինչպիսիք են՝ «Հայաստանի կոնդիկ ցորենները», «Կուլտուրական բույսերի բարձրության գոտիները Հայաստանում», «Հայաստանի վայրի ցորենները» և այլն։

Մ. Գ. Թումանյանը իր գիտարշավային հետազոտությունների ընթացքում եկավ այն եղրակացության, որ Հայաստանը ցորենի մշակույթի տարածման համաշխարհային կենտրոններից մեկն է։

1935 թ. Մ. Թումանյանին շնորհվում է գիտության վաստակավոր գործիք կոլում, 1937 թ.՝ գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան, իսկ 1943 թ. նա հաստատվում է գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս։

Մ. Թումանյանը մինչև 1949 թ. եղել է գյուղատնտեսական ինստիտուտի քուսաբանության ամբիոնի վարիչ։ Ընտրվել է Հանրապետության Գերագույն խորհրդի և Երևանի քաղաքորհրդի պատգամավոր։

Մ. Գ. Թումանյանը վախճանվել է 1950 թ. հունիսի 24-ին, Երևանում։

ԼԵՈ (Ա.ՌԱՔԵԼ ԲԱՐԱԽԱՆՅԱՆ) (1860—1932)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին։

Առաքել Գրիգորի Բարախանյանը (Լեո) ծնվել է 1860 թ. ապրիլի 14-ին, Շուշիութ, գերձակի Բանտանիքում։ 1874 թ. ավարտել է տեղի թեմական դպրոցը (քառամյա), իսկ 1878 թվականին՝ քաղաքային դպրոցը։ Հոր մահից հետո նա զնում է Բաքու աշխատանքուն և մեծ դժվարություններ ու զիկանքներ կրում։ 1879—1881 թթ. Լեոն աշխատել է նոտարի մոտ որպես գրաքիր, ապա Շուշիի հեռագրատանը՝ Հեռագրիչ։ 1880-ական թվականներից Լեոն սկսում է աշխատակցել՝ «Մշակույթ»-ին, «Արձագան»-ին, «Արմենիա»-ին (Մարսել) և բազմաթիվ այլ թերթերի ու հանդեսների։ 1884 թ. Շուշիում առանձին գրքով լույս է տեսնում Լեոյի առաջին աշխատավորությունը՝ «Ամիստալորի հիշատակարանը», 1893 թ. նա տեղափոխվում է Բաքու Ալրորա տպարանի կառավարչի պաշտոնով։

1895 թ. Լեոն հրավիրվում է «Մշակույթ»-ի խմբագրություն մշտական աշխատակցի ու քարտուղարի պաշտոնով։ Այստեղ նա ամբողջապես նվիրվում է գրական գործանելության, աշխատելով մինչև 1906 թվականը։ Այսուեեւ հիվանդության պատճառով ստիպված է լինում Բողենել խմբագրությունը և ուսուցչություն անել Գեորգյան ճեմարանում, միաժամանակ ուսումնասիրել է չշմիածնի մատենադարանի նյութերը իր ապագա «Հայոց

պատմություն» աշխատության համար: 1924 թ. հրավիրվում է Երևանի համալսարանում դասախոսելու և աշխատում է մինչև 1930 թ.: Նա շատ բան է արել հայ ժողովրդի պատմության ընդհանուր դասընթաց սաեղծելու, նրա ավանդությունը գիտական հունի մեջ դրսելու գործում: Լեռն հայ պատմագրության ամենանշանավոր գեմքերից մեկն է և թողել է շատ հարուստ գիտական ժառանգություն: Այս ժամկանվամբ Ա. Թարախանյանն առաջին անգամ հանդես է եկել իր «Պանդուխտ» վիպակը տպագրելիս, որն այնուհետև դարձել է նաև բոլոր մյուս գործերի հեղինակային անոնմը: Նրա նշանավոր երկերն են՝ «Հայկական տպագրություն» (հ. 1-2, 1901-02 թթ.), «Ստեփանոս Նազարյանց» (հ. 1-3, 1902-05 թթ.), «Գրիգոր Արքունիք» (հ. 1-3, 1902-04 թթ.), «Ռուսահայոց գրականություն և կորից մինչև մեր օրերը» (1904), «Վանի թագավորությունը» (1915), «Հայոց պատմություն» (հ. 1, 1917 թ., հ. 2-3, 1946-47), «Անցյալից» (1925), «Հայոց պատմություն» (1927), «Խոշայական կապիտալ» (1934), «Թուրքահայ հեղափոխության դադարիախոսությունը» (2 հատորով), (Փարիզ, 1934), «Անի» (Երևան, 1946 և 1963), «Քեղարվեստական երկեր» (Երևան, 1959) և այլն:

Նրա աշխատությունները շատ արագ են տարածվել: Դրան մեծապես նպաստել են լեռյի պատկերավոր լեզուն և փաստական հարուստ նյութի իմացությունը: Լեռն վախճանվել է 1932 թ. նոյեմբերի 4-ին, Երևանում:

ԼԻՍԻՑՅԱՆ ԼԵՎՈՆ (1891—1921)

Հրավիրվել է նամալսարան 1920 թ. գեկանմբերին:

Առողջ Ստեփանի Լիսիցյանը ծնվել է 1891 թ. գեկտեմբերի 27-ին, Թիֆլիսում: Ավարտել է տեղի արական առաջին գիմնազիան: Այնուհետև ուսումը շարունակել է Մյոմինի համալսարանի պատմության ֆակուլտետում, ապա Մոսկվայի և Վիեննայի համալսարաններում:

Պրոֆ. Յոզ. Ստրժովսկու և Թ. Թորամանյանի հետ գրադիւն է ճարտարապետության հարցերով: 1920 թ. Լիսիցյանը գալիս է Հայաստան և անմիշապես նշանակվում էլմիրանի կուլտուր-պատմական ինստիտուտի քաղկոմիսար: 1920 թ. գեկտեմբերին հրավիրվում է Երևանի ժողովրդական համալսարան դասախոսելու Հայաստանի պատմական և ֆիզիկական աշխարհագրություն առարկաները: Սակայն Լիսիցյանը հասարակագիտական ֆակուլտետում ընդունվելը մի քանի դասախոսություն է կարգացել: Ողբերգական ճակատագիրը վաղաժամ ընդհանուր է նրա կյանքը:

Լ. Լիսիցյանը սպանվել է էջմիածնում, 1921 թ. փետրվարի 18-ին:

ԼԻՍԻՑՅԱՆ ՍՏԵՓԱՆ (1865—1947)

Հրավիրվել է նամալսարան 1924 թվականին:

Ստեփան Դանիելի Լիսիցյանը ծնվել է 1865 թ. սեպտեմբերի 22-ին Թիֆլիսում, բժկի ընտանիքում: 1884 թ. ավարտում է Թիֆլիսի արական գիմնազիան: 1885 թ. ընդունվում է Օգեսայի համալսարանի պատմաբանասիրական ֆակուլտետը: 1887 թ. տեղափոխվում է Վարչավայի համալսարանի նոյն ֆակուլտետը: 1889 թվականին ավարտում է համալսարանը, պաշտպանում թեզ և ստանում պատմական գիտությունների թեկնածուի աստիճան:

Ուսումնառության տարիներին նա այնքան լավ է տիրապետում լեհերենին, որ հազորությամբ թարգմանում է Սենկայի հայտնի պատմավեպը՝ «Յոն երթառ»:

Համալսարանն ավարտելուց հետո վերադառնում է հայրենիք, զբաղվում մանկագործությամբ: Աշխատում է էլմիածնի Գնորդյան ճեմարանում, ապա՝ 1894—1915 թթ. Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում:

1911 թ. նա իր կնոք՝ Կատարինե Քրիստոֆորովնայի հետ հիմնադրեց երկու և կիսից ան գիտական: 1921—1922 թթ. Ստ. Լիսիցյանը դասախոսում է Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտում:

1924 թ. հրավիրվում է Հայաստան, աշխատում լուսողվագումատին կից մեթոդական բյուրոյում որպես խորհրդական և համալսարանում որպես աշխարհագրության դաստիառ:

Ստ. Լիսիցյանը աշխարհագրությանը և ազգագրությանը վերաբերող մի շարք աշխատությունների հեղինակ է՝ «ՀԱՍՏԻ Փիզիկական աշխարհագրություն» (Երևան, 1940), «Ազգագրական հարցարան» (Երևան, 1946), «Հայկական ազգագրությունը 15 տարում» և այլն:

Ստ. Լիսիցյանը վախճանվել է 1947 թ. հունվարի 4-ին, Երևանում:

ԽԱՆՉԱՐՅԱՆ ՑՈՂԱԿ (1886—1935)

Հրավիրվել է նամալսարան 1922 թվականին:

Ծոլակ Խորենի Խանջայյանը ծնվել է 1886 թ. մարտի 23-ին, Ղարաբիլսայում (այժմ՝ Վանաձոր): Ալ. Մլասնիկանի, Վ. Տերյանի, Պ. Մակինցյանի հետ միասին սովորել և ավարտել է Լազարյան ճեմարանը: 1912 թվականին ավարտել է նաև Մոսկվայի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը:

1912—1921 թվականներին ապրել ու աշխատել է Բաքվում, ուր մի քանի տարի հայկական իգական դպրոցում ավանդել է ռուսաց լեզու և գրականություն:

1922 թ. հրավիրվել է Երևանի համալսարան, ուր դասավանդել է Հունական գրականություն, կոռպաքարատիվ շարժման պատմություն և սուս գրականության պատմություն առարկաները:

Խանջայյանը մեծ աշխատանք է կատարել համալսարանում ուսու գրականության ավանդումը պատշաճ մակրադակի վրա զնելու գործում: Նա աշխատել է որպես համալսարանի խորհրդային շինարարության ֆակուլտետի ղեկան:

1912 թ. «Դարուն» ալմանախում լուս է տեսնում նրա գրական-գննադատական առաջին աշխատությունը:

Խանջայյանի հոդվածների ժողովածուն 1963 թ. հրատարակել է ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտը:

8. Խանջայյանը վախճանվել է 1935 թ. սեպտեմբերի 19-ին, Երևանում:

ԽՈՂԱԿՆԵՐՅԱՆ ԶԵՊԵՐ (1885—1943)

Հրավիրվել է նամալսարան 1922 թվականին:

Զեպեր Աղաջանի Խոչանեթյանը ծնվել է 1885 թ. գեկտեմբերի 31-ին, Հին Նախիջևանում: Միջնակարգ կրթությունը ստացել է Երևանի արական գիմնազիայում, որն ավարտելուց հետո ղեղունվել է Տեմսկի տեխնոլոգիական ինստիտուտում: 1912 թ. նա տեղափոխվում է Թիերբրուրդի տեխնոլոգիական ինստիտուտը, որն ավարտում է 1914 թվականին: Մառայել է Թարգում, կարմիր բանակում որպես ինժեներական վաշտի հրահանգի, Երևանում՝ իրրե ռազմական ռադիոկայանի պետ: 1922 թ. հրավիրվում է

Երևանի համալսարան՝ մանկավարժական աշխատանքի: Տեխնիկական ֆակուլտետում եղանեթյանը կարդացել է գծագրական երկրաշափություն առարկան մինչև 1930 թ. ապա նոյն առարկան շարունակել է կարդալ պոլիտեխնիկական ինստիտուտում: Համալսարանում նա կարդացել է նաև բարձրագույն հանրահաշվի և գծագրական երկրաշփության դասընթացը, իսկ 1938 թվականից հանդիսացել բարձրագույն հանրահաշվի ամբիոնի վարիչը: Պրոֆեսորի կոչում է ստացել 1935 թվականին: Գրել է ասուց ավելի գիտական աշխատություններ:

Զ. Խոշանեթյանը վախճանվել է 1943 թվականի հունիսի 15-ին, Երևանում:

ԿԱՆԱԹԱՆՑ ՀԱՅԿ (1875—1950)

Հրավիրվել է նամալսարան 1925 թվականին:

Հայկ Մկրտչի Կանայանը ծնվել է 1875 թ. փետրվարի 4 (16)-ին, Իգդիրում, Հայագործի ընտանիքում:

Ուսանել է էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում (1885—87), Երևանի դասական գիմնազիայում (1887—95), Պետքրուրգի ուղմաքանչկան ակադեմիայում (1895—98): Ավարտել է Օդեսայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը (1905-ին):

Եղել է բուժակ Գևորգյան ճեմարանում (1900—02), զեմստվոյական (տեղամասային) բժիշկ Թեսարարիայում՝ ամբողջատորիայում (1905—06), շոգենավիր բժիշկ (1907—08), ակնարույժ՝ Օդեսայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում (1908—09), Վաղողիկավագի քաղաքային հիվանդանոցում (1910—12), Նովոռոսիյսկի, Թաքվի, Թիֆլիսի (1920—21), Երևանի քաղաքային հիվանդանոցներում: 1925-ին հրավիրվել և առաջինն ակնարուժություն դասախոսել Երևանի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում: Հիմնել և վարել է (1925—35) ակնարուժական կլինիկան, կատարել բազմաբնույթ բարդ վիրահատություններ:

Ակնարուժական միջոցառություններ է մշակել հանրապետության բնակչության համար՝ սկիզբ դնելով տրախոսմայի և գարնանային կատարի դեմ մղվող պալքարին:

Կրօնացել է դոցենտի (1929), հանրապետության վաստակավոր բժշկի (1947) կողմանը:

Խանայանցը բազմաշնորհ ու հարուստ փորձ ունեցող ակնարույժ էր:

Վախճանվել է 1950 թվականի օգոստոսի 10-ին, Երևանում:

ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ՍՊԱՆԴԱՐԻԱՏ (1876—1942)

Հրավիրվել է նամալսարան 1922 թվականին:

Սպանդարատ Հովհաննեսի Կամսարականը ծնվել է 1876 թ. մայիսի 18-ին, Սուլումուկի գավառի Բլուր գյուղում: 1918—1920 թթ. եղել է ուղմական հիվանդանոցի գլխավոր բժիշկ: Ակտիվորեն մասնակցել է Հայաստանի համալսարանում բժշկական ֆակուլտետ հիմնելու աշխատանքներին: 1922 թ. նշանակվել է համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի ղեկան և ղեկավարել սուր վարակի հիվանդությունների ամբիոնը, նաև միաժամանակ հանրապետության Կարմիր խաչի նախագահն էր:

1925—1926 թթ. եղել է արտասահմանում՝ Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Բելգիայում, Անգլիայում, Ամերիկայում:

Ս. Կամսարականը բժշկական գիտությունների թեկնածու էր:

Նա անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է, վախճանվել է աքսորավայրում, 1942 թ.: Արդարացվել է հետմահու:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ ԱՐՇԱԿ (1886—1960)

Հրավիրվել է համալսարան 1922 թվականին:

Արշակ Հայրապետի Հակոբյանը ծնվել է 1886 թ. հոկտեմբերի 12-ին, Շուշի քաղաքում: Միջնակարգ կրթությունն ստացել է Բաքվում, բժշկական բարձրագույն կրթությունը՝ Բելինում: 1922 թ. հրավիրվել է համալսարանի բժշկական ֆակուլտետ, ուր դեկանարել է մարդու ֆիզիոլոգիայի ամբիոնը ու հիմնադրել ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան: 1936 թ. մինչև կյանքի վերջը Հակոբյանը զեկավարել է բժշկական ինստիտուտի ներվային հիվանդությունների ամբիոնը: Ա. Հակոբյանը խոշոր աշխատանք է կատարել Հայաստանի առողջարանային վայրերի ուսումնափրության ուղղությամբ: Նա 20 տարի շարունակ եղել է կուրորտաբանության և բուժման ֆիզիկական մեթոդների ինստիտուտի տնօրեններ: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին՝ Ա. Հակոբյանը գլխավորել է հանրապետության էվակուացիոն հռովհտավաների վարչությունը: 1936 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում: Նա գիտության վաստակավոր գործիչ էր, 70-ից ավելի գիտական աշխատությունների հեղինակ, որոնք վերաբերում են ներոպաթոլոգիայի և կուրորտաբանության հարցերին:

Ա. Հակոբյանը վախճանվել է 1960 թ. օգոստոսի 12-ին, Երևանում:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻ (1890—1971)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. գեկանմբերին:

Ալեքսանդր Արգադիի (Արշակի) Հակոբյանը ծնվել է 1890 թ. դեկտեմբերի 25-ին (Հ. ա.), Ալեքսանդրապոլս (այժմ՝ Գյումրի): 1909 թվականին ավարտել է Թիֆլիսի ռեալական դպրոցը, 1917-ին՝ Պետերուպոլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի մեխանիկական բաժնին:

1917—1918 թթ. դասավանդել է ֆիզիկա (Թիֆլիսի բարձրագույն ինժեներական ուսումնարանում):

1920 թ. դեկտեմբերին հրավիրվել է Երևանի ժողովրդական համալսարան՝ դասախոսելու Կարդացել է մոլեկուլար ֆիզիկա, տեսական մեխանիկա, թերմոդինամիկա, քիմիկական թերմոդինամիկա և այլ առարկաներ:

Ա. Ա. Հակոբյանի գիտական աշխատանքը հիմնականում նվիրված է եղել թերմոդինամիկային նրա կարևոր աշխատություններն են՝ «Մոլեկուլար ֆիզիկա», ապակետիպ, 1922, «Տեսական մեխանիկա-ստատիկա», առաջին մաս, Հայպետհրատ, 1941, «Թերմոդինամիկա», Հայպետհրատ, 1953, «Տեսական մեկանիկա-կինեմատիկա», Երկրորդ մաս, Հայպետհրատ, 1964:

Ա. Ա. Հակոբյանը 1936 թվականին ստացել է քիմիկական գիտությունների դոկտորի աստիճան, 1937 թվականին՝ պրոֆեսորի կոչում, իսկ 1943 թ. նա հաստատվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Ա. Ա. Հակոբյանը վախճանվել է 1971 թ. մայիսի 14-ին, Երևանում:

ՀԱԿՈԲՅԱՆ ՍԻՄՈՆ (1880—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Սիմոն Հարությունի Հակոբյանը ծնվել է 1880 թ. Ելիզավետպոլս, Սկզբանական կրթությունն ստացել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում (1899 թ.), բարձրագույն՝ Ծփյացարիայում (1902—1907 թթ.), 1909—1913 թթ. ապրել է Եղիշցարիայում, Ավստրիայում, ապա Թուլզարիայում և գրադարձել գրական գործունեությամբ, 1913—1918 թթ. ապրել է Անդրկովկասում և խմբագրելու հրատարակել է թերթեր, 1918—1924 թթ. ընակվել է Փարիզում:

Ս. Հակոբյանը մինչև 1918 թ. եղել է գաշնակցության անդամ:

1924 թ. վերադարձել է Հայաստան և աշխատել պետական համալսարանում մինչ 1938 թվականը: Ավանդել է արևմտավրոպական գրականություն, ղեկավարելով այդ ամբիոնը: Ս. Հակոբյանը անհատի պաշտամունքի շրջանի զուհերից է, զախճանվել է 1942 թ.: Արդարացվել է հետմահու:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՇՈՏ (1887—1972)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թ. ապրիլին:

Աշոտ Գարեգինի Հովհաննիսյանը ծնվել է 1887 թ. Հոռիսի 17-ին (հ. տ.), Շուշի քաղաքում: Միջնակարգ կրթությունը ստացել է տեղի ուսաւական դպրոցում: 1906—1913 թվականներին բարձրագույն կրթություն է ստացել Գերմանիայի ծնա, Հալե և Մյունիսին քաղաքների համալսարաններում՝ մասնագիտանալով ընդհանուր պատմություն քաղաքանության և փիլիսոփայության գծով: Համալսարանական ուսումնառության տարիներից գրադարձել է Հայ ժողովրդի պատմության հարցերով՝ հատուկ ուշադրություն նվիրելով Հայ հասարակական մտքի և Հայ պատագական շարժումների հանգուցային հարցերի մշակմանը: 1913 թ. Մյունիսին համալսարանում պաշտպանել է դոկտորական դիսերտացիա:

Վերադառնալով Գերմանիայից, պաշտոնավարել է Շուշիի թեմական դպրոցում և ապա՝ կշմիածնի Գևորգյան ճեմարանում իրեն դասախոս: 1918—1920 թվականներին Մոսկվայի լազարյան ճեմարանում ստանձնել է պրոֆեսորության պաշտոն և կարդացել Հայ ժողովրդի պատմության դասընթաց:

Աշոտ Հովհաննիսյանը կոմկուսի անդամ էր 1906 թվականից: 1920—1921 թվականներին վարել է եռորդային Հայաստանի լուսժողկոմի պաշտոնը և ստորագրել երկանի ժողովրդական համալսարանի հիմնադրման հրամանը:

1922—1927 թվականներին եղել է ՀԿ(թ)Կ Կննտկոմի գլխավոր քարտուղարը: 1921—1926 թվականներին համալսարանում դասավանդել է լենինիզմի պատմություն և Հայ ժողովրդի պատմություն առարկաները: 1926 թ. դասախոսություններ է կարդացել նաև մարքսիզմ-լենինիզմից:

1927—1937 թթ. Հովհաննիսյանը մի շարք պատասխանատու գիտական պաշտոններ է զարել Մոսկվայի՝ Մարքսի և Էնգելսի ինստիտուտում, Սովետական Արևելքի ժողովուրդների ինստիտուտում, Եյութական մշակութիր պատմության Մոսկվայի բաժանմունքում և գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում:

1937 թ. անհատի պաշտամունքի շրջանաւմ ենթակվել է Հալածանքի, 1954 թվականին արդարացվել է: Նույն այդ թվականից Աշոտ Հովհաննիսյանը աշխատանքի և անցնում հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում:

որպես ավագ գիտաշխատող, իսկ 1962 թ. նշանակվում է նոր պատմության բաժնի վարիչ: 1956 թվականին նա ստացել է պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան, 1960 թ. ընտրվել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Գիտական գլուխություններ են՝ «Նալբանդյանը և նրա ժամանակը» (հ. 1-ին և 2-րդ, 1955—1956 թթ.), «Դրվագներ հայ ազգատագրական մտքի պատմության» երկհատորյակը, որը լույս է տեսել 1957 և 1959 թթ. և մի շաբթ այլ արժեքավոր ուսումնասիրություններ:

Աշ. Հովհաննիսյանը վախճանվել է 1972 թ. հունիսի 30-ին, Երևանում:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏ (1878—1938)

Հրավիրվել է համալսարաւում 1923 թվականին:

Հայրապետ Հակոբի Հովհաննիսյանը ծնվել է 1878 թ. փետրվարի 28-ին, Հին Նախիջեանի գավառի Հանդամեջ գյուղում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է Օրդուրապետի քաղաքային դպրոցում, ապա սովորել Թիֆլիսի 2-րդ արական գիմնազիայում, որն ավարտել է 1898 թվականին: 1900 թ. մեկնել է Ֆերմանիա և երկու կիսամյակ դասախոսություններ է լսել (հատկապես էրևան Հեքիկիլին) ծնայի Համալսարանում: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Գետերբուրգի Համալսարանում: Մեկ տարի պատմակեցվարանական ֆակուլտետում սովորելուց հետո տեղափոխվել է Ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի բնագիտական բաժինը, որն ավարտել է 1904 թվականին, բնական գիտությունների թեկնածով աստիճանով: Համալսարանն ավարտելուց հետո, մեկ տարի էլ (1904—1905 թթ.) սովորել է Գետերբուրգի ռազմաքաղաքական ակադեմիայում: 1907 թվականի վերջերից անցել է մանկավարժական աշխատանքի (մինչև 1914 թ. Թիֆլիսի 1-ին և 5-րդ գիմնազիաներում ավանդել է բնագիտություն և աշխարհագրություն): 1914 թ. տեղափոխվել է Բաքու և 1-ին արական գիմնազիայում տվածիկ է նույն առարկաները մինչև 1917 թ.: 1918 թ. Հովհաննիսյանը գալիս է Հայաստան և 1919 թ. հունվարից-մայիս ամիսներին աշխատում է որպես լուսավորության նախարարի օգնական (Կոտակիցիոն կառավարության ժամանակ): Այնուհետև նշանակվում է ծրանի արական գիմնազիայի՝ տեսրեն, ուր աշխատում է մինչև 1927 թվականը:

1923 թ. հունվարին հրավիրվել է դասախոսելու Համալսարանի բանֆակամ, Հոկտեմբերից՝ նաև այլ ֆակուլտետներում: Համալսարանում նա կարդացել է տնտեսական, Փիզիկական, տարածքային աշխարհագրություն և աշխարհագրության մեթոդիկա առարկաները, եղել է արտասահմանում՝ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Խորվաթիայում, Շվեյցարիայում, Անգլիայում, ճանապարհորդել է Տյան-Չանուում և այլն:

Հ. Հովհաննիսյանը երկար տարիներ եղել է աշխարհագրության ամբիոնի վարիչ: 1929 թ. ստացել է դոցենտի, 1935 թ.՝ պրոֆեսորի կոչում: Ունի մի շաբթ ձեռնարկեր, աշխատություններ՝ «ԽՍՀՄ համառոտ աշխարհագրություն», «ԽՍՀՄ տնտեսական աշխարհագրություն», «Ընդհանուր և ՀՍԽՀ ֆիզիկական աշխարհագրություն», «Մարդ և տիեզերք», «Համառոտ տիեզերքագրություն» և այլն:

Հ. Հովհաննիսյանը վախճանվել է 1938 թ. մարտի 5-ին, Երևանում:

¹ Այդ գիմնազիան խորհրդային իշխանության տարիներին վերածվեց սկզբամ աշխատանքային երկրորդ աստիճանի դպրոցի, ապա միջնակարգ դպրոցի, որն այժմ կրում է հ. Աբովյանի անունը:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ (1885—1970)

Հրավիրվել է նամալսարան 1923 թ.:

Հեղոն Անդրեասի Հովհաննիսյանը ծնվել է 1885 թ. փետրվարի 25-ին, Թիֆլիսում: 1903 թ. ավարտել է Թիֆլիսի առաջին գիմնազիան, իսկ 1909 թվականին՝ հարկովի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Այնուհետև վերադարձել է Թիֆլիս և աշխատել Միխայլովյան հիվանդանոցի թերապևտիկ բաժանմունքում: 1910—1911 թթ. աշխատել է հարկովում, հանձնել բժշկության դոկտորի քննություններ և ապա կրկին վերադարձել Թիֆլիս:

1912 թ. նա գործուղվել է նախկին Անդրկասպայան երկրամաս (Ղազախստան) համաճարակի ղեմ պայքարելու, իսկ 1913 թ. աշխատել է Ալավերդու գործարանային հիվանդանոցում:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Հովհաննիսյանը եղել է զինվորական բժիշկ տարրեր ուղամաճակատներում: 1917 թվականից նորից աշխատում է Թիֆլիսում որպես ուղամաճական դպրոցի բժիշկ, ապա Ֆելզերական դպրոցներում որպես ղեղագործության դասատու: 1919 թ. ամռանը տեղափոխվում է Հայաստան և աշխատում Երևանի առաջին հիվանդանոցի թերապևտիկ բաժանմունքի վարիչի պաշտոնում:

1923 թ. հարավիրվել է համալսարան որպես բժշկական ֆակուլտետի ներքին հիվանդությունների ամբողջի վարիչ:

1928 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում:

1937 թ. Հովհաննիսյանը պաշտպանել է դոկտորական դիսերտացիա «Կ օպորսում օրգաнических шумов сердца» թեմայով:

1943 թ. նա հաստատվել է համբավետության գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ, իսկ 1944 թվականին՝ ԽՍՀՄ բժշկական գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ:

Պրոֆեսոր Լ. Ա. Հովհաննիսյանն ունի բազմաթիվ գիտական աշխատություններ, որոնցից ուշագրավ են՝ «Եներբին հիվանդությունների դիագնոստիկա» դասագիրքը (Երեւան, 1943 թ.), «Բժշկության պատմությունը Հայաստանում» (5 մասով, Երևան, 1946—1947 թթ.), «Համարին-ուռու-հայերեն բժշկական բառարան» (Երևան, 1951 թ., Մ. Աբեղյանի և Ավ. Տեր-Պողոսյանի հետ համատեղ), «Եներբին հիվանդությունների մասնավոր ախտաբանություն» (Երևան, 1956 թ.), «Սրտալին հիվանդի հոգեբանական կերպարի մասին» (Երևան, 1963 թ.) և այլն:

Լ. Ա. Հովհաննիսյանը վախճանվել է 1970 թ. մայիսի 11-ին, Երևանում:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՀԱԿՈԲ (1875—1941)

Հրավիրվել է նամալսարան 1922 թ. փետրվարի:

Հակոբ Գարեգինի Հովհաննիսյանը ծնվել է 1875 թ. դեկտեմբերի 7-ին, Շոշի քաղաքում: 1896 թ. ավարտելով տեղի թերապևտ ակադեմիան դպրոցը, մեկնում է Գերմանիա և ընդունվում Բեռլինի համալսարանի փիլիսոփայական ֆակուլտետի քիմիական բաժինը: 1897—1900 թթ. աշխատում է պրոֆեսոր Էյլվինների մոտ և ստանում քիմիական գիտությունների թեկնածուի աստիճան: 1903 թ. Հայոցերերգի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետում պաշտպանում է դոկտորական դիսերտացիա, 1904—1907 թթ. աշխատում է Ծուշիում որպես քիմիայի դասատու: Այդ նույն տարիներին նա նորից մեկնում է Գերմանիա և Ստրասբուրգի ու Բեռլինի համալսարաններում զրադապաւմ է ֆիզիոլոգիական քիմիայի և բակտերիոլոգիայի ուսումնասիրությամբ:

1907—1920 թթ. Բաքվում ունեցել է իր քիմիկո-բակտերիոլոգիական լաբորատորիան: Հ. Գ. Հովհաննիսյանը կոմկուսի անդամ էր 1917 թ. մարտից: Բաքվի Կոմունայում, 1918 թվականին նա եղել է փախստականների գործերի կոմիսար: 1920—21 թթ. Շուշիի լիազորն էր փախստականների գործերով: 1921 թ. Դիլչանի ռազմաճակատով եղել է պարենավորման և մատակարարման կոմիսար: 1921 թ. փոխադրվում է Երևան և աշխատանքի անցնում ժողովներում: 1922 թ. փետրվարի 14-ին նշանակվում է Երևանի համալսարանի ռեկտոր և այդ պաշտոնում մնում մինչև 1930 թ. սեպտեմբեր ամիսը: Այդ տարիներին՝ համալսարանի առաջընթացի, մասնագետների պատրաստումը ընդլայնելու, ուսուցման որակի բարձրացումն ու գիտական աշխատանքի հետագա ծավալումը մեծապես կապված է ունետոր Հ. Հովհաննիսյանի գործունեության հետ: 1930—1936 թթ. աշխատել է որպես բժշկական ինստիտուտի դիրեկտոր: 1930—1931 թթ. համատեղության կարգով վարել է Հայաստանի գիտությունների ինստիտուտի նախագահի պաշտոնը: 1936 թ. սեպտեմբերի 27-ին նշանակվել է Արմֆանի կենսաբանական ինստիտուտի դիրեկտոր: Մի շաբաթ արժեքավոր գիտական աշխատությունների հեղինակ է: 1925 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում:

1923 թ. կասած անընդմեջ եղել է Հայաստանի ԿԳԿ-ի անդամ: 1925—1929 թթ. ընտրվել է Անդրկովկասյան ԿԳԿ-ի թեկնածու: Նա անհատի պաշտամունքի շրջանի զոհերից է: Հ. Գ. Հովհաննիսյանը վախճանվել է 1941 թ. դեկտեմբերի 22-ին, աքսորավայրում: Արդարացվել է հետմահու:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ (1867—1952)

Հրավիրվել է նամալսարան 1919 թվականին:

Գարեգին Կարապետի Հովսեփյանը ծնվել է 1867 թ. դեկտեմբերի 17-ին, Սաղավոր պյուղում (այժմ՝ Արցախի Մարտակերտի շրջան), մշակութային գործիչ, մանկավարժ, հայագետ, Կաթողիկոս Սեփի Տանն Կիլիկիո՞՝ 1943-ից (օծվել է 1945-ին): Հայաստանի գիտական ինստիտուտի (Էջմիածին) գիտնական անդամ (1921 թ.), փիլիսոփայության դոկտոր (1897, Լայպցիգ), Մոսկվայի կայսերական հնագիտական ընկերության Կովկասյան բաժանմունքի և Պետերբուրգի կայսերական հնագիտական ընկերության իսկական անդամ (1902), Ավարտել է Էջմիածինի Գևորգյան ճեմարանը (1890 թ.), բարձրագույն կրթություն ստացել թերզինի, Հալեի, Լայպցիգի համալսարաններում (1892—96): 1897-ից դասախոսել է Գևորգյան ճեմարանում, եղել մատենադարանապետ (1898-ից), նույն թվականին ձեռնադրվել է վարդապետ, Գևորգյան ճեմարանի տեխուչ (1905—06, 1915—17), «Արարատ» ամսագրի խմբագիր (1907—08, 1918—19): Մասնակցել է Սարդարացարական հրոսամարտին (1918), 1920 թվականից Հայաստանի համալսարանում (Ալեքսանդրապոլս) դասավանդել է հայ արքստի պատմություն, հնագիտություն, գրչության արվեստ, մասնակցել է (Ա. Թամանյանի հետ) Հայաստանի հուշարձանների պահպանության կոմիտեի ստեղծմանը: Հայ ժողովրդի պատմության տարրեր ժամանակահատվածների համանականության կոնքու խնդիրների լուսաբանման են նվիրված «Զագավանից ժողովը» (1913), «Ճարսայիճ Օրբելյանի և Մինա Խաթունի սերունդը» (1913, ոռու., 1948՝ հայերեն), «Ազգի բանական պատմության գործը» («Բանական պատմության գիտական ինստիտուտի», գիրք 1—2, 1921—22), «Ժամանակական պատմության գործը» Արևելյան Հայաստանում», «Հայ-արարական բժշկական և մշակութային հարաբերության խնդիրները» և այլ երկեր: Հայագիտության մեջ մեծ ներդրում է Հովսեփյանի «Հայոցական» կամ Պոռշյանք հայոց պատմության մեջ եռահատոր երկը (1928—43, 2 հրտ., 1969 թ.

արժանացել է «Թարգմանչաց — Դուրյան» մրցանակի), որում հեղինակը Հայաստանի քաղաքական պատմության հնարի վրա ի հայտ է բերել հայ մշակութի վերելքը, կարեռել Գլածորի համալսարանի և պատմական հուշարձանների նշանակությունը: Արժեքավոր են Հովսեփյանի մատենագրական բնույթի գործերը՝ Նվիրված Մխիթար Սահնեցուն (1899), Խոսրովիկ Թարգմանչին (1899), Թովմա Սեծոփիցուն (1914), Մխիթար Այրիկանեցուն (1931) և այլն: Բանահուսությունը համալրելով հայոց պատմության կարևոր ազգյուր՝ հայլաքել և գրի է առել ժողովրդական ստեղծագործության բազմաթիվ նմուշներ («Փշրանեներ ժողովրդական բանահուսությունից», 1892), այդ թվում՝ և «Սասնա ծոեր» դյուցազնակեպի նոր պատումներ» (1892): Կազմել է ազգագրական նյութերի ժողովածու և այլն: Հետազոտել է հայ հնադրությունն ու գրչության արվեստը («Գրչության արվեստը հին հայոց մեջ», մաս 3, 1913): 1951-ին հրատարակել է «Հիշատակարանք ձևուագրաց»¹:

Գարեգին Հովսեփյանը վախճանվել է 1952 թ. հունիսի 21-ին, Անթիկասում (Լիքանան):

ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ ՍՏԵՓԱՆ (1879—1948)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Ստեփան Պողոսի Ղամբարյանը ծնվել է 1879 թվականի հունիսի 23-ին, Կողորում, 1899 թ. ավարտի է Որդայի արական գիմնազիան, 1898—1906 թթ. սովորել է Լայպցիգի, Հայդելբերգի, Մյունիսենի համալսարաններում և մասնագիտացել օրգանական քիմիայի գծով:

1907—1909 թթ. աշխատել է Ստրասբուրգի համալսարանում որպես ասիստենտ, 1909—1911 թվականներին՝ Բեռլինի բարձրագույն դյուցատանտեսական դպրոցում որպես ավագ ասիստենտ: 1911—1914 թթ. Բարվում դեկաֆարել է ոռւսական տեխնիկական ընկերության քիմիական լաբորատորիան, 1914—1920 թթ. Թիֆլիսում դասախոսել է կանանց բարձրագույն կուրսերում, համատեղությամբ աշխատել է նաև հողագործության դեպարտամենտի քիմիկո-բակտերիոլոգիական լաբորատորիայում որպես ավագ մասնագետ:

1920 թվականին Ստեփան Ղամբարյանը հրավիրվում է Երևանի համալսարան որպես օրգանական քիմիայի դասախոս: Նա միաժամանակ աշխատում է կինյակի գործարանի լաբորատորիայում, իսկ ապա նաև հողոդողկոմատի կենտրոնական միացյալ քիմիկո-բակտերիոլոգիական լաբորատորիայում: 1927 թ. գործուղման մեջ է եղել Մյունիսունում: Որպես քիմիկոս Ստեփան Ղամբարյանը մեծ համբավ է վայելել գիտության մեջ, նրա 40-ամյա գիտական գործունեության հիմնական օբյեկտը հանդիսացել են օրգանական թթուների պերօքադիները և նրանց փոխարկումները: Այդ աշխատանքներում ցույց է տվել դիֆենիլամինի հեշտությամբ օքսիդանալու ընդունակությունը և առաջին անգամ դիֆենիլամինից ստացել է տետրաֆենիլհիդրազինը ու նկարագրել նրա հատկությունները:

1931 թվականին, հանրապետության ժողկոմիսորհի հանձնարարությամբ, նա լաբորատոր եղանակով ստանում է սինթետիկ կառուկու և դառնում Հայաստանում սինթետիկ կառուկի արյունաբերության նախաձեռնողներից մեկը:

1925 թվականին Ղամբարյանը ստացել է պրոֆեսորի կոչում: 1936 թվականին բարձրագույն ատեսացիոն հանձնաժողովը նրան (առանց պաշտպանության) շնորհել է

¹ ՏԵ՛Ռ ՀԱՅ, հ. 6, էջ 580:

Քիմիական գիտությունների դոկտորի աստիճան, Ստեփան Ղամբարյանը Հայաստանի ԳԱ թղթակից-անդամ էր, գիտության վաստակավոր գործիչ:

Պրօֆեսոր Ստեփան Ղամբարյանը անհատի պաշտամումքի շրջանում ենթարկվել է հայածանքի, ապա արդարացվել, Վախճանվել է 1948 թ. մարտի 7-ին, Մոսկվայում, թաղվել երեանում:

ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ ՑՈՒՐԻ (1850—1926)¹

Հրավիրվել է համալսարան ուղաբե ունկաոր,
1919 թ. հաւիսին:

Ցուրի Ստեփանի Ղամբարյանը (Ղամբարյան) ծնվել է Քիֆլիսում 1850 թվականին, հայտնի իրավաբան էր՝ իրավունքի տեսաբան, ծղել է Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր (1884—99), Փարիզի Համարակական գիտությունների բարձրագույն ոռոսաց դպրոցի (1900) հիմնադիրներից, դասավանդել է Բրյուսելի համալսարանում, 1906-ից՝ Դետերուրդի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի վարիչն էր: Զարգացրել է գերմանացի իրավաբան Ռ. Խերինգի քաղաքացիական իրավունքի մեսությունը, եղել է իրավունքի ուսումնակիրման պատմահամեմատական մեթոդի կողմանակից: Գրել է «Քաղաքացիական իրավունքի դասընթաց» (1911 թ.), Տարրեր պետությունների իրավունքի համակարգը համարդելու միջոցով Ղամբարյանը փորձել է ստեղծել ընդհանուր քաղաքացիական իրավունքի գիտություն: Ղամբարյանի խըմբագրությամբ լույս է տեսել «Համարակական-իրավաբանական գիտությունների ժողովագուման» (1899 թ.): Նա եղել է «Գրանատաց հանրագիտական բառարանի խմբագրական խորհրդի անդամ: Հրավիրվել է Հայաստան, 1919 թվականի հունիսի 17-ից մինչև 1920 թ. ղեկտեմբերը եղել համայսարանի ղեկտորը (տեսուչ) և զգալի գործ կատարել նորաստեղծ համասարանը դասախոսական բարձրորակ կադրերով ապահովելու ուղղությամբ:

Վախճանվել է 1926 թ.:

ՂԱՓԱՆՑՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ (1887—1957)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Գրիգոր Այվաղի Ղափանցյանը ծնվել է 1887 թ. հունվարի 1-ին, Աշտարակում: Նախնական կրթությունը ստացել է հայրենի գյուղում: 1899 թ. մեկնում է Գետերբուրգ և ավարտում տեղի արական գիմնազիան: Այնուհետև ընդունվում և 1913 թ. ավարտում է Պետերբուրդի համայսարանի արևելագիտական ֆակուլտետի հայ-վրաց-պարսկական բաժինը: 1913—1918 թթ. եղմիածնում զբաղվում է գիտամանկավարժական գործունեությամբ:

1920 թ. ղեկտեմբերից Ղափանցյանը հրավիրվում է համալսարան՝ դասախոսելու 1929 թվականին ստանում է պրոֆեսորի կոչում:

Ղափանցյանի գիտական հետազոտությունները նվիրված են հայագիտության կարեւոր հիմնահարցերին՝ հայ ժողովրդի, նրա լեզվի և մշակույթի գոյացման ու զարգացման խնդիրներին:

Գր. Ղափանցյանը Խորհրդային Միության խոշոր ուրարտագետներից էր: Նա ընդդատակ աշխատություն է գրել Ուրարտուի պատմության և մշակույթի մասին:

Նրա խիստ արժեքավոր գիտական աշխատություններն են՝ «Հնդհանուր լեզվաբա-

¹ ՀՍՀ, հատոր 7, էջ 24—25:

նություն» (1939 թ.), «Ուրարտուի պատմություն» (1940 թ.), «Հին Հայաստանի տեղանունների պատմալեզվաբանական նշանակությունը» (1940 թ.), «Արա գեղեցիկի պաշտամումքը» (1944 թ.), «Հայոց լեզվի ծագման հարցի շուրջ» (1946 թ.), «Հայաստան՝ Հայերի բնօրրան» (1947 թ.), «Հայոց լեզվի պատմություն» (1961 թ.):

1942 թ. Գր. Ղափանցյանին շնորհվել է գիտության վաստակավոր գործչի կոչում, իսկ 1943 թ. Հաստատվել է Հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս: 1950—56 թթ. ԳԱ լեզվի ինստիտուտի տնօրեններ:

Գր. Ղափանցյանը վախճանվել է 1957 թվականի մայիսի 3-ին, ծրեանում:

ՄԱԼԻԱՍՅԱՆՑ ՍՏԵՓԱՆ (1857—1947)

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թ. օգոստոսին:

Ստեփան Սարգսի Մալիասյանցը ծնվել է 1857 թ. Հոկտեմբերի 25-ին, Ախալցխայում: Սովորել է տեղի ծխական դպրոցում: 1874-ին ընդումվել և 1878-ին ավարտել է Եջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը: Այնուհետև ուսանել և 1889 թ. ավարտել է Պետքրուրդի Համալսարանի արելեան լեզուների ֆակուլտետի հայ-սանսկրիտ և հայ-վրացական բաժինները, ստանալով թեկնածուի գիտական աստիճան: Մալիասյանցը դրադվել է մանկավարժությամբ, եղել է Գևորգյան ճեմարանի և Ախալցխայի գիմնազիայի տեսուչ, ծրեանում և Թիֆլիսում տարել է դասախոսական աշխատանք: Նա միաժամանակ հանդես է եկել մամուլում, գրադվել բանասիրությամբ և գեղարվեստական թարգմանությամբ:

Ստ. Մալիասյանցի գիտական առաջին աշխատանքը՝ Ստեփանոս Տարոնացու (Ասողիկ) «Դատմութիւն տիեզերական» ուսումնասիրությունն է, գիտական ընագրով և ընդարձակ ժանոթագրություններով (1885 թ.): Նա հրատարակել է նաև «Դասընթաց հայոց մատենագրության պատմության» (1899), «Համառոտ պատմություն ներսիսյան հոգեսր դպրոցի...» (1900 թ.):

1919 թ. Ստ. Մալիասյանցը հրավիրվել է Հայաստանի Համալսարան, գրաքար և համեմատական լեզվաբանություն դասավանդելու 1920 թ. փետրվարի 1-ին կարդացել է իր առաջին հանդիսավոր դասախոսությունը: Մեծարժեք են Հատկապես Մալիասյանցի աշխատությունները նվիրված գրաքարի, աշխարհաբարի և հայոց պատմության ուսումնասիրությանը: Նա հրատարակել է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» (1940 թ.), «Փավստոս Բուզանդ. Պատմություն հայոց» (1947 թ.) գիտական բնագրերը՝ ծավալուն ժանոթագրություններով:

Ստ. Մալիասյանցը վաստակաշատ և բեղուն գիտնական էր, որը սերուզներին թողել է հարուստ ժառանգություն: Նրա լեզվաբանական հիմնարար աշխատությունների գլուխգործոցն է «Հայերեն բացատրական բառարան»-ը (1944—45 թթ.) շորու հատորով: Այդ կոթողային աշխատությունը մեկնաբանում ու բացատրում է հայերենի շուրջ 120 հազար բառ: Դա փաստորեն հայոց լեզվի ամրող բառապաշտարն է փոխառություններով հանդերձ:

1940 թ. Ստ. Մալիասյանցին շնորհվել է բանասիրական գիտությունների դոկտորի դիտական աստիճան, իսկ 1948 թ. Հաստատվել է ՀՀ Հիմնագիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Ստ. Մալիասյանցը վախճանվել է 1947 թ. հունիսի 21-ին, ծրեանում:

ՄԱՆԱԴՅԱՆ ՀԱԿՈԲ (1873—1952)

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թ. նոյեմբերի 28-ին, Ախալցխայում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է ծննդավայրում, իսկ միջնակարգը՝ Թիֆլիսում, որից հետո մեկնել է արտասահման՝ ուսանելու:

1893—1897 թթ. սովորել է Վիեննայի համալսարանի պատմաբանամիական ֆակուլտետում, ավարտելով այն՝ ստացել է փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան: 1898 թ. վերադարձել է Ծուսաստան, Էրևան կարգով հանձնել Պետերբուրգի կայսերական համալսարանի արևելյան լեզուների ֆակուլտետի քննությունները, ստանալով առաջին կարգի դիվալում: 1909 թ. նորից էքստերն կարգով ավարտում է երրորդ բարձրագույն ուսումնական հաստատություն՝ Տարտուի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը:

Հ. Մանանդյանն իր գիտական հետազոտությունները սկսել է հայ բանահրության բնագավառում, էջմիածնում կատարած մանկավարժական աշխատանքին զուգընթաց: Նրա գիտական գործունեությունն ընդունիչ է 1920-ական թվականներին, երբ նա Բաքվում ստիպված էր զրազվել իրավաբանական աշխատանքով և միաժամանակ դասավանդել քաղաքացանետառելիուն, տեղի առևտրական դպրոցում:

Հակոբ Մանանդյանը 1919 թ. վերջերին հրավիրվում է Հայաստանի համալսարան՝ հայոց պատմություն դասավանդելու: 1920 թ. որոշ ժամանակ եղել է պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի դեկանի ժամանակավոր պաշտոնակատար:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո, Հ. Մանանդյանը 1921 թ. հոմվարին ընտրվում է Երևանի ժողովրդական համալսարանի ուկտոր և միաժամանակ վարում հայոց պատմության ամբիոնը: Մանկավարժական աշխատանքը նա զուգակցում էր գիտահետազոտականին:

Հայ բանահրությանը նվիրված Հ. Մանանդյանի աշխատություններից ամենից նշանավորը «Հունարան դպրոցը և նրա դարձացման շրջանները» մենագրությունն է (Վիեննա, 1928 թ.):

Հայ ժողովրդի պատմությունը նա ուսումնասիրել է հիմնականում երկու ուղղությամբ՝ քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական: Քաղաքական պատմությանը նվիրված աշխատություններից արժեքավորը «Տիգրան Երկրորդը և Հռոմեացին մենագրությունն է (1940 թ.), որը 1964 թվականին թարգմանվել է ֆրանսերենի:

Հ. Մանանդյանի՝ սոցիալ-տնտեսական հարցերին նվիրված հետազոտությունները ամփոփվել են «Ֆեռոպալիմպը հին Հայաստանում» (Արշակունիների և մարզպատության շրջան) մենագրության մեջ (Երևան, 1934 թ.):

Մեծարժեք են նաև Հ. Մանանդյանի պատմաաշխարհագրական այնպիսի հետազոտություններ, ինչպես՝ «Հայաստանի գլխավոր ճանապարհներն ըստ Պետիկերյան քարտերի» (1936 թ.), «Կշիռներն ու շափերը հնագույն հայ աղբյուրներում» (1930 թ.) և այլն:

Հ. Մանանդյանի տասնյակ տարիների գիտական աշխատանքի արգասիքն է նրա «Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության» եռհատորյակը: Դա հայ ժողովրդի՝

հին ու միջին դարերի պատմության ժավալուն ու գիտականորեն համակարգված շարադրանքն է:

1925 թ. Մանանդյանին շնորհվում է պրոֆեսորի, 1935 թ. գիտության վաստակավոր գործի կոչում, իսկ 1938-ին՝ պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճան: 1939 թ. նա ընտրվում է ԽՍՀՄ ԳԱ իսկական անդամ-ակադեմիկոս, իսկ 1943-ին՝ հանրապետության ԳԱ հիմնադիր կազմի իսկական անդամ-ակադեմիկոս:

Հ. Մանանդյանը վախճանվել է 1952 թ. փետրվարի 4-ին, թաղվել է համալսարանի հին շենքի բակում:

ՄԵԴՆԻԿՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ (1891—1974)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Գրիգոր Հարությունի Մեդնիկյանը ծնվել է 1891 թվականի սեպտեմբերի 26-ին, Մողդոկ քաղաքում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղում, միջնակարգ դպրոցն ավարտել է Պյատիգորսկում: Այնուհետև ավարտել է Պորպատի (Տարտու) համալսարանի բժշկական և քիմիագիւղագործական ֆակուլտետները:

Երեսնի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում նա հիմնադրել է դեղագործության ամբիոնը և դասավանդել այդ առարկան: Բժշկական և այլ ֆակուլտետներում ավանդել է նաև ուսումնական քիմիա և թունաբանություն:

Համալսարանում աշխատել է մինչև 1930 թ., ապա բժշկական ինստիտուտում մինչև 1935 թ., որից հետո մեկնել է Լևինգրադ, ուր աշխատել է ռՎիեմա-ու-ում Խվան Պետրովիչ Պավլովի, լևոն Օրբելու և Սավիչի լաբորատորիաներում: Մեդնիկյանը որպես պրոֆեսոր աշխատել է նաև ուսումնաբժշկական ակադեմիայում, ատամնաբուժական ինստիտուտում և գիտահետազոտական այլ հիմնարկներում:

Ունի հրատարակված 47 գիտական աշխատություններ:

Գ. Մեդնիկյանի գիտահետազոտական աշխատանքի հիմնահարցը՝ քիմիական նյութերի դեղաբանական ազեղցության արդյունավետությունն է կախված նրանց քիմիական կազմությունից, որի նպատակն էր հայտնաբերել օրինաշափություններ, որոնք հնարավորություն կտան քիմիկոսներին սինթեզել ավելի զորեղ արդյունավետությամբ օժտված գեղանյոթեր:

Գ. Հ. Մեդնիկյանը բժշկական գիտությունների դոկտոր էր, պրոֆեսոր, գիտության վաստակավոր գործիչ Վախճանվել է 1974 թ. փետրվարի 16-ին, ծրանում:

ՄԵԼԻՔ-ԱԴԱՄՅԵԱՆ ԱՐՏԱՇԵՍ (1885—1949)

Հրավիրվել է համալսարան 1925 թվականին:

Արտաշես Ալեքսանդրի Մելիք-Ադամյանը ծնվել է 1885 թ. օգոստոսի 28-ին, Շուլավերում: Ավարտել է Թիֆլիսի գիմնազիան և եարկովի բժշկական ինստիտուտը: Աշխատել է Հայտնի թերապևտ, պրոֆեսոր Օպենխովսկու մոտ: 1925 թվականին հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան՝ թերապիա առարկան կարդալու և ֆակուլտե-

տային թերապիայի ամբիոնը ղեկավարելու Մինչև կյանքի վերջը աշխատել է համալսարանում և բժշկական ինստիտուտում: 1929 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում, 1937 թվականին՝ բժշկական գիտությունների դոկտորի աստիճան, իսկ 1940-ին՝ գիտության վաստակավոր գործչի կոչում:

Ա. Մելիք-Աղամյանի գիտահետազոտական աշխատանքը նվիրված է սրտանթային համակարգի հիմնությունների, հիպերտոնիայի, մալարիական կոմայի հարցերին, Ա. Մելիք-Աղամյանը գիտական գործուղումներում է եղել Փարիզի ու Բեռլինի բժշկական հիմնարկներում: Նա ակտիվորեն մասնակցել է հանրապետության հասարակական կյանքին: Եղել է Գերագույն խորհրդի պատգամավոր, առողջապահության մինիստրության բժշկական գիտական խորհրդի նախագահ և այլն:

Պրոֆ. Ա. Մելիք-Աղամյանը վախճանվել է 1949 թ. մարտի 10-ին, Երևանում:

ՄԵԼԻՔ-ՕՀԱՆՉԱՆՅԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ (1893—1970)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 բականին:

Կարապետ Աղարեկի Մելիք-Օհանչանյանը ծնվել է 1893 թ. փետրվարի 20-ին, (Հ. տ.) Մելրու շրջանի Կալեր գյուղում:

Սկզբանական կրթությունը ստացել է Հազարյան ճեմարանում: 1911—1912 թթ. ավարտել է միջնակարգ դասընթացը և ապա՝ մինչև 1914 թ. սովորել նույն ճեմարանի մասնագիտական-արեւլագիտական լիկիոնում, իսկ 1915—1918 թթ. Բեռլինի համալսարանում (որպես ազատ ունկնդիր): Աշակերտել է պրոֆ. Կ. Կոստանյանին, ակադեմիկոսներ՝ Է. Ֆ. Կորցին, Ա. Յ. Կրիմսկուն, իսկ Բեռլինի համալսարանում՝ պրոֆեսորներ Ցող. Մարկարտին, Էդ. Մայերին և այլս:

Մելիք-Օհանչանյանը եղել է Հանրապետության լուսավորակամատի առաջին ներկայացուցիչը Երևանի ժողովրդական համալսարանի խորհրդում (1920 թ. դեկտեմբեր—1921 թ. փետրվար): 1921 թվականի հունվարին հրավիրվել է համալսարան՝ դասավանդելու գերմաներն, Հայոց Հին գրականության պատմություն և բանահյուսություն առարկաները: 1926—1930 թթ. աշխատել է լուսավորումատում, 1930—1931 թթ. գիտությունների ինստիտուտում, ապա՝ մշակույթի պատմության և գրականության ինստիտուտուներում: 1935—1937 թթ. նորից դասավանդում է համալսարանում: 1937 թվականին Կ. Մելիք-Օհանչանյանը ենթարկվում է հալածանքի: Այնուհետև՝ 1944—1948 թթ. աշխատում է Մ. Աբրույանի անվան գրականության ինստիտուտում, միաժամանակ՝ դասավանդում՝ ուսական մանկավարժական ինստիտուտում:

Կ. Մելիք-Օհանչանյանի գիտական աշխատությունները նվիրված են բանասիրության, աղբյուրագիտության, պատմադրության և բանագիտության հիմնահարցերին: Նրա աշխատություններից են՝ «Սասնա ծոեր» Մ. Աբեղյանի հետ համատեղ, որի առաջին հատորը լույս է տեսել 1936 թ., 2-րդ հատորի առաջին մասը՝ 1946 թ., իսկ երկրորդը՝ 1951 թ., «Ֆիրուզանի և Իրանի վիպական մոտիվները» «Եաննամեհ»-ում և հայ մատենագրության մեջ», «Միթրա-Միհրը» «Սասնա ծոերի» մեջ», 1946 թ., «Տիրան-Տրդատի վկացը ըստ Բուղանվիլ» 1947 թ., Կիրակոս Դանձակցու «Հայոց պատմության» գիտական բննական բնագիրը՝ ներածական ընդարձակ հետազոտությամբ, 1961 թ. և այլն:

Պրոֆեսոր Կ. Մելիք-Օհանչանյանը 1962 թ. արժանացել է գիտության վասակավոր գործչի կոչման: 1965 թ. ընտրվել է հանրապետության ԳԱ ակադեմիկոս: Վ. Կուտանվել է 1970 թ. փետրվարի 22-ին, Երևանում:

ՄԻՐԶԱՆԱՅԱՆ ԺԻՐԱՅՐ (1886—1947)

Հրավիրվել է նամալսարան 1928 թվականին:

Ժիրայր Ավետիսի Միրզանյանը ծնվել է 1886 թ. մարտի 12-ին, Վանում: Սկզբանական կրթությունը ստացել է ծննդավայրում: Ավարտել է Կ. Պոլսի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: Ապրել և աշխատել է Թուղարիայում, Ֆրանսիայում, Ամերիկայում: Ժ. Միրզանյանը եղել է Հնակայան կուսակցության անդամ, իսկ 1921 թ. ընդունվել է կոմկուսի շարքերը: 1923 թ. հրավիրվել է համալսարան և մինչև 1930 թ. իրավատնտեսագիտական ֆակուլտետում ավանդությունը աշխատանքային իրավունք և քաղաքանակագիր առարկաները: Ժ. Միրզանյանը մի շարք պատաժիանեատու պաշտոններ է վարել հանրապետության արդարադատության ժողովականությունը, գերագույն դատարանում, դատախազությունում, Հողգողկոմատում: Ժ. Միրզանյանը արտասահմանում և Հայաստանում աշխատակցել է բազմաթիվ թերթերի: Անհատի պաշտամունքի տարիներին ենթարկվել է հալածանքի, ապա արդարացվել: Ժ. Միրզանյանը վախճանվել է 1947 թվականի մայիսի 7-ին, ծրեանում:

ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ (1873—1940)

Հայաստանի Հանրապետության հանրային կրթության նախարար (4. 11. 1918—24. 06. 1919 թթ.) և համալսարանի հիմնադրման նախաձեռնողներից մեկը, Մեծել է 1873 թ.:

Ավարտել է Թիֆլիսի դասական գիմնազիան, Բելլի համալսարանը և Թիֆլիսի կոնսերվատորիան: Եղել է «Արշալույս», «Խովկասյան լրատու» (1903—1905 թթ.), «Մշակ» (1920 թ.) թերթերի խմբագիր: Հայկական հարցին նվիրված մի շարք հրապարակումների հեղինակ է: 1918 թ. եղել է հայկական ժողովրդական կուսակցության կենտրոնի անդամ: Պաշտոնավարել է Օղակումում: 1921—1933 թթ. աշխատել է Անդրֆեռբաշիայի և Հայաստանի ֆինանսական, պլանային և կուտարդ-լուսավորական հիմնարկերում:

Գ. Մելիք-Ղարագյոջյանը վախճանվել է 1940 թ.

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ (1886—1935)

Հրավիրվել է նամալսարան 1921 թվականին:

Տիգրան Պետրոսի Մուշեղյանը ծնվել է 1886 թ. օգոստոսի 20-ին, Էջմիածնում: 1906 թ. ավարտելով Երևանի արական գիմնազիան, մեկնել է Պետերբուրգ և ընդունվել համալսարանի ֆիզիկամթեմատիկական ֆակուլտետի կենսաբանական բաժնում, որն ավարտել է 1912 թ.:

Մուշեղյանը 1920 թ. մասնակցում է Մայիսյան ապստամբությանը և ձերբակալվում դաշնակաների կողմից: 1921 թվականին նա աշխատանքի է անցնում հանրապետու-

Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտեն (Օղակում), Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավարության՝ Անդրկովկասի երկրամասային մարմինն էր: Մտեղծվել էր 1917-ի մարտի 9 (23)-ին, Թիֆլիսում, Պետական դումայի Կովկասի ներկայացուցիչներից: Վ. Խառլամով (Նախագահ, կադետ), Մ. Զաքարով (կադետ, հետապայում՝ մասավաթական), Ա. Չյսնկելի (մենշևիկ), Կ. Արաշիձե (սոցիալ-ֆեռբաշիան): Օղակումի հայ ներկայացուցիչն էր կադետ Մ. Պապաջանովը: Գոյատեսեց մինչև 1917 թ. նոյեմբերի 15 (28)-ը, երբ ստեղծվեց Անդրկովկասյան կոմիսարիատ: (Հեծ, հ. 1, էջ 399):

թյան լուսժողկոմատում որպես սոցդասպլիվար: Նույն թվականին հրավիրվում է Երեւանի համալսարան, կազմակերպում կենդանիների ֆիզիոլոգիայի ամբիոնն ու սկսում դասավանդել ֆիզիոլոգիա, բնության դիալեկտիկա և բնագիտության մեթոդիկա առարկաները: 1926 թվականին ընդունվել է Համկ(բ) շարքերը:

S. Մուշեղյանը 1933—35 թթ. եղել է Երևանի համալսարանի ռեկտորը: Նա խանդավագած գործի էր և լավ մանկավարժ: S. Մուշեղյանը վախճանվել է 1935 թ. ապրիլի 22-ին, Երևանում:

ՆԱՎԱԿԱՏԻԿՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ (1888—1952)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Հովհաննես Աերսանդրի Նավակատիկյանը ծնվել է 1888 թ. նոյեմբերի 5-ին, Ախալցիա քաղաքում: Սովորել է տեղի, ապա Մախաչկալայի քաղաքային ուսումնարան-ներում, իսկ 1909 թթ. ավարտել է Դերբենդի ռեալական դպրոցը: 1910 թվականին ընդունվել և 1913-ին ավարտել է Մոսկվայի համալսարանի ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետը, ներկայացնելով ավարտական աշխատություն «Դիբիսլեի սկզբունքը» թեմայով:

1912 թվականին Հովհաննես Նավակատիկյանը մեկնում է Գերմանիա և մեկ կիսամյակ ուսանում Գյոթինգենի համալսարանում: 1913 թվականին նա վերադառնում է Դերբենդ և աշխատանքի անցնում ռեալական դպրոցում:

1914 թվականի հունիսին Հ. Նավակատիկյանը կրկին մեկնում է Գյոթինգենի համալսարան և 4 լրիվ տարիներ զբաղվում ֆիզիկամաթեմատիկական գիտելիքների խոր ուսումնասիրությամբ:

Գերմանիայից վերադառնալով հայրենիք, 1918—1921 թվականներին աշխատում է Աստրախանի նախ ուսուցչական սեմինարիայում, իսկ ապա՝ ժողովրդական կրթության ինստիտուտի ֆիզիկամաթեմատիկական բաժնում: Այնուհետև, մի խումբ հայ գիտնականների հետ Հովհաննես Նավակատիկյանը ևս հրավիրվել է համալսարան որպես ֆիզիկայի դասախոս: Նա աշքի էր ընկնում խիստ պահանջկուտությամբ:

Հ. Նավակատիկյանի գրչին են պատկանում շուրջ տասնույթ գիտական աշխատություններ, դասագրքեր ու ձեռնարկներ, որոնցով տարիներ շարունակ սովորել են ուսանողներն ու աշակերտները: Նա երկար ժամանակ եղել է համալսարանի տեխնիկական և ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետների ռեկան, ֆիզիկայի ամբիոնի վարչի:

1930 թվականին Հ. Նավակատիկյանին շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում:

Պրոֆեսոր Հ. Նավակատիկյանն անհատի պաշտամունքի շրջանում հալածանքի ենթարկվել, ապա արդարացվել:

Վախճանվել է 1952 թվականի հոկտեմբերի 29-ին, աքսորավայրում:

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ ՍՏԵՓԱՆ (1892—1965)

Հրավիրվել է համալսարան 1924 թվականին:

Ստեփան Սարգսի Ներսիսյանը ծնվել է 1892 թվականի սեպտեմբերի 20-ին, Վերին Ագուլս (Նախիջևանի Խենավար Հանրապետություն) գյուղում, ժառայողի ընտանիքում: Ակդրենական կրթությունը ստացել է գյուղում, միջնակարգ՝ Թիֆլիսի 5-րդ արական գիմնազիայում (1905—1912 թթ.), բարձրագույն՝ Մոսկվայի պետական համալսարանի՝

(այժմ՝ Հոմոնոսովի անվան) պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի պատմական բաժանմունքում (1913—1918 թթ.): Աշակերտել է Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր, ակադ. Ռ. Յու. Վիպակերին: Հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան 1924 թ. փետրվարին և դասախոսել Հիմնականում հին Հունաստանի ու Հռոմի պատմություն, նաև՝ ուսուց պատմություն, պատմագրություն, միջին դարերի պատմություն, աղբյուրագիտություն: 1938 թվականից մինչև 1952 թվականը վարել է հին աշխարհի պատմության ամբիոնը:

1930 թ. մայիսի 7-ին ստացել է դոցենտի, 1935 թ. դեկտեմբերի 25-ին՝ պրոֆեսորի պաշտոնակատարի կողմանը:

Ստ. Ներսիսյանը հասարակական անխոնչ գործիչ էր: Նա մշտապես եղել է տեղական խորհուրդների, իսկ 1950—1954 թթ. նաև ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր: Ստ. Ներսիսյանը հմուտ մանկավարժ էր, լայն մտածորիզոն և կուռ տրամարանություն ունեցող գիտնական, միաժամանակ՝ անսահման համեստ, սկզբունքային ու հոգածար մարդ: Հակայական է Ներսիսյանի ծառայությունը հանրապետության պատմաբանների պատրաստման գործում:

Ստ. Ներսիսյանը վախճանվել է 1965 թ. Հունիսի 20-ին, Երևանում:

ՇԱՎԱՐՉՅԱՆ ԱՐՇԱՎԻՐ (1884—1960)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Արշավիր Մեսրոպի Շավարշյանը ծնվել է 1884 թ. մայիսի 9-ին, Բայազետում, ուսուցչի ընտանիքում: Մանկությունն անցել է Իգդիրում, որտեղ և ստացել է տարրական կրթությունը: 1896—98 թթ. սովորել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, ապա՝ Էջմիածնի ճեմարանում: 1906 թ. ավարտելով ճեմարանի լսարանական բաժինը, ուսուցչական աշխատանքի է նշանակվում ծկատերինողարի հայկական ծխական դպրոցում, որտեղ պաշտոնավարում է մինչև 1910 թ.: Նույն թվականին, տեղի հայկական բարեգործական ընկերության աջակցությամբ, մեկնում է Գերմանիա ուսանելու 1910—11 թթ. սովորում է Ենայի համալսարանի փիլիսոփայության ֆակուլտետի մանկավարժական բաժնում և ստանում մասնագիտական կրթություն: Ավարտում է 1914 թ. և աշնանը վերադառնում հայրենիք: Շավարշյանը աշակերտել է Կոմիտասին, Հովհաննեսին, Պերճ Պոռշյանին, Մ. Աբեղյանին, Ս. Մալիսայանին, Գերմանիայում դոկտոր պրոֆեսոր Ռայնին (Ծնա), դոկտ. պրոֆ. Վունտին (Լայացիկ):

Երևանի համալսարանում աշխատել է 1921 թվականի հոկտեմբերի 1-ից մինչև 1935 թվականը:

Դասավանդել է Հոգեբանություն, մանկավարժություն, մաթեմատիկայի մեթոդիկա, մանկավարժուան պատմություն, հայ մանկավարժության պատմություն:

1935 թվականի սկզբաների 1-ից աշխատանքի է փոխադրվում նոր հիմնաված և. Արովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտը: 1943 թ. նշանակվում է նոյն ինստիտուտի ղեկատորի տեղակալ ուսումնագիտական աշխատանքների գծով և մնում այդ պաշտոնում մինչև 1948 թ.:

1940 թ. մինչև կյանքի վերջը ղեկավարել է ինստիտուտի մանկավարժության ամբիոնը: Ա. Շավարշյանը մի շաբթ աշխատավորությունների հեղինակ է:

1928—1933 թթ. կազմել է տարրական դպրոցի 1-ին, 2-րդ, 3-րդ, 4-րդ դասարանների «Կյանք» և «Հաշիվ» թվաբանության դասագրքերը, 1935 թ. «Գրաֆիկ աշխատանքները դպրոցում», 1939 թ. «Ղ. Աղյանը որպես մանկավարժ», 1953 թ. «Իսահակ Հարությունյանը որպես մանկավարժ», 1957 թ. «Առաքել Բահաթրյանի մանկավարժական հայացք-

Ներք, 1959 թ. «Հայ մանկավարժները 19-րդ դ.», 1-ին հատոր (Թրեստումատիա),
1960 թ. «Հայ մանկավարժները 19-րդ դ», 2-րդ հատոր (Թրեստումատիա),

Արշակիր Շավարշյանը վախճանվել է 1960 թ. սեպտեմբերի 11-ին, Երևանում.

ՇԻՐՄԱՁԱՆ(ՅԱՆ) ԳՐԻԳՈՐ (1892—1964)

Հրավիրվել է նամալսարան 1922 թվականին:

Գրիգոր Վասիլի Շիրմազանը ծնվել է 1892 թ. դեկտեմբերի 9-ին, Ավճակայում, Ավարտել է Թիֆլիսի ունական դպրոցը (1909 թ.) և Մոսկվայի հաղորդակցության ճանապարհների ինժեներների ինստիտուտը (1916 թ.):

1916—1917 թթ. աշխատակցել է «Արմյանսկի վեստնիկ» (Մոսկվա) հանգեսին; 1917—1918 թթ. աշխատել է Ալեքսանդրապոլում որպես քաղաքի ինժեները; 1918 թ. մայիսից դասավանդել է Թիֆլիսի բարձրագույն ինժեներական դպրոցում; 1921—1924 թթ. պաշտոնավարել է Հայաստանի լուսողկոմատուում; 1922 թ. հրավիրվել է Երևանի ժողովրդական համալսարան որպես դասախոս և ապա նշանակվել տեխնիկական ֆակուլտետի դեկան:

1924 թ. աշխատանքի է անցնում շինարարություններում (Նոր Բայազետ, Սևան, Այդր լիճ, Երևան և այլուր); 1930—1937 թթ. աշխատել է Հողժողկոմատուում որպես շրային վարչության գլխավոր ինժեներ; Անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է Հալածանքի, ապա արդարացվել:

1957 թ. Նրան շնորհվել է Հանրապետության վաստակավոր իրիգատորի կողում; Գրել է «Դրվագներ Հայաստանի ոռոգման պատությունից գիրքը (1964 թ.):

Գ. Շիրմազանը վախճանվել է 1964 թ. մայիսի 19-ին, Երևանում.

ԶԱԽՄԱԽԶՅԱՆ ՀԱՅԿԱՆԴՈՒԽ (1882—1952)

Հրավիրվել է նամալսարան 1924 թվականին.

Հայկանդուխտ Գրիգորի Զախմախյանը ծնվել է 1882 թ. դեկտեմբերի 27-ին, Ալեքսանդրապոլում; 1895 թ. ավարտել է Բաքվի Հոգիսկիմյան ծխական օրիորդաց դպրոցը, 1902 թ. առաջին հիգական գիմնազիան Նույն թվականին մեկնել է Գերմանիա և մեկ տարի Բեռլինում պատրաստվելուց հետո ընդունվել Բեռնի (Շվեյցարիա) համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը; 1907—1908 թթ. աշխատել է Ֆրայցրուգում (Գերմանիա) պրոֆ. Ս. Վայսմանի մոտ; 1908 թ. ընդունվում է Ցյուրիխի համալսարանի փիլիսոփայակուն ֆակուլտետի բնագիտական բաժնում, որն ավարտում է 1911 թ. հանձնելով գոկտորական քննություններ:

Վերադառնալով Բաքու, զրագվել է մանկավարժական գործունեությամբ; Մինչև 1919 թվականը աշխատել է դպրոցներում, իսկ այնուհետև՝ Բաքվի համալսարանում (1920—1924 թթ.) իրու ասիստենտ; 1922—23 ուստարվանից Զախմախյանը դասախոսություններ է կարում Փիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի բնագիտական բաժնում:

1924 թվականին հրավիրվում է Երևանի պետական համալսարան որպես բժշկական ֆակուլտետի հյուսվածքարանության և սաղմնարանության ամբիոնի վարիչ (մինչև 1930 թ.); Նույն թվականին նրան շնորհվում է պրոֆեսորի կողում և նա շարունակում է աշխատանքը բժշկական ինստիտուտում մինչև կյանքի վերը:

Հ. Զախմախյանը մնում մանկավարժ էր, Վախճանվել է 1952 թվականի ապրիլ 24-ին, Երևանում:

ԶՈՒԹԱՐՅՑԱՆ ԳՐԻԳՈՐ (1888—1962)

Հրավիրվել է նամալսարան 1920 թ. պեկանքիցին:

Գրիգոր Համբարձումի Չուրայանը ծնվել է 1888 թ. հունիսի 6-ին, Ռուսական նահանգի Թոփարի գյուղում։ Տարրական և միջնակարգ կրթությունը ստացել է տեղի ժամանակաց և ապա՝ ն. Նախշնանի թեմական դպրոցներում։

1912 թ. ավարտել է Յարոսլավի Դեմիկովի անվան իրավաբանական ինստիտուտը։ Նա հանձնել է նաև Սոսկվայի համալսարանի պատմաֆիլիստիկայական ֆակուլտետի քննությունները։

Սկսած 1905—1906 թթ. Գ. Հ. Չուրայանը մասնակցել է գյուղացիական ինստիտուտուներին և կազմակերպված հեղափոխական ցույցերին։ Իր կյանքի որոշ շրջանում՝ 1917—1920 թթ. եղել է ձախ էսռուկան կոռակցության անդամ։

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո Չուրայանը գալիս է Երևան և առաջ քաջում պատասխանատու աշխատանքի, նշանակվելով հանրապետության արդարադատության ժողովրդական կոմիսարի տեղակալ։ Նա զգալի աշխատանք է կատարել առաջին օրենսդրական ակտերի, սահմանադրության, քրեական ու քրեական դատավարության և այլ օրենսգրքերի մշակման գործում։ 1920 թվականից սկսել է դասավանդել Երևանի համալսարանում։

Չուրայայանն ունի բազմաթիվ գիտական հոդվածներ։

Անհատի պաշտամունքի շրջանում նա ենթակվել է հալածանքի։ Արդարացվելուց հետո շարունակել է աշխատանքը համալսարանում մինչև կյանքի վերջը։ Գ. Չուրայանը վախճանվել է 1962 թվականի սեպտեմբերի 6-ին, Երևանում։

ԶՐԲԱՇՑԱՆ ՏԻԳՐԱՆ (1889—1937)

Հրավիրվել է նամալսարան 1926 թվականին։

Տիգրան Արշակի Զրբաշյանը ծնվել է 1889 թ. նոյեմբերի 9-ին, Վանում։ Ակզրնական կրթությունն ստացել է տեղում, ապա՝ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում։ 1913—1918 թթ. զրադվել է մանկավարժությամբ՝ ավանդելով մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա ու բնագիտություն։ 1918—1920 թթ. աշխատել է Թիֆլիսի պոլիտեխնիկամի հանքարանական կարիենտում։ 1920 թ. մեկնում է Փարիզ և ընդունվում Սորբոնի համալսարան, որտեղ լսում է ընդհանուր մաթեմատիկայի դասընթացը, ապա ընդունվում Փարիզի լեռնային ինստիտուտը, որն ավարտում է 1924 թ., լեռնային ինժեների դիպլոմ ստանալուց հետո աշխատում է Փարիզի բնապատմական թանգարանում, ակադեմիկոս Ա. Լուկրուայի հանքարանական լաբորատորիայում։ Սորբոնում նա միաժամանակ լսում է հանքարանության, բյուրեղագիտության, հնէաբանության, քարագիտության և ընդհանուր երկրաբանության դասընթացները։ 1926 թ. Տ. Զրբաշյանը վերադառնում է Հայաստան, և հրավիրվում համալսարան որպես բյուրեղագիտության և հանքարանության, իսկ 1929 թ. նաև ընդհանուր երկրաբանության դասախոս և երկրաբանության ու հանքարանության ամբիոնի վարիչ։ Տ. Զրբաշյանի 1933 թ. շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում։ 1934 թ., երբ համալսարանում ստեղծվում է աշխարհագրա-երկրաբանական ֆակուլտետը, նա նշանակվում է այդ ֆակուլտետի ղեկան և միաժամանակ գիտահետազոտական ինստիտուտի ղեկանուու։ Մանկավարժական աշխատանքին զուգընթաց, Զրբաշյանը մեծ աշխատանք է կատարել նաև Հայաստանի ընդերքի հետազոտման ուղղությամբ։ Մասնավորապես կարեղ են՝ Կոտայքի պեղաների հայտնարկու-

մանը (1927—1930 թթ.), Շոռուլաղի նավթաբերությանը և աղաբերությանը (1933—1934 թթ.) նվիրված աշխատանքները և այլն: Տ. Քրբաշյանը նաև եռանդում հասարակական գործիչ էր: Նա անհատի պաշտամունքի շրջանի գոհերից է: Վախճանվել է 1937 թվականին:

ՌԵՍՈՒՆԻ ՎԱՀԱՆ (1894—1970)

Հրավիրվել է համալսարան 1925 թվականին:

Վահան Հարությունի Ռշտունին ծնվել է 1894 թ. փետրվարի 6-ին, էջմիածնում, արհեստավորի ընտանիքում: 1915 թ. աշխատել է Գևորգյան ճեմարանի լսարանական բաժինը, 1924 թ. Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի տնտեսագիտական ֆակուլտետը (տնտեսագիտ-պատմաբանի կողմով): Նույն թվականի հոկտեմբերին գալիս է Երևան և աշխատանքի անցնում կուսակցական դպրոցում: 1925 թ. փետրվարին հրավիրվում է Համալսարան և կարդում սոցիալիզմի պատմություն առարկան: 1933 թվականից մինչև կյանքի վերջը Ռշտունին համալսարանի ԽՍՀՄ պատմության ամբիոնի վարիչն էր: Թեկնածուական թեզը պաշտպանել է Արմֆանում՝ 1940 թ., դրանուն 1941 թ. մայիսին, ԽՍՀՄ ԳԱ պատմության ինստիտուտում: 1943 թ. ստացել է պրոֆեսորի կոչում: 1956 թ. ընտրվել է Հանրապետության ԳԱ թղթակից-անդամ, Ռշտունին կրապվել է Հատկապես Արեւյան Հայաստանի 19—20-րդ դարերի պատմության այն հարցերով, որնք առնվզում են ԽՍՀՄ պատմությանը:

Վ. Ռշտունու գիտական կարիերա աշխատություններն են՝ «Հայ հասարակական հոսանքները և 1861—1864—1879 թթ. գյուղացիական ուժնորմները» (1940 թ. պետհամարատանի գիտ. աշխ. հաստոր 13), «Կրօստյանուսկայ թարգմանություն» (1947, Երևան): «Հայ հասարակական հոսանքների պատմությունից՝ 19-րդ դար—Հետուինում» (ԳԱ հրատ., 1956), «Ուրվագծեր Հայաստանի գյուղացիության պատմության» (1828—1917 թթ.)» մաս Ա., 1960, համալսարանի հրատ. և այլն:

Վ. Հշտունին վախճանվել է 1970 թ. փետրվարի 4-ին, Երևանում:

ՌՈՇԻՆՅԱՆՑ ԼԵՎՈՆ (1879—1964)

Հրավիրվել է համալսարան 1923 թվականին:

Լևոն Ալեքսանդրի Ռոտինյանցը ծնվել է 1879 թ. ապրիլի 15-ին, Թիֆլիսում: 1898 թ. ալարտել է տեղի 3-րդ գիմնազիան և ընդունվել Պետերբուրգի Համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը: 1903 թ. աշխատել է Համալսարանը և անցնել աշխատանքի ֆիզիկական բիմիայի և տեսական էլեկտրաֆիմիայի ամբիոնում որպես լաբորատոր: 1904—1907 թթ. եղել է գիտական գործուղման մեջ Գերմանիայում:

1903—1917 թթ. աշխատել է Պետերբուրգի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ֆիզիկական բիմիայի ամբիոնում որպես ավագ լաբորատոր:

1918—1921 թթ. աշխատել է Վրաստանի Համալսարանի անօրգանական բիմիայի ամբիոնում որպես դոցենտ: 1921 թ. օգոստոսին տեղափոխվել է Ալավերդու պղնձաձուլական գործարանը որպես լաբորատորիայի վարիչ: 1922 թ. սեպտեմբերին հրավիրվել է Երևան իրու կենտրոնական միացյալ լաբորատորիայի անօրգանական բիմիայի բաժնի վարիչ: (մինչև 1926 թ. սեպտեմբեր): 1923 թ. հունվարի 1-ից սկսել է դասախոսություններ կարդալ Երևանի ժողովրդական համալսարանում՝ անօրգանական՝

և անալիտիկ քիմիա առարկաներից: Լ. Ռոտինյանցը 1925 թվականին ստանում է պրոֆեսորի կոչում: Նա գիտության ու տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ էր:

Ռոտինյանցը համալսարանում աշխատել է մինչև 1988 թվականը, 1930 թ. աշխատել է նաև պոլիտեխնիկական ինստիտուտում: 1935—1938 թթ. միաժամանակ եղել է ԳԱ հայկական մասնաճյուղի ֆիզիկայի բաժնի վարի:

Լ. Ռոտինյանցը բազմաթիվ գիտական աշխատությունների հեղինակ է, որոնք նվիրված են քիմիական թերմոդինամիկային, հիմնականում՝ հավասարակշռության երևություններին:

Լ. Ռոտինյանցը կյանքի վերջին տարիներին աշխատում էր քիմիական արդյունաբերության պետական կոմիտեի Երևանի քիմիայի ինստիտուտում: Վախճանվել է 1964 թ. դեկտեմբերի 30-ին, Երևանում:

ՍԱՆԹՐՈՍՅԱՆ ՄՈՒՇԵՂ (1894—1972)

Հրավիրվել է համալսարան 1926 թվականին:

Մուշեղ Հայրապետի Սանթրոսյանը ծնվել է 1894 թ. հունվարի 1-ին, Դիլիջանում, շարբնի ընտանիքում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղում, 1909 թ. ընդունվել և 1917 թ. ավարտել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի լսարանական բաժնու: 1922—1926 թթ. սովորել և ավարտել է Մոսկվայի Ն. Կ. Կրուպսկայայի անվան կոմունիստական դաստիարակության ակադեմիան: 1926 թ. հրավիրվել է համալսարան՝ դասավանդելու աշխատանքային դպրոցի տեսություն և պրակտիկա, մանկավարժություն, մանկավարժության պատմություն և հոգեբանություն առարկաները:

1934—1937 թթ. եղել է մանկավարժական ինստիտուտի դիրեկտորը: 1938 թ. նշանակվել է համալսարանի մանկավարժության ու հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, ուր աշխատել է մինչև 1962 թվականը: Այնուհետև շարունակել է աշխատանքը մանկավարժական ինստիտուտում: Կոմկուսի անդամ էր 1920 թ. ապրիլից, 1937 թ. Սանթրոսյանին շնորհվում է պրոֆեսորի, 1946 թվականին՝ գիտության վաստակավոր գործչի կոչում: 1948 թ. նա պաշտպանում է դոկտորական դիսերտացիա և ստանում մանկավարժական գիտությունների գիտական աստիճան:

1957 թ. Սանթրոսյանը ՈԽՖՍՀ մանկավարժական գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ էր: Սանթրոսյանի գիտական աշխատությունները նվիրված են գիտակորապես հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմությանը: Կարևոր աշխատություններն են՝ «Հայ մեծ լուսավորիչ մանկավարժ» (1953, Հայպետհրատ), «Մեսրոպ թաղիադյանը մանկավարժ» (1959, ուսմանկրատ), «Արևելահայ դպրոցը 19-րդ դ. 1-ին կեսին» (1964 թ., Հայպետուամանկրատ) և այլն:

Մ. Հ. Սանթրոսյանը վախճանվել է 1972 թ. դեկտեմբերի 14-ին, Երևանում:

ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ ԱՐՍԵՆ (1882—1953)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Արտեն Հարությունի Տերտերյանը ծնվել է 1882 թ. հոկտեմբերի 31-ին, Լեռնային Ղարաբաղի Շուշիքինդ գյուղում:

Կրթությունն ստացել է տեղի ծխական, այնուհետև՝ Շուշիի թեմական դպրոցում: 1902—1905 թթ. սովորել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում և ավարտել լսարանական-

մասնագիտական բաժինը: Բարձրագույն կրթություն ստանալու նպատակով Տերտերյանը մեկնում է Պետերբուրգ, որտեղ 1907—1908 թթ. ուսանում է Հոգենյարդարանական ինստիտուտում, բայց ավարտել չի կարողանում նյոյթական ծանր պայմանների պատճառով:

Երկար տարիներ, մինչև Երևանի համալսարանում պաշտոնավարելը, զրադիւ է ուսուցչությամբ:

Ստեղծագործական իր առաջին քայլերը սկսել է ուսւական առաջին հեղափոխության տարիներին:

Ապագա ականավոր գրականագետը ուսման իր պակասը լրացրել է ինքնակրթությամբ, ուսումնասիրելով Մ. Նալբանդյանի, Գերիշեևկու, Բելինսկու և այլ նշանավոր մտածողների աշխատությունները, խորացնելով ու ընդարձակելով իր բազմակողմանի գիտելիքները հայ, որու և ելքուական մշակույթի բնագավառում:

1920 թ. զեկուեմբերին Տերտերյանը հրավիրվում է Երևանի համալսարան որպես հայ գրականության պատմության դասախոս, ուր աշխատում է մինչև կյանքի վերջը, անընդմեջ գլխավորելով հայ գրականության ամբիոնը: Նա պրօֆեսոր է 1925 թվականից, բանասիրական գիտությունների դոկտոր և գիտության վաստակվոր գործի՝ 1942 թվականից:

1943 թ. նոյեմբերին Տերտերյանը հաստատվում է հայկական գիտությունների ակադեմիայի հմտնադիր կազմի հիմքական անդամ-ակադեմիկոս:

Նրա կարեռագույն գիտական աշխատություններն են՝ «Շիրվանզագեն», հայ ընտանիքի և ինտելիգենցիայի վիպասանը (1911 թ., Թիֆլիս), «Նար-Դուս» (1913 թ., Թիֆլիս), «Մուրացան» (1935—1939 թթ., Երևան), «Երվանդ Օսյանի ստեղծագործությունը» (1937 թ.), «Մահմուտ Անամվելը պատմական վեպը» (1940 թ.), «Արույշանի ստեղծագործությունը» (1941 թ.), «Գրաբոյանի գեղագիտական հայացքները» (1941 թ.), «Թրլուսովը և հայ կուգաւորան» (1948 թ., Երևան), «Թումանյանի հայրենառիքական պոեզիա» (1944 թ.), «Շիրվանզագեն որպես երգիծարան» (1946 թ.), «Շիրվանզագեն որպես գրամատուրգ» (1947 թ.), «Շիրվանզագենի ախտերի էպոփան» (1947 թ.), «Շիրվանզագենի և մեր օրերը» (1947 թ.), «Վ. Գ. Բելինսկի» (1950 թ.), «Պերճ Պառշան» (1955 թ.) և այլն:

Ա. Տերտերյանին առանձնապես զբաղեցրել է հայ գննագատական ռեալիզմի պատմությունը, որի լավագույն մարմնավորությի՝ Շիրվանզագեն, ստեղծագործության ուսումնասիրությամբ նա զրադիւ է շուրջ 40 տարի:

Տերտերյանի գրական ժառանգությունը իր հիմնական մասով այսօր էլ հանդիսանում է լավագույն աղբյուր հայ նոր գրականության պատմության ու նրա առանձին ներկայացուցիչների ստեղծագործության ուսումնասիրության համար և կարևոր ներդրում է հայ գրականագիտական մտքի պատմության մեջ:

Ա. Տերտերյանը վախճանվել է 1953 թվականի հոկտեմբերի 6-ին, Երևանում:

ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ ԱՇՈՏ (1891—1959)

Հրավիրվել է նամալսարան 1926 թվականին:

Աշոտ Մովսեսի Տեր-Մկրտչյանը ծնվել է 1891 թ. հունվարի 25-ին, Շուշիում: 1909 թ. ավարտել է Թիֆլիսի ռեալական դպրոցը, 1912 թ. եարկովի համալսարանի ֆիզիկա-մաթեմատիկական ֆակուլտետը, 1915 թվականին՝ Նովոերկասկի պոլիտեխնիկական ինստիտուտը և պահպատ աշխատանքի որպես ասիստենտ: 1919 թ. հրավիրվել է Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի մաթեմատիկայի ու մեխանիկայի ամբիոնը՝ վերլուծական երկրաշափություն կարդալու: 1922 թ. տեղափոխվել է Բաքվի պոլիտեխնիկական ինստիտուտ՝ մաթեմատիկա դասավանդելու:

Աշ. Տեր-Մկրտչյանը 1926 թ. հրավիրվել է Երևանի պետական համալսարան և երկար տարիներ կարդացել մաթեմատիկական անալիզ, բարձրագույն հանրահաշիվ, վերլուծական երկրաչափություն, տեսական մեխանիկա, հիդրոմեխանիկա, վերլուծական մեխանիկա, նյութերի դիմադրություն, կոմպլեքս-փոփոխականի ֆունկցիաների տեսություն և այլ առարկաներ:

Աշ. Տեր-Մկրտչյանը մի շարք գիտական աշխատությունների հեղինակ է, որոնք տպագրվել են հիմնականում՝ համալսարանի ու պոլիտեխնիկական ինստիտուտի գիտական տեղեկագրերում:

1930 թ. Նրան շնորհվել է պրոֆեսորի, իսկ 1940-ին՝ գիտության ու տեխնիկայի վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչում:

Աշ. Տեր-Մկրտչյանը վախճանվել է 1959 թ. մարտի 13-ին, Երևանում:

ՏԵՐ-ՄԻՒՆԱՍՅԱՆ ԵՐՎԱՆԴ (1879—1974)

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թ. օգոստոսին:

Երվանդ Գալուստի Տեր-Միւնասյանը ծնվել է 1879 թ. նոյեմբերի 7 (19)-ին, Արքիքի Հառիճ գյուղում։ 1900 թ. գերազանցության դիպլոմով ավարտել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը։ 1901 թ. «Արարատ» ամսագրում տպագրվել է Նրա տառցին աշխատությունը՝ «Հաղպատ և Սանահին վանքերը» խորագրով։ 1901—1904 թթ. ուսանել է Լայպցիգի և Բեռլինի համալսարաններում։

1904 թ. պաշտպանել է իր ավարտական թեզը՝ «Հայոց եկեղեցու հարաբերություններն ասորվող եկեղեցիների հետ մինչև 6-րդ դարի վերը» թեմայով և ստացել Գիլիստիվայական գիտությունների դոկտորի աստիճան։ Նույն թվականին, Գիտենի համալսարանի աստվածաբանական ֆակուլտետի որոշմամբ, առանց պաշտպանության նրան շնորհվում է աստվածաբանության լիցենցիատի գիտական աստիճան։

1904—1908 թթ. դասավանդում է Գևորգյան ճեմարանում, վարելով նաև տպարանի վարչի պաշտոնը։ 1910 թ. հրաժարվում է հոգեոր կոչումից, հեռանում վանդից և նվիրվում գիտամանկավարժական գործունեության՝ դասավանդելով Ալեքսանդրապոլսի, Բիթլիսում, Վաղարշապատում, Երևանում։

1919 թ. մասնակցում է Հայաստանի համալսարանի հիմնադրման աշխատանքներին։ 1920 թ. փետրվարից համալսարանում դասախոսություններ է կարդում հայոց պատմությունից (հին շրջան)։

1921 թ. եղել է Էջմիածնի կոլլուգր-պատմական ինստիտուտի (հետագայում՝ Հայաստանի պատմության ինստիտուտ) գիտնական քարտուղարը։ Այնուհետև, Տեր-Միւնասյանը վերադառնում է համալսարան, ղեկավարում օտար լեզուների ամբիոնը։ 1943-ին, առանց պաշտպանության, նրան շնորհվում է բանասիրական գիտությունների դոկտորի աստիճան, 1945-ին՝ պրոֆեսորի կոչում։ Հակայական է նրա գերը բառարանագրության և թարգմանության ասպարեզում։ Ե. Տեր-Միւնասյանն ավելի քան 130 գիտական աշխատանքների հեղինակ է, որոնք վերաբերում են հայագիտության ամենատարրեր բնագավառների՝ պատմության, բանասիրության, դաշնամուրության, գիլիստիվայության, հնագիտության ու աղյուրագիտության սակավ ուսումնասիրված հարցերին։

Հսակ արժանվույն գնահատելով Ե. Տեր-Միւնասյանի ծառայությունները, նրան շնորհվել է հանրապետության գիտության վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչում, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մրցանակ և այլն։

Ե. Տեր-Միւնասյանը վախճանվել է 1974 թ. հունիսի 15-ին, Երևանում։

ՏԵՐ-ՊՈՂՈՍՅԱՆ ԱՎԵՏԻՔ (1880—1954)

Հրավիրվել է համալսարան 1920 թ. դեկտեմբերին:

Ավետիք Գրիգորի Տեր-Պողոսյանը ծնվել է 1880 թ. հունվարի 15-ին, Ճալալ-օղլի Վարդարյան գյուղում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղում, ապա սովորել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, էջմիածնի Դառնորդյան ճեմարանում, որն ավարտել է 1901 թվականին: 1903 թ. ընդունվել և 1908 թ. ավարտել է Լալացիդի Համալսարանի փիլիսոփայական ֆակուլտետի բնագիտական բաժնը: 1909 թ. պաշտպանել է դոկտորական դիսերտացիա «Beiträge zur Kenntnis der Exkretionsorgane der Isopoden» թեմայով, որը տպագրվել է: Համալսարանն ավարտելուց հետո գերազանցում է հայրենիք և աշխատում որպես բնագիտության դասառու Շուշիի թեմական, Ալեքսանդրապոլի Արդության դպրոցներում, էջմիածնի ճեմարանում, Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, ապա՝ Երևանի ուսուցչական սեմինարիայում: Ավ. Տեր-Պողոսյանը 1920 թ. դեկտեմբերին հրավիրվում է Երևանի Համալսարան (ապա՝ նաև բժշկական ինստիտուտ) որպես դասախոս և կենդանաբանության ամբիոնի վարիչ: 1929 թ. նրան շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում:

Փրոք. Տեր-Պողոսյանը աշխատել է մինչև 1948¹ թ.:

Ավ. Տեր-Պողոսյանը ունի մի քանի տասնյակ գիտական աշխատություններ, որոնք նվիրված են Հայաստանի կենդանական աշխարհի որոշ խմբերի, քաղցրահամ շրերի ֆառնարի, գյուղատնտեսական վնասատուների ուսումնասիրությանը և հայ կենսաբանական մտքի զարգացման պատությանը: Նրա կարևոր աշխատություններն են՝ «Ընդհանուր կենդանաբանություն» դասագիրքը (Երևան, 1935), «Դարվինը և նրա ուսմունքը» (Երևան, ԳԱ հրատ., 1947), «Բիոլոգիական այլանդակությունները և նրանց գիտական բացարձությունը» (ԳԱ հրատ., 1948), «Բիոլոգիական մտքի զարգացումը Հայաստանում» (Երևան, 1960) և այլն:

Ավ. Տեր-Պողոսյանը գիտության վաստակավոր գործիչ էր:

Կախճանվել է 1954 թ. մայիսի 13-ին, Երևանում:

ՄԵՍՐՈՊ ԵԳԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄՈՎԱՍԻՍՅԱՆ (1865—1939)

Հրավիրվել է համալսարան 1919 թ. օգոստոսին:

Մեսրոպ (Փարսադան) Վարդանի Տեր-Մովսիսյանը ծնվել է 1865 թ. մայիսի 7-ին, Տաթևի Շիկահող գյուղում: 1882-ին ավարտել է Շուշիի թեմական, 1885-ին՝ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցները, 1891 թվականին՝ Դորպատի Համալսարանի դասական բանասիրության բաժնամունքը:

Վիճակայում աշխատակցել է Մխիթարյանների «Հանդես ամսօրյա» պարբերականին, Հայերեն և գերմաներեն լեզուներով հրատարակել «Հայ գյուղական տունը» ազգագրա-

¹ 1948 թ. № 175 հրամանով՝ պրոք. Ավ. Գ. Տեր-Պողոսյանը, իշխան նաև պրոֆեսորներ Ա. Լ. Թախտաջյանը, Մ. Թ. Զալլախյանը և դոցենտ Հ. Ե. Պողոսյանը հեռացվում են Համալսարանից «իրենց կողմանը շհամապատասխանելու և սովորական գիտության դասավանդման նոր մակարդակ շապահովել համար», Դաժան ժամանակակից ների ծննդեղ այս հրամանը միայն 40 տարի անց (1988 թ. մայիսի 24, հ. 12), մեկ այլ հրամանով շնորհած համարվեց որպես «անհիմն, անարդարացի և համալսարանի փառապանծ պատմության անվայել հրաման»:

կան աշխատությունը: Կարճ ժամանակ Փարիզում գտնվելուց հետո, հրավիրվել է էջմիածնի Գևորգյան ճեմարան որպես «Հայադիտության դասատու Գրել է «Աստվածաշնչի Հայերեն թարգմանության պատմությունը» (ռուսերեն), 1902 թ. ղեկատեմբերի 15-ին Պետքրուգում պաշտպանել է թեկնածուական թեզ և ստացել հայ բանասիրության մագիստրոսի աստիճան: 1908 թ. վերադարձել է էջմիածնի: 1909-ին ստացել է ծայրագույն վարդապետի աստիճան և ձեռնադրվել եպիսկոպոս: 1906 թ. վարել է մատենադարանապետի, 1910—1911 թթ.: Գևորգյան ճեմարանի տեսուչի, 1913—1916 թթ.: Վրաստանի և Խերեթիայի, 1916—1917 թթ.: Աստրախանի հայոց թեմերի առաջնորդության, իսկ 1918—1920 թթ. Կրկին՝ մատենադարանապետի պաշտոնները:

1919 թ. հրավիրվել է Հայաստանի համալսարան որպես հայ գրականության պրոֆեսոր և Ալեքսանդրապում եղել համալսարանի պատմալեզուաբանական ֆակուլտետի դեկանը: 1920 թ. հունվարի 31-ին՝ համալսարանի քացման օրը, կարդացել է գիտական առաջին դասախոսությունը՝ «Հայ վանքերի նշանակությունը Հայաստանի մշակութային գործերում» թեմայով: 1922—1931 թթ. վարել է պարսկահնդկական հայոց թեմակալ առաջնորդի պաշտոնը:

Հեղինակ է ավելի քան 130 աշխատությունների:

Վախճանվել է 1939 թ. հունիսի 3-ին, երկանում:

ՏՈՆՅԱՆ ԱՐԵԱԿ (1888—1942)

Հրավիրվել է համալսարան 1921 թվականին:

Արշակ Հովսեփի Տոնյանը ծնվել է 1888 թ. սեպտեմբերի 10-ին, Գանձակի գավառի Բանանց գյուղում, գյուղացու ընտանիքում: Միջնակարգ կրթությունն ստացել է էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, որն ավարտել է 1906 թ.: 1908 թվականից աշխատել է Ծուշի թեմական դպրոցում որպես մաթեմատիկական առարկաների դասատու:

1910—1914 թվականներին Ա. Տոնյանը սովորել է Հայերի համալսարանում (Գերմանիա) և գերազանց գնահատականներով ավարտել այն: Նա որպես ավարտական թեզ է ներկայացնում «Միախոռով հիպերբոլիդի մի քանի ծովան գծավոր մակերեսույթների մասին» ուսումնասիրությունը և ստանում դոկտորի գիտական աստիճան: Այդ աշխատությունը 1925 թ. տպագրվել է Հայերում: 1914—1921 թթ. աշխատում է Թիֆլիսի ներսիսյան դպրոցում:

1921 թվականին Ա. Տոնյանը հրավիրվում է Երևանի համալսարան որպես մաթեմատիկայի դասախոս: Ունենալով մաթեմատիկայի դասավանդման որոշակի փորձ և հմտություն, Տոնյանը կարողանում էր մաթեմատիկական բարդ առարկաները կարդալ ուսանողների համար մատչելի լեզվով:

Ա. Տոնյանը մեծ աշխատանք է կատարել նաև մայրենի լեզվով ուսումնական գրականության ստեղծման ղործում: Նա թարգմանել է դպրոցական ու համալսարանական մի շարք դասագրեր՝ Վ. Մրցեկի «Ուղղագիծ եռանկյունաշափությունը» (1922 թ.), Ե. Պոսյեի «Դիֆերենցիալ և ինտեգրալ հաշվի դասընթացը» (1923 թ.), Օսենհայմերի «Ալօրգանական քիմիա»-ն (1926 թ.), Ա. Կիսիլյովի «Տարրական երկրաշափությունը» (1928 թ.) և «Հանրահաշիվը» (1935 թ.), Գրենվիլի «Դիֆերենցիալ և ինտեգրալ հաշվի տարրերը» (1932 թ.) և այլն: Դրանք դարձել են դասական թարգմանություններ, որոնցից ըստ գարերի ժամանակ օգտվել է մեր ուսանող երիտասարդությունը:

1930 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Արշակ Տոնյանը ճանաչված էր որպես լավ մաթեմատիկոս և լեզվագետ, որը կատարելապես տիրապետում էր ոչ միայն հայերենին (աշխարհաբար և գրաբար), այլև ուսւանելունին ու գերմաներենին: Տոնյանը մեծ վաստակ ունի նաև բառարանագրության

ասպարեզում: Նա եղել է համալսարանի տեխնիկական և ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետների դեկան և բարձրագույն մաթեմատիկայի ամբիոնի վարիչ մինչև 1937 թ.:

Պրոֆեսոր Արշակ Տոնյանը անհատի պաշտամունքի շրջանում ենթարկվել է հալածանքի: Վախճանվել է 1942 թվականին, աքսորավայրում: Արդարացվել է հետմահու:

ՔԱԼԱՆԹԱՐՅԱՆ ԳԱԳԱ (1887—1942)

Հրավիրվել է նամալիսարան 1921 թվականին:

Գագա Թեղանի Քալանթարյանը ծնվել է 1887 թվականի հունիսի 10-ին, Ալավերդու շրջանի Արդվի գյուղում: 1905 թվականին ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը, 1906-ին ընդունվել և 1911-ին ավարտել է Լայպցիգի համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետը: Այդտեղ էլ պաշտպանել է դիսերտացիա՝ «Սևահողերի միկրոբուլոգիա» թեմայով և ստացել բնական գիտությունների դոկտորի աստիճան: Լայպցիգի համալսարանում նա աշխատում և իր առաջին հետազոտությունը կատարում է գյուղանախառնական միկրոբուլոգիայի բնագավառում հայտնի գիտանկան Լոսիսի մասու: Նույն 1911 թվականին Քալանթարյանը վերադառնում է Ռուսաստան և աշխատում Պոլտավայի գյուղատնտեսական փորձնական կայանում որպես քիմիայի լաբորատոր: Մեկուկես տարի աշխատելուց հետո տեղափոխվում է Մոսկվա և աշխատում գյուղատնտեսական-բակտերիոլոգիական կայանում: 1914 թվականին նա հրավիրվում է Թիֆլիս, գյուղատնտեսական լաբորատորիայի վարիչի օգնականի պաշտոնով, ուր աշխատում է մինչև 1918 թվականի գեկտեմբեր ամիսը, երբ մենշևիկյան կառավարությունը բանտարկում է նրան: Բանտից արձակվելուց հետո, Քալանթարյանը գալիք է Երևան՝ գյուղատնտեսական լաբորատորիա կազմակերպելու, բայց չի հաջողվում: 1921 թ. մայիսին նշանակվում է Հայաստանի Հողմուղկոմի տեղակալ, իսկ նոյեմբեր ամսից՝ համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետի դեկան և պաշտոնավարում մինչև 1928 թ. սկիզբը: Քալանթարյանը զրադարձվել է բամբակի վնասատուների գեղ մզկող պայքարի, Հողմուղկոմատի փորձնական այլ աշխատանքների և բարձրագույն գյուղատնտեսական կրթության կազմակերպման հարցերով: Բացի համալսարանի գյուղատնտեսական ֆակուլտետից, 1921 թվականին նրա նախաձեռնությամբ է հիմնադրվել նաև կենտրոնական միացյալ լաբորատորիան, որը փաստուն Հայաստանի առաջին գիտահետազոտական հիմնարկն էր թիմիայի գծով: 1928 թվականի փետրվարին Քալանթարյանը մեկնում է արտասահման՝ դիտական գործուղման: Կերպարանայուց հետո նշանակվում է բակտերիոլոգիայի և ագրոբիմիայի ամբիոնի պրոֆեսոր: 1930 թվականին, երբ կազմակերպվեց գյուղատնտեսական ինստիտուտը, Պ. Քալանթարյանը նշանակվեց դիրեկտորի տեղակալ ուսումնական ու գիտական գծով և աշխատեց մինչև 1937 թվականը:

1934 թվականին, բարձրագույն ատեսացիոն հանձնաժողովի կողմից, առանց դիսերտացիայի պաշտպանության, նրան կրկին շնորհվում է գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտորի աստիճան, ինչպես նաև պրոֆեսորի կոչում: 1935 թվականին Քալանթարյանին շնորհվում է նաև գիտության վաստակավոր գործի պատվավոր կոչում: Նա բեղմնավոր գիտական, անզուգական դասախոս, հրաշալի մարդ ու քաղաքացի էր: Կուանդամ էր 1917 թվականի մայիսից: Պ. Քալանթարյանը անհատ պաշտամունք շրջանի գոհերից է: Վախճանվել է 1942 թ. փետրվարի 21-ին, աքսորավայրում:

Արդարացվել է հետմահու

ՔԱԼԱՆԹԱՐ ԱՇԽԱՐՀՅԵԿ (1884—1942)

Հրավիրվել է նամալսարան 1920 թվականին:

Աշխարհբեկ Աղալոյի լոռու Մելիք-Քալանթարը ծնվել է 1884 թ. փետրվարի 11-ին, լոռու Արդվի գյուղում: Ավարտել է Թիֆլիսի ներսիսյան դպրոցը (1903 թ.), և էքստեն կարգով՝ նաև 3-րդ արական գիմնազիան (1906 թ.): 1905—1906 թթ. Ախալքալակյում եղել է ուսուցիչ: 1907 թ. ընդունվել և 1911 թ. ավարտել է Պետերբուրգի համալսարանի արևելյան լեզուների ֆակուլտետի հայ-վրացական բանասիրության և պատմական բաժինը (1913 թ.): Համալսարանն ավարտելուց հետո մետաղել է հայագիտության և դրացագիտության ամբիոնում՝ ն. թա. Մարի մոտ: Ուսանողական տարիներին, ինչպես նաև ավարտելուց հետո, մինչև 1917 թվականը ակտիվորեն մասնակցել է ակադեմիկոս ն. Մարի Անդրու Կատարած Հնագիտական պեղումներին: 1917 թ. մասնակցել է նաև Վանի ցրշանի հնագիտական ուսումնասիրությանը: 1919 թվականին գալով Հայաստան, ուսում է քրաղվել պատմական հուշարձանների պահպանության գործի կազմակերպմամբ: 1920 թվականին Քալանթարը հրավիրվել է Հայաստանի համալսարան դասախոսելու: Ավետիսանդրապուտ կարդացել է Հին Արևելքի պատմություն, իսկ 1921-ից ծրանի ժողովրդական համալսարանում՝ հայոց պատմություն (Հնագույն շրջան), նյոթական մշակույթի պատմություն, մինչդասակարգային հասարակության պատմություն առարկաները: Ա. Քալանթարը 1929 թ. ստանում է պրոֆեսորի կոչում:

Նա հրատարակել է գիտական աշխատություններ՝ նվիրված Հայաստանի պատմության հնագույն շրջանին, նյոթական մշակույթի հուշարձանների ուսումնասիրությանը: Դրանցից հիշարժան են՝ «Քարե դարը Հայաստանում» («Նորք», 1925, 4—5), «Հայաստանը իր պատմության հնագույն շրջանում», «Հնագիտություն» և այլ աշխատություններ:

Անհատի պաշտամումքի շրջանում Ա. Քալանթարը ենթարկվել է հալածանքի: Վախճանվել է 1942 թ. հովիսի 2-ին, աքսորավայրում: Արդարացվել է հետմահու:

ՔԵԶԵԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ (1872—1948)

Հրավիրվել է նամալսարան 1923 թվականին:

Համբարձում Սերաֆիմի Քեչեկը ծնվել է 1872 թ. հունիսի 7-ին, նոր Նախիջևանում: Սկզբնական կրթությունը ստացել է տեղի թեմական դպրոցում, ապա սովորել և 1892 թ. ավարտել է Ռուսուսի արական գիմնազիան: 1892—1894 թթ. սովորել է Պետերբուրգի ռազմարժշական ակադեմիայում, ապա տեղապահվել Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը, որն ավարտել է 1897 թ.: Նույն թվականին վերադարձել է Ռուսություն և աշխատել քաղաքային հիմնադանոցի վիրարուժական բաժնումունքում որպես օրդինատոր: 1898—1900 թթ. աշխատել է իրու Նկինովիկի հիմնադանոցի վիրարուժական բաժնումունքում որպես օրդինատոր: 1900—1910 թթ. Քեչեկն աշխատել է Պետերբուրգում, ակադեմիայի վիրարուժական կլինիկայում, պրոֆեսոր Վելյամինովի ղեկավարությամբ, որտեղ և պաշտպանել է դոկտորական դիսերտացիան «Լուս և վագարացի բուժություն»: 1901 և 1905 թվականներին գիտական գործուզման է մեկնել արտասահման՝ եղել է Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Անգլիայում, Դանիայում, Աֆարիայում, Հվեյցարիայում և Հուանդիայում: Թեոլինում նա ուսումնասիրել է ուրուգիտիան, 1910 թ. հրավիրվել է նոր Նախիջևան և մինչև 1918 թ. աշխատել որպես հիմնադանոցի պիտակոր քժիկ և վիրարուժ:

1919 թ. նա տեղափոխվում է Վրաստան և 1920 թ. սկզբից մինչև 1923 թ. աշ-

խատում Օզուրգետիի հիվանդանոցում որպես կոնսուլտանտ: 1923 թ. հրավիրվել է Երեւանի համալսարան որպես վիրաբուժության դասախոս և ամբողնի վարիչ: 1924 թ. ընտրվել է բժշկական ֆակուլտետի դեկան: 1925 թվականին նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:

Զափազանց լայն է եղել Հ. Ս. Քեշեկի գիտական գործունեության շրջանակը: Նա գրել է 30-ից ավելի գիտական աշխատություններ, որոնք նվիրված են աղեստամոքսային ուղիների, միջասեռական համակարգի, նեցուկաշարժողական ապարատի ախտաբանությանը և այլ հարցերի: Պրոֆ. Հ. Քեշեկի դեկանվարած կլինիկան հանդիսացավ Հայաստանի վիրաբուժական դպրոցի հիմքը:

Նա տիրապետում էր և վրոպական մի քանի լեզուների: Գիտեր հոմարեն ու լատիներեն, հմտություն էր պատմության, ֆիզիայի, մաթեմատիկայի բնագավառներում: Բժշկական գիտությունների դոկտոր էր (1932 թ.) և գիտության վաստակավոր գործիչ:

Հ. Ս. Քեշեկը վախճանվել է 1948 թ. սեպտեմբերի 3-ին, Երևանում:

ՏԱՆԱՐՉՅԱՆ ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԵՌՈՒ (1898—1976)

Հրավիրվել է համալսարան 1927 թ.:

Թարդույիմեռու (Վարժումել) Արտեմի Ֆանարջյանը ծնվել է 1898 թ. օգոստոսի 19-ին, Ախալցխայում:

Սկզբնական կրթությունը ստացել է Արասթումանի դպրոցում, ապա ավարտել Թիֆլիսի առևտորական ուսումնարանը:

1924 թ. ավարտել է Աղորեջանի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: 1925 թ. գործուղվել է Գերմանիա՝ ունտգենոլոգիայի մեջ կատարելագործվելու: 1926 թ. սեպտեմբերին վերադառնալով Գերմանիայից, նշանակվում է Երևանի առաջին կլինիկական հիվանդանոցի ուսումնական բաժնի վարիչ:

1927 թ. հրավիրվում է համալսարան իրեր բժշկական ֆակուլտետի ռենտգենոլոգիայի դասախոս և ամբողնի վարիչ: 1930 թ. շարունակել է նույն պաշտոնը բժշկական ինստիտուտում:

Բ. Ֆանարջյանին 1932 թ. շնորհվում է դոցենտի կոչում: 1936 թ. նա Խարկովում պաշտպանում է գոկուրական դիսերտացիա և ստանում նաև պրոֆեսորի կոչում: 1945 թ. Ֆանարջյանը ընտրվում է Հայաստանի ԳԱ թղթակից-անդամ, 1956 թ.՝ ակադեմիկոս, իսկ 1960 թվականին՝ նաև ԽՍՀՄ բժշկական ԳԱ թղթակից-անդամ:

Կոմկուսի անդամ էր 1946 թ.: Բ. Ֆանարջյանը բազմաթիվ գիտական աշխատությունների հեղինակ է: Մեծ արժեք են ներկայացնում նրա՝ «Рентгенодиагностика 12-перстной кишечки» (Երևան, 1933, 1936 թ.), «Руководство рентгенодиагностики» (I, II и III ч., Ереван, 1934, 1935, 1939), «Рентгенодиагностика» (учебник для студентов, Москва, 1951), «Рентгенодиагностика заболеваний органов грудной клетки» (Ереван, 1957), «Рентгенодиагностика заболеваний пищеварительного тракта» (I, II, Ереван, 1961 и 1964) և այլ գործերը:

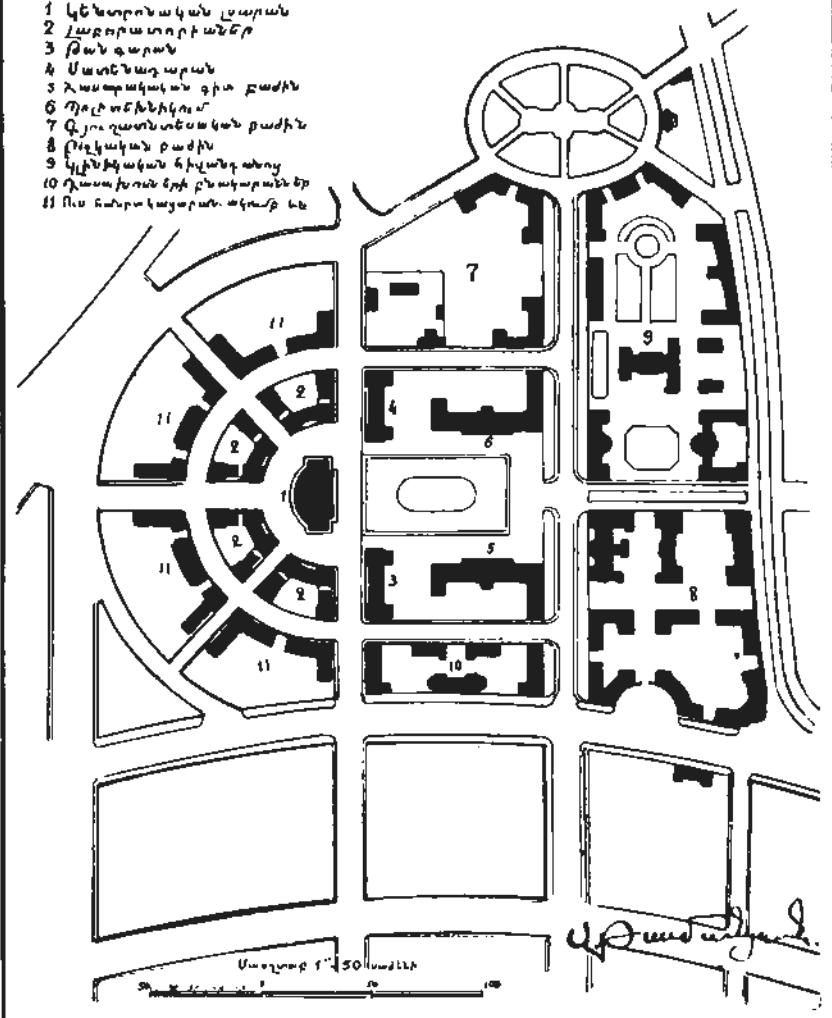
Բ. Ֆանարջյանը գիտության գաստակավոր գործիչ էր: 1946 թվականից մինչև կյանքի վերջը եղել է ունտգենոլոգիայի և սնկուղիայի ինստիտուտի տնօրենը:

Վախճանվել է 1976 թ. ապրիլի 9-ին, Երևանում:

Հ Յ.Վ.ԵԼՎ.Վ.Ո.Ջ

ՀԱԽՑ ՊԵՏՎԱՄԱԼԱՐԱՆԻ
ԸՆԴԲԱՌՈՒՐ ԲԱՏԱԿԱԳԻ ԾՀ

- 1 Կենտրոնական լաբիրինտ
- 2 Լաբորատորիաներ
- 3 Թանգարան
- 4 Սանտենաց արան
- 5 Հասոքական գրադարան
- 6 Պարտենէկուում
- 7 Գյուղատնտեսական բաժին
- 8 Շնչկական բաժին
- 9 Կիրակական երկանքանոց
- 10 Ջրահանուն եղբայրական երկանքանոց
- 11 Առ հոգուացարան եղբայրական երկանքանոց

Ակադեմիկոս Ալ. ԹՌԱՄԱՆՅԱՆԻ կազմած «ՀԱԽՑ Պետվամալարանի ընդհանուր նախակագիծ» (1926 թ.)

Համալսարանի կապերը այլ երկրների ուղղման համար

Բաստառությունների մեջ (1919—1930 թթ.)

ՀԱՅՈՒ
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՈՒԹԱԳՐԻ
ԴՐԱԽԵՐԱ ՏԵՇԵՐԱԳՐ

ИЗВЕСТИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА

С. С. Р.

ԱՐՄԵՆԻ

BULLETIN

DE L'UNIVERSITÉ D'ETAT
DE LA R.S.S. D'ARMENIE

№ 4

Երևան
1925

Համալսարանի գիտական տեղեկագրի առաջին համարի անվանաթերթը
(1925 թ.)

Համալսարանի վարչության կազմը

աջից Հակոբ Հռվիանեան, (ուկտոր), Հայկ Գյուղի-Քևիսյան (ուսումնական գծով պրոռեկտոր), Գրիգոր Արեշյան (տնտեսական գծով պրոռեկտոր) Գևորգ Մատուրյան (ուսգործությունի նախազան) (1926 թ.)

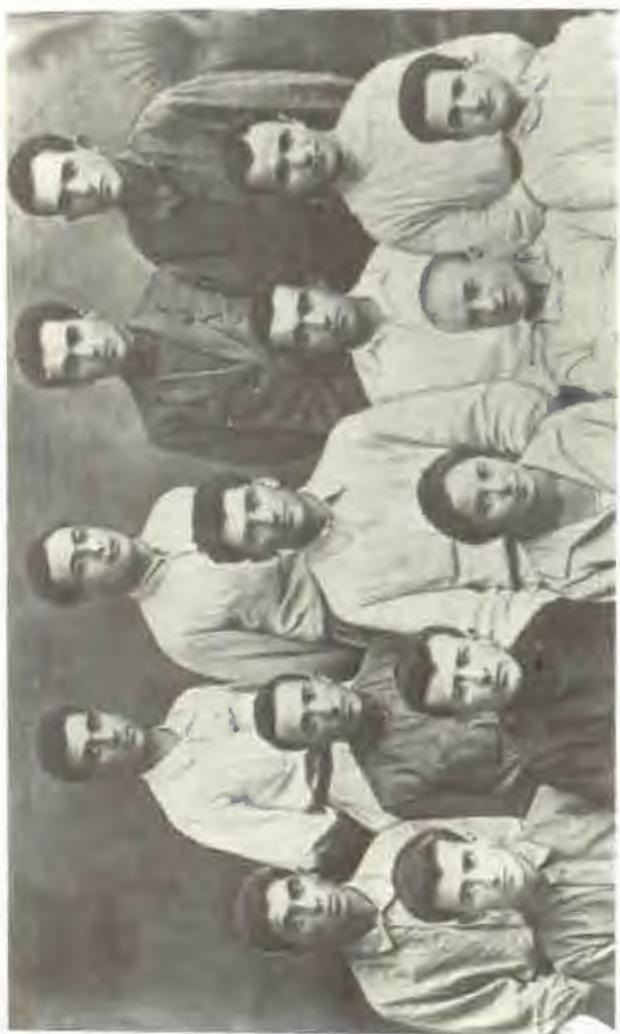
Համալսարանի կուսակցական բարովի կողմն (1928 թ.)

Առաջին շարում (ձախից) Ա. Բուհեաթյան, Ե. Խաչիկյան, Արմ. Սարգսյան, Մ. Պետրոսյան, Երկրորդ շարում: Երկրորդ շարում:— Օ. Հովհաննեսի կուսակցական կանոնադրության համարակալության համարական կազմի անդամները: Երկրորդ շարում (աջից): Ա. Խելքապարյան (պատուհանոր), Մ. Մաներոսյան, Ս. Հակոբյան (պատուհան), Ա. Մանուկյան և Համբարձումյան: Երրորդ շարում (աջից): Երանելի կանոնադրության համարական կազմի անդամները: Կ. Առաքելյան, Վ. Գրիգորյան, Անդ. Մարտիրոսյան, Արմ. Մարտիրոսյան, Արմ. Մարտիրոսյան:

Համալսարանի Ներկայութիւն կազմ (1928 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Ս. Օհանյան, Ա. Մարգարյան, Հ. Փանոսյան, Մ. Պողոսյան, Մ. Սեղմակյան: Երրորդ շարքում—Հ.
Խորաբյան, Ա. Դավթյան, Ա. Մարիամյան (Խարենց), Հ. Մողեկյան (Խարենց), Ի. Միրտոմյան: Երրորդ շարքում—Ա. Նար-
բանյան, Բ. Խոջոյան, Հ. Բատիկյան, Ա. Խանճակյան, Ա. Քալյան, Ա. Խետրոպյան:

Համալսարանի ուսգործության կազմը (1928 թ.)

Առաջին շարքում (ձախից) Ա. Բեգլարյան, Ա. Խաղանյան, Բ. Գասկոն, Ա. Արազյան, Ա. Բարդուղիմական: Երկրորդ շարքում—Հ. Բատիկին, Մ. Վարդամյան, Գ. Կերպույան (համալսարանի գ. Սարգսյան), Ա. Տառիկյան, Ա. Բանիսակ, Ա. Սովորյան: Երրորդ շարքում—Ա. Սովորյան, Ա. Սովորյան:

առջ. Ա. Կոստանդնուպոլիս, Ա. Մովսեսյան:

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ 1919—1930 ԹԹ. ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆՑ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ¹

Մինհաւրեների խարմադին
ենդրում եւ խարմագիդ բնաւրեան
Եյուք դարձնել նետեյալ ճարցը²:
3 մարտի 1919 թ. № 546

Հայաստանի անկախ պետություն կազմակերպվելու և ինքնուրույն կյանքի կոչվելու հենց առաջին օրերից զարթնում է համալսարան բաց անելու խնդիրը:

Թվում է, թե ի նկատի ունենալով այն ծանր պայմանները, որի մեջ ապրում է արդիս երկիրը, անժամանակ պիտի համարվի համալսարան բաց անելու միտքը և կարծվում է, թե ավելի շուտ հարկավոր է տարրական դպրոցների ցանցով պատել երկիրը, հիմք դնել արհեստագիտական և մասնագիտական կրթության և բազմացնել միջնակարգ դրագուցների թիվը:

Սակայն հենց այն ծանր պայմանները, որի մեջ ձեւակերպվում է մեր պետությունը, գլխավորապես նրա քաղաքակիրթ կենտրոններից հեռու գտնվելը, հարկադրաբար պահանջում է համալսարանի հաստատումը, որ պիտի հանդիսանա մի կողմից որպես ծգող կենտրոն մեր այն ինտելիգենցիայի և գիտական ուժերի, որոնց հավաքական ստեղծագործական կարողությունը հույժ կարևոր է պետական կառուցվածքին, մյուս կողմից համալսարանը պիտի հանդիսանա այն մտավոր մարտկոցը, որը մեր երկրում պիտի բաշխե կուտակված գիտակից ու-

¹ Նկատի ունենալով, որ դոցենտ Ֆ. Մաժիկոնյանը պատրաստել է համալսարանի հիմնադրման և 1919—1930 թթ. գործունեությանը վերաբերող փաստաթղթերի ծավալուն ժողովածու, մենք նպատակահարմար գտանք ներկայացնել այդ շրջանի միայն առավել կարեոր փաստաթղթերը:

² Տպագրվում է որոշ կրճատումներով:

ԺԵՐԵ՝ պատրաստելով գործիչներ պետական կյանքի բազմապիսի ճյուղերի համար:

Հազարամյա քնից հետո, վերջին համաշխարհային պատերազմի ցնցումներից ինքնուրույն կյանքի զարթնած Հայաստանը, հնումը քաղաքակիրթ, պահում է իր ծոցում մեզ համար առ այժմ անհայտ ապագա քաղաքակրթության մեծ կարողություն:

Երկրաբանի համար նոր Ավետյաց երկիր հանդիսացող Հայաստանը, որ իր մեջ ամփոփում է հարավն ու հյուսիսը, արևելքն ու արևմուտքը, բուսականության ու կենդանական աշխարհի կողմից, որ հարուստ է քնության զարմանալի գեղեցկություններով, որ իր ծոցում թաքցնում է անհամար գանձ և հարուստ է զրային ուժերով, որ հանդիսանում է հնության մեջ թաղված պատմական մեծ դեպքերի ասպարեզ, որոնց հետքերը արձանացրել է ժողովրդական հանճարը գրականության թանկարժեք երկերով և ճարտարապետական հիշատակարաններով, դեռ լավ չէ ուսումնասիրված:

Ժողովրդի ինքնաճանաշողության հնոց-օրգան հանդիսանալու է համալսարանը: Համալսարանը պատրաստելու է դպրոցական գործիչներ, որոնք ընդհանուր և մասնագիտական ուսուցում մատակարարող դրագուցների խիստ ցանցով պատելու են երկիրը, որպես լուսու կանթեղներ. վառելու և հիմնելու են երկրի ամենախոռված անկյուններում միջնակարգ դպրոցներ: Այսպիսով, հակառակ ընդհանուր տարածված կարծիքի, համալսարանը ոչ միայն հանդիսանալու է երկրի դպրոցական սիստեմը վերջավորող գմբեթ, այլև անսպառ աղբյուր վերածնող ժողովրդի հոգեկան ու մտավոր ստեղծագործության նրա հիմքն ու կատարը: Սակայն վերոգրյալ նշանակությունը համալսարանին վերագրելուց հետո շպետք է մոռանալ, որ մայրենի լեզվով հիմնվող բարձրագույն դպրոցը գիտական ուժերով և հայ ժողովրդի սեփական միջոցներով արդիս կանգնած է անհալթելի դժվարությունների առաջ:

Գիտական համալսարանական մշակված լեզվի շգոյությունը, մայրենի լեզվով գիտական անհրաժեշտ ձեռնարկների բացակայությունը, հայ գիտական պատրաստված դասախոսող ուժերի սահմանափակ թիվը, նրանցից շատերի մայրենի լեզվին շտիրապետելը, առեւտրի ու արդյունաբերության կանգ առած վիճակը, որ թույլ չեն տալիս կազմակերպելու համալսարանական հիմնարկություններ՝ լարորատորիա, կինիկա և կարինետ՝ հայկական համալսարան ստեղծելու միտքը ներկա ժամանակում դարձնում են անիրագործելի և ցնորական:

Մինչեւ Հայաստանի Հանրապետության համար պատահարար՝ հընարավորություն է ստեղծվում ունենալու լիովի կազմակերպված բավականին հարուստ կահավորված համալսարան: Խոսքը վերաբերում է

Նախկին Թիֆլիսի կանանց բարձրագույն կուրսերին, այժմյան մասնավոր Անդրկովկասյան համալսարանին, որ իւշպես հայտնի է, Հիմնել են մի խումբ հայ ինտելիգենտներ: Այս համալսարանը ունի հետևյալ ֆակուլտետները՝ թ) քծկական— երեք տարվա դասընթացքով, բ) ֆիզիկա-մաթեմատիկական հետեւյալ բաժանմունքներով՝ 1. բնագիտական— 4 տարվա դասընթացքով, 2. մաթեմատիկական— 1 տարվա դասընթացքով, գ) պատմա-լեզվաբանական— 4 տարվա դասընթացքով: Համալսարանն ունի 2000 ուսանող, որոնցից 1000-ը հայեր են:

Այս համալսարանը իր համարյա վերջնականապես ձևակերպված երեք ֆակուլտետներով, ունի իր դասախոսների շարքում պատկառելի պրոֆեսորներ՝ Ռազումովսկի, Բլագովիդով և ուրիշներ, և արդիս նյութական ոչ մի աշակցություն չի ստանում վրաց կառավարությունից, գտնվում է նյութական ծանր վիճակի մեջ (...):

Սույն զեկուցման նպատակը չէ կառավարությանը առաջարկել այս հարցը իր ամբողջությամբ, դրա համար անհրաժեշտ է ունենալ մանրամասն նախահաշիվ, որ ներկայումս մշակվում է համալսարանի վարչության կողմից Թիֆլիսում: Նախահաշիվի նյութ մատակարարել են Երևանի զանազան կրթական հիմնարկությունները, որ իր հետ տարել է պր. դոցենտ Զավոյյանը:

Հավատալով, որ կառավարությունը սկզբունքով դեմ չի լինի համալսարանը Երևան տեղափոխելու մտքին, բայց երկուող կրելով, որ համալսարանի օրինագիծը կարող է բավականին ձգձգվել, կհասցնե մեզ այն ցավալի հետեւանքին, որ համալսարանը կարող է զրկվել իր լավ ուժերից. ուստի և ի նկատի ունենալով մասնավոր համալսարանի ռոճիկների կողմից անապահով վիճակը, նյութական օժանդակություն չի ստանում ոչ մի տեղից— պրիվատ-դոցենտ Զավոյյանը միջնորդում է բաց անել վարկ ճեպընթաց կարգով 250000 ռ. համալսարանի պրոֆեսորներին և դասատուններին հավելյալ ոռնիկ տալու Հայաստանի Հանրապետության հաշվին այն պայմանով, որ պրոֆեսորները պարտավորագիր տան Երևանում ծառայությունը շարունակելու: Իմ կողմից հավանություն գտած պրիվատ-դոցենտ Զավոյյանի միջնորդությունը առաջարկելով կառավարությանը, խնդրում եմ ի նկատի ունենալ, որ միայն այդ միջոցով կարելի կլինի պահել և օգտագործել Հայաստանի պետական համալսարանի համար այն պատրաստի գիտական ուժերը, որոնք համախմբված են Անդրկովկասյան մասնավոր համալսարանում: Այդ պրոֆեսորները ներկայիս նյութական կարիքից հարկադրված հեշտությամբ կարող են ցրվել և իրանց ուժը գործադրել Ռուսաստանում նոր բացվող բազմաթիվ բարձրագույն դպրոցներում: Մեզ համար դա կլինի մեծ կորուստ, քանի որ ապագա հայկական պետական համալսարանի

Հիմքն ու միջուկը ստեղծելու առիթը կարող է ձեռքից գնալ, գուցե և երկար ժամանակով: Խնդրում եմ կառավարության [ը] պարզել իր սկզբ-րունքային տեսակետը առաջադրած խնդրի շուրջը:

Ժողովրդական լուսավորության մինիստր
ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆ
Դիւանապետ

Կ. ՄԵՀՄԱԳՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿ- ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 20—23.

Օ Ր Ա Կ Ա Ր Գ № 75

Մինիստրների խորհրդի 1919 թ. մայիսի 7-ի նիստի

Լսեցին.— 5. Կրթութեան Մինիստրի զեկուցումը Անդրկովկասեան համալսարանին 500.000 ռուբլի ճպաստ տալու մասին²

Որոշեցին.— 5. Մերժել և հանձնարարել Հանր. Կրթ. Մինիստրին զեկուցում ներկայացնել Հայաստանի համալսարան բաց անելու մասին՝ ներկայացնելով համալսարանի ծրագիրը և նախահաշիվը:

ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 64:

ՀԱՏՎԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ Գ. ՄԵԼԻՔ-ՂԱՐԱԳՅՈԶՅԱՆԻ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹԱՐԱՆ ՀԻՄՆԵԼՈՒ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՈՒՂԵԿՑԱԳՐԻՑ

№ 924

12 մայիսի 1919 թ.
f. ԵՐԵՎԱՆ

Ուղեկցագիր

Հազար ինը հարյուր տասնինը թվականի սկզբից ես քանիցս ընդհանուր գծերով հարց եմ բարձրացրել Հայաստանի բարձրագույն կըրթարանի բացման նախապատրաստության անհրաժեշտության մասին, բայց ընդհանուր քաղաքական կացությունը և ժայրահեղ պարենային կարիքը բարոյական հնարավորություն չտվեցին կոնկրետ ձեռնամուկ լինել այդ մտահղացման իրականացմանը:

Սակայն ինչպես կառավարական, այնպես էլ հասարակական ռեպրտների համընդհանուր հույսը, թե մոտ ապագայում ընդհանուր ուղմա-

Ճապա

Հայոց հայ քառասուն կամ
ազգի եղանակ աշխատ առ առ առ
2 թիվը է առ առ առ առ առ

Տար առ առ առ առ առ առ առ
թիվը է առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ

3.
Չափ չափ առ առ առ առ առ առ առ առ
թիվը է առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
3.

Տար առ առ առ առ առ առ առ առ առ
թիվը է առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ

1921 թ. 8 Տ. Ա. Մատիս առ առ առ առ առ

առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ
առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ առ

Մանուկ Արթուրանի կազմած «Հայ մին գրականության պատմություն»
առարկայի ծրագիրը (1921 թ. նույնը)

Օ Բ Ա Գ Խ Ը

Հայության գրաւերսուսոր բառավիճակը.

1. Յանապահ գրաւերսուսոր ամրուն,
2. Տիեզեւակ այդունքութիւնը ու նու խոր տառածու պատշաճութիւնը,
3. Բարձրաց մասնութիւն,
4. Աղջապահ համարութիւն,
5. Աշխառարիութեան արքաւմուրքը հայուն պրուտակը կառավագանութեան ամօքին լոր.
6. Ազգայինական ամրուն,
7. Տամանառն լիւա պատասխան,
8. Շիշութեան մասն ամրուն,
9. Թիւրունութեան սերծութեան,
10. Թիւրունութեան առութեան,
11. Տրամադրութիւն և գործառութեան,
12. Արշակուն միջնորդական գործութիւն ու նու խոր տառածու բառաջար լուրը.

7. Գաղափարան ամրուն.

1. Աղջունը գրաւերսութիւն,
2. Վայենք դիմունութեան,
3. "Կաթուն ամրուն,
4. Աղջունը պատմենքն,
5. Նոյնակի պատմենքն,
6. Աղջունիան շուռամբը պատմենքն,
7. Ենու արքանց պատմական ամրուն,
8. Իրաւութեան ըստութեան ամրուն,
9. Աղջունը մաշնութիւն առաջան,
10. Աղջունը բարձրաց.

Հայարակագիտական ֆակուլտետի առաջին ուսումնական
ծրագիրը (1920 թ. դեկտեմբեր)

քաղաքական կոնյունկտուրայի փոփոխման կապակցությամբ մեր դուրս կրարելավվի, ինձ հնարավորություն ընձեռեց կրկին ավելի հանգամանալի վերադառնալ այս հարցին, քանի որ Հայաստանում այս բարձրագույն կրթարանն հետ են կապվում <...> անհետաձգելի ու հավասարապես կարևոր խնդիրներ <...>:

<...>, Նախարարների խորհուրդը <...> տեղին համարեց գոնեամուտ ապագայում հոգալ սեփական համալսարանի բացման մասին և համաձայնեց համալսարանին հատկացնել մինչև 5.000000 ռուբլի:

Սրա հիման վրա Նախարարների խորհրդին եմ ներկայացնում Երեւանում (Կամ ընդհանրապես Հայաստանում) սեփական համալսարանի բացման մասին նոր գեկուցագիր:

Հանրային կրթուրյան նախարար՝
Մելիք-ՂԱՐԱԳՅՈԶՈՎ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թ. 37:

**ՀԱՏՎԱԾ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻՆ ՈՒՂՂՎԱԾ՝
ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ
ՄԱՍԻՆ ԶԵԿՈՒՑԱԳՐԻՑ**

12 մայիսի 1919 թ.

Հայաստանի համար բացվող պայծառ ապագան նրանից պահանջում է իր բոլոր ինտելեկտուալ ուժերի լարում։ Ողջ մտավորականությունը պետք է հայրենաշահ աշխատանքի ձգտի։ Մեծավ մասամբ հայրենիքց դուրս այս կամ այն կարգի գործունեությամբ կապված մեր մտավորականությունը զյուրավ չի կարող լքել իր ապրելավայրը, որպեսզի իր գործունեությունը տեղափոխի Հայաստան։ այդ տեղափոխումը կատարվելու է աստիճանաբար, ոչ այն արագությամբ, որպիսին ցանկալի է Հայաստանի շինարարության համար։

Մենք պետք է որոշ միջոցառումների դիմենք, որոնք ի զորու կլինեն իր կողմը գրավել մտավորականությանը, պետք է Հայաստանում ստեղծենք մտավորական միջավայր, մտավորական աշխատանքի հնարավորություն, որպեսզի հայ մտավորականությունը տեղափոխվի Հայաստան ոչ միայն կառավարության հրավերով, այլև ինքը, սեփական նախաձեռնությամբ։

Այդ մտավորականության ներգրավման թերևս ամենահզոր գործունը համալսարանն է <...>:

<...> Համալսարանը կազմված կլինի հետևյալ բաժիններից։

1. պատմա-բանասիրական, հայագիտության բաժնով, 2. իրավաբանական-տնտեսագիտական, 3. բժշկական, 4. ֆիզիկամաթեմատիկա-

կան <...> և նրան կից հետեւյալ տեխնիկական ստորաբաժանումներ՝
ա) գյուղատնտեսական, բ) լեռնային, գ) ինժեներա-շինարարական և
ինժեներա-մեխանիկական: <...>

Հանրային կրթության նախարար՝
Մելիք-ՂԱՐԱԳՅՈՂՈՎ

ՀՀՊՊԿ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թ. 38—41

Օ Ր Ա Գ Ի Բ Ի Ռ Ա Խ 84

Մինիստրների Խորհրդի 1919 թ. մայիսի 16-ի նիստի

Լսեցին.— 1. Հանրային կրթութեան Մինիստրի զեկուցումը Հայաստա-
նում համալսարան բանալու և նրա նախնական ծախսերը հո-
գալու համար 5 միլիոն ռուբլի հատկացնելու մասին:

Արդեցին.— 2. ա) Հիմնել Երևանում համալսարան հետեւյալ 4 բա-
ժիններով՝ պատմալեզվաբանական, տնտեսա-իրավաբանական,
բժշկական և ֆիզիկա-մաթեմատիկական՝ տեխնիկական ստո-
րաբաժանումով.

- բ) համալսարանը բանալ 1919—20 ճեմարանական տարում.
գ) մնացած բաժինները բանալու ժամանակը և հերթը սահմանում
է Մինիստրների Խորհրդով՝ ըստ Հանրային կրթության Մի-
նիստրի առաջարկության.
դ) առաջին հերթին բանալ Պատմա-լեզվաբանական բաժինը.
ե) համալսարանը բանալու նախնական ծախսերը հոգալու համար
հատկացնել 300000 ռ. և հանձնարարել ֆինանսների Մինիստր-
ությանը 300000 ռ. վարկ բանալ՝ Հանրային կրթության Մի-
նիստրությանը:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարի՝
Գ. ԽԱՏԻՍՅԱՆ

Սուլն օրենքը հաստատված է Մինիստրների Խորհրդի 1919 թ. մա-
յիսի 16-ի նիստում ըստ Հայաստանի խորհրդի 1919 թ. ապրիլի 27-ին
ընդունած օրենքի:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարի՝
Գ. ԽԱՏԻՍՅԱՆ

ՀՀՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 78:

Օ Ր Ե Ն Ք

Հայաստանում համալսարան բանալու և նրա նախնական ծախսերը հոգալու համար 300.000 ռ. հատկացնելու մասին

1. Հիմնել Երևանում համալսարան հետեւյալ շորս բաժիններով՝
ա) պատմալեզվաբանական, բ) տնտեսայիրավաբանական, գ) բժշկական և դ) ֆիզիկամաթեմատիկական՝ տեխնիկական ստորաբաժանումներով:

2. Համալսարանը բանալ 1919/20 ճեմարանական տարում:

3. Առաջին հերթին բանալ պատմալեզվաբանական բաժինը:

4. Մնացած բաժինները բանալու ժամանակը և հերթը սահմանում է Մինիստրների Խորհուրդը ըստ Հանրային կրթության մինիստրի առաջարկության:

5. Համալսարանը բանալու նախնական ծախսերը հոգալու համար հատկացնել երեք հարյուր հազար ռուբլի (300.000 ռ.), հանձնարարելով ֆինանսների մինիստրությանը բանալ համապատասխան վարկ Հանրային կրթության մինիստրությանը:

Մինիստրների Խորհրդի Գործերի Կառավարիչ՝
Գ. ԽԱՏԻՍՅԱՆ

Սույն օրենքը հաստատված է Մինիստրների Խորհրդի 1919 թ. մայիսի 16-ի նիստում ըստ Հայաստանի Խորհրդի 1919 թ. ապրիլի 27-ին ընդունած օրենքի:

Խսկականի հետ ուղիղ է:

Մինիստրների Խորհրդի Գործերի Կառավարիչ՝
Գ. ԽԱՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թ. 46.

Հայաստանում նամալսարանի գլխավոր կազմակերպիչներ պրոֆեսոր Յու. Ս. Ղամբարյանին և դոցենտ Գ. Խ. Զավշյանին

10 հունիսի 1919 թ.

Հայաստանի Հանրապետության 1919 թ. մայիսի 16-ին՝ Հայաստանում համալսարան հիմնելուն վերաբերող օրենքի հիման վրա, ես հաստատում եմ Ձեր ներկայացրած ցուցակին համապատասխան, համալսարանի կազմակերպական կոմիտեի անդամների հետեւյալ կազմը՝

պրոֆեսոր Յու. Ս. Ղամբարյան
դոցենտ Դ. Խ. Զավրիկ
բանասեր Մ. Աբեղյան
բանասեր Ռ. Աբրահամյան
պրոֆեսոր Մ. Բունիաթյան — տնտեսագետ
էջմիածնի ակադեմիայի ռեկտոր Գարեգին Եպիսկոպոս
պրիվատ-դոցենտ Ա. Լոռու-Քալանթար — հնագետ
մագիստրոս Մեսրոպ Եպիսկոպոս
արխեպոլոգիայի ինստիտուտի աղյունկտ Ս. Տիգրանյան
բժիշկ Գ. Տեր-Ներսեսով
պրիվատ-դոցենտ Գ. Խարազով — տնտեսագետ
Կոմիտեի նախագահ նշանակում եմ պրոֆեսոր Յու. Ս. Ղամ-
բարովին, տեղակալ՝ Դ. Խ. Զավրիկին:

Դուք երկուսդ հանդիսանում եք համալսարանի իրավահավասար
կազմակերպիչներ: Կոմիտեի, նաև կազմակերպիչների, իրավունքներն
ու պարտականությունները որոշված են հատուկ հրահանգով, որը հաս-
տատված է իմ կողմից և կցված է գրությանը:

Խնդրում եմ վերոհիշվածի մասին տեղյակ պահել կոմիտեի անդամ-
ներին:

Լրացուցիչ հայտնվել է, որ կոմիտեի կազմում ընդգրկվել է Մբատ
Տեր-Ավետիսյանը:

Մինիստր Գ. Մելիք-Կորլանջով

ՀՀ ՊՊԿ, գ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 94:

Շ ա ռ պ

Մինիստրների խորհրդին

№ 1422

17 նոյեմբեր 1919 թ.

Մայիսի 16-ին որոշել եք հիմնել Երևանում համալսարան այս իսկ
առաջիկա 1919/20 ուսումնական տարում:

Իմ նախորդի օրով Թիֆլսում պրոֆեսոր] Ղամբարյանի նախագա-
հությամբ կազմակերպիչ հանձնաժողով էր հաստատվել բացվելիք հա-
մալսարանի համար գիտնական ուժեր հրավիրելու, ծրագիր ու նախա-
հաշիվ մշակելու:

Այս հանձնաժողովի կողմից Երևան եկած պարոններ] Զավրիյանը
և Ե. Տեր-Մինասյանը ներկայացրին ինձ նախագծերը համալսարանի նա-
խահաշվի և մի քանի կանոնների (հատկապես դասատունների կազմի
վերաբերյալ):

Սրան կից ուղարկում եմ Ձեզ ի քննություն և ի հաստատումն այդ նախագծերը:

Խնդրում եմ թույլ տրվի կազմակերպիչ հանձնաժողովի հիշյալ ներկայացուցիչներին ներկա գտնվել խորհրդիդ նիստին հարկ եղած բացատրություններն ու տեղեկությունները տալու:

Սրան կից ուղարկում եմ նաև իմ մշակած նախագիծը Երևանում բացվելիք բարձր դպրոցի ժամանակավոր կանոնների և բացարական թեզինների:

Հանրային կրթության և արվեստի մինիստր՝
Ս. ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

Դիվանապետ

Կ. ՄԵՀՐԱԲՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 57, թ. 173:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՒՄ
ՀԱՏՎԱԾ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱԽՉԱԺՈՂՈՎԻ ԿԱՏԱՐԱԾ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԶԵԿՈՒՑԱԳՐԻՑ

8 նույնի 1919 թ.
Երևան

Որովհետեւ հայկական համալսարանի գոյության կարևորությունը երևանում վեճի առարկա չէ կարու լինել և սկզբունքով արդեն վճռված հարց է, թե՛ հայ հասարակության գիտակցության և թե՛ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության մեջ, ուստի զանց առնելով բոլոր սկզբունքային հարցերը՝ համառոտակի ներկայացնում ենք Թիֆլիսում կազմված համալսարանական հանձնաժողովի կատարած աշխատանքների արդյունքը:

Հանձնաժողովի աշխատանքներին մասնակցել են՝ պրոֆ[եսոր] Ղամբարյան, Դ. Զավոյան, Ս. Տիգրանյան, Մ. Բոնիաթյան, Գ. Խարազյան, Մ. Աբեղյան, Ս. Մալխասյան, Ռ. Աբրահամյան, Ա. Լոռու Մելիք-Փալանթար, Ս. Տեր-Ավետիսյան, Ս. Պ. Ղամբարյան, Ե. Տեր-Միհնասյան, և Ն. Աղբալյան: Սրանցից պրոֆ[եսոր] Ղամբարյան, Մ. Բոնիաթյան, Գ. Խարազյան, Լոռու-Փալանթար և Ե. Տեր-Միհնասյան ընտրված և հաստատված էին համալսարանական հանձնաժողովի անդամներ Հայաստանի Հանրային կրթության մինիստրի պ[արոն] օգնականի կողմից և Դ. Զավոյանի հետ միասին պետք է համալսարանի կազմակերպության գործը վարեին, նախահաշիվ կազմեին, դասախոսներ ընտրեին և հրավիրեին և այլն: Մյուսներից՝ Ս. Աբեղյան, Ս. Մալխասյան և Ս. Տեր-Ավետիսյան ևս ընտրվեցին մասնակցելու պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի աշխատանքներին, ինչպես և որոշվեց պրոֆ[եսոր] Աղոնցին,

Մեսրոպ եպիսկոպոսին և Օրբելուն համարել հանձնաժողովի անդամ, երբ նրանք թիֆլիս գան: Հետագայում Հայաստանի հանրային կրթության պլարոն] մինիստրի առանձին գրությամբ հաստատվեց համալսարանական հանձնաժողովի լրիվ կազմը հետևյալ ձևով՝ պրոֆ[եսոր] Ղամբարյան և Դ. Զավշյան անվանվեցին համալսարանի կազմակերպիչներ՝ հավասար իրավունքներով, իսկ համալսարանական հանձնաժողովի անդամ հաստատվեցին Մ. Բունիաթյան, Գ. Խարազյան, Ս. Մալխասյան, Ռ. աբրահամյան, Լոռու-Մելիք Քալանթար, Ե. Տեր-Մինասյան, Մ. Ալբելյան, Ս. Տիգրանյան, Մեսրոպ եպիսկոպոս, Գարեգին եպիսկոպոս, բժիշկ] Տեր-Ներսեսով և Սզարենուկով: Զէր հաստատվել միայն պարոն Մ. Տեր-Ավետիսյանը՝ նրա վրա բարդած մեղադրանքների պատճառով:

Այս համալսարանական հանձնաժողովը բազմաթիվ նիստեր գումարելով և խնդիրը մանրազնին քննության ենթարկելով, այլև ի նկատի ունենալով կատարված նախապատրաստական աշխատանքները, եկավային եզրակացության, որ առաջին հերթին առաջիկա աշխանը հնարավոր է բաց անել պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետը, գուցե նաև իրավաբանականը: Իբրև հիմնական սկզբունք, ընդունեց, որ դասախոսությունների լեզուն առաջմ հայերենին գուգընթաց լինելու է նաև ոռաերեն:

1-ին սեմեստրի համար կազմված ծրագիրը և ի նկատի առնված դասախոսների ցուցակը հետևյալն է՝

1. Լեզվաբանական ներածություն՝ պրոֆ[եսոր] Մաերյան, Ռ. Աբրահամյան, Ղափանցյան:

2. Հունարեն և լատիներեն՝ Մեսրոպ եպիսկոպոս, Աբրահամյան, Մանանդյան:

3. Հայագիտության ներածություն՝ Մալխասյան, Քալանթար, Տեր-Ավետիսյան:

4. Հին հայերեն՝ Մալխասյան, Ալելյան, Կոստանյան:

5. Սկսնակների համար՝ [Մալխասյան, Արելյան, Կոստանյան]:

6. Հայոց գրականության պատմություն՝ Մալխասյան, Արելյան, այլև նորագույն շրջանի համար իբրև ուսուցիչներ՝ Աղբալյան, Մատինջյան:

7. Հայոց պատմություն՝ Աղոնց, Մեսրոպ եպիսկոպոս, Քալանթար, Ալ. Հովհաննիսյան:

8. Ընդհանուր պատմություն՝ Զիվլեգով, Ալ. Հովհաննիսյան, Մելիք-Շահնազարյան և Սիմոնովա:

9. Արևելքի պատմություն՝ Քալանթար:

10. Հնագիտության ներածություն՝ Ս. Տեր-Ավետիսյան:

11. Եկեղեցու պատմություն՝ Ե. Տեր-Մինասյան, Գարեգին եպիսկոպոս] Խոստիկյան:

12. Նոր լեզուներ (գերմաներեն, ֆրանսերեն, անգլերեն):

Այս առարկաներից մի քանիսը պարտադիր են լինելու բոլոր ուսանողների համար, մյուսները՝ զանազան մասնաճյուղ ընտրողների համար:

Քննելով խնդիրը՝ հանձնաժողովը եկավ այն եզրակացության, որ ներկա ուժերով դասավանդումը կարելի է ապահովված համարել բոլոր ամբիոնների համար, բացի ընդհանուր պատմությունից (եթե Ձիվիեգովը չգա), հայոց պատմությունից (եթե Մեսրոպ եպիփանիոսը] շկամենա ավանդել) և եվրոպական գրականության պատմությունից: Հանձնաժողովի անդամ Ե. Տեր-Մինասյանը մնաց այն կարծիքին, թե ֆակուլտետը թույլ կլինի, եթե չհաջողվի ունենալ Աղոնցին, Մսերյանցին, Օրբելուն և այլն:

Որովհետև առանց գրադարանի համալսարանը շի կարող կանոնավոր ընթացք ունենալ, պետք է խնդրել, որ շտապեցվի գրադարանի կազմակերպությունը:

Հանձնաժողովը զբաղվեց նաև փիլիսոփայական-մանկավարժական բաժանմունքի կազմակերպության հարցով և եկավ այն եզրակացության, որ այդ բաժնի կազմակերպությունը պետք է թողնել մոտիկ ապագային: Ուսանողները դեռ պետք է ձեռք բերեն իսկական գիտություն, ապա ով որ ցանկանա նվիրվել մանկավարժական գործունեությանը, պետք է անցնի նաև որոշ մանկավարժական կուրս, որ և պետք կլինի կազմակերպել:

Անցնելով այնուհետև իրավաբանական ֆակուլտետի կազմակերպության խնդրին, հանձնաժողովը լսեց պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանի կազմած մանրամասն ծրագիրը և բացատրությունները և ընդունեց այն չնշին փոփոխություններով: Այդ ծրագիրը և բացատրական գործունեությունը կցվում են սույն զեկուցմանը:

Պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանի ներկայացրած ծրագրի համաձայն իրավաբանական ֆակուլտետի 1-ին կուրսի համար հարկավոր կլինի դասախոսել հետեւյալ առարկաները և պետք է ի նկատի ունենալ հետեւյալ դասախոսներին:

1. Ընդհանուր պատմություն՝ Ձիվիեգով (պատմա-լեզվաբ[անական] ֆակուլտետ):

2. Փիլիսոփայություն՝ Ս. Տիգրանյան, Քանանյան (պատմա-լեզվաբ[անական] ֆակուլտետ):

3. Տնտեսական ուսմանց պատմություն՝ Թունիաթյան, Խարազյան, Տոտոմյան:

4. Քաղաքական ուսմանց պատմություն՝ Քիչիկյան, Ներսեսով:

5. Իրավունքի փիլիսոփայական պատմություն՝ պրոֆ[եսոր] Ղամբարյան:

6. Ստատիստիկա՝ Գրիգորյան:

Վերջապես հանձնաժողովը քննության առավ նաև ուսանողներին օտար երկրներ ուղարկելու և ստիպենդիաներ նշանակելու հարցը: Ի նկատի ունենալով կուրսի միանգամայն անբարեհաջող դրությունը դրամական շուկայում, հանձնաժողովը գտավ, որ այս տարի պետք է խուսափել դրանից, բայց միանգամայն համարավոր է տալ որոշ վարձատրություն այն երիտասարդներին, որոնք որոշ բաներում աշխի կընկնեն և գիտական հանձնարարություններ կկատարեն:

Համալսարանական հանձնաժողովի անդամներ՝
Ե. Տեր-Մինասյան
Գ. ԶԱՎՐՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 119—120.

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՕՐԵՆՔ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

1. 1919 թ. աշնանից բաց անել երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական և իրավաբանական ֆակուլտետները:
2. Հաստատել պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանին համալսարանի տեսուչ:
3. Ռոճիկների համար ընդունել հետեւյալ շահիք.
- պրոֆեսորներին՝ մինիստրական, դոցենտներին՝ մինիստրների օգնականի և պրիվատ-դոցենտներին՝ բաժանմունքների կառավարչի ոռնիկ:
- ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆ— Արտասահմանի համալսարաններից հայտնի գիտականներ հրավիրելու դեպքում կարելի է վճարել ավելի բարձր ոռնիկ, ամեն անգամ ստանալով Մինիստրների խորհրդից հավելյալ վարկ:
- Հանձնարարել համալսարանի տեսչին և Հանրային կրթության մինիստրին մշակել ուսանողների կողմից համալսարանին վճարելիք ուսման վարձի քանակը և ձևը:
- Շտատները և նախահաշիվը հաստատել և բանալ Հանրային կրթության և արվեստի մինիստրությանը երկու միլիոն երկու հարյուր հիսուն ինն հաղար երկու հարյուր (2259200) ուռւթու վարկ առաջիկա 1919—20 ճեմարանական տարվա համար:
- Համալսարանի կառավարության ժամանակավոր կանոնների և մշտական կանոնադրության մշակումը հանձնարարել համալսարանի տեսչին:
- Հաստատել երևանի համալսարանի ժամանակավոր կանոնները:

Մինիստրների խարեցք
գործերի կառավարիչ՝ Գ. ԽՈԶԱՄԻՐՅԱՆ

Սույն օրենքը հաստատված է Մինիստրների խորհրդի 1919 թ.
հուլիսի 17-ի նիստում, համաձայն Հայաստանի խորհրդի 1919 թ. հու-
նիսի 5-ի ընդունած օրենքի:

Մինիստրների խորհրդի
գործերի կառավարիչ՝ Գ. ԽՈԶԱՄԻՐՏԱՆ

ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 92.

ԵՐԵՒԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

ա) Համալսարանը պէտք է լինի մի գիտական և ուսումնական հիմնարկութիւն՝ հումանիտար, բնագիտական և բժշկական տեսական և գործնական գիտութիւններ մշակելու և տարածելու համար:

բ) Համալսարանը ենթակայ է Հանրային Կրթութեան և Արևեստի Մինիստրութեան:

գ) Դասաւանդումը Համալսարանում կարող է լինել թէ հայերէն և թէ այլ լեզուներով:

դ) Համալսարանի տեսչին հաստատում է Մինիստրների խորհուրդը Հանրային Կրթութեան և Արևեստի մինիստրի առաջարկութեամբ:

ե) Պրոֆեսորներին, դոցենտներին պրիւատ-դոցենտներին և ուսուցիչներին ժամանակաւորապէս հրաւիրում է համալսարանի տեսուչը:

զ) Համալսարանի Խորհրդի ընդհանուր ժողովի, տնտեսական յանձնաժողովի և Դիւանի կազմակերպութիւնն ու ղեկավարութիւնը յանձնը-ում է տեսչին:

է) Համալսարանը պէտք է ունենայ կառավարութեան կողմից հաս-
տատած կնիք:

ը) Իրեւ իսկական ուսանող համալսարանում ընդունում են միջ-
նակարգ ուսումն աւարտած անհատներ, առանց սեռի խտրութեան: Միջնակարգ կրթութիւն շստացած անհատները կարող են ընդհանուր ժողովի թոյլտութեամբ ընդունել ազատ ունկնդիր: Խնդրի հետ պէտք է ներկայացնել 1) Միջնակարգ դպրոցի լրիւ դասընթացքի աւարտման վկայականը կամ նրա վաւերացրած պատճենը, 2) ծննդեան վկայ-
կան և ֆինանսական ծառայութեան վկայական:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարիչ՝
Գ. ԽՈՅԱՄԻՐՏԱՆ

Սոյն ժամանակաւոր կանոնները հաստատւած է Մինիստրների և նորհրդի 1919 թվի յուլիսի 8-ի նիստում համաձայն Հայաստանի Խորհրդի 1919 թվի յունիսի 5-ին ընդունած օրէնքի:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարիչ՝
Գ. ԽՈՃԱՄԻԹԵԱՆ

ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 105, Պատմական աշխատանք 20. 08.
1919 թ. № 34.

ՅՈՒ. ՂԱՄՔԱՐՈՎԻ ՆԱՄԱԿԻ ՀԱՆՐԱՑԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ՝
ԻՐ ԿՈՂԾԻՑ ԵԲԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՏԵՍԶԻ ՊԱՇՏՈՆԸ
ՍՏԱՆՉԱՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՋԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

№ 122

30 նոյիսի 1919 թ.
Թիֆլիս

Ի պատասխան Ձեր 1919 թ. հունիսի 21-ի № 1514 գրության, որով հայտնում եք ինձ երեանի համալսարանի ոեկտոր հաստատելու մասին, պատիվ ունեմ տեղեկացնելու Ձեզ, որ ես հիմա հանդիսանում եմ Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ոեկտորի պաշտոնակատարը և, որի հանձնարարությամբ, ես մոտ օրերս մեկնում եմ Ռուսաստան, այդ ինստիտուտի ազատ ամբիոնների համար պրոֆեսորներ հրավիրելու:

Միաժամանակ ես ենթադրում եմ ձեռնարկել ինձնից կախված միջոցներ նաև երեանի համալսարանի պրոֆեսորական կազմը համալրելու համար: Այդ ուղևորությունից վերադառնալուց հետո, եթե երեանի համալսարանում հնարավոր լինի բացել իրավարանական ֆակուլտետ, ես հնարավորություն կունենամ ընդունել ոեկտորի պաշտոնը:

Իսկ մինչև այդ, ինձ ոչինչ չի մնում անելու, քան կատարել այդ համարաբանի կազմակերպիչի պարտականությունները ժողովրդական լուսավորության պարոն մինիստրի սթ հունիսի 10-ի առաջարկին համապատասխան:

Հայտնում եմ իմ խորին երախտագիտությունը, իմ նկատմամբ ցուցաբերած մեծ վստահության համար և կատարել խոստացած ամեն աշակեցություն՝ մեր հայրենիքում բարձրագույն կրթություն հիմնադրելու համար:

Կատարակավոր պրոֆեսոր
ՅՈՒ. ՂԱՄՔԱՐՈՎ

ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 132:

ГОСПОДИНУ МИНИСТРУ НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Прошу начислить на службу Республики Армения по ведомству Министерства народного просвещения в качестве приват-доцентов историко-филологического факультета Эриванского Университета с основным окладом в размере 1500 р. в месяц следующих лиц, из числа членов университетской Комиссии, причем службу их считать с 1 августа сего года. С. Тиграняна, Р. Абрамяна, С. Малхасяна, М. Абегяна, Е. Тер-Минасяна, еп. Месропа, А. Калантара и еп. Гарегина.

Кроме того мною приглашены с основным окладом в <размере> 1200 р. в месяц, в качестве преподавательницы, г-жи Симонова и Успенская, службу которых можно считать 1 октября сего года.

Заслуженный профессор Ю. ГАМБАРОВ

29 сентября 1919

г. Тифлисъ

ЦГИА РА, ф. 207, оп. I, д. 220, л. 167а.

**ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՀՐԱՄԱՆԸ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՅԱԿՈՒՏԵՑԻ
ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

№ 90

28 նոյեմբերի 1919 թ.
Երևան

Փիլիսոփայության դոկտոր, պրիվատ-դոցենտ Անդրկովկասյան համալսարանի Մանուկ Աբեղյանը, մագիստրոս Արևելքի պատմության, դոցենտ Անդրկովկասյան համալսարանի Աշխարհբեկ Մելիք-Քալանթարը, հայոց գրականության մագիստրոս Մեսրոպ եպիսկոպոս Տեր-Մովսիսյանը, փիլիսոփայության դոկտոր Գարեգին եպիսկոպոս Հովսեփյանը, փիլիսոփայության դոկտոր, լիցենդիստ աստվածաբանության Երվանդ Տեր-Մինասյանը, Անդրկովկասի համալսարանի դոցենտի պաշտոնակատար Ռուբեն Աբրահամյանը և արևելյան լեզուների կանդիդատ Ստեփան Մալխասյանը նշանակվում են Երևանի համալսարանի պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի պրիվատ-դոցենտ ս[ույն] թ[վականի] օգոստոսի 1-ից:

Հանր[ային] կրթ[ության] և արվեստի մինիստր
[Ն. ԱՂԲԱՑՅԱՆ]

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐԳԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՀՐԱՄԱՆԸ
ՀԱՄԱԼՍՐԱՆԻ ՊԱՏՄԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ
ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

№ 110

Յ Փետրվարի 1920 թ.
Երևան

Ի լրացումն № 90 հրամանի 1919 թ. օգոստոսի 1-ից նշանակվում
են.

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, հայ գրականության մա-
գիստրոս Մեսրոպ եպիսկոպոսը նույն համալսարանի պատմա-լեզվա-
բանական ֆակուլտետի դեկան և հայ գրականության պատմության
պրոֆեսոր:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, փիլիսոփայության դոկ-
տոր և աստվածաբանության լիցենցիատ Երվանդ Տեր-Մինասյանը՝ նույն
համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի եղեկեցական
պատմության պրոֆեսոր:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Լայպշիգի համալսա-
րանի փիլիսոփայության դոկտոր Գարեգին եպիսկոպոսը Երևանի հա-
մալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի հայկական արվես-
տի պատմության դոցենտ:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Պետրոգրադի համալ-
սարանի արևելյան ֆակուլտետի կանդիդատ Ստեփան Մալխասյանը ը-
Երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի հայոց
լեզվի դոցենտ:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Լայպշիգի համալսա-
րանի փիլիսոփայության դոկտոր Մանուկ Աբեղյանը Երևանի համալ-
սարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի հայ գրականության
պատմության դոցենտ:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Անդրկովկասյան հա-
մալսարանի դոցենտի պաշտոնակատար, Պետրոգրադի համալսարանի
պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի կանդիդատ Ռուբեն Ալբահամ-
յանը Երևանի համալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի
համեմատական լեզվագիտության դոցենտի պաշտոնակատար:

Երևանի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, Կովկասյան Հնագիտա-
կան ինստիտուտի ադյունկտ, Պետրոգրադի համալսարանի իրավագի-
տական ֆակուլտետի կանդիդատ Միրական Տիգրանյանը Երևանի հա-
մալսարանի պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտետի փիլիսոփայության
դոցենտի պաշտոնակատար:

Հանրային կրթության և արվեստի մինիստր՝
Նեկու ԱՂԲԱՃԱՆ

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈՂԻ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ՎԵՐԱՏԵՍՈՒԹ պ. ՍԱՐԳՍԵԱՆԻՆ**

16 նոյեմբերի 1919 թ.

Խնդրում եմ պարզել եւ շտապ յայտնել մինհստրութեանս, արդեօք հնարաւոր է Ալեքսանդրապոլ քաղաքի ուսումնարանների շէնքերում յատկացնել ժամանակաւորապէս (1 տարի) երեւանի համալսարանին 7 սենեակ, որոնցից 4 մշտական-գրասենյակային պէտքերի եւ պրոֆեսորական ժողովի համար եւ 4 լաբորան, նաև հնարաւոր է քաղաքում գտնել թէկուզ բեկվիզիցիայի միջոցով 6 բնակարան իւրաքանչիւր 3 կամ 2 սենեակից բաղկացած, եւ 5 հատ առանձին սենեակներ ուսուցչապետների կարիքների համար:

Խնդրում եմ յայտնել նաև, քաղաքում կարող է ուսանողութիւնը գտնել իր համար բնակարաններ թէ ոչ:

Այս տեղեկութիւնները անհրաժեշտ են Մինհստրութեանս, որովհետև համալսարանի ժամանակաւորապէս Ալեքսանդրապոլում տեղաւորման հարց կարող է հանդէս գալ, եթէ երեւանում միանգամայն անհնարին եղաւ տեղաւորել համալսարանը:

Հանրային կրութեան եւ արվեստի
մինիստրի օգնականի պաշտոնակատար
[Պ. ՍՈՏՆԻՑԱՆՆ] Դիմանապահ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 176.

**ԵՐՎԱՆԴ ՏԵՐ-ՄԻՒԱՍՏԱՆԻ ԶԵԿՈՒՅԱԳԻՐԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ՝ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ
ՏԵՂԱՓՈԽԵԼՈՒ ՀԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

3 դեկտեմբերի 1919 թ.
Երևան

Երեանի համալսարանի կազմակերպիչների և հանձնաժողովի կողմից Զեր գիտությամբ և հավանությամբ մեկնելով Տփխիսից Ալեքսանդրապոլ և այստեղ ծանոթանալով այն հարմարությունների հետ, որ կարող է տալ Ալեքսանդրապոլը համալսարանին՝ վերջինիս այնտեղ տեղափոխվելու դեպքում, պարտք եմ համարում զեկուցանել Զեղ հետևյալը:

Ալեքսանդրապոլի քաղաքային ինքնավարությունը բուռն ցանկություն ունի տեղավորելու համալսարանը իրեն խնամքին հանձնված քա-

դաքում և այդ պատճառով էլ ընդառաջ գնաց համարյա բոլոր այն ցանկություններին, որ արտահայտվեցին իմ կողմից:

Այդպես, քաղաքային ինքնավարությունը համալսարանի վարչության տրամադրությանն է հանձնում 4 մեծ սենյակ՝ առևտրական դրագոցի շենքում, որոնցից համալսարանը յուր պետքերի համար կարող է օգտվել ամբողջ օրը: Դասախոսությունները կարող են տեղի ունենալ թե այդ սենյակներից երկուսի մեջ ամբողջ օրվա ընթացքում և թե ճաշերից հետո դպրոցի բոլոր դասարաններում, որոնց թիվն է 12: Հետագայի համար խոստացվում են ավելի մեծ հարմարություններ: Այս տարի առևտրական դպրոցի վերին հարկում տեղավորված է քաղաքային տարրական դպրոցներից մեկը, որ ուսումնական տարվա վերջից կտեղափոխվի այլ շենք և համալսարանի համար կհատկացվի մշտական գործածության համար դպրոցի վերին հարկում 6 մեծ սենյակ:

Բացի այս, ուսանողական հանրակացարան հիմնելու համար հատկացվում է մի մեծ, նոր, լսու ամենայնի հարմար և շատ քիչ նորոգություններ պահանջող շենք, որ կարող է տեղավորել ավելի քան 100 ուսանող:

Ինչ վերաբերում է պրոֆեսորների, դոցենտների և այլ պաշտոնյաների բնակարանների հարցին, քաղաքային վարչությունը առանց դժվարության տալիս է բոլոր պահանջող բնակարաններն ու սենյակները:

Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչությունը բոլոր շենքերն ու բնակարանները համալսարանի տրամադրության ներքո է դնում 7 օրվա ընթացքում, երբ հայտնվի իրեն համալսարանի Ալեքսանդրապոլ տեղափոխելու պաշտոնական վճիռը:

Այս բոլորի մասին հեռագրով հայտնելով Տիֆլիս՝ կազմակերպիչներին՝ պրոֆեսոր՝ Ղամբարյանին և Զավոյանին, ես անցա երկան՝ այստեղ ևս ծանոթանալու գործի դրության հետ: Դրությունը այստեղ հետևյալն է:

Նախ՝ համալսարանի դասախոսությունների համար շենք չկա բոլորովին: Պաշտոնական գրություններով մի քանի անգամ մեզ խոստացան Հոկիսիմյան գիմնազիայի շենքը, որ միայն երկու օր առաջ է ազատվել, այժմ հատկացված է արական գիմնազիային և համալսարանը ոչ մի դեպքում այնտեղ տեղավորվել չի կարող: Ուրիշ շենք դասախոսությունների համար նույնպես չկա:

Երկրորդ՝ չկա ոչ մի բնակարան և ոչ մի սենյակ պրոֆեսորների, դոցենտների և այլ պաշտոնյաների համար: Պաշտոնական գրությունների մեջ հիշված երեք սենյակները, որ պահվելու են եղել համալսարանի պետքերի համար, բռնագրավող հանձնաժողովի նախագահի վկայության համաձայն գոյություն չունեն գոնե այժմ: Ոչ միայն այս, այլև հիշյալ հանձնաժողովում ինձ հայտնեցին, որ իրենք, ճշմարիտ է, մինիստրությունից գրություններ ստացել են այդպիսի սենյակներ հատ-

կացնելու համալսարանի համար, բայց գրավոր պատասխան և խոստում շեն տվել: Մինիստրության դիվանում ստուգեցի, որ հիրավի, պատասխան ստացված չէ և խոստումները եղել են միայն բանավոր: Համենայն դեպք, խնդիրն այն է, որ այս բոպեիս բռնագրավող հանձնաժողովը ոչ մի սենյակ չունի համալսարանի պետքերի համար:

Երրորդ՝ չկա նաև ոչ մի շենք ուսանողական հանրակացարանի համար:

Ձեկուցանելով այս բոլորի մասին Զեզ, խնդրում եմ հատուկ ուղաղրություն դարձնել այն հանգամանքի վրա, որ համալսարանի տեղափորման գործը խիստ շտապողական է և անմիջական ու արագ լուծումն է պահանջում: Ալեքսանդրապոլում եղած շենքերի ու բնակարանների վրա աշք ունեն նաև ուրիշ վարչություններ և հաստատություններ, որոնց կտրվեն այդ շենքերն ու բնակարանները, եթե համալսարանի հարցը այս կամ այն կերպ լուծվի ամենակարճ ժամանակի ընթացքում: Բացի այդ՝ շենքերից մի երկուսը պահանջում են մանր նորոգություն, որի համար նույնպես պետք է շտապել, որովհետև մի երկու շաբաթից հետո Ալեքսանդրապոլում անհնարին կլինի որևէ նորոգություն ցրտերի պահանով:

Եթե համալսարանի տեղափոխության հարցը պետք է լուծվի դրական մտքով, այդ պետք է լինի առաջիկա երկու-երեք օրվա ընթացքում, որպեսզի հնարավոր լինի 1920 թվի հունվարից ուսումը սկսել և դրանով ապահովել այս ուսումնական տարվա ընթացքում գեթ մի սեմեստր:

Համալսարանի ներկայացուցիչ՝
Ե. Տեր-Մինեացի

ՀՀ ՊՊԿԱ, գ. 207, ց. 1, գ. 220, թթ. 233—234:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ¹

Հայկական համալսարանի հարցը կրկին դառնում է օրվա նյութերից մեկը: Այդ հարցը նոր չէ: Ամեն անգամ, երբ մեր իրականության քաղաքական հանգամանքները մեզ համար ստացել են ճգնաժամային բնույթ կամ երբ բարձրացել է ազգային ինքնորոշման և ավտոնոմիայի հարց, բարձրացվել է և ազգային կուլտուրան զարգացնելու և նրա հետ հայկական բարձրագույն դպրոց ունենալու խնդիրը:

Այդ մասին ուժգին թափով խոսվեց նաև ուսական հեղափոխության առաջին ամիսներին, երբ բոլոր մանր ազգերը ոգերզված ազ-

¹ Համալսարան հիմնելու վայրի ընտրության հարցում ժամանակին եղել են տարակարծություններ: Ներկայացնում ենք «Մշակու-ում հրապարակված մի ինքնատիպ կարծիք»:

տության վեհ գաղափարներով կարծում էին, որ եթե ոչ այսօր, վաղը անշուշտ կիրագործվեն սոցիալիզմի բոլոր երազանքները և բարիքներով կցվի համայն աշխարհը:

Բայց հետագա ամիսները մեծ հուսախարություն բերելով բոլոր ուսուպիստներին, ողը ցնդեցրին նրանց երազները: Դառն իրականությունը ճնշեց նրանց հոգին, փշտելով նույնիսկ նրանց ցանկությունները:

Ներկայումս, երբ Անդրկովկասի ազգությունները, գրեթե հակառակ իրենց կամքին, դրված են քաղաքական անկախության խնդրի առաջ և փաստորեն հայտարարել են իրենց «անկախությունը», նրանց առաջ նորից դրվում է իրենց ազգային գործերի տեր և տնօրեն դառնալու հարցը: Մենք արդեն առիթ ենք ունեցել մի անգամ մանրամասնորեն գրելու այդ հարցի մասին (см. Задачи момента, «Армянск. Вестникъ» № 17, за 1918 г. Москва):

Մենք գրել ենք, որ մեր ազգի կուլտուրական կրթական գործը, որը մեր հերթական գործերից ամենալուրջն է, պիտի սկսենք փոքր մասշտարներից, այսինքն՝ պետք է սկզբում զարդացնենք մեր միջնակարգ դպրոցները, նրանցով պետք է ժամկենք մեր երկիրը, այնտեղից՝ մեր ազգայնացրած գիմնազիոններից, պիտի դուրս գա ապագա հայ երիտասարդությունը, որի համար ժամանակին պիտի ստեղծվի գլխավոր հայկական համալսարանը, հայ մտավոր լուսավորության անմար ջահը:

Բայց այսօր իրականությունը պահանջում է, որ այդ ծրագիրը ենթարկվի որոշ փոփոխությունների, որ համալսարան հիմնելու խնդրը այժմեական դառնա:

Երբ այդ այդպես է, պետք է աշխատել գտնել որևէ ընդունելի մի որոշում:

Մենք կարծում ենք, որ իսկապես ամենահարմար տեղը համալսարան հիմնելու համար երևանն է, եթե Հայաստան կոչված երկիրը պիտի այսուհետև էլ մնա այն սահմաններում, որոնցով նա այսօր բաժանված է հարևան երկրներից: Սակայն երևանում չկա մի համապատասխան հիմնարկություն, որը ժամանակի սղության և բոպեի անընդպատճեցն պատճառով ցանկալի լիներ վերածել Հայկական համալսարանի: Այդ պատճառով էլ ցանկալի և միանգամայն հարմար կլիներ (եթե) էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը վերածվեր համալսարանի, թեպետ այդ վերածմանը հակառակ է «Աշխատավոր օրաթերթը»:

Նախ և առաջ պիտի ասենք, որ զուր են շատերը կարծում, թե մեր հոգեր դպրոցները հատուկ հոգեորականներ պատրաստելով են գրադաժան: Բոլորին համար պարզ է, որ հին ոեժիմի ժամանակ հայերս չեինք կարող և ոչ մի դպրոց ունենալ առանց «հոգեոր» կոչումի:

Բայց իրապես ի՞նչ է ներկայացնում ճեմարանը: Նա միշտ էլ եղել է աշխարհիկ մի կիսաբարձրագույն դպրոց, որտեղից ըստ մեծի մասին դուրս են եկել խոշոր թվով աշխարհական գործիչներ և շատ շնչին թը-

վով հոգևորականներ, որոնք միանգամայն հեռու են եղել կղերական ոգուց:

Համենայն դեպս՝ ճեմարանի «հոգևոր» կոչումը գրավական չէ նրա իսկապես հոգևոր լինելուն: Իսկ այն «սխոլաստիկ» ոգին, որի մասին գրում է «Աշխատավորա-ում պ. Մադոյանը, միանգամայն ծիծաղելի է:

Այդ «սխոլաստիկ» ոգին Գեորգյան ճեմարանում վաղուց արդեն չկա: Իսկ եթե լինի էլ, նա իսկույն ևեթ կշքանա հենց այն րոպեից, երբ ճեմարանը վերածվի համալսարանի, և երբ ուսուցման առարկաների և դասախոսների մեջ մտցվեն որոշ փոփոխություններ:

Առհասարակ այդպիսի առիթներում հիշել «ոգին» և «բնույթը» մի հիմնարկության, որը պիտի ենթարկվի ամենախորին ոեֆորմայի, ցույց է տալիս միայն այն, որ մենք ուզում ենք գործը հաջողությամբ առաջ տանելուն զանազան խոշընդուններ հարուցանել:

Դա արդեն այլանդակ մի երեսույթ է, մեր դժբախտ իրականության մեջ, որի դեմ հարկավոր է պայքարել:

Բացի այս բոլոր հանգամանքներից, Գեորգյան ճեմարանը ունի և երկու ուրիշ առավելություններ. այն, որ նա գտնվում է Հայաստանի կենտրոնում, այնտեղ, ուր ապագայում պիտի եռա և զարգանա հայկական գործունյա կյանքը, այնտեղ, ուր պիտի կոի և կոփի Հայաստանի բախտն ու վճիռը:

Այսուհետեւ. Գեորգյան ճեմարանը ունի արդեն պատրաստ և հարմար շենք՝ հեռու քաղաքային աղմկալից և զղային կյանքի ժխորից, նրա բոպեկան և անցողակի ցնորքներից:

Նա մի բախտավոր կղզի է, մեր կյանքի ալեծուփ ծովում, մի կղզի, որտեղ աշխատող և լուսածարավ միտքը միշտ կարող է հագեցնել հոգու և մտքի հավիտենական ծարավը: Նրան կից կա հարուստ թանգարան և մատենադարան, ուր ժողոված են հայկական ձեռագործ և առհասարակ ուր կա խոշոր գրական և պատմական հարստություն:

Այս բոլոր հանգամանքները աշքի առաջ ունենալով մենք պնդում ենք, որ համալսարանի համար ավելի հարմար տեղ, քան էջմիածինը առայժմ չկա: Իսկ ինչ վերաբերում է այդ գործի ձեռնարկության՝ մեր կարծիքն է, որ դա միանգամայն ուսանողության գործը չէ: Այս գործը գլուխ բերելուն պիտի ձեռնարկեն ավելի պատրաստված, փորձված և իրազեկ մարդիկ ու հիմնարկություններ, իսկ ուսանողությունը կարող է միայն և միայն օգնել նրանց գործին որպես շահագրգոված մի տարր:

ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՆՈՒՄՑԱՆ

Համաձայն Աինելով հողվածագրի կարծիքին, ներկայումս աշխույժ կերպով արծարծվելիք այս խնդրի նկատմամբ խմբագրությունը տեղ է տալիս այս հողվածին վերապահումներով և կվերադառնա այս խնդրին:

«Մշակ» № 144
25 նոյեմբեր 1918 թ.

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐ
Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆԻ ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐԸ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻՒՆ՝
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐԱՊԵՍ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ
ՏԵՂԱՓՈԽՎԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

№ 4493

5 դեկտեմբերի 1919 թ.
Երևան

Մայիսի 16-ի օրենքով համալսարանը պիտի բացվի Երևան քաղաքում: Բայց ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Երևան քաղաքում անհնար է գտնել շենքեր նույնիսկ բոլոր տարրական և միջնակարգ դպրոցների հարիքները բավարարելու համար, մինիստրությունս գտնում է, որ համալսարանը առժամապես պետք է տեղափոխել Ալեքսանդրապոլ, ուր քաղաքը տալիս է բոլոր հարմարությունները: Գրությանը կցում եմ համալսարանի հանձնաժողովի անդամ պ. Երվանդ Տեր-Միհնասյանի զեկուցման պատճենը: Ուստի խնդրում եմ Մինիստրների խորհրդին որոշում կայացնել այս իմաստով:

Մինիստր

Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆ

Վրան մակագրված է. «Փոխադրել Ալեքսանդրապոլ
մինչև ուսումնական տարվա վերջը»:
ԽԱՏԻՍՅԱՆ

09. 12. 1919 թ.

ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 98, թ. 83,

№ 81

Քաղվածք նախարարների խորհրդի նիստի արձանագրությունից՝
համալսարանը առժամապես Ալեքսանդրապոլ տեղափոխելու մասին

№ 194

5 դեկտեմբերի 1919 թ.
Երևան

Լսեցին— 1. Հանրային կրթության և արվեստի մինիստրի զեկուցումը
համալսարանը ժամանակավորապես Ալեքսանդրապոլում բանալու և մինչև 1919—20 ուսումնական տարվա վերջը պարապմունքները այնտեղ շարունակելու մասին:
Որոշեցին— 2. Ընդունել (Ներքին գործերի մինիստրը մնում է հակառակ կարծիքի):

ՀՀ ՊՊԿ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 43, թ. 259:

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐ Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆԻՆ՝
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻ ԱՌԱՋԻՆ ՃԱՌԸ
ԱՐՏԱՍԱՆԵԼՈՒ ԱՌԱՋԱՐԿՈՎ

27 նույնարդ 1920 թ.
Աղեքսանդրապոլի

Համալսարանի բացման հանդեսին առաջին ճառը խնդրում ենք,
որ արտասանեք՝ Դուք՝ հուսալով, որ համաձայն Էք: Այդպես ենք նշա-
նակում հանդեսի ծրագրում: Խնդրում ենք, որ Ալեքսանդրապոլում մը-
նաք մի քանի օր մի շարք կարեռ խնդիրներ լուծելու և կարգավորելու
համար: Բարի եղեք քերել Զեկ հետ համալսարանի օրենքը և ամբողջ
գործը: Զեր ճառը արտասանելու կլինեք կեսօրին:

Համալսարանական ճանձնաժողովի կողմէ՝
ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 220, թ. 306.

«ՀԱՌԱՋ» ԹԵՐԹԻ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ԲԱՑՄԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Հունվարի 31-ին Ալեքսանդրապոլի Առևտրական դպրոցում տեղի
ունեցավ Հայաստանի անդրանիկ համալսարանի հանդիսավոր բացու-
մը: Ներկա էին պառլամենտի փոխ-նախագահ Ա. Սահակյանը, նա-
խարարապետ Ա. Խատիսյանը, բրիտանական ներկայացուցիչ Օ. Ռուրդ-
րոպը, գերագույն կոմիսար Վ. Հասկելն իր տիկնոջ ու շքախմբի հետ,
ֆրանսիական ներկայացուցիչ կապիտան Պուադեբարը, կամավորական
բանակի ներկայացուցիչ գնդապետ] Զենկելչը, պարսից ներկայա-
ցուցիչ Ասադուլա խանը, Աղրբեզանի ներկայացուցիչ Ախվերդովը, Հան-
րային կրթության նախարար Ն. Աղբալյանը, արդարադատության նա-
խարար Ա. Չիլինգարյանը, ֆինանսների նախարար Ս. Արարատյանը,
խնամատ[արության] նախարարի օգնական բժիշկ] Հ. Տեր-Միքայել-
յանը, պառլամենտի անդամներ բժիշկ] Հ. Տեր-Դավթյանը, Ա. Ղա-
զարյանը, Մ. Հարությունյանը, Ռուբեն Տեր-Մինասյանը, Ա. Սաֆրաստ-
յանը, Տ. Ժամանակը, Վ. Մինասյանը, Ա. Խոնդկարյանը, Ս. Վրաց-
յանը, գնդապետ] Նազարեցյանը, գեն[երալ] Հախվերդյանը, հա-
մալսարանի ուսուցչական կազմը ուսուցչապետ Ղամբարյանի գլխա-
վորությամբ, բանաստեղծ Հ. Հովհաննիսյանը, պրոֆ[եսոր] Ա. Խաչա-
տրյանը, Երևանի ներկայացուցիչ Ա. Շարաֆյանը և բազմաթիվ ներ-
կայացուցիչներ հաստատություններից ու մասնավոր հյուրեր, որոնք
եկել էին հատուկ գնացքներով՝ Թիֆլիսից ու Երևանից:

Երևանից ու Թիֆլիսից հասած հյուրերին Ալեքսանդրապոլի բա-
ղաքային վարչությունը փայլուն ընդունելություն էր կազմակերպել և

կայարանում թեյասեղան պատրաստել: Համալսարանի դահլիճը դարդարված էր կանաչով: Նվագում էր հեծելագնդի նվագախումբը:

Հանդեսը բաց արավ համալսարանի տեսուշ պրոֆ[եսոր] Յու[րի] Ղամբարյանը, որից հետո ընդարձակ ճառ խոսեց Հանրային կրթության նախարար Ն. Աղբալյանը. «Զնայած որ մեր երկիրն ավերված է,— ասաց նա, — մեր ժողովուրդը աղքատության մեջ, մենք հիմնում ենք բարձր կրթարան: Այն, ինչ որ մենք ունենք այսօր, ձեռք է բերված սերունդների արյունով: Հարգենք նրանց հիշատակը (ամենքը լուր ոտքի են կանգնում): Մենք վերաշինում ենք մեր տունը և հիմնում կըրթության տաճարներ, առանց խորհելու, թե ի՞նչ են մտածում մեր մասին մեր թշնամիները, որոնք միշտ քանդել են մեր շինածը: Մեզ հավատ կա, որ այս անգամ հայոց ազգի նավը դուրս կգա փոթորկից անփորձանք: Մեր թշնամիները չեն հաջողելու, և այն չահը, որ մենք վառում ենք Հայաստանի բարձրավանդակի վրա, չի հանգչի և կլուսավորե Առաջավոր Ասիան: Անցնում է մղձավանշը և պայծառանում է Հայաստանի երկինքը: Դեռ մեզ համար բոլոր վտանգներն անցած չեն, դեռ մեզ ձեռքում սուր պիտի ունենանք, բայց արդեն ժամանակն է, որ մյուս ձեռքում գրիշ բռնենք: Ապա հիշելով դաշնակիցների հաղթությունը, շարունակում է. «Խորտակվում է արդեն Թուրքիան և թող շուտ հասնի նրա խորտակման ժամը, որովհետև այդ պետությունը կործանել է քաղաքակրթություններ՝ արաբական, բյուզանդական, հայկական, վրացական և այլն, որովհետև ճիշտ են ասել մեր պատմիչները, թե մաշեցին նրանք մեր ժայռերը և տեղը թողին անապատ: Զեա նաև Ռուսաստանի բռնապետությունը և այս երկու բռնապետությունների խորտակումից նոր հորիզոններ են բացվում մեզ. մենք պետք է հաղորդակցության մեջ մտնենք Արևմուտքի հետ: Արևմուտքի հետ մենք կապվելու ենք ոչ ոչ միայն տնտեսապես, այլև քաղաքական ու գիտական իմաստով: Արևմուտքի պետությունների հետ պայքարելու կարողություն շունենք մենք, շատ իսկ է, եթե ընթանանք նրանց ճանապարհով: Մենք պետք է արտադրենք հում նյութ, և թող Եվրոպան մշակե այդ: Եվ քանի շուկա լինենք հում նյութի, միշտ կինենք քաղաքակրթությունների հետ, և այդ արդեն իսկ պատիվ է մեզ: Եթե մենք կարողանանք այդ մեծ քաղաքակրթության մեր փոքրիկ մուրճը խփել, այդ իսկ պատիվ է մեզ: Եվ այս հիմնարկությունը հաստատելով, մենք հիմնում ենք մի աշխատանոց, ուր մեր միտքը պիտի խատակցի եվրոպական մտքի ղեկավարությամբ: Կգա ժամանակ, երբ մենք էլ ընդունակ կլինենք մի քանի գաղափարներ արտադրելու մարդկության համար, հայ ժողովուրդը ընդունակ է դրան: Մեր համբաված շանսամիրության շնորհիվ մենք կհասնենք այն օրվան, երբ ընկերներ կլինենք քաղաքակրթությունը աղդերի: Եվ երբ կվերանա ամեն տեսակ անհավասարություն, այս հիմնարկությունն էլ նպաստած կլինի

դրան: Եվ կստեղծվի համամարդկային մի միություն, երբ բոլոր ազգերը կաշխատեն կողք-կողքի և այսօր մեր սահմաններում կեցած բանակների տեղ մենք կստեղծենք նոր բանակներ մեր երկրի ազատության և խավարի դեմ»:

Ապա կանգ է առնում պատմալեզվաբանական բաժնի վրա, որից կազմված է լինելու առայժմ համալսարանը և անում է մի քանի բարեմաղթություններ, որ այս համալսարանում միտքը լինի մատչելի ամենքի համար, մտնելը լինի հետ, ելնելը՝ դժվար, որ ուսումը լինի ձրի, գիտությունը վարվի գործնական եղանակով, որ հիմք դրվի համայնական գիտական աշխատանքի:

Հանրային կրթության նախարարից հետո տեսուշ Ղամբարյանն անում է համալսարանի կազմակերպության պատմությունը: Համալսարանը բանալու վճիռը կառավարությունն արել է հուլիսի 18-ին: Հասարակության շատ շրջաններում այդ վճիռը համարել են անժամանակ՝ թե երկրի անկայուն վիճակի և թե պրոֆեսորների պակասության պատճառով: Երկրի ապահովության տեսակետից համալսարանի հետ կապվելիք տարրերն առանձին արժեք չունեն, իսկ պրոֆեսորներ միշտ կունենանք՝ թե մենք ունենք և թե օտարները կգան:

Ապա պառլամենտի կողմից ողջույնի խոսք է ասում փոխնախագահ Ա. Սահակյանը, որը բաղձանք է հայտնում, որ նորարաց համալսարանը դառնա գիտության օջախ միացյալ Հայաստանի համար: Այս համալսարանը կլինի լուսավոր փարոս, որ իր շողերը կտարածե Հայաստանի բոլոր կողմերը և բոլոր ցեղերի վրա:

Կառավարության կողմից ողջույնի խոսք է ասում նախարարակետ Ա. Խատիսյանը, որը կոչ է անում երիտասարդությանը բոնության շրջան կործանելուց հետո կործանել նաև տգիտության շղթան: Ա. Սահակյանի և Ա. Խատիսյանի ճառերը ծածկվում են բուռն ծափերով:

Կաթողիկոսական կոնդակի ընթերցումից հետո ողջույնի խոսք են ասում դիվանագիտական ներկայացուցիչները, որոնք բոլորն էլ ծափերով և հոտնկայս ցուցերով են դիմավորվում:

Օ. Ուորդորպա— Ես ուրախ եմ ողջույնել պատմական այս մեծ դեպքը: Մի քանի օր առաջ մենք տուեցինք մի ուրիշ մեծ դեպք՝ Հայաստանի անկախության դե ֆակտո ճանաշումը: Ես կարծում եմ, որ առաջին համալսարանի բացումը նույնքան կարևոր է, որքան և անկախությունը: Պատմության մեջ եղել են դեպքեր, որ պետությունները կարճ ապրեն, բայց չի եղել դեպք, որ մի անգամ բացված համալսարանը կարճ կյանք ունենա: Ես ցավում եմ, որ այստեղ չեն իմ բարեկամներից ոմանք, որոնք ավելի բան կասեին, ինչպես օրինակ պարունականիքները, որ իմ համալսարանին է պատկանում և որ իր կյանքը նվիրել է հայ լեզվի և պատմության հետազոտության: Ոմանք մեծ կարեվորություն են տալիս դե ֆակտո բառին: Հայաստանի համալսարանը

Հանձին էշմիածնի ճեմարանի, Վիեննայի ու Վենետիկի վարժարանների, արդեն իսկ դե ֆակտո գոյություն ուներ, և դուք այնքան շատ գիտնականներ ու պրոֆեսորներ ունեք, որքան պետք կլինի ամբիոններ գրավելու: Մաղթում եմ հաջողություն Հայաստանի համալսարանին, հույս հայտնում, որ նա գիտության տաճար կլինի ամբողջ Անդրկովկասում: Անշուշտ, ամենամատաղ համալսարանի և հների միջև կըստեղծվի ամենասերտ կապ, և ես ամեն կերպ կաջակցեմ, որ շուտ հասնի այդ օրը:

Վ. Հասկել— Ես շատ բախտավոր եմ ներկա լինել այս պատմական դեպքին: Անօգուտ է ասել, որ պատրաստ չեմ խոսելու այս նյութի մասին, որ իմ գործունեության սահմանից դուրս է: Ներկա Հայաստանում կատարվող դեպքերը, աշքի առաջ ունենալով պետության հանդիպած դժվարությունները, շատ նշանակալից են: Եվ մեծ գոհացում է ներշնչում, որ գոյության ծանր հարցերը չեն ճնշում կրթության ծարավը: Եվրոպայի և Ամերիկայի շատ քաղաքներում մենք հանդիպում ենք շատ հայերի, որ համալսարաններում բարձր կրթություն են ստանում, և այդ տվել է իր պտուղները: Մի շարք աշքի ընկնող հայեր կան, որ կարենոր տեղ ունեն և որոնց անունները հայտնի են ամենքին: Այդ համալսարաններում սովորող անձինք հաջողություն են ունեցել, բայց Հայաստանի համալսարանում մարդիկ պետք է դաստիարակվեն ավելի հայրենասեր, քան արտասահմանում: Գլխավոր բանը երկրի կուլտուրայի բարձրացումն է: Սա լրացումն է այն հարցի, որով ես շատ շահագրգությած եմ, որ հայ ժողովուրդը լինի անկախ քաղաքականապես, տնտեսապես և կրթապես (բուն ծափեր): Ես հույս ունեմ, որ կարճ ժամանակում Հայաստանը բոլորովին ազատ կլինի և կախում չի ունենա ոչ ոքից (բուն ծափեր): Եթե կա որևէ կարիք, որին պետք լինի օգնել Ամերիկայից կամ իր ներկայացրած ուրիշ պետություններից, ես հաճույքով կիմացնեմ նրանց և նրանց օգնությունը կհաջողացնեմ: Դիտենալով այս գործի գլուխ կանգնողներին՝ ես համոզված եմ, որ համալսարանն անպայման հաջողություն կունենա:

Պուագեբար—Քաղաքականության մեջ Ֆրանսիայի դերը շատ անգամ չի երևում, բայց ձեր դատի համար նա մեծ դեր կատարեց: Ստույգ վավերաթղթեր ունիմ, որ Ֆրանսիան շատ աշխատեց ձեր օգտին: Ողջունում եմ ձեր համալսարանը, որովհետև մի ժողովրդի առաջին ուժն է իւելքը, գաղափարը: Դրան ապացույց Ֆրանսիան, որ 1914 թ. բոլորովին անպատրաստ էր, որովհետև պատերազմ շեր ուզում, բայց որովհետև մեր իւելքի, բարոյականի ուժը տեղն էր, հաղթեցինք: Ասում են, թե գերմանացիք շեն հնազանդվում հաշտության պայմանին, թե տաճիկ սպաներ են գալիս. այս անգամ էլ այդ սուստ դուրս կգա, ինչպես սուստ դուրս եկավ գերմանական հաղթությունը: Ողջուն համալսարանին, իբրև ձեր ազգային հույսին:

Գնդ[ապետ] Զենկեիլ — Ուրախ եմ, որ ներկա եմ Հայաստանի համալսարանի բացման[ը]: Այս լուրը երբ հասնի ոռւս համալսարանականներին, անշափ ուրախություններ կպատճառե: Ես կուզեի, որ սա զիներ վերջին համալսարանը, որ Հայաստանն այնքան հողեր ունենար, որ շատ համալսարանների կարիք լիներ: Կուզեի, որ այս լուզը այնպես պայծառ վառվեր, ինչպես հայ ժողովրդի բախտը:

Ասադուլա խան — Ողջունում եմ ազատ Հայաստանի «մարդ շինող» հիմնարկությունը: Ողջունում եմ պարսից կառավարության և ժողովրդի կողմից: Այն ազգը, որ ունի այդ հիմնարկությունը, կլինի առաջավոր և բախտավոր: Մեզ մոտ հայերը միշտ եղել են կրթված և տարել են մեր գործերը: Մենք սիրում ենք հայերին:

Ախվերդով — Աղրբեշանի կառավարության և ժողովրդի կողմից ողջունում եմ ալեհեր Հայաստանի մատաղ համալսարանը: Դեռ երեկ մենք չէինք երազում ոչ միայն ազգային, այլև ամբողջ Կովկասի համալսարանի մասին. սատրապները թույլ չէին տալիս: Ուսւ հեղափոխության հետևանքը եղավ Անդրկովկասի Յ հանրապետությունների անկախությունը և այժմ Անդրկովկասում կա 4 համալսարան և 2 բարձրագույն տեխնիկական դպրոց: Մենք այդ բանը պարտական ենք մատաղ երիտասարդությանը: Ճիշտ է, հեղափոխության ուսուցիչներ եղել են Մարքս, Էնգելս, Լենին, Պլեխանով և այլն, բայց հեղափոխությունը արել է երիտասարդությունը, որ հակառակ հալածանքի և աքսորի, հավատում էր ազատության, և ազատությունը եկավ երիտասարդության ուսկորների վրայով: Կոչ եմ անում Հայաստանի համալսարանի ուսուցիչներին, ձեռք պարզել վրաց, աղրբեշանցի ուսանողներին և աշխատել հանուն անդրկովկասյան ժողովուրդների համագործակցության:

Գեն[երալ] Նազարբեգյանը մի քանի շերմ խոսքերով ողջունում է համալսարանը, հասարակությունը նրան համակրական ցույց է անում:

Այնուհետև **Ս.** Տիգրանյանը կարդում է ստացված ողջույնի հեռադիրները Վրաստանի ներկայացուցիչ Մախարաձեից, Վրաստանի Հանր[ային] կրթ[ության] նախարարի օգնական Թինցաձեից, գեն[երալ] Կարալովից, որից հետո Մեսրոպ եպիսկոպոսը արտասանում է ակադեմիական ճառ «Հայ վանքերի նշանակությունը Հայաստանի կուլտուրական գործերում» թեմայով:

Ճառից հետո ողջույնի խոսքեր են ասում Հ. Հովհաննիսյանը Մայլյան եղբայրների գիտական էքսպեդիցիայի կողմից և հայտնում, որ Մայլյան եղբ[այրները] նվիրել են համալսարանին մեկ միլիոն ռուբլի, Հ. Մելքոնյան՝ Ալեքսանդրապոլ քաղաքի կողմից, Ա. Շարաֆյան՝ Երևանի, Հ. Նահրատյան, Ղարսի, Վ. Աֆրիկյան՝ նոր Բայազետի, տիկիններ Աշխեն Զոլախյան՝ Ալեքսանդրապոլի կանանց միության, Պ. Թարգերդյան՝ Երևանի ուսանողության, Ա. Ղազարյան՝ Հ[այ] հ[եղափոխական] դաշնակցության, Ա. Խոնդկարյանը՝ էսէռների կողմից, Հա-

յ[աստանի] ժող[ովրդական] կուտակցության, Ալեքսանդրապոլի ուսանողության, հունաց ազգային խորհրդի և Վաղարշապատի ինքնավարության ներկայացուցիչները:

Ստացվել են Հարյուրավոր հեռագիրներ զանազան տեղերից, որոնք բոլորն էլ պետք է հրատարակվեն բացման հանդեսին նվիրված ժողովածոփի մեջ: Բացի Մայիլյանից, 100000 ո. նվիրաբերել է «Շիրակ» կոոլաբերատիվը միությունը, մի խումբ քաղաքացիներ էլ հանգանակություն են սկսել Ալեքսանդրապոլում: Հանդեսի օրվան առթիվ հրատարակված էր հատուկ մի թերթ «Հայաստանի համալսարան» անունով: Համալսարանի հանդեսը տևեց մինչև ժամը 4[-ը] և անցավ բարձր տրամադրության տակ:

Հանդեսի առթիվ Առևտրական դպրոցի առջև հավաքված էր մեծ բազմություն, որը բուռն ցույցերով ընդունեց դուրս եկող հանդիսականներին: Այստեղ խոսեցին Ա. Խատիսյանը [ը], պետությունների ներկայացուցիչները, Հ[այ] հ[եղափոխական] դաշնակցության կողմից Ս. Վրացյանը և ուրիշներ: Հավաքված ժողովուրդը ընդունեց մի բանաձև, որով պահանջում էր Տաճկահայաստանի անկախությունն ու միացումը:

Ժամը 4-ից մինչև 9[-ը] քաղաքային ակումբի դահլիճում քաղաքագույն Մ. Մելքոնյանի նախագահությամբ տեղի ունեցավ ճոխ ճաշկերույթ, որ տևեց մինչև ժամը 9[-ը]: Ներկա էին պառամենտի փոխնախագահը, նախարարապետը, պ[արոն] Օ. Ռուրդոպը, Վ. Հասկելը, պետությունների ներկայացուցիչները, պառամենտի անդամներ, զանազան հիմնարկությունների ներկայացուցիչներ և հյուրեր: Եղան ճառախոսություններ ու բարեմաղթություններ, խոսեցին Ա. Սահակյանը, Ա. Խատիսյանը, Օ. Ռուրդոպը, Պուադեբարը, Զինկելչը, Ասադուլ խանը, Ախվեկովը, գեն[երալ] Նազարբեգյանը, Գարեգին եպիսկոպոսը, պրոֆ[եսոր] Ղամբարյանը և ուրիշ շատերը: Ճաշկերույթն անցավ խիստ աշխույժ:

Երեկոյան ժամը 9-ից Առևտրական դպրոցի սրահում եղավ գրական-երաժշտական երեկոյթ և պարահանդես, տևեց մինչև ուշ գիշեր և մեծ զվարճություն պատճառեց հանդիսականներին: Գիշերը երեանի հյուրերն ու պ[արոն] Հասկելը արտակարգ գնացքով մեկնեցին երևան: Հունվարի 31-ը շատ երկար կմնա ռՀայաստանի երկրորդ մայրաքաղաքին հիշողության մեջ. իսկապես հանդիսավոր օր: Մաղթենք, որ լավ սկսված գործը լավ էլ կյանք ունենա:

ԹՂՐԱԿՆ

ՈՂՋՈՒՑՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ԱՌԹԻՎ

Մայիսան եղբայրների գիտական-տեխնիկական
էխոպեդիայի կողմից

№ 28

31 նույնվարի 1920 թ.

Այսօր ազատ գիտության հաղթանակի մեծ տոնն ենք տոնում:

Այսօր ազատ Հայաստանը իր ազգային համալսարանի միջոցով լծվում է աշխարհի հանուր կուլտուրական աշխատանքին:

Ստեղծվում է մի նոր, ամենաամուր շաղկապ Հայաստանի և ամբողջ մարդկության միջև՝ գիտության շաղկապը:

Առաջին անգամ չէ, որ հայ ազգը կանգնում է մարդկության առաջարկիմության առաջին շարքերում։ Իր արշալույսի ծագից սկսած հայ ազգը ի դիմաց մի շարք փայլուն ներկայացուցիչների, տեղ է գրավել ամենակուլտուրական ազգերի շարքում, գիտության հրապարակի վրա։

Տակավին չէ լոել որոտող թնդանոթների արձագանքը, տակավին չէ շրրացել արյան ու արցունքների ծովը, տակավին չէ մարել սովորականների ու հիվանդների հառաջը, չէ լոել որբերի ու անտունների աղերսը, բայց ահա կատարվում է արդեն քաղաքակրթության վեհ ու խաղաղ գործը, կառուցվում է գիտության տաճարը, վսեմագույնը բոլոր տաճարներից, որ կերտել է մարդկային հանճարը։

Գիտությունը մեծ ուժ է։ Եվ այդ ուժը տանում է ոչ թե դեպի ջլատում, այլ դեպի միություն։ Ներդաշնակ բնության ուսումնասիրության հմայքը այս տաճարից պիտի կանչե Հայաստանի բոլոր ժողովուրդներին դեպի համերաշխություն՝ գիտության շնչով թևավորված շինարար աշխատանքի ասպարեզում։

Սերտ գործակցությամբ մեր երիտասարդ համալսարանի հետ առաջ պիտի տանեն մեր գիտական ընկերություններն ու ստեղծագործող ուժերը իրենց ժրացան ճիգերը։

Սառայել ժողովրդին, լինել նրա ուղեցույցը, ճշմարտության, իրավունքի, առաջադիմության քարոզիչը— ահավասիկ նշանաբանն այս բարձր հիմնարկության։

Ոչ թե սփոփանք որոնելու, այլ գիտության գենք փնտրելու կանք մենք այստեղ։ Եվ մեր համալսարանի սուրբ պարտականությունն է լայն բանալ իր դռները ժողովրդի առջև, գնալ նրա մոտ, ուսուցանել նրան և տալ նրա ձեռքին գիտության հաղթական գենքը։

Թող գիտության այս, առայժմ գուցե և համեստ զահը հրդեհվի խարույկի նման ու լուսավորի մեր երկրի բոլոր անկյունները գիտության շողերով։

Խախագան
Կոնգրեսի անդամներ
Աշխատակիցներ

Վրաստանի հանրային կրության նախարարի կողմից

Խորը ուրախության զգացմունքով ողջունում եմ համալսարանի բացումը իբրև մի նշանավոր փաստ հայոց ազգի կյանքում: Համալսարանը կմուտեցնի ժողովրդի լայն խավերը գիտությանը և հնարավորություն կտա մեծ կուտուրական ժողովրդի շարքում պատվավոր տեղ բռնել:

Կեցե՛ Հայաստանի համալսարանը: Ցանկանում եմ նրա ծաղկումը:
«Հառաջ», № 21, 30 հունվարի 1920 թ.

Մեծ Բրիտանիայի արտաքին գործերի նախարար
լորդ Քերոնի կողմից

Որպես Արտաքին գործերի մինիստր և աշխարհիս ամենահին և ամենամեծ համալսարաններից մեկի կանցլեր, ես սրտանց շնորհավորում եմ Անդրկովկասի համալսարանների հիմնումը, որոնք ինչքան որ ինձ հայտնի է, արդեն գործում են Ալեքսանդրապոլում, Բաքվում և Թիֆլիսում, և հայտնում եմ իմ լավագույն ցանկությունները նրանց հաջողության համար:

Օքսֆորդի համալսարանը փայլուն ապագա է նախատեսում Անդրկովկասի համալսարանների համար, ինչպես Մեծ Բրիտանիան այն երկրների համար, որոնք այդ համալսարանների օջախն են:

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 52.

ֆ. 200, ց. 1, գ. 435, թ. 49.

Թուսաց աշխարհագրական ընկերության
Կովկասյան բաժանմունքի կողմից

Թուսաց աշխարհագրական ընկերության Կովկասյան բաժանմունքը ողջունելով Հայաստանի համալսարանի բացումը, իր չերմ ցանկություններն է հղում, որ ծաղկի Հայաստանի առաջին տնկարանը բարձրագույն գիտությունների և իր անհողողող հավատն է հայտնում հայժողովրդի մոտալուս քաղաքակրթական պայծառացմանը:

Փախ-նախագան՝ Մեծին և Տէ՛
Քարտասղար՝ ԶՈՒՐԿՈՆ
Խմբագիր՝ ԼԵԱՍՏԵՐ

«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի, 1920 թ.

Թիֆլիսի պետական համալսարանի կողմից

Թիֆլիսի պետական համալսարանի պրոֆեսորների խորհուրդը հիացմունքով ողջունելով Հայաստանի համալսարանի բացումը, չերմորեն շնորհավորում է Հայաստանի գիտության բարձրագույն տնկարանի հիմնարկման վսիմ հանդեսը:

Թեկուր պրաֆեսոր ԶԱՎԱԽԵՆՎԻԼԻ

«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի 1920 թ.

Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի կողմից

Թիֆլիսի պոլիտեխնիկական ինստիտուտը ողջունում է Հայաստանի համալսարանի, տեսական գիտությունների այդ առաջին տնկարանի բացումը: Դասախոսների կազմը ջերմ ցանկություն է հայտնում, որ նա լիակատար համալսարան դառնա և հաջողակ ճեմարանական գործունեություն ունենա:

Ուկտորի փախանորդ պրոֆ. ԴԻԴԵԲՈՒԼՅԱՆ
«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի 1920 թ.

Կովկասյան բժշկական ընկերության կողմից

Կովկասյան բժշկական ընկերությունը ջերմապես ողջունում է Հայաստանի համալսարանի բացումը: Երշանիկ ենք, որ Ս. Տատյանայի օրը գիտությունը հարստանում է լուսավորության և կուլտուրայի էլիմի նոր տնկարանով: Թող գիտության վառված ջահը ոչ միայն գիտելիքների տնկարյին լինի, այլև ճշմարիտ և անսուտ արտահայտիլ յուր ժողովրդի բարձր կուլտուրական իդեալների: Թող սպիտակափառ Արարատ լեռան անմար լուսի ճառագայթները նորից փայլեն հայրենի երկրի [վրա] և համալսարանը մշտապես ծաղկած մնա:

Նախագահ՝ ՍՈԲԵՍՏՐԱՆՅԱԿԻ
Քարաուզար՝ ԴԱՎԹՅԱՆ

«Հայաստանի համալսարան», 31 հունվարի, 1920 թ.

Կալիֆոռնիայի համալսարանի Հայ ուսանողական միության կողմից

Հարգելի նախարար,

Քալիֆոռնիայի համալսարանի Ուսանողական միությունը կը շնորհաւորէ Զեզ Հայաստանի անդրանիկ համալսարանի բացման առթիւ, և կը գնահատէ Զեր շանքերը, զոր կը թափեք հայ մշակութիւ յառաջացման համար՝ քաղաքական այսպիսի փոխանցման ու անձուկ պայմաններու ներքո:

Մենք՝ ուսանողներս, մեծ հետաքրքրությամբ ու հիացմամբ կը դիտենք կրթական գործի յառաջացումը Հայաստանի մէջ, և կը յուսանք տեսնիլ ուրիշ շատ մը համալսարաններ Հայաստանի այլևայլ կեդրուներու մէջ:

Հաճեցէք ընդունիլ մեր սրտադին խնդակցութիւնը և մաղթանքները այս առիթով:

Հարգանքներով՝ ՃԱՆ ԳԻՍԱԿ ՑԱԿՈՒՅԵԱՆ
նախագահ Քալիֆոռնիայի նամալ [սարանի]
նայ ուս [անողական] միութեան
օր [իսրայ] ԱՂԱԽԻՆԻ Ա. ՇԱՂՅՈՒԱՆ՝ քարաուզար Քալիֆոռնիայի
նամալ [սարանի] Հայ ուս [անողական] միութեան:

**ԳԵՎՈՐԳ Ե (ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՑ) ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՈՂՋՈՒՅՆԸ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ԱՌԹԻՎ**

ԳԵՈՐԳ ՄԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Եւ անհասանելի կամօքն Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ եւ Կաթուղիկոս՝ Ամենայն Հայոց ծայրագոյն պատրիարք համազական նախամեծար աթոռոյ Արարատեան առաքելական մայր եկեղեցւոյ սրբոյ կաթողիկէ էջմիածնի:

Հայաստանի Հանրապետութեան Համալսարանի Մեծարգոյ Վերատեսչի, պատուարժան ուսուցչապետաց, զդասախօսաց և ամենայն ուսանողուհեաց, հարազատից Մայր Աթոռոյս և սիրելեաց Մերոց Հայրապետական ողջոյն և օրհնութիւն:

Կառավարութիւն Հանրապետութեանն Հայոց ըստ բնատուր եռանդեան վառեալ ի սէր ուսման, ջանադիր լեալ է բանալ ի քաղաքին Աղէքսանդրապօլի բարձրագոյն դպրոց մի առ ի դաստիարակութիւն պատանեաց ազգիս մերոյ և առ ի ծաղկումն գիտութեանց և ուսմանց ի հայ լեզու Զարդիս, որպէս զեկուցման մեզ, բացումն այնր կրթարանի լինելով է ի 25 յունարի տարւոյ:

Ի հինգերորդում դարու, յորժամ յաւերժ յիշատակաց արժանիքն ի նախնիս, Ս. Թարգմանիշք, մղեալք ի նոյն եռանդէն սկիզբն եղին դպրութեան Մերոյ ազգիս, կէտ նպատակի ունէին ոչ միայն ի ձեռն Ս. Գրոց գիտութեան լուսաւորել զշայս ի հոգեւոր ուսմունս Աստուածաշունչ Ս. Մատենից, այլ և մասնակից առնել զմանկտին Հայոց և առհասարակ զշայս գիտութեանց և ուսմանց, որ առ Հելլէնս, Եգիպտացիս և ամենայն արևմտեայս: Զանիւք երշանկայիշատակ նախնեաց մերոց Սահակայ և Մերոպայ և նոցին աշակերտաց բացան կրթարանք ի վանորայս առ եկեղեցեօք Մերովք և ջամբեցան, որպէս կաթն մայրենի, Հայ մանկտույն ուսումն պէսապէս գիտելեաց ի Հայ լեզու և ի Հայ բարբառ: Քրտանօք և աշխատանօք նոցին կերտեցաւ, որպէս կոթող յաւերժական, հրաշալի մեր մատենագործիւն:

Յետ այնու ի դարս Հայրապետք Հայոց և վարդապետք, հաւատարիմք աւանդոց սրբոց նախնեաց, ի զանազան վանորայս Հայրենեաց մերոց հիմն եղին դպրոցաց, յորս մակաղեալք մանկունք Հայոց և պատանեակք ուսանէին զուսումն գիտութեան ի պայծառութիւն եկեղեցւոյս մերոյ և ազգիս: Ի վանորայս մեր ծաղկեցան աննմանք ի վարդապետս մեր սուրբն Գրիգոր Նարեկացի, զոյգ ներսէսք-Ծնորհալին և Լամբրոնացի, Գրիգորն Տաթևացի, Յովհանն Որոտնեցի, Գրիգորն Տուտէորդի մականունեալ և այլք բազումք պանծալիք ի նախնիս մեր: Դպրեվանքն և վանորայքն ի Հաղբատ, ի Սանահին, ի Տաթև և այլուր, և ի վերջին դարս Մայր Աթոռու Մեր, դպրեվանքն Արմաշու և Ս. Յա-

Կովբայ վանքն երուսաղէմի, ի զանազան ժամանակս, եղան ջահն լուսատուք ի Հայրենիս մեր և միանգամայն համալսարանք ըստ արդի ըմբռնման:

Հասին առ մեզ դժուարին ժամանակք. ընդ լծով օտարաց և բարբարոսաց ի բռնութեան կայաք և ընդ հալածանօք, սով և սրածութիւնք էին բաժին մեր, բարձր կրթարանք ի վանորայս խափանեցան, և ի դարուց հետէ ակն ունէաք ազատութեան ըստ մարմնոյ և ըստ հոգոյ: Արդ, զայդ կապանս այսօր լուծեալ տեսանեմք, շեմք այլևս ընդ լծովք օտարաց, այլ ընդ մերովս հայրենի իշխանութեամբ, և աշք մեր այսօր տեսանեն զրացումն բարձրագոյն Հայկական կրթարանի, յորում, որպէս մեծայոյն եմք, ըստ հնոյն օրինակի, ծաղկելոց են պէսպէս գիտութիւնք ի հայ լեզու ի ծեռն հայազնեայ ուսուցչապետաց և դասախոսաց:

Սիրելի է Մեզ տեսանել զայդ բարձր կրթարան առ Մեզ, առընթեր ծեմարանի Ս. էջմիածնի, որ ամս յիսուն լեալ է միակ բարձրագոյն հոգուոր կրթարան ազգին և Մայր Աթոռոյս, յորս ուսեալ են և բազումք յուսուցչապետաց և դասախոսաց նորոյ Հայաստանի համալսարանիդ:

Ուրախ եմք ի սիրու և յոգի ի բացումն բարձրագոյն կրթարանիդ. և որպէս յանցելումն Ս. Թարգմանիշք մեր և նոցին աշակերտք ի դարս եղեն սատարք հայ կրթութեան և մերոյս դպրութեան՝ հաւատամք եթէ գհետ գնացեալ նոցին օրինակի և ուսանողք և ուսանողուհիք համալսարանիդ մերոյ, ճոխացեալք և հմտացեալք յուսումն գիտութեան՝ լինելոց են մշակք բարիք և ժրացանք յանդաստանի կրթութեան ժողովրդեանն Հայոց և մերոց Հայրենեաց:

Օրհնեմք Մերով Հայրապետական օրհնութեամբ զայդ կրթարան, լինել առ միշտ հաստատուն և ջահ լուսատու. օրհնեմք զվերատեսուց նորին և զամենայն ուսուցչապետս և դասախոսս ի գործ կրթութեան հաւատացեալ ինքեանց ուսանողաց, և մաղթեմք ոյժ և կարողութիւն ի ջամբել աշակերտելոց իւրեանց ըստ աւանդեալ գիտութեանցն և ոգի հայկական: Օրհնեմք և զամենայն ուսանողս համալսարանիդ՝ լինել շանսաեր յուսանելն, սիրել զլեզու և զդապրություն Հայոց և զմերս պատմութիւն. իսկ յետ աւարտման ընթացից ուսման իւրեանց լինել ազնիւ և բարի քաղաքացիս Հանրապետութեան Հայոց և մերոյ Հայրենեացս: Ամէն:

ԳԵՐՈԳ Ե. ԿԱՐՈՒԴԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

8—21 յունուարի 1920 ամի, բառ տամարիս

ՌՅԿԲ, Հայրապետութեան Մերոյ Բ. ամի,

ՑԱՐԱՐԱՏԵԱՆ Ս. Արք Ս. էջմիածնի

ի Վազարշապատ,

Բ. 26

«Հայաստանի համալսարան», 81 հունվարի, 1920 թ.

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ ԴԵԿԱՆ
ՄԵԽՄՈՊ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՆԱՄԱԿԸ ԳԵՎՈՐԻԳ Ե (ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՑ)
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՒՆ՝ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻԻ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՑ ԴՐՁԵՐ ԶԵՌՔ ԲԵՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

12 փետրվարի 1920 թ.
Ակենանդրապոլ

Հունվար ամսի 31-ին մեծ հանդիսով բացվեց Հայաստանի համալսարանը ի ներկայության Հայաստանի կառավարական կազմի, գլխավորությամբ վարչապետի, միացյալ պետությունների ներկայացուցիչ գնդապետ Հասկելի, Անգլիայի կովկասյան ներկայացուցիչ Ուորդրոպի, Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ կապիտան Պուադերարի, Պարսկաստանի, Աղրբեջանի ներկայացուցիչների, բազմաթիվ օտարազգի հյուրերի և հայկական հիմնարկությունների պատգամավորների: Փետրվար ամսի երկուսից երկու շաբաթ առաջ սկսվեցին դասախոսությունները: Ընդունված ուսանողների և կողմնակի ունկնդիրների թիվը առաջմամբ 200-ից անց է, ընդունելությունները կշարունակվեն դեռ մինչև ամսի 20-ը:

Բացված է միայն պատմալեզվաբանական ֆակուլտետը, որտեղ դասախոսում են երկու պրոֆեսոր (Եր. Տեր-Մինասյան և ես), երեք դոցենտ (Դարեգին եպիսկոպոս, Ստ. Մալխասյան և Ման. Աբեղյան, որ այս սեմեստրին արձակուրդ ունի), երկու պաշտոնակատար դոցենտներ (Սիրական Տիգրանյան և Ռուբեն Արքահամյան), մի պրիվատ-դոցենտ (Աշխ. Քալանթարյան), երկու դասատու (օրինորդ) Սիմոնյան՝ ընդհանուր պատմություն և տիկին Ռւսական կայացած ֆրանսերենի):

Քաղաքի մեջ բնակարան գենվարությամբ են գտնվում, բոլոր դասատուները տակավին բնակարան չունին, տնտեսական ուրիշ կողմերից էլ բավական դժվար է կացությունը: Պարապում ենք առևտրական դրայրոցում կեսօրից հետո, ժամը չորսից մինչև 8-ը, որովհետև համարյա բոլոր լսողները պաշտոններ ունին, ցերեկները հաճախել չեն կարող: Լսարանը մի մեծ դահլիճ է, ցուրտ և էլեկտրական լուսավորությունը շափազանց անկանոն: Երբեմն մութի մեջ, երբեմն մոմի տակ ենք պարապում, լամպ անգամ չունինք:

Այս բոլոր դժվարությունները կարելի էր տանել: Կա մի դժվարություն, որ անտանելի է՝ գրքեր չկան, ոչ գիտական, ոչ դասագրքեր և ոչ էլ առհասարակ որևէ գիրք: Եթե ի նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ լսողները ամենատարբեր դպրոցներից և ամենատարբեր պատրաստությամբ անձինք են, հասկանալի է, թե ինչ ծանր կացության մեջ են դասատուները: Ֆակուլտետի որոշմամբ ահա այդտեղ է գալիս Գարեգին սրբազնը՝ խնդրելու Զերդ վեհափառությանը թույլ տալ բերել դասագրքեր ճեմարանի մատենադարանից, արժեքը վճարելու պայմանով,

միկնույն ժամանակ մի քանի գիտական գրքեր դասատուների համար, ժամանակավորպես գործածելու: Վերջին տեսակի գրքերը կստանա անձամբ Գարեգին Եպիսկոպոսը և մայիսին դարձյալ կվերադարձնի:

Հայտնելով այս մասին, խնդրում եմ Զերդ սրբությունից բարեհաճեք կարգադրելու, որ Տեր-Գարեգին Եպիսկոպոսին տրվի ճեմարանի և Մայր Աթոռի մատենադարանից մասնագիտական գրքեր ի ժամանակավոր գործածություն և դասագրքերը վաճառել:

Հայաստանի նամալսարանի պատմալեզվարանական
ֆակուլտետի գեկան
Մեսրոպ Եղիսկողոս

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 1159, թ. 3:

ՀԱՆՐԱՑԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ Պ. ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Սույն 1920 թուի, փետրվար ամսի մէկից Ալէքսանդրապօլ քաղաքում բացւեց Հայաստանի անդրանիկ Համալսարանը, օգտւելով քաղաքի Առեւտրական Դպրոցի մի սենեկակից, առանց յատուկ բնակարանի: Առաջին սեմեստրի փորձը համոզեց բոլոր դասատուներին, որ անհրաժեշտ է Համալսարանն ունենալ մայրաքաղաքում եւ ոչ այլուր: Զատկական տօներին ֆակուլտետի յանձնարարութեամբ եկայ Երեւան, դիմեցի այն ժամանակուայ Հանրային կրթութեան նախարար պ. Աղքալեանին եւ նա խոստացաւ հնարաւոր քայլեր կատարել այդ ուղղութեամբ:

Սույն խնդրով, պ. նախարար, նորից դիմում եմ Զեզ, որ հաճիք միջոցներ ձեռք առնել, որ առաջիկայ սեմեստրին, սեպտեմբեր ամսին, Համալսարանն տեղափոխուի Երեւան, եւ որ նա ունենայ յատուկ շէնք, եւ որ այդ դպրոցումը տեղի ունենայ ըստ կարելոյն շուտ, որպէսզի կարելի լինի հոգալ բնակարաններ նաեւ դասախոսների համար:

Դեկան պատմալեզվարանական ֆակուլտետի՝
Մեսրոպ (Եղիսկողոս)

1920 թ. 27-ը Մայիսի
Երեւան

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թ. 117:

ՇՏԱՊՈՂԱԿԱՆ

31 մայիսի 1920 թ.
№ 2121

1919 թ. 17 հունիսի օրենքով որոշվեց բանալ հայկական համալսարանը մայրաքաղաքում: Սակայն այն հանգամանքի պատճառով, որ բոլոր ազատ շենքերը գրավված էին ամերիկյան որբանոցներով և պետական հաստատություններով և գիմնազի նոր շենքը, որը որոշված էր հատկացել համալսարանին, դեռ չի ավարտված, Խորհուրդն որոշեց համալսարանը ժամանակավորապես տեղափորել Ալեքսանդրապոլում: Այժմ ամերիկյան որբանոցները մասսամբ տեղափոխվել են Կարս, մասսամբ էլ պիտի տեղափոխվեն Ալեքսանդրապոլի վերանորոգվող պոլիգոնը, իսկ գիմնազի նոր շենքը ենթադրվում է մի երկու ամսից հետո ավարտել և տեղափոխել այնտեղ մինիստրությունները:

Ուստի Մինիստրությունս անհրաժեշտ է գտնում համալսարանը Ալեքսանդրապոլից վերադարձնել մայրաքաղաք, ուր պետք է այժմյանից արդեն հատկացնել հարմար շենք, որտեղ աշնանից հնարավոր լինի սկզբունքը համալսարանի պարապմունքները:

Խնդրում եմ ընդունել հետևյալ որոշումը՝

1. Համալսարանը տեղափոխել երևան:

2. Հատկացնել համալսարանի համար հարմար շենք:

Հանրային կրթության և արվեստի մինիստր՝

Գ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Դիվանի տեսուչ

Կ. ՄԵԼԻՔ-ՕԶԱՆՉԱՆՅԱՆ

ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 335, թ. 91.

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄԱ-

ԼԵԶՎԱՐԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ, ՑԵՆԹԱՑՍ

1920 թ. ԳԱՐԱՆԱՅՅԻՆ ՍԵՄԵՍՏՐԻ (1 ՓԵՏՐՎԱՐ— 12 ՑՈՒՆԻՍԻ)

Ֆակուլտետի բացում.— Հայաստանի անդրանիկ համալսարանի բացումը դէռ միակ՝ Պատմա-լեզվաբանական ֆակուլտէտով, տեղի ունեցավ հանդիսապես Ալեքսանդրապոլ քաղաքում 1920 թվի յունվարի 31-ին, Համալսարանի լիազօր, կազմակերպիլ և բէկտոր Յու. Ս. Ղամբարեանի ձեռքով, ներկայութեամբ Հայաստանի կառավարութիւն վարչապետ Ա. Խատիսյանի, Հանրային կրթության մինիստր Ն. Ալբալյանի, ուրիշ մինիստրների, օտար պետությունների ներկայացուցիչների զանազան քաղաքներից եկած պատգամավորների, ուսանողության

և բազմաթիվ հասարակութիւնն: Յաջորդ օրը, այն է փիտրվ. 1-ին, կայացավ առաջին հանդիսավոր դասախոսութիւնը՝ Ստ. Մալխասեանցի, ներկայութիւնմբ հանրային կրթութիւն մինիստրի, Համալսարանի պ. ռեկտորի, կազմակերպիչ պ. Զավրիանի, ֆակուլտետի կազմի, ուսանողութիւն և բազմաթիվ հասարակութիւնն: Հետեւ օրվանից սկսվեցին կանոնավոր դասախոսութիւնները:

Դասախոսների կազմը.— Ֆակուլտետի բացման ժամանակ ներկայ էր դասախոսների հետևիալ կազմը՝ պրօֆէսորներ՝ Մեսրոպ եպիսկոպոս և Եղվանդ Տեր-Մինասիան, Պօցենտներ՝ Գարեգին եպիսկոպոս և Ստ. Մալխասիանց, Պօցենտի պաշտօնակատարներ՝ Ռուբեն Աբրահամիան և Սիր. Տիգրանիան, դասատունիր՝ Լիդ. Բւաղինսկայա և Նուռէ Սիրմոնիան: Մի երրորդ Պօցենտ, Ման. Աբեղիան, ընտանիկան աննըպաստ պայմանների պատճառով, պ. բէկտօրից թույլտվութիւն էր ըստացել այս սեմեստրին շդասախոսելու և ստացել էր արծակուրդ առանց վարձատրութիւնն: Պարապմունքների ընթացքում հիտզհիտէ Հրավիրվեցին կամ ժամանեցին Պօցենտ Յակ. Մանանդիան մարտի սկիզբներին, դասախոս Բօր. Իվանցով մարտի 20-ին, Պօցինտ Ն. Կոռօրկա մարտի 28-ին, Պօցենտի պաշտօնակատար Աշխարհբեկ Քալանթար մայիսի 9-ին և պրօքէսօր Ալիքս. Մանուկիով մայիսի 10-ին:

Ունկնդիրների կազմը.— Ունկնդիրների բարձրագոյն թիվը առ 20-ը փետրվարի, երբ նոր ընդունիլութիւնները դադարեցվեցին՝ հասավ 260 անձի, երկու սեռից, որոնցից 121 իսկական ուսանողներ, որոնք ավարտած էին միջնակարգ դպրոցնիր, և 139 կողմնակի ունկնդիրներ, որոնք միջնակարգ դպրոցներ չէին ավարտել և ունեին որոշ հասարակական դիրք: Ուսանողական կազմը ամենամեծ մասամբ բաղկացած էր ուսուցիչներից և այլ պաշտօնեանիրից, և որպեսզի նրանք հնարավորութիւն ունինան դասախոսութիւնները լսիլու՝ ֆակուլտետը որոշեց դասախոսութիւնները նշանակել իրիկուներին:

Դասախոսված առարկաները.— Սեմիստրի ընթացքում դասախոսի են— Ստ. Մալխասիանց— հայոց լեզու, դրաբար, մատինադիրների ընթերցանութեամբ ու բացատրութեամբ, շաբաթական 4 ժամ: Մեսրոպ եպիսկոպոս— հայոց գրականութիւն. սկզբնական շրջան և կրօնական մատինագրութիւն, շաբաթական 2 ժամ: Երվ. Տեր-Մինասեան— հայոց պատմութիւն, սկզբնական շրջան, շաբաթական 2 ժամ: Յակ. Մանանդեան— հայոց պատմութիւն, թիւրք-թաթարական արշավանքների շրջանը, շաբաթական 2 ժամ: Գարեգին եպիսկոպոս— գլուխութեան արվիստը, շաբաթական 2 ժամ: Ռուբ. Աբրահամիան— Տիսութիւն լեզվաբանութեան, շաբաթական 2 ժամ, և յունարեն, շաբաթական 2 ժամ, բացի սրանից՝ իբրև ոչ պարտադիր առարկայ, բացակայ դասախոսների ազատ ժամիրին, դասավանդիլ է լատիներէն, առանց վարձատրութիւնն: Սիր. Տիգրանեան— հոգեբանութիւն, շաբաթական 2 ժամ: Ա. Քալանդրացի կազմը առարկաների մասին պահանջման մեջ նշանակել է առաջնական առարկան և առաջնական առաջնական առարկան 2 ժամ:

թար (ժամանակի ուշ լինիլու պատճառով՝ փոխանակ Հին Արևելքի պատմութեան, ֆակուլտէտի համաձայնութիւնը (Հին Արևելքի պատմութեան աղբիւրները և ուսումնասիրությունը: Ե. Սիմոնեան— Ընդհանուր պատմութիւն, ԺԵ դար, անցումն միջին դարիրից դէպի նոր դարը, շաբաթական 2 ժամ: Լիդ. Ուսպենսկայա— Փրանսիրէն, շաբաթական 4 ժամ, որից դուրս նաև ուրիշ դասախոսնիրի ազատ ժամեր: Բօր. Իվանցով— անգլերեն, շաբաթական 3 ժամ: Ն. Կօրօբկա, ընդհանուր գրականութիւն, շաբ. 2 ժամ: Ա. Մանուկյան— ժողովրդական տնտեսութիւն: Պարապմունքները ուշ (զատկից յիտոյ) սկսող դասախոսներին իրանց դասընթացը լրացնելու հնարավորութիւն տալու նպատակով համալսարանի պ. բէկտօրը կարգադրեց, որ այդպիսինիրի դասախոսութիւնները շարունակվեն մինչև յունիսի 15-ը: Ըստ այսմ պրօֆ. Մանուկյան կարդայ 25 ժամ, Ա. Քալանթարը 24 ժամ, այսպիս էլ իվանցովը և Կօրօբկան կշարունակին իրանց շաբաթական դասերը: Դասախոսութիւնների համառոտ ծրագրները ներկայացված են առանձին:

Ֆակուլտէտի գործօնութիւնը.— Ֆակուլտէտի ղեկան նշանակված էր Մեսրոպ եպիսկոպոսը, քարտուղար ընտրված էր Ստ. Մալիսասեանց, դիվանի կառավարիշ Հրամիրված էր Արմինակ Բարեան և Մատինադարանի ժամանակավոր կառավարիշ՝ Ֆակուլտէտի Յակոբ Մանանդեան:

Ֆակուլտէտի նիստերին մասնակցելու իրավունք ունէին պրօֆէսորները, դօցենտները և դօցենտի պաշտոնակատարները, իսկ դաստուները իրավունք ունէին մասնակցելու միայն խորհրդակցական ձայնով:

Ֆակուլտէտի գործունէութիւնը կատարվել է շատ աննպաստ պայմաններում. Համալսարանը շունչը դասախոսութիւնների համար յարմար շենք, Առեւտրական դպրոցում այս նպատակին յատկացված մասը ֆակուլտէտի տնօրէնութիւն տակ չէր գտնվում, ուստի յաճախ աշակիրտների նվազախումբը կամ կողմնակի հանդէսների համար հավաքված ժողովուրդը աղմուկներով խլացնում էին դասախոսութիւնը,— Լուսավորութիւնը յաճախ չէր լինում, շատ անգամ դահլիճը չէր տաքացւում մազութ շինելու պատճառով: Ֆակուլտէտը զորկ էր գրադարանից: Համալսարանի համար գնված գրքերից շատ փոքր մասը փոխադրվեց Ալեքսանդրապոլ մարտի վերջերին, մի քանի գիրք էլ մայիսի 29-ին: Այս գրքերից էլ օգտվի կարիլի շեղավ, որովհետև շկային ապահով սենիակ և պահարաններ՝ գրքերը տեղափորիլու և դարսելու համար: Ուսանողները զորկ էին անհրաժիշտ ձեռնարկներից և բացի սրանից՝ առավոտները պաշտօններով գրադական լինելով և իրիկոններին դասախոսութիւններին յաճախելով՝ ժամանակ էլ չէին ունենում առանձին պարապմունքի:

Այս և ուրիշ աննպաստ պայմանները հարկավ ազդեցութիւն պիտի ունենային պարապմունքների կանոնավորութեան և արդինուվորութեան

վրայ, և նրանց վերացնիլը անհրաժեշտ պահանջ է։ Զնայելով այս ան-նպաստ պայմաննիրին դասախոսութիւններն անխափան շարունակվել են մինչև սեմեստրի վերջը։

Ֆակուլտէտը մինչև յունիսի 1-ը ունեցիլ է 19 նիստ։ Բացի ընթացիկ հարցերից այդ նիստերում գրաղվել է և որոշումներ կայացրել հետևել հարցերի մասին։ որոշել է իսկական ուսանող և կողմնակի ունկընդիր ընդունվելու պայմաններն ու սահմանել է ուսման վարձը, որոնցով և ղեկավարվել է, որոշել է կազմել յատուկ ֆոնդ գիտական հրատարակութիւնների համար և այս նպատակով արդեն ստացել է մեծարժեք նվերներ վաճառելի գրքերով, գրաղվել է համալսարանի տեղի հարցով և նրա կարծիքը ֆակուլտէտի հ. ղեկանը ժամանակին զեկուցել անձամբ հանրային կրթութեան պ. մինիստրին։ Կազմիլ է նախագիծ առաջիկայ սեմեստրի դասախոսների և առարկաների նախահաջովով հանդերձ և մարտին ուղարկել է պ. բէկտօրին, մշակել է նախագիծ համալսարանի ժամանակավոր կանոնադրութիւնն և մայիսի 23-ին ուղարկել է պ. բէկտօրին ի տնօրինութիւն։ Մասնակցել է մայիսի 28-ի ազգային տօնին և այս առիթով նույն օրը երեկոյեան կազմակերպել է համալսարանի շենքում գիտական դասախոսութիւն տօնի նշանակութիւն բացատրող (դասախոսեց Սիր. Տիգրանիանը)։ Վերջապես ֆակուլտետը որոշել է ուսանողներին դյուրութիւն ընծայելու համար։ տպագրել դասախոսութիւնները և այլ անհրաժեշտ ձեռնարկներ։ սակայն աննպաստ պայմանների պատճառով ֆակուլտէտը հնարավորութիւն ունեցավ տպագրի միայն Ս. Տիգրանեանի թարգմանած՝ Ձէմսի հոգէրանութիւնից 7 մամուլ և նրա դասախոսութիւննիրից 3 մամուլ։ Ուրիշ դասախոսների աշխատանքները և դասախոսութիւնները անհնարեղավ տպագրել։ Դրա համար անհրաժեշտ է որ քաղաքում գտնվի բավականաշափ պարագաներով տպարան կամ գոնէ վիմագրատուն և ձեռնարկներ տպագրիլու համար յատուկ գումար։

Նվէրներ.— Սեմեստրի ընթացքում ստացվել են յօգուտ համալսարանի նվերներ դրամով և գրքերով։ Դրամական նվերներ ստացվել են— Վ. Պօղոսեանի ժառանգնիրից։ Անդրկովկասեան բօներով 20794 ր., Միսակ Շատուրեանից 20000 ր., Կովկասեան Բանկի Երևանեան բաժանունքից 200000 ր., Լիպարիտ Շահինեանից՝ 2500 ր., Լեռն Համբարձումեանից՝ 10000 ր., Թիֆլիսի Հայկական ակումբից Վրացական բօներով 10000 ր., Անյայտ նվիրատուկց ֆին. ագենտ Խանպապեանի միջոցով 25000 ր., ընդամենը Անդրկովկասեան բօներով 20794 ր., Վրացական բօներով 10000 ր. և հայկական շեքերով 280000 րուբլի։ Գրքերով նվէրներ ստացված են յօգուտ համալսարանի գրադարանի՝ Վրաստանի համալսարանից 4 գիրք Մելիք-Յոհանջանիանից 2 գիրք։ յօգուտ գիտական հրատարակութիւննիրի ֆոնդի (վաճառելի)։ Սիր. Տիգրանեանից 22 օր։ Մտրախովի Հոգէրանութեան հիմնական գաղափարների

մասին, Հառիճոյ ընկերութիւնից 150 օր. Հառիճոյ վանքի պատմութիւնից, Ստ. Մալխասեանցից և Գարեգին եպիսկոպոսից 125 օր. Պատմագիրք հայոց հրատարակութիւնից (50 Ագաթանգեղոս հրատարկութիւննիրը, Ղուկասիան ընկերութեան վարչութիւնից՝ Ղուկասեան մատենադարանի բոլոր (16 անոն) հրատարակութիւննիրը, ընդամենը 365 օրինակ։ Նույն ընկերութիւնից նվեր են ստացված մի քանի կահկարասիք, ինչպես աթոռներ, բազկաթոռներ, պահարաններ։

Դրամական ելք և մատք. — Առ 1-ն յունիսի մուտք է եղել — պետական գանձարանից 665451 ր. 80 կ., Դ. Զավրիեանից 100 ր., ուսման վճարներից 56400 ր., նվերներից 280000 ր., այլև Անդրկովկասեան բօներով 20794 ր. և Վրացական բօներով 10000 ր., զանազան 27718 ր. 80 կ., ընդամենը 1.069570 ր. 60 կ. 20.794 ր. Անդրկ. բօներով 10000 ր. Վրաց բօներով ելք է եղել ոռճիկներ պաշտօնեանիրին 611.700 ր. 52 կ., Դիվանական ծախսեր 5012 ր., թղթի, գրքերի տպագրութեան 17400 ր. բօներով և 59100 ր. շեքերով, յանձնարարված ուղևորութիւններ՝ 6040 ր. բօներով և 6.822 ր. շեքերով այլևայլ ծախսեր՝ 4896 ր. բօներով և 3425 ր. 69 կ. շեքերով. ընդամենը 686.060 ր. 21 կ. շեքերով և 28.336 ր. բօներով։

Իրեն լրացումն յայտնում ենք, որ պ. բէկտորի կարդադրութեան համաձախն բոլոր ուշ սկսող դասատուները դասախոսութիւնները շարունակեցին մինչև յունիսի 12-ը, լրացրել են ամրող դասընթացը ըստ վիրոյիշեալ ժամերի քանակի։

Պատմաթեզվարանական ֆակուլտատ
ունիսի պաշտանական
գԱՐԵՎՈՒՆ ԵԳԻՒՅԿՈՎՈՒՄ
Քարտօնագր
Ռ. ԱԲՐԱՀԱՄՄՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 207, ց. 1, գ. 337, թթ. 190—191.

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Երեանի համալսարանի կազմակերպչական յանձնաժողովի նիստի, 14-ին յունիսի 1920 թ. Երեան։ Նիստը բացվեց համալսարանի ոեկտոր Ցու. Ս. Ղամբարյանի նախագահությամբ։ Ներկա էին կազմակերպիչ Դ. Խ. Զարդիեան և պատմալեզւարանական ֆակուլտետի անդամներ Մեսրոպ և Գարեգին եպիսկոպոսներ, Ե. Տեր-Մինասեան, Ա. Լ. Քալանթար և Ռ. Աբրահամյան։

Քննում էր համալսարանական շենքի խնդիրը և դրա հետ կապւած՝ նաև պատմալեզվարանական ֆակուլտետի Երեան փոխադրելու հարցը։ Ուշադրութեան առնւեց պատմալեզվարանական ֆակուլտետի

հետևալ որոշումը. «Սկզբունքով ընդունելով ֆակուլտետների համախմբման անհրաժեշտութիւնը մի տեղում, ժողովը գտնում է, որ պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի տեղափոխումը Երևան ընդունելի է միայն այն դեպքում, եթե համալսարանի համար պահանջած շեմքն ու բոլոր այլ յարմարութիւնները տրվին մինչև յուլիսի 1-ը» (տ. արձ. իդ. 11 յունիսի 1920 թ.): Այնուհետև, ի նկատի ունենալով, որ առաջիկայ սեպտեմբերից պետք է բացուին նաև իրավաբանական և բնագիտական ֆակուլտետները, ժողովը գտաւ, որ իբրև ֆակուլտետների համար Երևանում անհրաժեշտ են հետեւալ շենքերը.— 1) Նախակին ուսուցչական սեմինարիայի շինութիւնները, 2) 5 սենեակ որպես լսարաններ պատմալեզվաբանական և իրաւաբանական ֆակուլտետների դասախիոսութիւնների համար և որպես համալսարանի դիւսն, 3) երեք ֆակուլտետների ուսուցչապետների բնակարանների համար 45 սենեակ:

Որոշեց. սկզբունքով անթույլատրելի համարել ֆակուլտետների բաժանումը և բաշխումը երկու քաղաքների մեջ. Երևանին, որպես մայրաքաքի, տալ գերադասություն և խնդրել Հանրային Կրթութեան պ. Մինիստրին միջոցներ ձեռք առնել կենտրոնացնելու բոլոր ֆակուլտետները Երևանում, ի նկատի ունենալով պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի վերոհիշյալ կարծիք որոշումը՝ մինչև յուլիսի 1-ը : արկաւոր շենքերը տրամադրելու մասին և յատկացնել համալսարանին որոր պահանջած շենքերը: — Ռեկտոր Ղամբարեանի կարծիքով եթե բոլոր շենքերը հնարաւոր չի տրամադրել համալսարանին մինչև սեմեստրի սկիզբը, այդ դեպքում համալսարանի տեղի հարցը լուծել յօդուտ Ալեքսանդրապոլի, ստեղծելով պահանջած պայմանները այստեղ նույն ժամանակամիջոցում, ի նկատի ունենալով պալիգոնի խոշոր առաւելութիւնները: Գարեգին եպիսկոպոսի, Մեսրոպ եպիսկոպոսի, ծ. Տեր-Մինասեանի և Ռ. Արքահամեանի կարծիքով եթե անհնարին լինի յատկացնել համալսարանին Երևանում բացի սեմինարիայից մյուս շենքերը, այդ դեպքում տեղաւորել պատմալեզվաբանական և իրավաբանական ֆակուլտետները սեմինարիայի շենքում, ծայրահեղ դեպքում ժամանակավորապես յատկացնելով դասախիոսների բնակարաններ և սենեակներ նույն շենքի մեջ: — Դ. Խ. Զարեւանի կարծիքով վերջին առաջարկութիւնը հավասարազօր է բնագիտական ֆակուլտետի բացման յետաձգման անորոշ ժամանակով, որովհետև լաբորատորիանների կազմակերպման համար անհրաժեշտ ազատ շենք չկա:

Նախագան— ունկուր նամալսարանի
ՑՈՒ. ԳԱՄՔԱԾԱՆ
Անդամներ— ՄԵՄՐՈՎ ԵԳԻՍԿՈՊՈՍ
ԳԱՐԵԳԻՆ ԵԳԻՍԿՈՊՈՍ
Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆՆ— միանում է
պ. ունկուրի կարծիքին

21 նույնիսկ 1920— Երևան

Նախագամ՝ նախարարապետ՝ ՀԱՄՊ ՕՀԱՆՁԱՆՑԱՆ

ԼԱՐԳԻԿԻ— 1. Կրթական նախարարի զեկուցումը համալսարանի առեղափոխության և իրավագիտական ու բնագիտական լամփինները բաց անելու մասին:

ՈՐՈՂԵԳԻԿ— 1. ա) Համալսարանը իր բոլոր ֆակուլտետներով փոխադրել Երևան:

բ) Սեմինարիայի շենքը տրամադրել համալսարանի:

գ) Պրոֆեսորների համար գտնել մասնավոր շենքեր:

դ) Հրահանգել ոեկվիզիցիոն կոմիսիային բռնագրավելու պրոֆեսորների համար, առաջին հերթին դատարկված բոլոր տները:

ե) Բանալ իրավաբանական ֆակուլտետ, իսկ բնագիտական ֆակուլտետի համար տեսնել նախապատրաստական աշխատանքներ:

զ) Հանձնարարել կրթական նախարարին, որ ներկայացնե համալսարանի կանոնադրությունը:

Նախարարապետ՝ ՀԱՄՊ ՕՀԱՆՁԱՆՑԱՆ

ն. իւ. Վարդիկ գ. ԽՈՇԱՄԻՔՅԱՆ

ն. իւ. Տարտուպար զ. ՏԵՎԵԶՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 118, թ. 128:

**ՃԵԿՈՒՑՈՒՄ 1920 ԹՎԻ ԱՄԱՌՎԱ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ
ՊԱՏՄԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏՈՒՄ**

17 նոյեմբերի 1920 թ.

Երևան

Համաձայն հունիսի 11-ի 1920 թ. ֆակուլտետի ժողովի արձանագրական որոշման, ես հանձն էի առել վարել ֆակուլտետի ուսումնական ընթացիկ գործերը Ալեքսանդրավոլում առանց տնտեսական կազմակերպչական պարտավորությունների: Այնուհետև, հունիսի 22-ի գորությամբ, համալսարանիս ոեկտոր պր. Դամբարյանը հանձնարարել էր ինձ ի կատար ածել ամառվա ընթացքում ֆակուլտետի հետևյալ որոշումները՝ 1. Բանակցության մեջ մտնել համաձայն ֆակուլտետի 9 հունիսի որոշման այն անձնավորությունների հետ, որոնք հրավիրվելու են իրեն դասախոս առաջիկա կիսամյակում: Հրավիրվելիք անձնավորություններն էին՝ ն. Աղբալյան, Հր. Աճառյան, Պատրո-Թանիան, Անդրեաս, Ֆր. Մուրադ, Աշոտ Հովհաննիսյան, պրոֆ. Մսերյան, պրոֆ. Աղոնց և Հ. Օրբելի: Ի կատարումն այդ հանձնարարության ուղարկված է հրավեր պր. Աճառյանին (գրութ. № 137) և 138, 140 գրությամբ դիմում է արված Հայաստանի Հանրապետության դիպլոմատիական ներկայացուցչին Գերմանիայում և Հր. Մեսրոպ վարդապետ Նշանյանին Երևանում, որ հաղորդեն ֆակուլտետիս պրոֆ. Պատրո-Թանիանի,

Անդրեասի և Ֆր. Մուրադի հասցեները: Աշոտ Հովհաննիսյանին և Նիկ. Աղբալյանին զիմում է արված թերանացի կերպով, իսկ պրոֆ. Սոնդիյանի, պրոֆ. Ադոնցի և Հ. Օբելու հետ անհնարին էր բանակցություններ վարել, որովհետև նրանք գտնվում են Մոսկվայում և Ֆինլանդիայում:

2. Համաձայն ոեկտորի առաջարկի, հանձնարարված էր ինձ նաև միջոցներ ձեռք առնել և գտնել համապատասխան թեկնածուներ նա-հոռմեական գրականության պատմության, բյուզանդակիտության, պարսկերենի և վրացերենի ամբիոնների համար: Պր. ուկտորը միաժամանակ խնդրել էր, որ այդ ուղղությամբ կատարվելիք աշխատանքի հետևանքի, ինչպես և ձեռք առած միջոցների մասին հայանեմ իրեն: Ի պատասխան այդ կարգադրության, 29 հունիսի № 117 գրությամբ ես հայտնեցի ոեկտորին, որ թեկնածուներ պետք է որոնել Բաքվում կամ Թիֆլիսում և որ այդ ինձ համար շատ դժվար է, որովհետև այդ նպատակի համար անհրաժեշտ կլիներ գալ ինձ Թիֆլիս, մինչդեռ ես ամառվա ընթացքում պարտավոր եմ մնալ Ալեքսանդրապոլում: Հայտնելով այդ մասին, խնդրել էի պր. ոեկտորին, որ այդ հանձնարարությունը, ըստ իր բարեհայեցողության, տալ ֆակուլտետիս մի ուրիշ անդամի, որ գտնվում է Թիֆլիսում, ուր թերևս հնարավոր լինի գտնել համապատասխան թեկնածուներ վերոհիշյալ ամբիոնների համար: Պր. ոեկտորը հունիսի 2-ի գրությամբ հայտնել է ինձ, որ ստացել է իմ № 117 գրությունը և թեկնածուներ հրավիրելու խնդիրը խորհրդակցության նյութ է դարձնելու Թիֆլիսում: Փակուլտետիս անդամների նիստում:

3. Երրորդ հանձնարարությունն էր պր. ոեկտորի ուսանողների ընդունելության մասին անել համապատասխան կարգադրություն: 16-ը հունիսի № 141 գրությամբ հայտնել էի Հանրային կրթության և արվեստի նախարարության և № 152 գրությամբ պր. ոեկտորին, որ անկարելի է ի կատար ածել ֆակուլտետի որոշումը ուսանողների ընդունելության մասին մինչև համալսարանի տեղափոխման խնդիրը վերջնական կարգավորումը: Այդ խնդիրը ևս վերջնականապես կարգավորված է այժմ Երևանում:

4. Չորրորդ հանձնարարությունն էր պր. ոեկտորի՝ ի կատար ածել ֆակուլտետի որոշումը արտասահմանում գրքերի զնման դործ կուղմակերպելու և նվերներ ստանալու մասին: Այդ հանձնարարությունը, որ խիստ մեծ կարևորություն ունի ֆակուլտետիս դիտական բարգավաճման համար, ի կատար է ածված հունիս ամսի սկզբին: Հունիսի 7-ի № 132 գրությամբ դիմել եմ Հանրային կրթության մինիստրին և խնդրել, որ մինիստրությունը միջնորդի Արտաքին գործոց հախարարության առաջ, որ վերջինս մեր դիմումները՝ № 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130 և 131 անհապաղ ուղարկի Հայաստանի Հանրապետու-

թյան դիպումատիական ներկայացուցիչներին Ամերիկայում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Կ. Պոլիսում, Ավստրիայում և Պարսկաստանում և Հրահանգի իր կողմից ի կատար ածելու ֆակուլտետի խնդիրը գրքերի գնման ու նվերներ ստանալու մասին: Դիպումատիական ներկայացուցիչներին հատուկ գրություններ են ուղարկված, որ նրանք ըստ իրենց բարեհայացողության, հրավիրեն ձեռնահաս ուժեր և կազմակերպեն համալսարանիս համար կամավոր նվիրատվությունների հանգանակում և ձեռք բերեն համալսարանի գրադարանի համար գրքեր թե գիտական հիմնարկություններից և թե մասնավոր անձերից, որոնք բարի կլինիկ իրանց կամավոր նվերներով օժանդակ լինելու համալսարանիս բարգավաճման մեծ գործին: Հավաքված գրքերը խնդրել եմ առանց հապաղման մաս-մաս ուղարկել համալսարանին՝ Հայաստան, Այդ դիմումները, ինչպես ինձ հայտնել են, արդեն ուղարկված են դիպումատիական ներկայացուցիչներին և կարելի է հուսալ, որ հետզհետեւ կստացվեն արտասահմանից գրքեր:

5. Ի կատար ածելով ֆակուլտետի վերաբերյալ այլ ընթացիկ գործերը, ամառվա ընթացքում կարգի եմ բերել ֆակուլտետի գրասենյակային նախկին գործերը, որ գտնվում էին ավելի քան անքավարար վիճակում: Կազմված է այժմ ամեն մի ուսանողի համար առանձին գործ և բոլոր գրագրությունները ներմուծված են մտից և ելից մատյանները, իսկ գրագրությունների վրա նշանակված են մատյանների համարները:

6. Վեցերորդ հանձնարարությունն էր՝ վճարել ճանապարհածախս և օրապահիկ Ե. Տեր-Մինասյանին և Ռ. Աբրահամյանին, որին ոեկտորը հրավիրած է եղել Երևան՝ վարելու ֆակուլտետի և ոեկտորի քարտուղարի գործերը: Եր. Տեր-Մինասյանին ճանապարհածախսը և օրապահիկը վճարված է, որովհետև նա Երևան էր ուղարկված ֆակուլտետի որոշման համաձայն (արձ. ի տ), իսկ պին. Ռ. Աբրահամյանին ճանապարհածախս և օրապահիկ չի վճարված, որովհետև նրան Երեվան ուղարկելու մասին ֆակուլտետի արձանագրական որոշում չկա, բացի այդ դժվար էր որոշել, թե արդյոք նրան հասանելիք գումարը որ կրեղիտից է վճարվելու՝ ֆակուլտետի տրամադրության տակ գտնը-վող գումարներից, թե ոեկտորի:

7. Պր. ոեկտորը հունիսի 22-ին ուղարկել էր ինձ Ե. Ֆրանգյանի, Կ. Բասմանջյանի և Նիկելսի խնդրագրերը համապատասխան փաստաթյթերով և խնդրել քննության առնել այդ խնդրագրերը ֆակուլտետի նիստում, ինչպես նաև Մ. Խոստիկյանի վաղուց ներկայացրած խնդրագիրը և հետեւանքի մասին հայտնել իրան: Ամառվա ընթացքում այդ հանձնարարությունը, բնականարար, անկարելի էր ի կատար ածել և այժմ, երբ ֆակուլտետն արդեն հավաքվել է, առաջիկա նիստերից մեկում այդ խնդիրը կդրվի քննության:

Պր. ոեկտորը հունիսի 22-ի գրությամբ հաղորդել էր ինձ նաև ի գիտություն, որ ինքը հրավիրել է պատմալեզվաբանական ֆակուլտետի համար պրիվատ-դոցենտի պաշտոնով Գ. Ղափանցյանին և ուսուցչի պաշտոնով՝ Աշոտ Գասպարյանին։ Հուլիսի 2-ին պր. ոեկտոր կարգադրել էր ծառայության հրավիրել գործավարի օգնականի պաշտոնով Թիֆլիսի պոլիտեխնիկումի տնտեսագիտական բաժնի ուսանող Տիգրան Գալստյանին, որը և հրավիրվեց անմիջապես պաշտոնի։ Սակայս մի քանի օր շանցած, նրան բանտարկեցին, իբրև մեծամասնականի։ Համաձայն պր. ոեկտորի հեռագրական կարգադրության, հուլիսի 21-ին № 146 գրությամբ դիմեցի Շիրակի շրջանի նահանգապետին և կցելով պր. ոեկտորի երաշխավորության հեռագիրը, խնդրեցի, որ պր. Տ. Գալստյանը ազատ արձակվի և մնա իր ստանձնած պաշտոնում, սակայն այդ դիմումը մնաց անհետեանք և պր. Տ. Գալստյանը, ըստ երաշվույթին, մինչև այժմ գտնվում է բանտում։

Ամառվա ընթացքում ստացված են, իբրև նվեր, համալսարանի գրադարանի համար 39 կտոր գիրք պր. Մարտին Հակոբյանից, ուն պր. Գր. Բաբայելյանից 36 կտոր գիրք։
Այդ նվիրատվությունների համար հայտնված է շնորհակալությունը գրքերն այժմ տեղափոխված են Երևան։

Բացի այդ, հատուկ ցուցակով ստացված են Ալեքսանդրապոլում նախկին 153 Բակինսկի պոլկի գրադարանի երկրորդ, շորրորդ, վնաս բորդ և իններորդ բաժինները և այդ գրքերը ևս բերված են այժմ Երևան։

Ի նկատի առնելով, որ Փակուլտետի ժողովում ցանկություն հայտնված հավաքել առաջին հերթին Հայաստանում մասնավոր մարդկանց մոտ գտնվող և համալսարանի գրադարանի համար պիտանի գրքերը, Ալեքսանդրապոլում հիսուն հազար ոռուրու գնել եմ, համաձայնությամբ Ալեքսանդրապոլում գտնվող Փակուլտետի անդամներ Ս. Տիրանյանի, Երվանդ Տեր-Մինասյանի և Ռ. Արրահամյանի, Փակուլտետի ղիվանապետ Արմ. Բաբայանից մոտ 150 գիրք, որոնց գնահատությունը կատարել ենք և գրքերը ևս ցուցակագրել միասին։ Այդ գրքերը, որ խիստ արժեքավոր և կարեռ են Փակուլտետիս գրադարանի համար, նույնպես բերված են այժմ Երևան։

Ամառվա ընթացքում Փակուլտետի Ալեքսանդրապոլում գտնվող ծառայողներն էին՝ ղիվանապետ Արմենակ Բաբայանը և ծառայությունը Մկրտիչ Ալեքսանյանը և Հարություն Գալստյանը։ Սառայողներից Մկրտիչ Ալեքսանյանը պաշտոն է վարել մինչև սեպտեմբերի սկիզբը, իսկ պր. Արմ. Բաբայանը և Հարություն Գալստյանը մինչև հոկտեմբերի սկիզբը։ Այդ ծառայողները մնացել են Ալեքսանդրապոլում և ստանձնել այնտեղ պետական ուրիշ պաշտոններ։ Անհրաժեշտ է այժմ որոշել, թե արդյոք պետք է նրանց վճարել լրացուցիչ վարձատրություն բացի ոռնճիկից։

Ծնորհիվ ներկա աշնանային կիսամյակի անկանոն ընթացքի, ևս, որպես դեկանի պաշտոնակատար, ստիպված էի պաշտոնավարել մինչև այժմ, թեև ընտրված էի ամառվա ամիսների համար և հույս ունեի սեպտեմբերի սկզբին հանձնելու բոլոր գործերը նշանակված դեկանին: Հոկտեմբերի 15-ին, երբ ֆակուլտետը գեռ նոր էր տեղափոխվել Երևան, ես պարտք համարեցի հեռագիր տալ դեկան Մեսրոպ Եպիսկոպոսին, հայտնելով նրան, որ ֆակուլտետը Երևանում է և երեքշաբթի ժամը 5-ին ժողով է և խնդրեցի նրան գալ ժողովին և ընդունել ինձանից գործերը: Սակայն դեկանի բացակայության պատճառով ստիպված եմ շարունակել ֆակուլտետի կողմից ինձ հանձնարարված պաշտոնը:

Արդ, խնդրում եմ ֆակուլտետի հարգելի ժողովից ընտրել դեկան և քարտողար, ընդունել ինձանից ֆակուլտետի գործերը, նաև ստուգելու ընդունել ինձանից իմ պաշտոնավարության ընթացքում կատարված ծախսերի հաշիվները և ծախսած գումարների բոլոր փաստաթղթերը:

Դեկանի պաշտոնակատար՝ Հ. ՄԱՆԱԳՅԱՆ,
Մատենադարան, ֆոնդ 65, թղթապանակ 222, վավերագիր 92 ԺԱ, թ. 14—15,

**ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ
ՃԱՄԱՆԱԿԱՎՈՐ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՏԱՐԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ
ԽՈՐՀՐԴԻՆ՝ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՏԱԿՈՒԼՏԵՏ
ԲԱՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

Տ. 4906

22 հոկտեմբերի 1920 թ.
Երևան

Դեռ 1919 թ. համալսարանի օրենքը կանգնած էր այն տեսակետի վրա, որ հայկական համալսարանը անհրաժեշտորեն պիտի ունենա նաև բժշկական ֆակուլտետ: Իհարկե, այդ անհրաժեշտությունը բխում է երկրի անմիջիքար բժշկա-սանիտարական դրությունից (համաձարակները և սանիտարիան առհասարակ), որի կարիքները հնարավոր չենում ըստ խնամատարության նախարարության վկայության բավարարել տեղական և արտասահմանից հրավիրվող ուժերով: Արտասահմանում նույնիսկ նորմալ ժամանակ, երբ կանոնավոր գործում էին համալսարանները, ուր սովորում էին հազարավոր հայզգի երիտասարդներ, ավարտած անձինք շատ քիչ բացառությամբ գերազանցում էին մնալ հարուստ և կուլտուրական կյանքի համար բոլոր հարմարությունները ներկայացնող վայրերում, քան գալ աղքատ և զուրկ կուլտուրական հարմարություններից մեր երկիրը: Այդ է պատճառը, որ միշտ մեծ կարիք էր զգացվում բժշկա-սանիտարական ուժերի: Այժմ, երբ Ռու-

սաստանի համալսարանները շեն տալիս ող մի ուժ, ավելի ևս սուր է զգացվում այդ կարիքը, որովհետև թարմ ուժերի նույնիսկ անչափ հոսանքը առաջմ կանգ է առել: Վիճակագրական տեղեկությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի զանազան վայրերում պետական և հասարակական ծառայության մեջ են գտնվում մոտ 150 երիտասարդներ, որոնք ավարտելով բժշկականի երեք կամ ավելի կուրսերը, հնարավորություն չունեն շարունակելու իրենց ուսումը: Պետք է ի նկատի առնել նաև այն հանգամանքը, որ Անդրկովկասյան համալսարանի փակման պատճառով շատ երիտասարդներ պիտի ստիպվեն թողնել ուսումը, չցանկանալով շարունակել վրացական պետական համալսարանում, որը պատրաստի գիտնական ուժերով ավելի է աղքատ, քան Անդրկովկասյան համալսարանը: Այդ բոլոր հանգամանքները ստիպում են նախարարությանս առաջարկ անել բանալու այս տարի բժշկականի առաջին և չորրորդ կուրսերը, իհարկե, քաջ համոզված լինելով, որ միայն մեր համալսարան ավարտածներն են, որ պիտի շատ քիչ բացառությամբ կապված լինեն մայր երկրի հետ:

Գալով բացվելիք բժշկականի ծախքերին և հարմարություններին, պիտի նկատենք, որ առաջին կուրսը քանի որ բաց է լինելու բնագիտականը, առանձին ծախք չէ պահանջելու, գլխավոր ծախքերը պահանջելու է չորրորդ կուրսը: Միայն նա կարիք կունենա թե առանձին մասնագետ դասառուների և թե առանձին կլինիկաների: Կլինիկաներ ըստեղծել դժվար լինել չէ կարող, քանի որ բաղաքումս խնամատարության նախարարության տրամադրության տակ գտնվող բոլոր հիվանդանոցները իրենց բոլոր մասերով և բյուջեներով կհանձնվեն համալսարանին (վիրաբուժական, կանանց և մանկաբարձության, մանկական, հոգեկան, ներքին հիվանդությունների հիվանդանոցները, մորթու և վեներական վարակիչ բացվելիք հիվանդանոցը): Բժշկական ֆակուլտետի բացումը հնարավոր կդարձնի բացումը անսատումիական և բակտերիուլգիական ինստիտուտների:

Ի նկատի ունենալով այս բոլորը, առաջարկում ենք ընդունել սրան կից օրինագիծը:

Ժ[ամանակավոր] պ[աշտանակատար] Հանրային կրթության
և արվեստի նախարարի՝ Պ. ՍՈՏՆԻԿՅԱՆ

ՀՀ ՊՊԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 156, թ. 232,

6. ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ի

1920 թ. հոկտեմբերի 29-ին, երեկոյան ժամը 5-ին տեղի ունեցավ երեանի համալսարանի պատմալեզվարանական ֆակուլտետի 6-րդ նիստը:

Նախագահում էր ֆակուլտետի դեկանի պաշտոնակատար պ. Յ. Մանանդյանը, իսկ արձանագրում էր Ե. Ֆրանգյանը:

Ներկա էին՝ Ս. Տիգրանյան, Մ. Աբեղյան, Ռ. Աբրահամյան, Աշխարհաբեկ Լոռու-Փալանթար, Ե. Տեր-Մինասյան և Ա. Գասպարյան:

Օրակարգն էր

1. Ֆակուլտետի բացման հարցը

2. Նորեկ խնդրատուների ընդունելության հարցը

Մ. Տիգրանյանը առաջարկում է մի շաբաթով հետաձգել ֆակուլտետի բացումը՝ ի նկատի ունենալով ներկայ լուրջ դրությունը ուազմածակատում:

Կարծիքների կարճ փոխանակությունից յետոյ ձայների մեծամասնությամբ որոշվեց մնալ նախկին վճռին, այսինքն թողնել ֆակուլտետի վարչությանը՝ յայտարարելու ֆակուլտետի աշխատանքների սկզբի մասին, երբ այդ հնարավոր կտոնի:

Մրանից յետոյ ժողովն անցավ նոր խնդրատուների ընդունելության և կայացրեց հետևյալ որոշումները.

1. Յարգիվեց օր. Թամարա Անանյանի խնդիրը և ընդունվեց որպես կողմնակի ունկնդիր.

2. Եղիշե Ասլանյանը, թեմականավարտ, ընդունվեց որպես ուսանող.

3. Եղիշե Սեդրակի Բուդաշյանը, Բաքվի տեխնիկական դպրոցն ավարտած, ընդունվեց որպես կողմնակի ունկնդիր, մինչև այդ դպրոցի ծրագրի պարզելը.

4. Մկրտիչ Ստեփանյան, թեմականավարտ, ընդունել որպես ուսանող և պահանջել դոկումենտներ.

5. Արևմտահայ խնդրատուներից նրանք, որոնք ներկայացրել են միայն մասնավոր մարդկանց կողմից վկայություններ, ընդունվում են առ այժմ որպես կողմնակի ունկնդիրներ, մինչև որ կներկայացնին արևմտահայ ուսուցչական միության վարչության պաշտոնական վկայությունը:

Խոխագան՝ 9. ՄԱՆԱՆԴԱՆ
Մ. ԱԲԵՂՅԱՆ

Քարտուղար Ե. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ
Ռ. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
Ա. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ
Ե. ՏՐԱՎԵՅՅԱՆ

Մատենադարան, ֆ. 65, թղթապ. 222, վակ. 92 թ., էլ 12.

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՍՏԱՏՎԵԼՈՒ
ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ

2 դեկտեմբերի 1920 թ.
Երևան

№ 1

Հայաստանում հողակված է խորհրդային իշխանություն։ Մինչև Խորհրդային Հայաստանի Հեղկոմի երկան ժամանելը կառավարական իշխանությունը տրված է զինվորական հրամանատարությանը, որի գլուխ է նշանակված ընկ։ Դրու ԿԱՆԱԹԱՆԸ և Հայաստանի զինվորական հրամանատարությանը կից՝ ՌԵՋԱՆ կոմիսար ընկ։ ՍԻԼԻՆԸ։ Հայաստանի բոլոր կառավարական հիմնարկները, պաշտոնատար անձինք և քաղաքացիները պարտավոր են անհապաղ կատարել զինվորական հրամանատարության հրամանները։ Հրամանատարության կարգադրություններին ընդդիմագիր մեղավորները անմիջապես ենթակա են պատասխանատվության հեղափոխական ժամանակի օրենքներով։

Զինյալ ուժերի նրամանատար՝ ԴՐՈ
ՌԵՋԱՆ կոմիսար՝ ՍԻԼԻՆ

ՀՀ ՊՊԿԱ, ֆ. 122, ց. 1, գ. 8, թ. 1.

Հ Ր Ա Մ Ա Ն

Երևանի համալսարանի վերակազմության մասին¹

1. Երևանի համալսարանը վերակազմվում է և վերակռվում երեւանի ժողովրդական Համալսարան:
2. Նախկին Համալսարանի ֆակուլտետները փակվում են և հիմնվում է երկու բաժանմունք՝ բնագիտական և հասարակագիտական:
3. Նախկին Համալսարանի բոլոր պրոֆեսորները, դոցենտները, պրիվատ-դոցենտները, դաստուները և ասիստենտները համարվում են արձակված:
4. Նախկին Համալսարանի գույքի պահպանության ամբողջ պատասխանատվությունը մինչև Համալսարանի լիակատար վերակաղմությունը ընկնում է հին վարչության վրա:
5. Լուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատին կից կազմակերպվում է Համալսարանի վերակազմության հանձնաժողով, որի վրա պարտականություն է դրվում սույն հրամանը հրատարակելու օրից միշտաթվա ընթացքում ներկայացնել կոմիսարիատին հաստատության նոր համալսարանի կազմակերպության հիմունքները, ծրագիրը, դասխոսների կազմը և շտատները:
6. Հանձնաժողովի նախագահ է նշանակվում ընկ. Կողբետլյանցը, անդամներ՝ ընկ. Պիճիկյան, Պիճիկյան և ուսանողության երկու ներկայացուցիչներ:

Խոսքադիմ՝ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

1920 թ. դեկտ. 17

Հրամանագիր է «Կոմունիստ»-ի 1920 թ. դեկտ. 19-ի № 12-ում:

¹ «ՀՍԽՀ դեկրետների և հրամանների ժողովածու», պրակ 1, էջմիածին, 1921, էջ 17—18:

56. Երևանի ժողովրդական համալսարանի կազմակերպման մասին

1. Երևանի համալսարանի վերակազմության հանձնաժողովի աշխատանքները համարել ավարտված և հանձնաժողովը լուծված:

Սանօթություն.— Մինչև Համալսարանի խորհրդի կազմակերպությունը հանձնաժողովի նախագահը մնում է իր պաշտոնում:

2. Ժողովրդական համալսարանի սույն հրամանին կցված ժամանակավոր կանոնադրությունը հաստատել:

3. Ժողովրդական Համալսարանի Խորհրդին վերապահել՝ մշակել համալսարանի կյանքի ներքին կանոնադրությունը և հարակից մանրամասն հրահանգներ:

4. Հաստատել ժողովրդական համալսարանի անձնակազմի շտատները:

ա) 20 պրոֆեսոր

բ) 30 դասախոս

գ) 7 լեզուների դասախոս

դ) 10 տեխնիկական և գրասենյակային պաշտոնյաներ

5. Հաստատել.—

ա) Հասարակագիտական ֆակուլտետում դասատուներ՝ ընկ. ընկ. Արեղյան Մ., Աղբալյան Ն., Տերտերյան Ա., Ղափանցյան Գր., Արրաջամյան Ռ., Լիսիցյան Լ., Մանանդյան Հ., Մելիք-Ալավերդյան Գ., Պիճիկյան Գ., Տիգրանյան Ս., Էղիլյան Գ., Թորամանյան Թ., Զուբարյան Գ., Խոնդկարյան Ա.:

բ) Բնագիտական ֆակուլտետում՝ ընկ. ընկ. Հակոբյան Ա., Նալբանդյան Տ., Վարդապետյան Ա., Տեր-Պողոսյան Ավ., Զավրյան Դ., Գուրգենյան Գ., Ղամբարյան Ս., Սավիչ-Զարլոցկի Կ., Կողբետյանց Ե.:

6. Երևանի համալսարանի շարժական և անշարժ գույքի բոլոր գործերը, հաշիվները և այլն փոխանցել ժողովրդական համալսարանին:

7. Ներկա հրամանի գործադրությամբ և ժողովրդական համալսարանի Խորհրդի առաջին նիստի հրավիրման պարտականությունները ընկնում են Երևանի Համալսարանի վերակազմության հանձնաժողովի նախագահի վրա:

8. Ժողովրդական համալսարանի Խորհուրդն սկսում է իր գործունեությունը քաղաքում գտնված անդամների կեսից ոչ պակաս կազմով:

Խուժադիմում՝ Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

1920 թ. դեկտ. 28

Հրատարակել է «Կոմունիստ»-ի 1921 թ. նունվարի 4-ի № 24-ամ:

**57. Երեանի Ժողովրդական համալսարանի ժամանակավոր
կանոնադրության մասին**

ա) Համալսարանի նպատակն ու անելիքը.

1. Երեանի Ժողովրդական համալսարանը բանվորագյուղացիական ազատ դպրոց է, որ մասսաների սեփականությունն է դարձնում բնական և սոցիալական գիտություններն ու նրանց ուսումնասիրության մեթոդները, նպաստելով կյանքի գիտակցական վերաշինությանը կողմունիստական աշխարհայացքի հիմունքներով:

2. Վերոհիշյալ նպատակներին հասնելու համար Ժողովրդական համալսարանը կազմակերպում է սիստեմատիկ դասընթացներ և հատվածական դասախոսություններ, գործնական, լաբորատորական և սեմինարական աշխատանքներ, հրատարակում է ամեն տեսակ աշխատություններ և օժանդակիչ ձեռնարկներ, կազմակերպում է գրադարան, ընթերցարան, թանգարան և այլն:

բ) Գիտական և ուսումնական մասը.

3. Ժողովրդական Համալսարանն ունի երկու ֆակուլտետ՝ բնագիտական և հասարակագիտական:

4. Ֆակուլտետը մշակում է առանձին առարկաների ծրագրեր, որոշում է սեմինարական և լաբորատորական աշխատանքների պլանը, վճռում է ընդհանուր և ընթացիկ ուսումնական հարցերը: Ֆակուլտետի որոշումները հայտնվում են խորհրդին ի գիտություն: Խորհուրդը կարող է բեկանել ֆակուլտետի որոշումները:

Սանօթություն.— 1. Դասախոսությունների և գործնական պարապմունքների ծրագիրը մշակելիս պետք է ի նկատի ունենալ, որ համալսարանը ծառայում է մասսաների ընդհանուր կրթական պահանջներին և պետք է հարմարվի լսարանի պատրաստականության աստիճանին:

Սանօթություն.— 2. Համալսարանի պարապմունքները պետք է առաջ տարվեն լաբորատորական մեթոդով և ըստ կարելույն քիչ ժամեր պետք է հատկացվի դասախոսություններին:

5. Հատուկ մասնագիտական պատրաստություն պահանջող դասախոսություններ և պարապմունքներ կազմակերպվում են, եթե նախապես առաջարկություն է արված այդ մասին տասից ոչ պակաս ունկընդիրների կողմից:

6. Գործնական, լաբորատորական և սեմինարական աշխատանք-

Ներին ունկնդիրները մասնակցում են աշխատանքները ղեկավարող դաստուի համաձայնությամբ:

7. Պակաս պատրաստություն ունեցող ունկնդիրների համար Խորհրդի թուլավորթյամբ կազմակերպվում են խմբական հրատապ պարապմունքներ այնպես, որ պարապմունքները լստանան սիստեմատիկ, նախապատրաստական դասընթացների կերպարանք, որպիսին է երկրորդ աստիճանի դպրոցը:

8. Համալսարանի սիստեմատիկ դասընթացներն ու պարապմունքները ընդգրկում են կիսամյա կամ տարեկան շրջան:

9. Համալսարանի պարապմունքները տեղի են ունենում երեկոյան ժամերին. ցերեկվանը կազմակերպվում են ունկնդիրների հատուկ համաձայնությամբ:

10. Ունկնդիրները ընդունվում են առանց քննության, 16 տարին լրացած անձինք, մինչև խորհրդի կողմից հաստատված թվի լրացումը:

Մանուքյուն.— Առաջին հերթին ընդունվում են բանվորներն ու շքավոր գյուղացիները և ապա մյուս քաղաքացիները:

11. Ուսումը համալսարանում ձրի է:

գ) Ուսումնական կազմը.

12. Համալսարանի դասատունները բաժանվում են երկու կարգի՝ պրոֆեսորների և դասատուների: Համալսարանի պրոֆեսոր կարող է ընդունվել նա, ով ունի այդ կոչման համար անհրաժեշտ գիտական աշխատություններ և արժանիքներ:

13. Համալսարանի պրոֆեսորներին ու դասատուներին ֆակուլտետի առաջարկությամբ ընտրում է խորհուրդը երկու տարով և հաստատում կուսավորության ժողովով դասական կոմիսարը: Երկու տարուց հետո նրանք ենթարկվում են վերընտրության:

14. Ֆակուլտետի առաջարկով խորհուրդը կարող է հրավիրել շտատից դուրս դասախոսներ ևս մասնագիտական դասընթացների կամ հատվածական դասախոսությունների համար, այլև որևէ գիտական պարապմունքներ, էքսկուրսիաներ և այլն ղեկավարելու:

15. Պրոֆեսորների և դասախոսների համար աշխատանքների պարտիք ժամաշափը համալսարանում որոշվում է շաբաթական 6 ժամ: Արտաժամյա աշխատանքի ժամերը վճարվում են առանձին՝ ժողովը դական Աշխատանքի Կոմիսարիատի որոշած նորմաներով և կուսավորության ժողովդական Կոմիսարիատի համաձայնությամբ:

դ) Համալսարանի կառավարությունը.

16. Համալսարանի բարձրագույն մարմինը համալսարանի Խորհրդուրդն է:

17. Խորհրդի մեջ մտնում են ֆակուլտետների երկու վարիչները, երեք ներկայացուցիչներ՝ դասախոսներից, հինգ՝ ունկնդիրներից և հինգ ներկայացուցիչ՝ (մեկական)՝ ժողովդական կոմիսա-

րիատից, պրոֆեսիոնալ միություններից, Խորհրդային կրթական կազմակերպություններից, Պրոլետ-կուլտուրայից և Կոմունիստական կուսակցությունից:

18. Խորհրդի իրավասության է ենթարկվում ֆակուլտետների կողմից առաջարկված նոր դասախոսների ընտրությունը և համալսարանի ամբողջ վարչությունը:

Խորհրդն է կազմում համալսարանի նախահաշիվը և կատարում ժախսերը:

19. Խորհրդն ընտրում է մի տարով Ժողովրդական համալսարանի վարիչ և նրա փոխանորդ՝ Ժողովրդական համալսարանի ամբողջ ուսումնական կազմի դասախոսներից, և քարտուղար՝ խորհրդի անդամներից: Ֆակուլտետների վարիչների հետ նրանք կազմում են Խորհրդի նախագահությունը:

20. Ժողովրդական համալսարանի վարիչը Խորհրդի և համալսարանի անմիջական և պատասխանատու ներկայացուցիչն է ինչպես ներսը, նույնպես և դուրսը:

21. Ընթացիկ աշխատանքներն առաջ տանելու համար Խորհրդի նախագահությունը հրավիրում է գրադարանապետ, դիվանապետ, հաշվապահ, տնտեսական մասի վարիչ, գանձապահ և տեխնիկական պաշտոնյաներ:

22. Լուս. Ժող. Կոմիսարիատի ներկայացուցիչն ունի վետոյի իրավունք Խորհրդի բոլոր որոշումների նկատմամբ: Վիճելի խնդիրների վրա ուղղ բարձր ինստանցիան լուս. Ժող. Կոմիսարիատն է:

23. Ֆակուլտետն ընտրում է մի տարով իր նախագահությունը, ֆակուլտետի վարիչին, նրա փոխանորդին և քարտուղարին:

24. Համալսարանի և ֆակուլտետների վարիչների, նրանց փոխանորդների, նաև Խորհրդի և ֆակուլտետների քարտուղարների աշխատանքը վճարվում է առանձին:

ե) Համալսարանի գործակարությունը.

25. Խորհրդի և ֆակուլտետների նիստերը լինելու են ամսական առնվազն մի անգամ:

Նիստերի օրինականության համար պահանջվում է բոլոր անդամների մի երրորդի մասնակցությունը, իսկ նոր դասախոսներ ընտրելու և հին դասախոսներ վերընտրելու համար՝ երկու երրորդի ներկայությունը:

26. Խորհրդի նիստերը հրավիրում է համալսարանի վարիչը անմիջապես և կամ թե անդամներից առնվազն հինգ հոդու գրավոր հայտարարությամբ: Այս վերջին դեպքում համալսարանի վարիչը պարտական է մի շաբաթվա ընթացքում խորհրդի նիստ գումարել:

27. Խորհրդի նախագահության նիստերը ևս հրավիրվում է Ժող.

Համալսարանի վարիչը անմիջապես և կամ անդամներից 3-ի առաջարկությամբ:

28. Խորհրդի և նրա նախագահության նիստերում հարցերը որոշվում են ձայների հասարակ մեծամասնությամբ, հավասարության դեպքում թույլատրելով կրկնաքվեարկություն:

Սահերթյուն.— Բացակաների ձայնի փոխադրությունը ուղիղներին չի թույլատրվում:

29. Հարցերը լուծվում են բաց ձայնատվությամբ, եթե նիստին ներկա եղողների քառորդը չպահանջի գաղտնի քվեարկություն:

Սահերթյուն.— Համալսարանի նախագահության և դասախոսների ընտրությունները կատարվում են անպայման գաղտնի քվեարկությամբ:

զ) Իրավական դրույթյուն.

30. Համալսարանը պետական հիմնարկություն է և նրա պաշտոներունը օգտվում է պետական պաշտոներության ընդհանուր իրավունքներով, եթե միայն մասնակի դրություններ չեն սահմանված:

31. Համալսարանն ինքնուրույն իրավադեմք է և ունի իր հատուկ կնիքը:

32. Սույն ժամանակավոր կանոնադրությունը լրացնելու և փոփոխելու իրավունքը պատկանում է Համալսարանի Խորհրդին, որի կազմած նախագիծը հաստատում է Լուս. ժող. Կոմիսարը:

Լուսադույն՝ Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

1920 թ. գեկտ. 28

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

(Հրաման № 26/101 19 հոկտեմբերի 1921 թ.)

Համաձայն Լուսադույնի № 101 19 հոկտեմբերի ս/թ հրամանի

1. Ընկ. Հակոբ Մանանդյանը նշանակվում է արևելագիտական ֆակուլտետի դեկան:

2. Դավիթ Զավրյանը նշանակվում է տեխնիկական և բնագիտուկան ֆակուլտետների դեկան:

3. Գուրգեն Եղիլյանը նշանակվում է մանկավարժական ֆակուլտետի դեկան:

4. Գևորգ Ղարաջյանը նշանակվում է խորհրդային շինարարության ֆակուլտետի դեկան:

Երևանի ժող. նախարարենի փոխ վարիչ՝ Պ. ՔԱԼԱՆՔԱՐՅԱՆ

Պետ. համալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ.

Հրամանագիր, էջ 8

ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Հրաման № 37/18 14 փետրվարի 1922 թ.

Համաձայն լուսժողկոմի ս/թ փետրվարի 14-ի հրամանի ընկ. Հա-
կոբ Հովհաննիսյանը նշանակվում է ռեկտոր Երևանի Ժողհամալսա-
րանում:

Երևանի Ժողհամալսարանի փոխվարի՝ Պ. ՔԱԼԱՆՔԱՐՅԱՆ

Պետհամալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ.

Հրամանագիրը, էջ 11

ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Հրաման № 39, 5 մարտի 1922 թ.

Բժշկական դպրոցը կցելով համալսարանին և կազմելով բժշկական
ֆակուլտետ, նրանց պերսոնալի հետևյալ աշխատակիցները ս/թ մարտե
1-ից կցվում են համալսարանին.

1. Թժ. Սպանդարյան Կամսարականը՝ դեկան բժշկական ֆակուլ-
տետի

2. Թժ. Վ. Արթորնին և Գրիգոր Տեր-Հայրապետյանը՝ դասախոս
թժ. ֆակ-ի

3. Թժ. Եղիշե Շեկ-Հովհաննիսյանը՝ պրոֆեկտոր նույն ֆակուլտետում

4. Ալեքսանդր Տեր-Հովհաննիսյանը՝ դասախոս թժ. ֆակ-ի

5. Հրաչյա Գրիգորյանը և Աղամալյանը՝ տեխնիկական աշխատա-
կիցներ նույն ֆակուլտետի:

Ռեկտոր՝ Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պետհամալսարանի արխիվ, 1920—1930 թթ.

Հրամանագիրը, էջ 11

ԵՐԵՎԱՆԻ ԺՈՂՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Հրաման № 10, 10 հունվարի 1923 թ.

Համալսարանի վարչության և Հայաստանի Արքեստ. Միության
խորհրդի որոշմամբ Երևանի Ժողհամալսարանին կից բացվում է բան-

Վորական ֆակուլտետ, որի համար հաստատվում է հետևյալ անձնական կազմը:

- Նշանակումը հաշվել հունվարից, իսկ ոռջիկ տալ փետրվարից:
- Հայկ Ազատյան—դեկան
 - Թադևոս Ավդալբեգյան—դեկանի օգնական
 - Հարություն Գասպարյան—դեկանի օգնական

ՊԵՄԱՅԱԼՍԱՐԱՆԻ արխիվ, 1920—1930 թթ.

Հրամանագիրք, էջ 14

Օ Ր Ա Գ Ի Ր 32

Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետության
ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի նախագահության
1923 թ. հոկտեմբերի 20-ի նիստի

Ք Ա Ղ Վ Ա Ծ Ք

Ներկա էին.—Ժողովումխորհի նախագահ ընկ. Լուկաշին, փոխնախագահ ընկ. Շահնշարդյան, Հողժողովում ընկ. Յերզնկյան, առժողով ընկ. Լազարյան, ֆինժողովումի Հայաստանի լիազոր ընկ. Վ. Պողոսյան, ներքործժողովումի տեղակալ ընկ. Ա. Կոստանյան, պարժողովումի տեղակալ ընկ. Բ. Հովսեփյան, աշխ. և սոցապահովումի տեղակալ ընկ. Ավալյան, լուսժողովումի տեղակալ ընկ. Յաղության, կենտվիճակարիչ. կառավարիչ ընկ. Տեր-Հովսեփյան, տնտեսական խորհրդակցության քարտուղար ընկ. Հ. Տեր-Հարությունյան:

Նախագահ՝ ընկ. Լուկաշին Քարտուղար՝ Տեր-Հարությունյան:
Լսեցին.—Լուսժողովումի միջնորդությունը Երևանի ժողովրդական համալսարանը «Պետական համալսարան» վերանվանելու մասին:
Որոշեցին.—Վերանվանել պետական համալսարանի:

Ժողովումխորհի Քարտուղար՝ Տեր-Հարությունյան
23 հոկտեմբերի 1923 թ.
Երևան

№ 4621

ՀՀ Նորագույն պատմության պետական կենտրոնական արխիվ,
գ. 113, թ. 3, գ. 131, թ. 33:

**ՑՈՒՑԱԿ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՌԵԿՏՈՐՆԵՐԻ ԵՎ ՊՐՈՌԵԿՏՈՐՆԵՐԻ
(1919—1930 թթ.)**

ՌԵԿՏՈՐՆԵՐ

Յուրի Ղամբարյան — 17/VII 1919 — 17/XII 1920

Հակոբ Մանանդյան — 28/XII-1920 — 19/X-1921

Դավիթ Զավրյան — X 1921 — II 1922

Հակոբ Հովհաննիսյան — 14/II-1922 — 9/VII-1930

ՊՐՈՆԵԿՏՈՐՆԵՐ (ուսումնական գծով)

Պապա Քալանթարյան — 1921—1924

Հայկ Գյուլի-Քևսյան — 1924—1927

Լևոն Արիսյան — 1927—1928

Արտավազդ Եղիազարյան — 1928—1930

Կարռ Ղազարյան — 5/III-1930—9/VII-1930

ՊՐՈՆԵԿՏՈՐ (տնտեսական գծով)

Գրիգոր Արեգյան (1924—9/VII-1930)

Վարչության 21 IX 1926 թ. նիստի արձանագրությունից

ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՍԽՀ Պետհամալսարանի առարկայական հանձնաժողովների

1. Առարկայական հանձնաժողովը կազմում են՝ տվյալ հանձնաժողովի համապատասխան դիսցիպլիններ ավանդող բոլոր գիտական աշխատավորները և այդ դիսցիպլինների համար գիտական-ուսումնական գործունեության պատրաստվողները (վերջինները խորհրդական ձայնի իրավունքով), նույնպես և տվյալ առարկայական հանձնաժողովի դիսցիպլինների վերաբերյալ ուսման պլանը կատարած կամ կատարող ուսանողության ներկայացուցիչներն այն թվով, որ պիտի հավասար լի-

Նի գիտական աշխատավորների թվի կեսին: Ուսանողների ներկայացուցիչներն ընտրվում են հատուկ հրահանգի համաձայն:

2. Առարկայական հանձնաժողովն ընտրում է պրոֆեսորների կայնրանց պաշտոնակատարների միջից նախագահ: Բացի դրանից ընտրովում են նաև նախագահի տեղակալ և քարտուղար, որոնք նախագահի հետ միասին կազմում են առարկայական հանձնաժողովի բյուրո: Առարկայական հանձնաժողովի բյուրոյի կազմը հաստատում է Պետական համալսարանի վարչությունը:

3. Առարկայական հանձնաժողովը՝ մանրամասն մշակում է դասավանդվող առարկաների, սեմինարների, լաբորատորական ու այլ գործնական աշխատանքների, արտադրական պրակտիկայի ծրագրերը, կիրառական միջոցներն ու մեթոդները, ինչպես և քննության առում հիշյալ բոլոր աշխատանքների արդյունքները:

4. Առարկայական հանձնաժողովը դեկանատի կամ ֆակուլտետի խորհրդի հանձնարարությամբ մշակում է համապատասխան ցիկլերի ուսումնական ծրագրերը, դիպլոմային աշխատանքների հանձնարարելի թեմաների ցանկը և այլն:

5. Առարկայական հանձնաժողովը մանրամասն քննում և իր եզրակցությունն է տալիս գիտական աշխատավորների տպագրելիք գիտական աշխատությունների, դասագրերի, ձեռնարկների մասին և այլն:

6. Առարկայական հանձնաժողովը առաջարկում է պրոֆեսորների, դասախոսների և գիտական աշխատողների թափուր պաշտոնների համար թեկնածուներ, ներկայացնելով յուրաքանչյուրի մասին իր պատճառաբանված կարծիքը:

7. Առարկայական հանձնաժողովը քննում ու դեկանատին է ներկայացնում ուսանողներից առաջ քաշվող ասպիրանտների թեկնածուներ:

8. Առարկայական հանձնաժողովի բոլոր որոշումները անմիջապես հաղորդվում են ֆակուլտետին և գործադրվում, եթե այդպիսիները միշտաթվա ընթացքում չեն բողոքարկվում դեկանատի կողմից:

9. Առարկայական հանձնաժողովներում բոլոր խնդիրները վճռվում են ձայների պարզ մեծամասնությամբ:

10. Առարկայական հանձնաժողովներն ունեն տեսր, ուր մտցնում են բոլոր արձանագրությունները, սրանց պատճենները ներկայացնելով դեկանատին:

Պետհամալսարանի արխիվ,

գործ № 264, էջ 128

ՔԱՂՎԱՌԵՆ

Վարչության 1/XI-1928 թ. նիստի արձանագրությունից

Լսեցին. — Տեխնիկական ֆակուլտետում քիմիական բաժին հիմնելու հարցը: (Ալ. Հակոբյան)

Որոշեցին. — ա) Հավանություն տալով ներկայացրած ուսման պլանին, խնդրել Արհլուսգլխվարչության թույլտվությունը 1928—29 ակադ. տարվանից տեխֆակում բաց անել քիմիական բաժին՝ ա. էլեկտրոֆիմիական և բ. գյուղատնտ. արդյունաբերության տեխնոլոգիայի թեքումներով:

բ) Արհլուսգլխվարչության թույլտվությունն ստանալու դեպքում ընթաց. ակադ. տարվանից բաց անել քիմիական բաժնի առաջին կուրսը՝ համաձայն սույն արձանագրության կցված ուսման պլանի:

Պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 20

Վարչության 15/XI-1928 թ. նիստի արձանագրությունից

Լսեցին. — Ասպիրանտական տեղերի օգտագործման հարցը: (Ա. Եղիազարյան)

Որոշեցին. — 1928 թ. հոկտեմբերի 1-ից ասպիրանտական պաշտոնում հաստատել՝

ա) Հենրի Գարրիելյանին՝ պատմական մատերիալիզմից;

բ) Նորայր Դարալյանին՝ ընդհանուր գրականությունից;

գ) Օնիկ Զալթիկյանին՝ քիմիայից:

դ) Վարդան Գուլքանյանին՝ մասնավոր երկրագործությունից:

ե) Հարություն Փանոսյանին՝ գյուղատնտեսական բակտերիոլոգիայից:

Հանձնարարել մանֆակի և գյուղֆակի դեկանատներին մեկ շաբաթվա ընթացքում թեկնածություններ տալ ասպիրանտական թափուր տեղերի համար:

Պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 24

Վարչության 22/XI-1928 թ. նիստի արձանագրությունից

Լսեցին. — 4. Մանկակի բաժիններին կից ամբիոնների ասպիրանտների հաստատումը: (Զեկ. Մ. Սանթրոսյան)

Որոշեցին. — 1928 թ. նոյեմբերի 1-ից ասպիրանտական պաշտոնում հաստատել՝

- ա) Արգար Հովհաննիսյանին՝ ընդհանուր պատմությունից (աշխատելու է դասախոսներ Հայկ Գյուլի-Քեփյանի և Հայկ Ազատյանի ղեկավարությամբ);
- բ) Արարատ Ղարիբյանին՝ լեզվի պատմությունից (աշխատելու է պրոֆ. Հրաչյա Աճառյանի ղեկավարությամբ);
- Մանկագիրակին տալ նաև ասպիրանտական մեկ տեղ «Հայոց պատմությունից» պահպանման ծախքը հոգալով «Մելքոնյան ֆոնդից»:

Պետհամալսարանի արխիվ, գործ № 265, էջ 30

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԾԱՆԴԱԿԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐԸ¹

(1928—1929 ուս. տարի)

1. Թուսաբանության կարինետ, վարիչ՝ Տրոիցկի Նիկոլայ.
2. Կենդանաբանության կարինետ, վարիչ՝ Տեր-Պողոսյան Ավետիք.
3. Հանքարանության և երկրաբանության կարինետ, վարիչ՝ Զրբաշյան Տիգրան.
4. Ֆիզիկական կարինետ, վարիչ՝ Նավակատիկյան Հովհաննես.
5. Ֆիզիկական աշխատանոց, վարիչ՝ Անժուր Հարություն.
6. Օրգանական և անօրգանական քիմիայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Ղամբարյան Ստեփան.
7. Որակական անալիզի քիմիական լաբորատորիա, վարիչ՝ Ակունյան Հովհաննես.
8. Քանակական անալիզի քիմիական լաբորատորիա, վարիչ՝ Ղամբարյան Պետրոս.
9. Ֆիզիոլոգիական քիմիայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Հովհաննիսյան Հակոբ.
10. Ֆիզիկա-քիմիական լաբորատորիա, վարիչ՝ (թափուր).
11. Մասնիկյանի անվան «ԶԱԳ» ուսումնական տնտեսություն, վարիչ՝ Աղաջանյան Գեղամ.
12. Կաթնատնտեսական ֆերմա, վարիչ՝ Գարասեֆերյան Բարուկ.
13. Կաթնատնտեսական կարինետ, վարիչ՝ Աբովյան Սարգիս.
14. Մասնավոր երկրագործության կարինետ, վարիչ՝ Թումանյան Միքայել.
15. Հողագիտության կարինետ, վարիչ՝ Գալստյան Բոգդան.
16. Այգեգործության և բույսերի հիվանդությունների կարինետ, վարիչ՝ Գրձելյան Գևորգ.

¹ Տե՛ս ՀԱԽՆ պետական համալսարանի տեղեկատու, Երևան, 1929, էջ 77—78.

17. Զոռտեխնիկական կաբինետ, վարիչ՝ Երիցյան Խորեն.
18. Օդերևութաբանական կաբինետ, վարիչ՝ Ներսիսյան Աշխեն.
19. Միջատաբանության կաբինետ, վարիչ՝ (թափուր).
20. Ազգո-քիմիայի և բակտերիոլոգիայի կաբինետ, վարիչ՝ Քալանթարյան Պապա.
21. Պաթոլոգիական անատոմիայի լաբորատորիա, վարիչ. Հակոբյան Փայլակ.
22. Հնդհանուր պաթոլոգիայի և մանրէաբանության լաբորատորիա, վարիչ՝ Իսահակյան Աբգար.
23. Հյուսվածաբանության լաբորատորիա, վարիչ՝ Զախմախյան Հայկանդուխտ.
24. Հիգիենայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Բաղդասարյան Ստեփան.
25. Նորմալ անատոմիայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Արծրունի Վահան.
26. Օպերատիվ խիրուրգիայի կաբինետ, վարիչ՝ Միրզա-Ավագյան Հարություն.
27. Ֆարմակոլոգիայի լաբորատորիա, վարիչ՝ Մեդնիկյան Գրիգոր.
28. Մաշկա-վեներական հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Տեր-Գրիգորյան Գերասիմ.
29. Մանկական հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Գաբրիելյան Հովնան.
30. Վիրաբուժական կլինիկա, վարիչ՝ Քեչեկ Համբարձում.
31. Մանկաբարձական-գինեկոլոգիական կլինիկա, վարիչ՝ Արեգյան Գրիգոր.
32. Թերապևտիկ հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Մելիք-Աղամյան Արտաշես.
33. Ներվային հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Արզումանյան Անդրեաս.
34. Ներֆին հիվանդությունների պրոպեդատիկ կլինիկա, վարիչ՝ Հովհաննիսյան Լևոն.
35. Ալքի հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Կանայանց Հայկ.
36. Քթի, կոկորդի և ականջի հիվանդությունների կլինիկա, վարիչ՝ Արծրունի Վահան.
37. Պրոպեդատիկ-վիրաբուժական կլինիկա, վարիչ՝ Միրզա-Ավագյան Հարություն.
38. Հերմենտոլոգիական կլինիկա, վարիչ՝ Քալանթարյան Ելենա.
39. Ֆիզիոլոգիական լաբորատորիա, վարիչ՝ Հասրաթյան Էղբատ.
40. Դատական բժշկականության կաբինետ, վարիչ՝ Շեկ-Հովսեփյան Եղիշե.
41. Ապրանքագիտության թանգարան, վարիչ՝ Մեսրոպյան Սուրեն.
42. Վիճակագրության կաբինետ, վարիչ՝ Քոչարյան Գուրգեն.
43. Աշխարհագրության կաբինետ, վարիչ՝ Քոչարյան Գուրգեն.

- 44.** Թալանսագիտության և հաշվապահության կարինետ, վարիչ՝ Յա-
կուբյան Սմբատ.
- 45.** Տնտեսագիտական կարինետ, վարիչ՝ Մարգարյան Արմեն.
- 46.** Գեղեղիական կարինետ, վարիչ՝ Մանուչարյան Լևոն.
- 47.** Նկարչության կարինետ, վարիչ՝ Կոչոյան Հակոբ.
- 48.** Զինվորական կարինետ, վարիչ՝ Մկրտչյան.
- 49.** Թնապատմական թանգարան, վարիչ՝ (թափուր), վարիչի տեղակալ՝
Իզմայիլյան Ցուրի.
- 50.** Գրադարան, վարիչ՝ Ռոտինյանց Գաբրիել,
- օգնական՝ Հովկյան Անուշավան.
- 51.** Ընթերցարան, վարիչ՝ Կամսարական Շուշանիկ.
- 52.** Կենտրոնական միացյալ քիմիական լաբորատորիա, վարիչ՝ Տրա-
պիզոնյան Խաչերես.

ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

(Հաստատված ՀՍԽՀ ժողոմիորհի կողմից
1924 թ. փետրվարի 23-ին)¹

1. Հայաստանի Պետական Համալսարանի նպատակն է.

ա) Ստեղծել մասնագետների մի կադր գործնական աշխատանքների զանազան մասնաճյուղերի համար:

բ) Նախապատրաստել Հանրապետության արդյունաբերական և գիտական-տեխնիկական ու գործնական հաստատությունների և մասնավորապես բարձրագույն դպրոցական հիմնարկությունների համար գիտական աշխատակիցներ:

գ) Տարածել գիտական ուսմունքներ Հ.Ս.Խ.Հ. բանվորա-գյուղացիական խավերում, որոնց շահերը Հայաստանի Պետական Համալսարանի ամբողջ գործունեության մեջ պետք է առաջին տեղը գրավեն:

2. Հայաստանի Պետ-Համալսարանի ուսանող կարող են լինել 16 տարեկանից վեր բոլոր երկսեռ քաղաքացիները, որոնք բավարարում են Համալսարանի առաջադրած և կուսողկոմատի հաստատած պայմաններին:

Ուսանողները պարտավորվում են իրագործել ուսումնական պլանի բոլոր պայմանները:

Սանօթություն.— Հայաստանի Պետ-Համալսարանի լսարանները բաց են բոլոր քաղաքացիների համար, որոնց տարիքը 16-ից անց է:

3. Համալսարանում բոլոր գիտական աշխատանքով պարապողները կոչվում են գիտական աշխատողներ:

4. Գիտական աշխատավորներն են.—

¹ Տե՛ս «ՀՍԽՀ դեկրետների և որոշումների հավաքածու», 1924 թ., № 3, էջ 15—21.

ա) Պրոֆեսորները—պրոֆեսորներ են կոչվում այն գիտնական աշխատողները, ովքեր ինքնուրուց դասընթաց են ավանդում, գիտական աշխատանքներ կատարում կամ համալսարանի գիտական ուսումնական հիմնարկություններից որևէ մեկը կառավարում:

Սանօթություն.— Թափուր ամբիոնները կարող են հանձնվել դասատուներին կուսաժողովում ամաձայնությամբ:

բ) Դասատուները—դասատուներ են կոչվում այն գիտական աշխատավորները, որոնք օժանդակ դասընթացներ են ավանդում կամ աշխատում են ինքնուրուց կերպով, բայց որևէ պրոֆեսորի ղեկավարությամբ:

գ) Գիտական աշխատակիցները—գիտական աշխատակիցներ են կոչվում նրանք, ովքեր օգնում են պրոֆեսորներին և դասատուներին կամ պատրաստվում են գիտական գործունեության համար: Գիտական աշխատակիցներին ընտրում է Համալսարանի վարչությունը և հաստատում Արշակունյաց պալմավարը:

Սանօթություն.— Համալսարանի գիտական աշխատողները հրավիրվում են նախապես մի տարով և ապա, եթե բավարարեն առաջադրյալ պայմաններին, ստանում են վերջնական հաստատություն:

5. Հայաստանի Պետական Համալսարանը բաց է ամբողջ տարին, բայց նրա վարչությանն իրավունք է տրվում պարապմունքները ընդմիշել այն հաշվով, որ այդ ընդմիջումները տարվա ընթացքում երեք ամսից շանցնեն, իսկ պարապմունքները շարունակվեն ինն ամսից ոչ պակաս: Ավելի երկար ընդմիջումները թույլատրվում են կուսաժողովում որոշմամբ:

6. Հայաստանի Պետական Համալսարանն ունի հետևյալ ֆակուտետները:

- ա) Հասարակագիտական,
- բ) Պատմա-գրական,
- գ) Գյուղատնտեսական,
- դ) Բժշկական,
- ե) Տեխնիկական:

Սանօթություն.— Նոր ֆակուլտետների ավելացումը կամ հերի վերակազմությունը վերապահվում է կուսաժողովում ամալսարանին առընթեր գոյություն ունի բանվորական ֆակուլտետ, որի կառուցվածքը և հարաբերությունը համալսարանի հետ սահմանվում է հատուկ կանոնադրությամբ:

7. Հայաստանի Պետական Համալսարանին առընթեր կարող են հիմնվել գիտական ինստիտուտներ, դասընթացներ, գիտական ասոցիացիաներ՝ համաձայն կուսաժողովում հաստատած հատուկ կանոնադրության:

8. Հայաստանի Պետական Համալսարանը ենթակա է Հ. Ս. Խ. Հանրապետության կուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատին ըստ արհեստագիտական լուսավորության գլխավոր վարչության (Արհլուսվար): Կուսավորության է բացառապես վերապահվում թե համալսարանի կազմակերպության և թե անձնական կազմի մեջ փոփոխություն մտցնելու իրականացնելու:

Հայաստանի Խորհուրդների կենտրոնական Գործադիր կոմիտեն կառող է իր լիազորի միջոցով վերաստուգել Համալսարանի գործունեությունը և հարկ եղած դեպքում նրա վրա դարձնել կուսավորությունը:

9. Հայաստանի Պետական Համալսարանի թե ուսումնական-գիտական և թե վարչական-տնտեսական գործունեության անմիջական կառավարությունը և ղեկավարությունը պատկանում է Համալսարանի վարչությանն՝ Արհլուսվարի ընդհանուր վերահսկողությամբ և վերահստությամբ:

10. Առանձին ֆակուլտետների վերաբերող գործերը վարում են ֆակուլտետի խորհուրդը և ղեկանը՝ համալսարանի վարչության ընդհանուր վերահսկողությամբ և վերահստությամբ:

11. Հայաստանի Պետ-Համալսարանում ավանդվող մի կամ մի քանի դիսցիպլիններին վերաբերող խորհրների մասին նախնական եզրակացություններ տալիս են առարկայական հանձնաժողովները, որոնք գործում են ֆակուլտետների ղեկավարությամբ և վերահսկողությամբ:

12. Առարկայական հանձնաժողովը կազմվում է հարակից դիսցիպլիններով իրար հետ կապված բոլոր գիտական աշխատողներից և այդ դիսցիպլիններին վերաբերող աշխատանք կատարող ուսանողության ներկայացուցիչներից, վերշիններիս թիվը պետք է լինի գիտական աշխատողների թվի կեսին հավասար:

13. Առարկայական հանձնաժողովն ընտրում է գիտական աշխատողներից իր նախագահը: Առարկայական հանձնաժողովների թիվը, ծրագիրն ու ձեռք որոշում է վարչությունը հատուկ հրահանգով, նախապես լսելով համապատասխան ֆակուլտետի խորհրդի եզրակացությունը:

14. Առարկայական հանձնաժողովները.

ա) Մշակում են մանրամասն ծրագրեր, քննում դասավանդության մեթոդները և գնահատություն տալիս պրոֆեսորների և դասատուների տարած աշխատանքներին.

բ) Մշակում են վերահսկողության կարգը՝ պահանջված ուսումնական պլանը ուսանողների կողմից իրագործելու համար.

գ) Տալիս են եզրակացություններ գիտական աշխատավորների մեջ

դասընթացներ բաժանելու, նրանց գիտական հետազոտությունների, ձեռնարկների և այլնի մասին:

դ) Ղեկավարում են հանձնաժողովների ենթակա օժանդակ հաստատությունները (լաբորատորիաներ, կաբինետներ, թանգարաններ, գրադարաններ, կինիկաներ) և քննում են նրանց:

ե) Մանրամասն պատճառաբանյալ գնահատություն են անում գիտնական աշխատողների թեկնածուների և այլն:

15. Առարկայական հանձնաժողովների բոլոր որոշումները հաղորդվում են անմիջապես ֆակուլտետների ղեկավարներին և գործադրվում են, եթե վերջինները մի շաբաթվա ընթացքում չեն բողոքում այդ որոշումների դեմ:

16. Առարկայական հանձնաժողովներում բոլոր հարցերը վճռվում են ձայների մեծամասնությամբ:

17. Ֆակուլտետների մարմիններն են՝

ա) Ֆակուլտետի խորհուրդը.

բ) Դեկանը.

18. Ֆակուլտետի խորհրդի կազմն է.

ա) Ֆակուլտետի ղեկանը, թ) առարկայական հանձնաժողովների նախագահները, գ) ամեն մի առարկայական հանձնաժողովից, գրոֆեսորներից և դասատուներից ու գիտական աշխատակիցներից մի-մի ներկայացուցիչ, դ) ուսանողների ներկայացուցիչները, ընտրված այդ ֆակուլտետի այն ուսանողների ընդհանուր ժողովից, որոնք իրագործել են ուսումնական պլանը: Ուսանողների ներկայացուցիչների թիվը հավասար է առարկայական հանձնաժողովների [անդամների] թվին:

Ֆակուլտետների խորհրդին կարող են ուղարկել իրենց ներկայացուցիչներին լուսաշխի Սիուլթյունը, Արմմիությունների Խորհուրդը:

Հիշված հիմնարկություններն ուղարկում են մի-մի ներկայացուցիչ:

19. Ֆակուլտետի խորհրդին նախագահում է ղեկանը:

20. Ֆակուլտետի խորհուրդը.

ա) Մշակում է ֆակուլտետի գործունեության ծրագիրը՝ համաձայն լուսողկոմատի առաջարկած խնդիրների:

բ) Եզրակացություն է տալիս առարկայական հանձնաժողովի որոշումների մասին կամ հաստատում նրանց:

գ) Դասընթացները և գիտական-ուսումնական հիմնարկություններն ու աշխատանքները բաժանում է գիտական աշխատողների մեջ:

դ) Եզրակացություն է տալիս գիտական աշխատողների թեկնածուների մասին, և ընդհանրապես որոշում է կայացնում ֆակուլտետներին վերաբերող խնդիրների մասին՝ համաձայն սույն կանոնադրության վարչության առաջարկության:

21. Ֆակուլտետի խորհրդի որոշումները ղեկանի միջոցով անմի-

շապես ներկայացվում են վարչությանը և գործադրվում են, եթե վերշինս մի շաբաթվա ընթացքում չի բողոքում այդ որոշումների դեմ:

22. Ֆակուլտետի դեկանին՝ ֆակուլտետի խորհրդի առաջարկությամբ և վարչության համաձայնությամբ հաստատում է լուսժողկոմատի Արհնուսգլխվարը:

23. Ֆակուլտետի խորհրդում բոլոր հարցերը վճռվում են ձայների մեծամասնությամբ. որոշումների մասին կազմվում են պատշաճ արձանագրություններ, որ վավերացվում են դեկանի և քարտուղարի ստորագրությամբ:

24. Դեկանը անձնապես պատասխանատու է այն ամենի համար, ինչ որ կատարվում է ֆակուլտետում և իրավունք ունի կասեցնելու ֆակուլտետի խորհրդի որոշումները, հայտնելով այդ մասին անմիջապես վարչությանը:

25. Համալսարանի անմիջական բարձրագույն և ընդհանրական մարմիններն են՝

ա) Համալսարանի խորհուրդը.

բ) Համալսարանի վարչությունը.

26. Համալսարանի խորհրդի կոչումն է համալսարանի ընդհանուր դեկավարությունն ու վերահսկողությունը:

27. Համալսարանի խորհուրդը հավաքվում է սեմեստրը մի անգամ՝ ստուգելու համալսարանի աշխատանքները և տալու նրան համապատասխան ուղղություն։ Համալսարանի խորհրդին մասնակցում են՝ ա) վարչության անդամները, բ) ֆակուլտետի դեկանները, գ) հինգ ներկայացուցիչ պրոֆեսորներից, դ) հինգ ներկայացուցիչ դասախոսներից և գիտական աշխատակիցներից, ե) Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեի նախագահության ներկայացուցիչը, զ) պրոֆմիության խորհրդի կուսաշխի մի ներկայացուցիչը, է) բանֆակի վարչության մի ներկայացուցիչը, ը) համալսարանի տեղակոմի մի ներկայացուցիչը, թ) ուսանողության ներկայացուցիչները, ժ) շահագրգուժած կոմիսարիատների մի-մի ներկայացուցիչ։

28. Համալսարանի խորհրդում նախագահում է վարչության նախագահը՝ ուեկտորը։

29. Համալսարանի խորհրդի որոշումները և եղբակացությունները վարչության նախագահի միջոցով ներկայացվում են Արհնուսգլխվարի։

30. Համալսարանի վարչության անդամներն են՝ ուեկտորը և 2 պրո-ռեկտորը։

31. Վարչության նախագահին և պրոռեկտորին համալսարանի խորհրդի ներկայացրած թեկնածուներից նշանակում է կուսժողոմը։

32. Կուսժողոմը վարչության նախագահ-ուեկտոր կարող է նշանակել և այլ անձի, եթե համալսարանի խորհրդի 2-րդ անգամ ներ-

կայացրած թեկնածուները շեն համապատասխանում կուսժողկոմի պահանջներին:

33. Համալսարանի վարչությունը.

ա) Հաստատում է կամ բեկանում ֆակուլտետների խորհրդի և առարկայական հանձնաժողովների որոշումները.

բ) Նշանակում է ֆակուլտետների խորհրդի համաձայնությամբ դեկաններին և գիտական ինստիտուտների վարիչներին, ներկայացնելով նրանց Արհլուսգլխվարին ի հաստատություն.

գ) Հաստատում է գիտական աշխատակիցներին և դասատուներին.

դ) Նշանակում և փոխում է համալսարանի բռլոր վարչական պաշտոնյաններին.

ե) Կազմում է համալսարանի տարեկան նախահաշիվը.

զ) Նախաձեռնություն ունի բռլոր ուսումնական հարցերում.

է) Համալսարանի անունից վարում է բռլոր բանակցությունները թե կուսժողկոմատի և թե բռլոր հիմնարկությունների հետ.

ը) Ի կատար է ածում բռլոր վերադաս մարմինների համալսարանի վերաբերյալ որոշումները:

34. Համալսարանի վարչության այն անդամը, որ ուսումնական գիտական մասն է վարում, նշանակվում է պրոֆեսորների շարքից:

35. Համալսարանի վարչությունն իր իրավասության ենթակա բռլոր մարմիններին կից, մանրամասն քննության համար, կարող է ունենալ թե մշտական գործող հանձնաժողովներ և թե ժամանակավոր խորհրդակցություններ:

Ժաղովրդական Կոմիտարեների Խորհրդի
Նախագահ՝ Ս. ՄՐԱԳԻՈՂՅԱՆ (ԸՐԻԿԱՇԻՆ)
Ժաղովրդական Կոմիտարեների Խորհրդի
Քարտուզար՝ Գ. ՊԱՐՁԱՌԵՆ

ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՍԽՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

Հաստատված ՀՍԽՀ ժողովրդական Կոմիտարների
Խորհրդի կողմից 1927 թ. փետրվարի 16-ին¹

1. Պետական Համալսարանը և նրա խնդիրները

1. Պետական Համալսարանը ՀՍԽ Հանրապետության բարձրագույն դպրոցական հիմնարկությունն է, որն ունի հետևյալ նպատակները.

ա) տարածել գիտություններ ՀՍԽ բանվորների և գյուղացիների լայն խավերում, որոնց շահերը պետք է առաջնակարգ տեղ գրավեն ՀՍԽ Պետհամալսարանի ամբողջ գործունեության մեջ.

բ) ստեղծել մասնագետների կազմ արտադրական կյանքի զանազան ճյուղերի համար.

գ) պատրաստել գիտական աշխատակիցներ սպասարկելու համար ՀՍԽ Հանրապետության գիտական-տեխնիկական և արտադրական հիմնարկությունները և մասնավորապես ՀՍԽ Պետական Համալսարանը:

2. Ուսանողների կազմը

2. Պետական համալսարանի ուսանող կարող են լինել 17 տարեկանից վեր այն բոլոր քաղաքացիները, որոնք իրենց պատրաստությամբ բավարարում են կուսակցության կողմից սահմանված ընդունելության պայմաններին:

Սահորություն.— ՀՍԽ Պետական համալսարանի լսարաննե-

¹ Տե՛ս ՀՍԽ պետական համալսարանի տեղեկատու 1928—1929 ու. տարվա համար, Երևան, 1929, էջ 94—109.

րը, ազատ տեղեր լինելու դեպքում՝ բաց են 17 տարին լրացած բոլոր երկսեռ քաղաքացիների համար անխտիր:

3. Գիտական աշխատավորների կազմը

3. Պետական Համալսարանում գիտական աշխատանքներով պարագող բոլոր քաղաքացիները կոչվում են գիտական աշխատավորներ:

4. Գիտական աշխատավորները բաժանվում են երեք կարգի. պրոֆեսորներ, դասախոսներ և գիտական աշխատակիցներ:

ա) Պրոֆեսոր է կոչվում այն գիտական աշխատավորը, որը գրավում է հիմնական ամբիոն, ավանդում է ինքնուրուցն դասընթացը, կատարում է գիտական աշխատանք կամ կառավարում է Համալսարանի գիտական-ուսումնական օժանդակ հիմնարկություններից մեկը։ Պրոֆեսորներին ընտրում է ՀՍԽՀ Պետական Գիտական Խորհուրդը։

Մանքագիրյան։— Պրոֆեսորների թափուր ամբիոնները ՀՍԽՀ Լուսավորության Կոմիսարիատի համաձայնությամբ կարող են հանձնվել և դասախոսներին, որոնք համարվում են պրոֆեսորների պաշտոնակատարներ։

բ) Դասախոս է կոչվում այն գիտական աշխատավորը, որն ավանդում է օժանդակ դասընթացներ և ղեկավարում է զբաղմունքներ կամ կատարում է ինքնուրուցն աշխատանք պրոֆեսորների ղեկավարությամբ և պատասխանատվությամբ։ Դասախոսներին ընտրում է Համալսարանի վարչությունը կամ Պետական Գիտական Խորհուրդը Արհեստագիլիվարչության առաջարկությամբ։

գ) Գիտական աշխատակից է կոչվում Պետական համալսարանի ուսումնական մասի այն աշխատավորը, որն օգնում է պրոֆեսորներին ու դասախոսներին կամ պատրաստվում է ուսումնական և գիտական-ուսումնական գործունեության համար։ Գիտական աշխատակիցներին ընտրում է Համալսարանի վարչությունը կամ Պետական Գիտական Խորհուրդը Արհեստագիլիվարչության առաջարկությամբ։

Մանքագիրյան։— Յուրաքանչյուր կատեգորիայի գիտական աշխատավորների թիվը, ինչպես և նրանց վարձատրության շափը սահմանվում է Պետական Համալսարանի շտատներով։

5. Պետական Համալսարանը բաց է ամբողջ տարին, սակայն նրա վարչությանն իրավունք է վերապահվում պարապմունքների ընթացքում ընդմիջուաներ անել այն հաշվով, որ ընդմիջումներն ընդհանուր առմամբ տարվա ընթացքում երեք ամսից չանցնեն, իսկ պարապմունքները տևեն առնվազն ինն ամիս։

Մանքագիրյան։— Ավելի երկար ընդմիջումները կարող են թույլատրվել միայն Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի որոշմամբ։

4. Պետական Համալսարանի կառուցվածքը

6. Պետական Համալսարանն ունի հետևյալ ֆակուլտետները.

ա) սոցիալ-տնտեսագիտական՝ տնտեսագիտական բաժիններով.

բ) մանկավարժական՝ կենսաբանական, Փիզիկո-մաթեմատիկական և պատմա-գրական բաժիններով.

գ) գյուղատնտեսական.

դ) բժշկական

ե) տեխնիկական՝ քաղաքացիական շինարարության և ճանապարհ-ների ու հղորտեխնիկական բաժիններով.

զ) Պետհամալսարանի կազմի մեջ մտնում է նաև ընկ. Մելիքի անվան Երևանում գոյություն ունեցող բանվորական ֆակուլտետը, որի նպատակն է բանվորության և աշխատավոր գյուղացիության լայն խավերից Համալսարանի պարագմունքների համար ուսանողներ պատրաստել:

Սանօթություն.— Բանվորական ֆակուլտետի խնդիրները, նրա կառուցվածքը և փոխհարաբերությունները պետական Համալսարանի հետ սահմանվում են հատուկ կանոնադրությամբ:

7. Պետական Համալսարանին առընթեր՝ համաձայն Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատի կողմից հաստատված հատուկ կանոնադրության կարող են հիմնվել գիտական հետազոտական ինստիտուտներ, դասընթացներ և գիտական ասոցիացիաներ:

8. Պետական Համալսարանը ենթակա է ՀՍԽՀ Լուսավորության Ժողովրդական Կոմիսարիատին Արհեստակացական Լուսավորության ԳԸՀ-ի ավոր Վարչության (Արհելուսգլխվարի) գծով:

9. Պետական Համալսարանի աշխատանքների ընդհանուր ղեկավարությունն ու վերահսուլթյունը, նաև ամբողջ գործունեությանն ուղղությունը տալը վերապահվում է Համալսարանի Խորհրդին:

10. Պետական Համալսարանի թե ուսումնական-գիտական և թե տնտեսական-վարչական գործունեության անմիջական կառավարությունը և ղեկավարությունը պատկանում է Համալսարանի վարչությանը Արհելուսգլխվարի ընդհանուր վերահսուլթյամբ և վերահսկողությամբ:

11. Այն գործերը, որ վերաբերում են ոչ թե ամբողջ Համալսարանին, այլ միայն նրա առանձին ֆակուլտետներին, ենթակա են տվյալ ֆակուլտետի ղեկանատի իրավասությանը՝ Համալսարանի վարչությանը ընդհանուր վերահսկողությամբ և վերահսկողությամբ:

12. Պետական Համալսարանում ավանդվող մի կամ մի քանի հարակից դիսցիպլիններին վերաբերող խնդիրները տնօրինում են առարկայական հանձնաժողովները կամ համապատասխան ենթարաժինները, կամ ցիկլեր՝ ֆակուլտետի ղեկանատի ընդհանուր վերահսկողությամբ և ղեկավարությամբ:

Ա. ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԸ ԵՎ ՆԻԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

13. Առարկայական հանձնաժողովը կազմում են՝ տվյալ հանձնաժողովի համապատասխան դիսցիպլինները ավանդող բոլոր գիտական աշխատավորները և այդ դիսցիպլինների համար գիտական-ուսումնական գործունեության պատրաստվողները (վերջինները խորհրդակցական ձայնի իրավունքով)։ Նույնպես և տվյալ առարկայական հանձնաժողովի դիսցիպլինների վերաբերյալ ուսման պլանը կատարած կամ կատարող ուսանողության ներկայացուցիչները այն թվով, որը պիտի հավասար լինի պետական աշխատավորների թվի կեսին։ Ուսանողների ներկայացուցիչները ընտրվում են հատուկ հրահանգի համաձայն։

14. Առարկայական հանձնաժողովն ընտրում է պրոֆեսորների կամ նրանց պաշտոնակատարների միջից հանձնաժողովի նախագահին։ Բացի դրանից, ընտրվում են նաև նախագահի տեղակալ և քարտուղար, որոնք նախագահի հետ միասին կազմում են առարկայական հանձնաժողովի բյուրո։ Առարկայական հանձնաժողովի բյուրոյի կազմը տատում է Պետական Համալսարանի Վարչությունը։

15. Առարկայական Հանձնաժողովը՝

ա) մանրամասնորեն մշակում է առարկաների ծրագրերը և դասավանդման մեթոդները և քննության է առնում նրանց կիրառման արդյունքները։

բ) առաջարկում է պրոֆեսորների, դասախոսների և գիտական աշխատակիցների թափուր պաշտոնների համար թեկնածուներ, ներկայացնելով յուրաքանչյուրի մասին իր պատճառաբանված կարծիքը։

16. Առարկայական հանձնաժողովների բոլոր որոշումներն անմիջապես հաղորդվում են ֆակուլտետի դեկանատին և գործադրվում են, եթե այդպիսիները մի շաբաթվա ընթացքում չեն բողոքարկվում դեկանատի կողմից։

17. Առարկայական հանձնաժողովներում բոլոր խնդիրները վճռվում են ձայների պարզ մեծամասնությամբ։

Բ. ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

1. Բաժանմունքներ և ցիկլեր

18. Յուրաքանչյուր ֆակուլտետի դեկանատը՝ Պետական Համալսարանի Վարչության միջոցով ստանալով Արհլուսգլխվարչության համաձայնությունը, կարող է տվյալ ֆակուլտետին կից կազմակերպել ուսման պլաններից որևէ մեկին համապատասխան՝ բաժանմունքներ և ցիկլեր։ Նոր բաժանմունքներ և ցիկլեր կազմակերպելու դեպքում՝ նըրանց օրգանների իրավասությանն են անցնում բոլոր այն խնդիրները,

որոնք 15-րդ հոդվածով վերապահված են ֆակուլտետի առարկայական հանձնաժողովների իրավասությանը, թողնելով վերջիններին նրանց նախնական քննարկության իրավունքը:

19. Բաժանմունքի և ցիկլի օրգաններն են՝ բաժանմունքի և ցիկլի ուսումնական խորհուրդները, որոնց կազմի մեջ մտնում են տվյալ բաժանմունքի կամ ցիկլի բոլոր դասախոսները, ինչպես և բաժանմունքի և ցիկլի ուսման պլանի պահանջները կատարած կամ կատարող ուսանողների ներկայացուցիչները, որոնց թիվը պիտի հավասար լինի դասախոսների կազմի կեսին: Բաժանմունքի և ցիկլի ուսումնական խորհուրդներն ընտրում են 14 հոդ. նախատեսված կարդով բաժանմունքի և ցիկլի բյուրո բաղկացած՝ նախագահից, փոխնախագահից և քարտուղարից: Բաժանմունքների և ցիկլերի ուսումնական խորհուրդները իրենց գործունեության ընթացքում ղեկավարվում են սույն կանոնադրության 16 և 17 հոդ. սահմանված կանոններով:

20. Ֆակուլտետի օրգաններն են.

- ա) ֆակուլտետի ղեկանատը.
- բ) առարկայական հանձաժողովների նախագահները.
- գ) բաժանմունքների և ցիկլերի թյուրոների նախագահները.

2. Ֆակուլտետի խորհուրդը

21. Ֆակուլտետի խորհուրդը կազմում են.

- ա) ֆակուլտետի ղեկանատը.
- բ) առարկայական հանձաժողովների նախագահները.
- գ) բաժանմունքների և ցիկլերի թյուրոների նախագահները.

դ) յուրաքանչյուր առարկայական հանձնաժողովից մեկական ներկայացուցիչ, որոնք ընտրվում են տվյալ առարկայական հանձնաժողովի բոլոր պրոֆեսորների, դասախոսների և գիտական աշխատակիցների ընդհանուր ժողովում.

ե) ուսանողների ներկայացուցիչները, որոնք ընտրվում են ֆակուլտետի ուսանողների ընդհանուր ժողովի կողմից առարկայական հանձնաժողովների թվին հավասար թվով.

զ) ֆակուլտետի խորհրդին վճռական ձայնի իրավունքով ներկայացուցիչներ ուղարկելու իրավունք ունեն հետևյալ հիմնարկություններն ու օրգանները. Լուսաշխի Միությունը, շահագրգոված գերատեսչությունները և երևանի Լուսաժխինը:

Սահմանադրություն.— Այն դեպքում, եթե ֆակուլտետի խորհրդում քննության են առնվում որևէ ամբիոնի վերաբերյալ խնդիրներ, տվյալ ամբիոնի ղեկավարի մասնակցությունն այդ խնդրի քըն-նությանը անհրաժեշտ է, եթե նա խորհրդի անդամ չէ: Այդ դեպքում նա վայելում է վճռական ձայնի իրավունք:

22. Ֆակուլտետի խորհրդին նախագահում է ղեկանը:

23. Ֆակուլտետի խորհուրդը՝ գումարվելով առնվազն ամիսը մեկ անգամ.

ա) մշակում է ֆակուլտետի գործունեության ընդհանուր ժրագիրը.

բ) քննության է առնում այդ ժրագրի իրագործման հետևանքով հարուցվող խնդիրները.

գ) համաձայն եցում է բաժանմունքների ցիկլերի և առարկայական հանձնաժողովների գործունեությունը.

դ) պատճառաբանված կարծիք է հայտնում առարկայական հանձնաժողովների կողմից պրոֆեսորների, դասախոսների և գիտական աշխատակիցների պաշտոնների համար ներկայացված թեկնածուների մասին, նաև հարկ եղած դեպքում ինքնուրուց կերպով թեկնածուներ է առաջադրում այդ պաշտոնների համար:

Սանօթուրյուն.— Ֆակուլտետի ուսումնական խորհրդի որոշումները դեկանատի եզրակացությամբ ներկայացվում են Համալսարանի Վարչությանն ի հաստատություն:

24. Ֆակուլտետի խորհրդում բոլոր խնդիրները վճռվում են ձայների պարզ մեծամասնությամբ:

3. Ֆակուլտետի դեկանատը

25. Ֆակուլտետի դեկանատը կազմում են՝ դեկանը և դեկանատի երկու անդամները: Թեկնածուներ դեկանի պաշտոնի (պրոֆեսորներ և խնդնուրուց ամբիոն ունեցող դասախոսների միջից) և դեկանատի անդամներից մեկի պաշտոնի համար (գիտական աշխատավորների միջից) նշում է ֆակուլտետի խորհուրդը: Դեկանատի երրորդ անդամի պաշտոնի համար թեկնածուներ նշում է ֆակուլտետի ուսանողական կազմակերպությունը: Ուսումնական խորհրդի կողմից Խորհրդական թեկնածուների նկատմամբ չհամաձայնելու դեպքում Համալսարանի Վարչությունն ինքն է նշանակում դեկանատը: Դեկանատի անդամներին հաստատում է Արհլուսգլխվարշությունը:

Սանօթուրյուն.— Բաժանմունքներ և ցիկլեր ունեցող ֆակուլտետների դեկանատները բացի դեկանից կարող են ունենալ 5 անգամ՝ 3 երեք գիտական աշխատավորներ և երկու ուսանողներ):

26. Պետական Համալսարանի Վարչությունը կարող է դեկանատի երեք անդամից զատ նշանակել ևս մեկ կամ երկու անդամ այն անձերից, որոնք մտնում են ֆակուլտետի ուսումնական խորհրդի կազմի մեջ, բայց չեն պատկանում ոչ գիտական աշխատավորներին, ոչ էլ ունկնդիրների կազմին: Դեկանատի անդամների ընդհանուր թիվը սակայն 5 հոգուց չպիտի անցնի:

Սանօթուրյուն.— Բաժանմունքներ ու ցիկլեր ունեցող ֆակուլտետների դեկանատների անդամների թիվը չպետք է անցնի 9-ից:

27. Ֆակուլտետի ղեկանատը.

ա) ղեկավարում է ֆակուլտետի ամբողջ գործունեությունը.

բ) յուրաքանչյուր ուսման տարվա սկզբին սահմանում է ֆակուլտետը ընդունվելիք ուսանողների կոմպլեկտը, Համալսարանի Վարչության միջոցով ներկայացնելով իր նկատառումները Արհեստագլխվարչությանն ի հաստատություն.

գ) կազմում, ներկայացնում է Համալսարանի Վարչությանը ֆակուլտետի և նրա բոլոր օժանդակ հիմնարկությունների ընդհանուր նախահաշիվը.

դ) նշանակում է վերստուգիչ հանձնաժողովներ վերստուգելու համար տվյալ ֆակուլտետի ուսման պլանի յուրացումն ուսանողների կողմից:

28. Դեկանն անձամբ պատասխանատու է Համալսարանի Վարչության առաջ ֆակուլտետում տեղի ունեցող բոլոր իրադարձությունների համար և իրավունք ունի կասեցնելու բաժանմունքների, ցիկլերի և առարկայական հանձնաժողովների բոլոր որոշումները, տեղեկացնելով այդ մասին վարչությանը: Դեկանատը դեկանի հետ շհամաձայնելու դեպքում՝ կարող է բողոքարկել դեկանի որոշումը Համալսարանի Վարչությանը, բայց չի կարող կասեցնել այդ որոշման իրազործումը:

29. Սոցիալ-տնտեսական ֆակուլտետի, նրա խորհրդի և դեկանատի կազմակերպչական խնդիրը և նրանց իրավասությունը սահմանվում են հատուկ կանոնադրությամբ:

Գ. ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

30. Պետական Համալսարանի Վարչությունը բաղկացած է երեք կամ հինգ անդամից: Անհրաժեշտության դեպքում կուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատը կարող է նշանակել ևս երկու անդամ: Պրոֆեսորները, դասախոսները, գիտական աշխատակիցները և Համալսարանի ուսանողությունը, ինչպես և Համալսարանի աշխատանքով շահագրգոված գերատեսչությունները, Արհեստական Միությունները, Տնտեսական օրգանները, Գավգործկոմը և Արհեստագլխվարչությունը մասնամասն պատճառաբանությամբ ներկայացնում են Համալսարանի Խորհրդին իրենց թեկնածուներին հիշյալ պաշտոնների համար:

Համալսարանի Խորհուրդն իր կողմից բոլոր թեկնածուների մասին պատճառաբանված կարծիք է հայտնում Արհեստագլխվարչությանը:

31. Վարչության նախագահին — (ոեկտորին նշանակում է կուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատը Համալսարանի դասախոսների կողմից այդ պաշտոնի համար առաջարկված թեկնածուներից):

Մանրության: — Այն դեպքում, եթե կուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատը հնարավոր չի գտնի Համալսարանի ոեկ-

տոր նշանակելու այն թեկնածուներից, որոնց առաջարկում է Համալսարանի դասախոսների կազմը, վերջինս պարտավոր է նոր թեկնածուներ առաջարկել: Եթե դրանք էլ չհամապատասխանեն կուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատի պահանջներին, կուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատը՝ ինքն է նշանակում Համալսարանի ոեկտորին իր ընտրությամբ:

32. Վարչության այն անդամին, որը ղեկավարում է Պետական Համալսարանի գիտական ուսումնական մասը, նշանակում է Արհլուսգլխվարչությունը Հայաստանի պրոֆեսորական կազմից:

33. Վարչությունը.

ա) Հաստատում է ֆակուլտետների ուսումնական խորհուրդների և դեկանատների բոլոր որոշումները և իրավունք ունի վերացնելու և փոփոխելու բաժանմունքների, ցիկլերի և առարկայական հանձնաժողովների որոշումները:

բ) նշանակում է գիտական-հետազոտական ինստիտուտների վերատեսուչներին, ներկայացնելով վերջիններիս թեկնածությունը կուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատի Պետական Գիտական Խորհրդին ի հաստատություն.

գ) ընտրում է Համալսարանի պրոֆեսորներին, դասախոսներին և գիտական աշխատակիցներին ներկայացնելով նրանց Արհլուսգլխվարչությանն ի հաստատություն.

դ) անհապաղ Արհլուսգլխվարչության միջոցով իրազեկ է դարձնում Պետական Գիտական Խորհրդին թափուր ամբիոնների մասին.

ե) նշանակում է Համալսարանն սպասարկող ուսումնական-օժանդակ հիմնարկությունների վարիչներին.

զ) նշանակում, տեղափոխում և արձակում է Համալսարանի բոլոր վարչական պաշտոնյաներին.

ը) կազմում է Համալսարանի տարեկան նախահաշիվը.

թ) նախաձեռնության իրավունք ունի գիտական-ուսումնական բոլոր գործերի վերաբերմամբ.

ժ) Համալսարանի անունից ամեն տեսակ բանակցություններ է վարում թե կուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատի և թե այլ գերատեսչությունների ու հիմնարկությունների հետ:

ի) ի կատար է ածում Համալսարանի վերաբերյալ կուսավորության ժողովրդական Կոմիսարիատի և նրա լիազոր օրգանների բոլոր որոշումները:

Սանորություն.— 1. Համալսարանի հիմնական գրադարանի վարիչին նշանակում է Համալսարանի Վարչությունը և հաստատում է Պետական Գիտական Խորհրդը. գրադարանի վարիչի թեկնածուներ կարող է առաջարկել վարչությունը և գրադարանի կոմիտեն: Հիմնական գրադարանի վարիչը ենթարկվում է կուսավորության

**Փողովրդական Կոմիսարիատի Համապատասխան բարձրագույն օր-
գաններին միմիայն Համալսարանի վարչության միջոցով:**

**Սահոթություն.— 2. Վարչության իրավասությունը սոցիալ-
տնտեսական բնույթ կրող ֆակուլտետների վերաբերմամբ սահ-
մանվում է հատուկ կառունադրությամբ:**

**34. Ծեկտորի կարգադրության կամ վարչության մեծամաս..ության
որոշման հետ չհամաձայնելու դեպքում՝ վարչության յուրաքանչյուր աս-
դամ կարող է այդպիսիները բողոքարկել Արհլուսգլխվարչությանը, սա-
կայն դրանով չի կասեցվում նրանց իրազործումը:**

**35. Վարչության բոլոր անդամները նշանակվում են մի տարի ժա-
մանակով, սակայն Արհլուսգլխվարչությանն իրավունք է վերապահվում
անհրաժեշտության դեպքում երկարացնել վարչության իրավասությունը
ևս մեկ տարով:**

**36. Պետական Համալսարանի Վարչությունն իր իրավասության են-
թակա բոլոր խնդիրների քննության համար կարող է կազմել թե մըշ-
տական գործող հանձնաժողով և թե ժամանակավոր խորհրդակցություն-
ներ:**

Գ. ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԽՈՐՀՈՒԹՅԱԸ

**37. Պետական Համալսարանի Խորհուրդը գումարվում է առնվազն
սեմեստրը մեկ անգամ՝ Համալսարանի աշխատանքներն ստուգելու և
նրանց ուղղություն տալու համար:**

Համալսարանի Խորհուրդը կազմում են.

ա) վարչությունը.

բ) դեկանները.

գ) 5 ներկայացուցիչ պրոֆեսորներից.

**դ) 5 ներկայացուցիչ դասախոսներից և գիտական աշխատակից-
ներից.**

**ե) Համալսարանի աշխատանքներով շահագրգուված Արհեստական
Միությունները, որոնք կուսավորության ժողովրդական Կոմիտա-
րիատի և Հայաստանի Արհեստական Միությունների փոխադարձ
համաձայնությամբ՝ գործողում են 5-ից ոչ ավելի ներկայացուցիչներ.**

**գ) շահագրգուված ժողովրդական Կոմիտարիատների մեկական
տասխանատու ներկայացուցիչները.**

է) 5 ներկայացուցիչ Համալսարանի ուսանողության կողմից.

**Պրոֆեսորներն իրենց ներկայացուցիչներն ընտրում են Համալսա-
րանի պրոֆեսորների ընդհ. ժողովում: Նույն կարգով ընտրում են իրենց
ներկայացուցիչներին Համալսարանի դասախոսներն ու գիտական աշ-
խատակիցները: Ուսանողության ներկայացուցիչներն ընտրվում են ֆա-
կուլտետի ուսանողական ընդհանուր ժողովում:**

38. Խորհրդին նախագահում է Համալսարանի վարչության նախագահը: Խորհրդի եզրակացությունը Համալսարանի աշխատանքների մասին, խորհրդի անդամների առանձին կարծիքները, նույնական և կուսակրության ժողովրդական Կոմիսարիատի առաջադրությունների հետ կապված Խորհրդի ենթադրությունները և հեռանկարները Համալսարանի հետագա գործունեության վերաբերյալ ուղղում են Համալսարանի Վարչության նախագահի միջոցով Արհլուագիւարչությանը:

39. Պետական Համալսարանի ուսանողների իրավունքների վերաբերյալ խնդիրները որոշվում են հատուկ կանոնադրությամբ:

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

40. Պետական Համալսարանի միջոցներն են.

ա) նախահաշվային հատկացումներ.

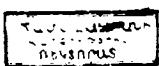
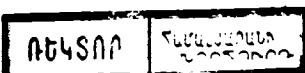
բ.) հատուկ միջոցներ:

41. Պետական Համալսարանը վայելում է իրավական անձի իրավունքներ և ունի իր՝ պետական նշանով կնիքը:

Ժողովրդական Կոմիսարների Խորհրդ
Նախագահ՝ Ս. ՀԱՄԲԱՐԴՈՒՄՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

(Հայոց հանրապետության 1927-րդ փետրվարի 16-ին
հաստիացած համաձայնագրության)

ՀԵԿԱՆԵՐ ՀՀ ՀԵԿԱՆԱՏԵՐ

Առ ՏԱՐԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
---	------------------------------	------------------------------	------------------------------	------------------------------	------------------------------

ԱՍՅՍՈՒՌ ԺՈՂԿՈՄԽՈՐՀԻ 1930 թ. հունիսի 14-ի որոշման համաձայն՝
վերակառուցվեց նաև Երևանի պետական համալսարանը: Ստորև բեր-
վում է այդ որոշման համապատասխան հատվածը:

**ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԵՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՏԵՂԵՐԱՏԻՎ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԵՎ ՄԻՋՆԱԿԱՐԳ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԿԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ:**

**Անդրկովկասի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրա-
պետության ժողովրդական կոմիսարների խորհրդում է ԱՍՅՍՈՒ-
ՐՈՒՄ անցկացնել բարձրագույն և միջնակարգ կրթության հետեւյալ վե-
րակառուցումը.**

2. Հայաստանում

**5. Հայաստանի ԽՍՀ գյուղատնտեսական ինստիտուտը հանձնել
Հայկական ԽՍՀ հողագործության մինիստրության իրավասությանը,
վերջինիս հանձնարարելով որոշել ինստիտուտի ֆակուլտետների թիվը,
նախատեսնելով նրանում անասնապահության ֆակուլտետ:**

**6. Հայկական ԽՍՀ պետական համալսարանը վերակառուցել հե-
տեւյալ ինքնուրույն-մասնագիտական ինստիտուտների՝**

**ա) Տեխնիկական ֆակուլտետը՝ ինժեներա-տեխնիկական (շինա-
րարական) ինստիտուտի, հանձնելով այն Հայաստանի ԽՍՀ ժողովրդա-
կան տնտեսության բարձրագույն խորհրդի իրավասությանը:**

**բ) Տնտեսագիտական ֆակուլտետը՝ առեւրա-կոռպերատիվ ինս-
տիտուտի, ապահովելով ֆինանսական աշխատողների պատրաստումը,
հանձնելով այն կոռպերացիայի իրավասությանը:**

**գ) Մանկավարժական ֆակուլտետը՝ մանկավարժական ինստիտու-
տի, թողնելով այն Հայաստանի ԽՍՀ Լուսավորության ժողովրդական
կոմիսարիատի իրավասության տակ:**

**դ) Բժշկական ֆակուլտետը՝ բժշկական ինստիտուտի, հանձնելով
այն Հայաստանի ԽՍՀ Առողջապահության ժողովրդական կոմիսարիա-
տի իրավասությանը:**

**Հայաստանի ԽՍՀ-ի բոլոր բարձրագույն ուսումնական հաստատու-
թյուններում դասավանդման լեզուն սահմանել հայերենը:**

**ԱՍՅՍՈՒ-Ի ԺՈՂԿՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐԻ
ԵՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ՝ Շ. ԷԼԻԱԶԱ**

¹ ՀՀ ՆԳԳԿ, ֆ. 113, թ. 1, գ. 346.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

5

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԴԳՐՈՑԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՑԱՍՏԱՆՈՒՄ

9

1. Միջնադարյան Հայաստանի բարձր տիպի դպրանոցները (Համալսարանները)	9
2. Համառոտ ակնարկ Հայաստանում կրթության վիճակի մասին	21
3. Հայկական բարձրագույն կրթության հարցը	
19-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբին	27

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՇ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ

32

1. Հայաստանի համալսարանը (1919—1920 թթ.)	32
2. Երևանի ժողովրդական համալսարանը	46

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՇ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՈՒՍՏԱՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՏՐԱՍՏԱԾ ԿԱԴՐԵՐԸ

55

1. Համալսարանի ֆակուլտետները 1919—1930 թթ.	55
2. Համալսարանի ուսանողությունը	64
3. Համալսարանի պատրաստած կադրերը	84

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՈՇ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՊՐՈՖԵՍՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

92

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆգԵՐՈՇ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՃԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

107

ԳԼՈՒԽ ՎԵԺԵՐՈՇ

ԳԻՏԱՀԵՏԱՁՈՅՑԱԿԱՆ ԱՃԱՏԱՆՔԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

129

301

1. Հոմանիտար գիտությունների զարգացումը համալսարանում	140
2. Բնական գիտությունների զարգացումը համալսարանում	149
ՎԵՐՋԱԲԱՆ	164
ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ	
ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ	
1919—1930 թթ.	
ԴԱՍԱԿԱՐԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ	171
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	219

ՀՅՈՒԴՎԻԳ ՊԱՊԻԿԻ
ԴԱՐԻԵԶԱՆՑԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԸ

1919—1930 թթ.

Հրատարակության խմբագիր՝	Ս. Ե. Փանոսյան
Նկարիչ՝	Ս. Ս. Միլիտանյան
Գեղարվեստական խմբագիր՝	Ն. Ա. Թովմասյան
Տեխն. խմբագիր՝	Հ. Հ. Խաչատրյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝	Ս. Վ. Ղազարյան
Լինոտիպիստ՝	Բ. Շ. Վարդանյան

Հանձնված է շարվածքի 11. 05. 1994 թ., Ստորագրված է տպագրության 16. 08. 1994 թ.: Զափուց 60×90^{1/16}: Թուղթ տպագ. № 1: Տառատեսակը սովորական: Տպագրության եղանակը բարձր: Հրատարակական 15,4 մամուլ+30 ներդիր: Տպագրական 19,0 մամուլ: Տպագրանակ 1000: Պատվեր 149: Գինը՝ պայմանագրային:

Երևանի համալսարանի հրատարակություն, Երևան, Ալեք Մանուկյան փ. № 1.
Издательство Ереванского университета, Ереван, ул. Алекса Манукяна № 1.

Երևանի համալսարանի տպարան, Երևան, Աբովյան փ. № 52
Tipografia Ереванского университета, Ереван, ул. Абовяна № 52.